ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA“ DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

(Ştiinţe sociale)
a. Istorie, filologie

TOMUL IX, ANUL 1963

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA" DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

(Ştiinţe sociale)
a. Istorie, filologie

TOMUL IX, ANUL 1963

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" IAŞI

Tom IX s. III, a 1963

SUMAR

NOTE

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ЯССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ „АЛ. И. КУЗЫ"

Том IX, отд. III, а 1963 г.

СОДЕРЖАНИЕ

ЗАМЕТКИ

ANNALES SCIENTIFIQUES DE L'UNIVERSITÉ „AL. I. CUZA“ JASSY

Tome IX, s. III, a 1963

SOMMAIRE

ISTORIOGRAFIA POLONĂ ÎN EPOCA POZITIVISMULUI

DE

JULIUSZ WILLAUME
LUBLIN

Pozitivismul occidental. La începutul secolului al XIX-lea, burghezia din apusul Europei a folosit în lupta ei împotriva anacronismelor feudale și monarhice o serie de principii raționaliste și materialiste. Atunci cînd, în timpul Restaurației, au început să se accentueze contradicțiile între muncă și capital, în știința burgheză se înregistrează o îndepărtare de concepțiile materialiste. Un premergător al acestei întoarceri spre idealism a fost pozitivismul francez. Fondatorul său, August Comte (1798—1857) [1], se ridică, în sistemul său filozofic, împotriva oricărei metafizici, împotriva introducerii de cauze inițiale și finale, afirmînd că cele două laturi ale fenomenelor ne sînt inaccesibile și că numai partea mijlocie rămîne liberă cunoașterii noastre. Înțelegem prin pozitivism o orientare științifică care, în opoziție cu construcțiile apriorice și cu presupunerile nesigure, pretinde să se sprijine pe fapte reale și recunoaște numai adevărurile verificate prin observație și experiență. Pozitivismul renunță la cunoașterea așa-numitei „naturi interioare a fenomenelor" și consideră totalitatea experienței ca un ansamblu al impresiilor subiective. De aceea, pozitivismul a neglijat teoria cunoașterii și nu a creat o nouă știință. Punînd accentul pe metodologie, el se limitează la clasificarea științelor deja existente și pune în locul unei doctrine filozofice, descrierea precisă a așa-numitelor „fapte pozitive". Sub influența prăbușirii echilibrului social a urmat deci și o prăbușire a concepțiilor optimiste despre viață, caracteristice filozofiei din epoca iluminismului și s-a ajuns la o limitare evidentă a orizonturilor științifice. Pozitivismul, amestec eclectic de diferite concepții, a dat prioritate științelor naturii în

---

[1] *Système de philosophie positive*, Paris, 1824. *Cours de philosophie positive*, Paris, 1830 — 42, 6 t.

sensul cunoaşterii lumii şi a societăţii omeneşti. Punînd la îndoială materialismul, pozitivismul a răspîndit ideea imposibilităţii noastre de a cunoaşte lumea, acoperind agnosticismul cu nişte formule empirice. Idealismul subiectiv, care caracterizează pozitivismul, a fost supus unei critici nimicitoare de către Lenin[2].

În ceea ce priveşte pozitivismul polonez, el nu a fost o preluare mecanică a ideologiei pozitiviste din apusul Europei. Pozitivismul polonez s-a dezvoltat în condiţiile evoluţiei întîrziate şi reduse a burgheziei polone după anul 1864. O dată cu răscoala din ianuarie se încheie în istoria naţiunii polone din sec. al XIX-lea o îndelungată perioadă a luptelor populare de eliberare. Deşi dezvoltarea capitalismului agricol era o problemă socială principală a acestei răscoale, soluţionarea ei a devenit posibilă numai în urma intervenţiei unui factor exterior. Desfiinţarea iobăgiei prin reforma agrară din anul 1864 reformă ce înlătură bazele relaţiilor feudale existente pînă atunci, a fost hotărîtoare în crearea unor condiţii favorabile dezvoltării capitalismului. Perioada cuprinsă între anii 1864 şi 1884 este vremea cînd se produce o intensificare a industrializării Poloniei Congresului. Dezvoltarea marii industrii maşiniste s-a produs concomitent cu înlăturarea industriei manufacturiere. Relaţiile economice cu Rusia i-au asigurat burgheziei polone, care devenea din ce în ce mai bogată, însemnate debuşee atît în imperiul ţarist, cît şi în Asia. În aceste condiţii, burghezia polonă se străduieşte să-şi făurească, ca şi burghezia apuseană de altfel, cu propria sa ideologie o armă de luptă pentru obţinerea hegemoniei social-politice.

Aşa s-a dezvoltat pozitivismul, cultura şi literatura burgheziei, care au avut, în condiţiile de atunci, un rol progresist. Pozitiviştii au luptat pentru progresul social, această luptă cunoscînd mai multe variante, determinate de deosebirea sistemului de raporturi dintre forţele sociale din cele trei teritorii anexate. În Polonia Mare, burghezia slab dezvoltată a subordonat realizarea programului pozitivist cerinţelor formei capitaliste. În Galiţia agricolă, lipsită de industrie, programul politic a reflectat în schimb interesele meseriilor în curs de eliberare şi ale intelectualităţii nobiliare. Burghezia puternică din Polonia Congresului s-a străduit să-şi asigure prin propria ei forţă viaţa economică şi socială.

Începuturile pozitivismului coincid aşadar cu momentul istoric în care feudalismul cedează locul sistemului capitalist şi anume — în Polonia Mare în anii 1823—1848, cînd se încheie eliberarea ţărănimii, în Galiţia în 1848, în Polonia Congresului în 1864. Între anii 1848 şi 1864 s-a stabilit aşadar, în mediul rural o nouă ordine în cadrul relaţiilor de proprietate, iar în mediul urban s-au pus bazele dezvoltării capitalismului. Polonia a păşit spre capitalism prin varianta polonă a căii prusace a capitalismului agricol, adică cu inventarul latifundi-

[2] Lenin, *Materialism şi empiriocriticism*, în *Opere*, vol. 14, Varşovia, 1949, p. 234; 252.

ilor care se transformau în ferme capitaliste și în fabrici, fără puterea politică a moșierilor și a burgheziei. Întîrzierea apariției capitalismului pe teritoriul polon, evoluția sa lentă, concurența capitalismului străin, au determinat accentuarea naționalismului burgheziei polone și agresivitatea ei față de proletariat.

După epoca de tranziție dintre 1864 și 1870 urmează perioada cea mai democratică a ideologiei pozitiviste din Polonia, perioadă ce durează pînă în anul 1880, cînd procesele socialiste din Cracovia și Poznan au revelat propaganda socialistă intensă existînd atunci în Polonia Congresului. Revelarea forței sociale pe care o reprezenta proletariatul a subminat optimismul de pînă atunci al pozitiviștilor poloni, care în deceniul al IX-lea se vor plasa pe platforma alianței burghezo-moșierești. În ultimii 10 ani ai secolului al XIX-lea întărirea clasei muncitoare și înfăptuirea unor noi relații sociale pe care le cerea proletariatul au dus la dispariția ideologiei pozitiviste.

În domeniul filozofiei, pozitiviștii polonezi au popularizat concepțiile lui Comte, Spencer, Mill, Buckle, Renan, Taine ș.a. Avîntul științelor naturii, al tehnicii și răspîndirea concepției darviniste s-au produs concomitent cu toleranța religioasă, precum și cu lupta împotriva clericalismului. Programul așa-numitei „activități organice" era cît se poate de simplu și anume: lupta împotriva anacronismelor feudale în ideologie, împotriva obscurantismului, a spiritului de castă și a clericalismului. Programul propaga ideea educării poporului, umanitarismul și liberalismul, credința în știință și progres. În timp ce în apusul Europei teoriile pozitiviste serveau numai la apărarea unor poziții deja cucerite de către burghezie și, datorită acestui fapt, aveau un caracter net reacționar, în Polonia, întîrziată din punct de vedere economic cît și cultural, ele au avut, cel puțin la început, un rol progresist.

Istoriografia în cadrul pozitivismului vest-european

Istoricii care au luat ca exemplu științele naturii s-au oprit pe tărîmul faptelor concrete, care puteau fi stabilite cu ajutorul unei cercetări critice a izvoarelor. Descrierea acestor fapte este misiunea de bază pe care a atribuit-o istoriei încă Leopold Ranke. Urmărind înlănțuirea cauzală a faptelor, istoricii secolului al XIX-lea au luat în considerare diferiți factori care aveau influență asupra dezvoltării istorice, geografice, culturale, economice etc. Totalitatea procesului istoric, au explicat-o prin „idei directoare" care erau adaptate acestui proces în cele mai variate chipuri. Curînd însă, renunțînd la generalizări, ei s-au rezumat numai la contribuții mărunte.

Împotriva acestei maniere s-a pronunțat în anul 1857 Henry Buckle (1821—1862). În a sa *History of civilization in England,* el cerea utilizarea, în istorie, a unei metode inductive, prin intermediul căreia să se facă trecerea la fapte concrete, detaliate, la generalizări,

care fac posibilă cunoaşterea „drepturilor stabilite" şi care determină evoluţia socială. Cu ajutorul statisticii faptelor care se repetă în istorie, el voia să explice legile generale ale dezvoltării sociale şi să dovedească existenţa progresului bazat pe ştiinţă şi pe libertatea cercetării. Teoria pozitivistă a „drepturilor de dezvoltare" (Entwicklungrechte) ale societăţii n-a avut desigur nimic comun cu o concepţie ştiinţifică despre lume. Ea reprezenta procesul gîndirii rupt de realitatea istorică şi punea pe acelaşi plan dezvoltarea socială cu dezvoltarea oricărui organism viu.

În Franţa, la sfîrşitul secolului trecut, P. Lacombe a fost acela care a determinat preocupările privitoare la „faptele generale" (allgemeinen Tatsachen), care se petrec periodic (*Über die Geschichte, als Wissenschaft bedacht, 1894*). Înaintea lui. H. Taine (1828—1893) a încercat să clarifice dezvoltarea istoriei prin metoda observaţiei şi inducţiei considerînd rasa şi mediul drept cauze ale activităţii omeneşti.

Pentru înlăturarea urmelor lăsate de transformările revoluţionare, în istorie, a servit principiul evoluţionist aplicat la evoluţia vieţii sociale, principiu reprezentat de istoricul francez Fustel de Coulanges (1830—1889) (*La cité antique*, 1864, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France"*, Paris, 1875—1892, 6 vol.), a cărui influenţă se resimte şi astăzi în cercurile conservatoare.

Istoricii liberal-burghezi ruşi — Soloviev, Kareiev, Vinogradov ş.a. — întemeindu-se pe metoda comparativă luată din rîndurile burgheziei liberale, s-au apropiat, prin cercetările lor asupra izvoarelor, de unele generalizări recomandate de către pozitivişti.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea s-a bucurat de o deosebită apreciere teoria dreptului în istorie formulată de Karl Lamprecht (1856—1915). După părerea acestuia, istoria politică, care cercetează fenomenele individuale, ideologice, este o artă. O ştiinţă este, dimpotrivă, istoria culturii, care cercetează în mod statistic fenomenele de masă, se serveşte de principiul cauzalităţii şi de metoda comparativă şi stabileşte ceea ce e „drept".

O caracteristică comună tuturor istoricilor pozitivişti a fost aceea că teoria se bucura de o preţuire mai mare decît practica. Formula lui Ranke „aşa cum a fost de fapt" (wie eigentlich gewesen) care conţinea în principiu obiectivism istoric şi nu era tulburată de nici un fel de tendinţă părtinitoare trebuia să servească într-o măsură cît mai mare istoricilor burghezi în acţiunile lor practice de camuflare a tendinţelor de clasă în faptele prezentate.

Caracteristicile generale ale istoriografiei pozitiviste polone

Pe măsură ce feudalismul ceda în faţa relaţiilor capitaliste în ascensiune, ideologia romantică, bazată pe ideile slavismului, pe un presupus veşnic „spirit al poporului", pe idealismul hegelian şi pe ideea „misiunii istorice" a Poloniei, se dovedea necorespunzătoare

noilor cerințe. În timp ce concepțiile școlii romantice — republicane ale lui Lelewel erau viu criticate de către novatori, se citeau în schimb cu plăcere operele pozitiviștilor din Apus. Istoricii polonezi au preluat totuși numai unele elemente ale filozofiei și metodologiei pozitiviste.

Ei s-au declarat împotriva glorificării republicii aristocrate, s-au străduit să descrie faptele și să tragă de aici concluzii, să pună în discuție greșelile sistemului și ale „caracterului național". Ei au recunoscut diferiți factori: 1) cel geografic, 2) economic ș.a.m.d. Înlăturînd „spiritul poporului" ei s-au oprit în domeniul evoluționismului. În opoziție cu istoriografia lui Lelewel, ei nu au insistat asupra slavismului, caracterului specific și particularităților culturii poloneze, ci asupra legăturilor ei cu Apusul, conceput ca lume a culturii latino germanice (așa-numitul occidentalism).

Școala din Cracovia. În teritoriul anexat Austriei, teritoriu ce constituia o piață de desfacere pentru industria austriacă și cehă și un izvor de materii prime, înapoierea social-economică a fost adîncită în urma preluării conducerii de către aristocrația feudală, care oprima cu mijloace polițienești orice tendințe progresiste. În Galiția, partidul Stanczyk (numit astfel după pamfletul politic *Teka Stanczyka* de prof. J. Szujski, contele St. Tarnowski, contele L. Wodziski, 1869), dominant de la începutul erei autonome, era un dușman al mișcărilor naționale de eliberare, al democrației și al conspirațiilor și propovăduia așa-numita „loialitate triplă". Partidul Stanczyk apăra interesele așa-numitelor „pături istorice" și căuta să păstreze disciplina întregii societăți de la care cerea, înainte de toate, supunere oarbă.

În epoca istorică respectivă, ideologia discutată mai sus a dat naștere „noii școli critice și istorice din Cracovia" în frunte cu Stan Tarnowski, Joseph Szujski, Walerian Kalinka, Michael Bobrzynski și Stanislav Smolka. Toți erau profesori ai Universității Jagelone care se grupaseră în partidul Stanczyk. Ei opun simpatiei pentru o republică aristocratică, ideea unei conduceri monarhice puternice. Privind cu pesimism trecutul istoric al Poloniei, ei considerau că poporul polonez este vinovat de împărțirea țării și treceau sub tăcere exploatarea și oprimarea țărănimii, una din cauzele fundamentale ale slăbiciunii interne a Poloniei nobiliare.

Elogiatorul clericalismului și conservatorismului social a fost clericul Walerian Kalinka (1826—1886). El vedea într-o conducere de mînă forte garanția pentru păstrarea „ordinii" sociale, adică înăbușirea forțelor progresului și dezvoltării. Apărînd chiar și sistemul de clacă [3], el nu observă cîtuși de puțin că sistemul feudal, depășit, nu mai corespundea noilor cerințe ale vremii.

De pe platforma considerațiilor religioase ale lui Kalinka, Joseph Szujski și Michael Bobrzynski au transplantat cercetările istorice pe

[3] *Galizien und Krakau unter österreichscher Herrschaft,* Krakau, 1898.

un sol real-politic. Ei voiau să creeze o sinteză istorică care să motiveze dominaţia de clasă a moşierilor. În *Grundriss der polnische Geschichte* (Krakau, 1877), Bobrzynski pune problema procesului istoric ce se desfăşura potrivit principiilor luptei pentru existenţă, dar ascunde, sub un aparent progresism, ideea dominaţiei cu orice preţ a aristocraţiei. În scrierile sale cinice, antidemocratice, confidenţiale, el condamnă aşa-numita „libertate de aur" (*Geschichte*, I, p. 347). Opera sa a ridicat proteste vehemente. Asupra fondatorului „şcolii de Lemberg", Xaver Liske, prezentarea unilaterală numai a aspectelor întunecate ale trecutului a produs o „impresie îngrozitoare" (Liske, *Przegled Polski*, 1879, IV, p. 335). Ideea unei guvernări forte trebuia să servească, după Bobrzynski, claselor avute drept scut împotriva revoluţiei sociale.

Cartea lui Bobrzynski a devenit — în Polonia de dinaintea lui septembrie 1918—1939 — o sursă de inspiraţie a reacţiunii.

Aşa-numita „şcoală critică din Cracovia", care propaga solidaritatea socială, ştersese în mod sistematic din istorie lupta de clasă, pe care o prezentase încă Lelewel. Faţă de acest istoriograf, sus-numita şcoală a avut o atitudine polemică considerîndu-l „maestrul politicii false". Clericalismul, nerecunoaşterea drepturilor istorice şi, după Comuna din Paris, apelul la ajutorul forţelor supranaturale împotriva socialismului şi a revoluţiei sociale, acestea sînt caracteristicile orientării istorice care încerca să înlocuiască lupta de clasă cu constituirea unor norme de drept (legitime) [4]. Printre acţiunile revizionismului istoric al Şcolii din Cracovia citîm combaterea dogmei romantice cu privire la invariabilul „spirit naţional", combaterea ideii de misiune istorică şi a glorificării trecutului. Acest moment hotărîtor antiromantic, din cadrul conservatorismului cracovian a lovit totuşi în patrioţii democraţi ce reprezentau Polonia şi a favorizat concepţiile reacţionare ale moşierilor şi burgheziei loialiste din Galiţia care propovăduiau solidaritatea dintre clase, monarhismul şi fideismul.

Şcoala din Lemberg, fondată de Xaver Liske (1838—1891), îşi propune numai ţeluri de cercetare critică. Liske a editat izvoare istorice, a fost fondator al Societăţii Istorice şi al organului acesteia («Kwartalnik Historyczny») şi era unul din adepţii metodei ştiinţifice a lui Ranke.

El a fost susţinut de către Anton Matecki (1821—1913) profesor de limba şi literatura polonă la Universitatea din Lemberg, cercetător al istoriei piaştilor, care a combătut ipotezele fantastice de pînă atunci cu privire la originea nobilimii, în ale sale *Studii heraldice* (1880—1890), 2 vol., şi în *Die Lechiten im Lichte der historischen Kritik* (1897).

---

[4] Smolka *Ein Wort über die Geschichte*, *Historische Skizsen*, Warschau, 1882, Serie I, p. 295, f. 309.

O metodă filologică critică a folosit și cunoscutul istoric al evului mediu timpuriu Tadeusz Wojciechowski (1838—1918). Dintre operele lui Wojciech Ketrzynski (1838—1918), cu privire la populația din Pomerania și la dominația germană în Prusia cea mai importantă este *Über die Berufung des deutschen Ordens durch den Prinzen Konrad* (1903). De evul mediu s-a mai ocupat și Anatol Lewicki (1841—1899) și Friedrich Papée (1856—1940).

Dintre discipolii lui Liske s-a remarcat Oswald Balzer (1859—1933) istoric al dreptului și al ordinii sociale, editorul cunoscutului *Corpus iuris Polonici*, autorul operei în trei volume *Königreichs Polen, 1295—1370* în care discută istoria politică si internă a Poloniei acelei epoci.

Istoria Poloniei în timpul împărțirilor a cercetat-o și Bronislaw Dembinski (1858—1939), politician conservator, profesor de istorie universală la Universitatea din Lemberg. Într-o monografie, *Polen im Wendepunkt* (1913), bazîndu-se pe materialul oferit de Arhivele secrete de stat din Berlin, el atacă teza lui Askenazy despre valoarea aliantei prusace în perioada dintre prima si a doua împărțire a Poloniei.

Un adept al vechii nobilimi a fost și Wladislaw Lozinski (1843—1913) (*Prawem i lewem. Polonisches Leben in alten Zeiten*, 1903).

Editarea primei *Bibliografii a istoriei Poloniei* (vol. 1—3, 2 suplimente, 1891—1914) care cuprinde istoria polonă pînă la anul 1815, se datorește profesorului Ludwig Finkel (1858—1930), de la Universitatea din Lemberg.

În cadrul Școlii din Lemberg, Ludwig Kubala (1838—1918), narator al răscoalelor cazacilor și ale țăranilor din secolul al XVII-lea, reprezintă partea, în majoritate democratică, a blocului intelectualității mic-burgheze din Galiția. Democratismul lui Kubala s-a manifestat prin aversiunea sa față de nobilime. Sub denumirea de popor el înțelege însă, exclusiv, burghezia (Ludwig Kubala, *Historische Skizsen*, ed. V, p. 412). Kubala își dădea seama de exploatarea țăranilor de către feudalitate și înțelegea că răscoalele țărănești erau determinate de oprimarea de clasă. El trecea sub tăcere însă caracterul de eliberare al răscoalelor ucrainene și influenta lor asupra țăranilor polonezi (*Historische Skiszen*, p. 208). El este un informator obiectiv atunci cînd vorbește despre represiunile pe care le-au suferit participanții la răscoala lui Kostka Napierski din partea nobilimii din Cracovia. El renunță la maniera descrierii politico-războinice a istoriografiei polone și introduce în materialul său motive sociale și revoluționare (Streniowski S., *Historiographie der Bauernangelenheit im XVI, Jahrhundert*, «Praeglad Hystoriczny», 1953, Heft 1—2). Metoda obiectivistă nu l-a împiedicat totuși pe Kubala să exprime opinii tipic mic-burgheze: cinstea, omenia și interesele de stat el le pune pe același plan cu teroarea nobilimii, pe care o consideră drept o necesitate de stat. Operele sale au avut ecou în beletristică

și anume asupra Trilogiei istorice a lui Henryk Sienkiewicz, deosebit de populară atunci în Polonia, căruia i-a furnizat materialul faptic. Ele au sprijinit însă și ideile politicienilor naționaliști.

Școala din Varșovia s-a dezvoltat în condițiile înfloririi industriei și comerțului din Polonia Congresului, ca un exponent ideologic al intereselor burgheziei liberale. Pozitivismul din Varșovia se opunea mișcărilor naționale de eliberare și soluționării revoluționare a problemelor țărănești și muncitorești. De aceea, membrii acestei școli au renunțat la atacurile lor inițiale împotriva dezvoltării încetinite a societății burgheze, împotriva rămășițelor feudalismului. Totuși, pozitivismul a combătut obscurantismul și a sprijinit industrializarea țării. Reprezentanții Școlii din Varșovia, opunîndu-se „pesimismului istoric" al Școlii din Cracovia, care apăra ideea necesității unei conduceri monarhice forte, au avut o activitate mai mult sau mai puțin progresistă. (A. Schaff, *Der objektives Charakter der historischen Rechte*, 1955, p. 23).

Într-un mod asemănător cu Școala din Cracovia, cea din Varșovia a combătut concepțiile școlii romantice republicane ale lui Lelewel. Și ea propaga lozincile oportunismului pozitivist, despre comportarea politică, despre munca organică etc., însă apărînd valorile burgheze ale epocii luminilor, Școala din Varșovia a atacat dogmele de bază ale Școlii din Cracovia. Tendințelor politice ale acesteia, ea le-a opus lozinca „științei pure" pe care o susținea după formula lui Ranke „așa cum a fost în realitate": în felul acesta ea și-a schimbat de fapt propriile ei tendințe.

Ca o latură pozitivă a istoricilor din Varșovia trebuie să menționăm faptul că ei puneau poporul mai presus de stat, deoarece credeau în continuitatea existenței națiunii polone în ciuda decăderii ei. Prin „națiune", Școala din Varșovia înțelegea toate păturile populației. În cursul polemicii cu Școala din Cracovia au apărut cele mai bune opere ale lui Wl. Smolenski (1851—1926) despre iluminism și ale lui Tadeusz Korzon (1839—1918) care a propus la cel de al doilea Congres al istoricilor polonezi din Lemberg, în anul 1890, combaterea subiectivismului tendințelor politice ale Școlii din Cracovia.

Evocînd meritele unor istorici mai vechi ca Adam Naruszewicz, gînditor progresist, fondatorul școlii monarhiste, sau ca Stanislaw Staszic, Korzon, cerea ca istoria Poloniei să fie studiată în legăturile ei cu istoria generală. El a fost un adept al istoriei integrale care trebuia să îmbrățiseze întregul cuprins al civilizației și toate faptele oamenilor. (T. Korzon, *Greșelile istoriografiei noastre în alcătuirea istoriei Poloniei* — în *Lucrările celui de al doilea Congres al istoricilor polonezi*, 1891, p. 15).

Opunînd „pesimismului" Școlii din Cracovia o concepție optimistă asupra istoriei patriei, Korzon a pus accentul pe aspectele sociale.

Reprezentanții Școlii din Varșovia au fost superiori acelora din Cracovia datorită concepțiilor lor mult mai largi. Opera lui Korzon

în 6 volume — *Istoria internă a Poloniei în timpul lui Stanislaw August* (1882—1886) — bazată pe materiale de arhivă din Varșovia, necunoscute pînă atunci, oferă o imagine a vieții financiare, a administrației și a vieții militare din Polonia din timpul împărțirilor. În concluziile formulate pe baza unor date exacte el a precizat progresul poporului și cuceririle sale în cadrul civilizației.

Opera lui Korzon a anulat operele științifice ale reprezentantului principal al Școlii din Cracovia, W. Kalinka autorul operei *Ultimii ani ai domniei lui Stanislaw August* (1868) și *Seimul de 4 ani* (1880—1886). În timp ce Kalinka apăra politica lui Stanislaw August, neglijînd stiuația internă a țării, Korzon a făcut tocmai o analiză amănunțită a acesteia.

Operele sale constructive de mai tîrziu sînt mult mai slabe. Monografia despre Kosciuszko (1894) cuprinde, în afara unei pronunțate tendințe apologetice, numeroase greșeli provenite din insuficienta organizare a materialului.

În articolele din domeniul metodologiei, Korzon a manifestat conservatorism, deoarece a combătut regularitatea (Regelmässigkeit) în istorie. (Articolul *Istorie* din *Marea enciclopedie ilustrată* de Orgelbrand, 1902, vol. 29, p. 48—50 ; *Scrisori...*, Varșovia, 1916, p. 79).

Un merit al istoricilor din Varșovia este combaterea clericalismului Școlii din Cracovia și lărgirea orizontului științific. Concepțiile istoricilor din Varșovia au fost totuși limitate, datorită îngustimii pozitivismului însuși si prin îngustimea poziției de clasă. Cel mai conservator reprezentant al acestei școli a fost Alexander Rembowski (1847—1906), pentru care revoluția franceză din sec. al XVIII-lea era un „moștenitor risipitor" al absolutismului luminat ; Voltaire, un om obraznic față de biserică, iar Constituția din 3 mai 1791 „o adevărată binefacere pentru țărani".

O poziție relativ progresistă în cadrul Școlii din Varșovia a avut la început Wladislav Smolenski (1851—1926) care provenea din mica nobilime din Mazovia. În timp ce Korzon se interesa de baza economică a Poloniei în sec. al XVIII-lea, Smolenski era preocupat de suprastructura epocii și a arătat întîrzierea cu care se cristalizau cuceririle iluminismului. El a apreciat cu luciditate constituția din 3 mai. În *Kuznika Kollatajowska* (1885) el discută aspectele luptei de clasă. Valoarea cea mai mare o au însă operele sale anticlericale : *Nobilimea din Mazovia supusă preoților din Plock* (1878), *Credința în viața societății polone în epoca iezuitismului* (1882), *Hl. Stanislaw* (1878).

Opera de bază a lui Smolenski — *Prăbușirea spirituală din Polonia din sec. al XVIII-lea* (1891),—reprezintă tradițiile laice ale iluminismului. Smolenski nu aprecia iluminismul dintr-un punct de vedere agraro-democratic, ca odinioară Lelewel, ci dintr-un punct de vedere pozitivist burghezo-liberal. De aici provine imaginea incompletă a „adevărului" său „istoric" (C. Bobinska, *Introducere* la *Opere alese* de Smolenski, p. LIV—LVI).

În concordanță cu principiile lagărului pozitivist, Smolenski nu acordă atenție problemei țărănești în cadrul istoriei. Problemele burgheziei, și anume lupta orașelor regale pentru drepturi politice, constituie pentru el problema capitală a epocii (*Jan Dekert*, 1912, *Burghezia din Varșovia*, 1917). El n-a observat limitarea mișcării burgheze și a întregului lagăr reformator. Din punct de vedere al poziției față de problema orășenească, Smolenski apreciază într-un mod greșit lagărul adepților reorganizării Seimului de 4 ani, drept un lagăr radical-democratic. Această opinie exprimată în *Kuznica Kollatajowska*, care a fost identificată de el pe nedrept cu democratismul iacobin, necesită astăzi o cercetare și o apreciere critică.

Cu timpul, în operele lui Smolenski se accentuează tot mai mult naționalismul. *Istoria poporului polon* (2 vol. Cracovia 1897—1898) apărută sub pseudonimul Wladislaw Grabienski, trebuia să fie o replică la „pesimista" *Istorie a Poloniei* a lui Bobrzynski.

Îi datorăm lui Smolenski și schița istoriografiei Poloniei — *Școli istorice în Polonia*, 1886. Este o primă încercare a prezentării tematicii care începe cu școala lui Naruszewicz, trece la continuatorii din Varșovia, din cadrul societății Przyjaciol Nauk, apoi la școala lui Lelewel și pînă la Școala din Cracovia. În timp ce acordă, în mod evident, un deosebit interes scriitorilor iluminiști, el îi consacră lui Lelewel numai o singură pagină, iar cea mai mare parte a lucrării se referă, datorită poziției sale liberal-burgheze combaterii ideologiei Școlii din Cracovia. El a exclus criteriile nefondate metodologic, ale cercetărilor din Cracovia cu privire la istoria Poloniei și a împărțirilor ei. Pe de altă parte el se opune doctrinei democratice a lui Lelewel. Luptînd astfel pe două fronturi el n-a putut combate cu succes tezele antidemocratice ale Școlii din Cracovia deoarece acorda în mod exclusiv păturilor privilegiate dreptul de a făuri istoria. El a combătut concepția potrivit căreia istoria era considerată drept o sumă de evenimente, drept un sistem care nu are dreptul la sinteze teoretice. Deoarece Smolenski accentua cercetarea regularității (S m o l e n s k i, *Invățămîntul istoriei Polone*, Varșovia 1878), el a recomandat utilizarea unei metode comparative care, după părerea sa, putea să ducă la evitarea considerării trecutului prin prisma impresiei momentului în curs. De istoria patriei sale el nu s-a ocupat la început, deoarece după părerea sa, ea nu reprezenta o platformă pentru „descoperirea drepturilor diriguitoare ale omenirii" (vezi *Scrierile lui Smolenski* III, p. 330). Conceperea istoriei polone pe baza legăturilor ei cu istoria generală, reclamată de el, avea deci, față de tendințele vădit naționaliste din istoriografia polonă de pînă la el, o importanță progresistă.

Evoluția politică, științifică și metodologică, a lui Smolenski este caracteristică pentru evoluția ideilor burgheziei polone în perioada ridicării ei. În etapa de început a creației sale, Smolenski a fost unul din rarii istorici ai acestei epoci, care a scos în evidență conflictele sociale

ale secolelor XVIII — XIX. Deşi nu împărtăşea în mod integral concepţiile pozitive, el a aparţinut la sfîrşitul sec. al XIX-lea celei mai progresiste mişcări. El a deschis drumuri noi în domeniul selectării problemelor, a luptat împotriva conservatorismului şi a clericalismului şi în special împotriva „pesimismului" Şcolii din Cracovia, în care vedea o platformă a înţelegerii cu elementele cotropitoare, cu preţul desprinderii de tradiţia naţională patriotică. În timpul pozitivismului el a fost şi ultimul istoric progresist, liberal-burghez.

Încheind aş dori să rezum părerile generale cu privire la sfera de creaţie a celor mai importante direcţii ale concepţiilor istorice din vremea pozitivismului.

Şcoala din Cracovia, în consideraţiile ei asupra iluminismului, nu a apreciat îndeajuns importanţa momentului economic şi a subapreciat factorii politici şi ideologici ai epocii. Ea şi-a dat seama numai de lipsa de unitate şi de decăderea statului feudal, dar nu a observat şi importanţa trezirii conştiinţei sociale a burgheziei.

Pe de altă parte, savanţii Şcolii din Varşovia, dezvăluind istoria iluminismului polon, necunoscut pînă atunci, varietatea noilor forme economice şi viaţa politică şi ideologică intensă au înlăturat unele propuneri politice ale istoricilor din Cracovia. Istoricii din Varşovia desfăşurîndu-şi munca lor ştiinţifică, s-au ataşat, chiar dacă numai parţial, tradiţiilor progresiste ale iluminismului. Găsind cheia tematicii istorice, ei au căutat anumite legităţi în istorie. În lupta ideologică ei s-au îndreptat împotriva concepţiilor înapoiate reacţionare. Accentuînd necesitatea cunoaşterii istoriei naţiunii, ei au continuat tradiţiile progresiste, şi au tins la unificarea tendinţelor laice cu concepţiile raţionalist-empirice ale pozitivismului.

Datorită lor, istoria naţională a fost concepută pe un plan mai larg şi s-a întărit conştiinţa naţională a poporului polonez.

Cu toate greşelile şi oscilaţiile semnalate, istoriografia din perioada pozitivismului a dat un impuls dezvoltării unor concepţii metodologice moderne în Polonia; i-a familiarizat pe istoricii polonezi cu o metodă de lucru ştiinţifică modernă, deoarece a legat teoria de practică, prin legătura cu necesităţile politice ale societăţii polone. Ea a jucat un rol pozitiv şi pentrucă a întărit conştiinţa naţională. Ea a pregătit terenul pentru dezvoltarea ulterioară a ştiinţelor istorice din Polonia sec. al XX-lea.

Astfel, istoriografia pozitivistă din Polonia a constituit, în cadrul limitării burgheze, un progres evident, deşi parţial şi de scurtă durată — şi anume în ceea ce priveşte metoda — faţă de şcoala romantică republicană a lui Lelewel. Acest fapt este incontestabil, deşi au existat şi numeroase lacune şi oscilări în domeniul concepţiilor social-politice.

BIBLIOGRAFIE

B a c h u l s k a H., *Bibliogralia historii Polski 1816 — 1914,* Warzawa 1954, ton westepny, S. 71—124.

B a c u l e w s k i Kulczycka, *Historiogralia polskiego pozytywizmu,* Wroclaw, 1951.

B l a s z c z y k L. T., W l o d a r c z y k J., *Problematyka spolecza w tworczosci T. Korzona w latach 1870 — 1890.* «Zeszyty Naukowe Uniw: Lodzkiego. Nauki hum. — spoloczne», Ser. I. H. 3, S. 103—186.

B o b i n s k a C., *Watep do „Wyboru pism" Smolenskiego,* Warzawa 1954.

I d e m, *Spor o ujecie pozytyvizmu i historykow pozytiwistow.* «Kwartalnik Histor.» 1953, Nr. 3.

B u s z k o J., *Auronomie Galicji w switle przemian polit. — ustrojowych Austro-Wegier.* «Kwart. Histor.» 1953, Nr. 3.

D a n i e l e w i c z J., *Spoleczno-polityczne poglady A. Rembowskiego.* «Annales UMCS», Sec. F. Lublin 1958 m Vol. X. S. 156 — 194.

K i e n i e w i c z S., *Tlo historyczne „Dziejow Polski" Bobrzynskiego,* «Przeglad Histor.», 1948.

L i b i s z o w s k a Z., P l e b a n s k i J. K., «Zeszyty Naukowe Uniw. Lōdzkiego. Nauki hum. — spoleczne». Ser. I. H. 4. S. 73—106.

S c h a f f A., *Obiektywny charakter historii.* Warzawa 1955.

S e r e j s k i M. H., *Rzut oka na historiogralie polska w dobie kapitalizmu...* Warzawa 1951.

I d e m, *Idea narodu w burzuazyjnej historiogralii polskiej od schylku* XVIII *de konca* XIX w. «Przegland Nauk Histor., Sploakznych», Lodz 1952.

I d e m. *Miejsce Pozytywistycznej szkoly warszawskiej w historiogralii polskiej XIX studelcia.* «Kwart. Histor.», 1955.

I d e m. *Zarys historii historiogralii polskiej.* Czesc II (1863—1900). Lodz. 1956.

S o b i e s k i W., *Pesymizm a optymizm w historiogralii polskiej.* «Ateneum» 1908. Bd. 2. S. 150 — 175.

T y m i e n i e c k i K., *Zarys dzeijow historiogralii polskiej.* Krakov, 1948.

W l o d a r c z y k J., *Tadeusz Korzon. Glowne koncepcje historyczne i. lilozoliczne* Lodz 1958.

W y k a K., *Teka Stanczyka ns the historii Galicji w latach 1849—1869* Wroclaw 1951.

ПОЛЬСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ В ЭПОХУ ПОЗИТИВИЗМА

Краткое содержание

Позитивизм Огюста Конта всегда останавливал на себе внимание многих образованных людей благодаря связям, которые эта доктрина имеет с естественными науками. Только так объясняется тяготение к позитивизму некоторых относительно прогрессивных писателей Китая, латинской Америки, России, Польши и других стран.

Автор данной работы описывает польскую историографию времени позитивизма, раскрывая её аспекты как прогрессивные так и реакционные, причем он уделяет особое внимание возрениям краковской и варшавской школы.

В заключении он делает следующие замечания относительно творческой сферы главных направлений исторических концепций эпохи позитивизма.

Краковская школа в её соображениях по поводу иллюминизма недооценила значение экономического момента, а с другой стостороны переоценила политические и идеологические факторы эпохи. Она отметила правильно лишь отсутствие единства феодального государства и его разложение. Однако она не отмечает пробуждения социального сознания буржуазии.

С другой стороны, ученые варшавской школы освещая историю неизвестного до того времени польского иллюминизма, разнообразие новых экономических форм а также интенсивную политическую и идеологическую жизнь, отвергли некоторые политические положения краковских историков. Варшавские историки, совершенствуясь в своей научной работе, примыкали в какой — то мере к прогрессивным традициям иллюминизма. Найдя ключ к исторической тематике, они искали в истории определённые закономерности. В идеологической борьбе они выступали против отсталых реакционных возрений. Подчёркивая необходимость изучения истории нации, они продолжали прогрессивные традиции и стремились к объединению светских тенденций с рационалистическими и эмпирическими возрениями позитивизма.

Несмотря однако на отмеченные выше ошибки и колебания, историография эпохи позитивизма дала толчок современным методологическим возрениям в Польше. Так, она познакомила польских историков с современным научным методом, связывая историю с практикой устанавливая связь с политическими требованиями польского общества. Она сыграла положительную роль еще потому, что укрепила национальное сознание. Она подготовила почву для дальнейшего развития исторических наук в Польше в XX-ом веке.

DIE POLNISCHE HISTORIOGRAPHIE IM ZEITALTER DES POSITIVISMUS

Zusammenfassung

Der Positivismus Auguste Comtes übte auf zahlreiche Intellektuelle seine Anziehungskraft aus und zwar als Folge der Beziehungen dieser Doktrine zu den Naturwissenschaften. Nur dadurch kann die positivistische Orientierung einiger relativ fortschrittlicher Schriftsteller aus China, Lateniamerika, Russland, Polen und anderen Ländern erklärt werden.

Der Verfasser des vorliegenden Studiums erörtert die fortschrittlichen sowie auch die reaktionären Aspekte der polnischen Historiographie in der Epoche des Positivismus. Er betont insbesondere die Ansichten der Krakauer und der Warschauer Schule.

Abschliessend, werden einige Bemerkungen über den Schaffenskreis der bedeutendsten Richtungen der geschichtswissenschaftlichen Ansichten aus der Zeit des Positivismus gemacht.

In ihren Ansichten über die Aufklärung, hat die Krakauer Schule die Bedeutung des ökonomischen Momentes sowie auch die politischen

und ideologischen Faktoren der Epoche geringschätzt. Sie sah nur die Uneinigkeit und den Fall des feudalen Staates, nicht aber die Bedeutung der Entwicklung des sozial-politischen Bewusstseins des Bürgertums.

Die Gelehrten der Warschauer Schule haben, andererseits, einige politische Vorschläge der Krakauer Historiker beseitigt indem sie die bisher unbekannte Geschichte der polnischen Aufklärung, die Mannigfaltigkeit neuer Wirtschaftsformen und ein intensives, politisches und ideologisches Leben zur Kenntnis brachten. Die Warschauer Historiker, welche ihre wissenschaftliche Tätigkeit vervollkommneten, übernahmen, wenn auch nur teilweise, die fortschrittlichen Traditionen der Aufklärung. Indem sie gewisse Gesetzmässigkeiten in der Geschichte verfolgten, gelang es ihnen die Thematik der Geschichte zu erörtern. Im ideologischen Kampfe nahmen sie gegen die reaktionären Anschauungen Stellung. Die Notwendigkeit des Studiums der Nationalgeschichte betonend, setzten sie die fortschrittlichen Überlieferungen fort und waren bestrebt die Vereinigung der laischen Tendenzen mit den rationalistisch-empirischen Anschauungen des Positivismus zu schaffen. Als Folge dieser Bestrebungen, wurde die Nationalgeschichte breiter aufgefasst und zugleich verstärkte sich das nationale Bewusstsein des polnischen Volkes.

Trotz der erwähnten Fehler und Schwankungen, gab die polnische Historiographie, in der Periode des Positivismus, einen bedeutenden Antrieb zur Entwicklung einiger moderner methodologischer Anschauungen, sie hat die polnischen Historiker mit einer modernen wissenschaftlichen Arbeitsmethode vertraut gemacht, indem sie die Geschichtsschreibung mit der Praxis und mit dem politischen Bedürfnissen der polnischen Gesellschaft in Verbindung setzte. Dadurch wurden die Bedingungen der weiteren Entwicklung der historischen Wissenschaften im 20. Jahrbundert, in Polen, geschaffen.

IOAN HELIADE-RĂDULESCU ŞI IDEILE SALE DESPRE REVOLUŢIE *)

DE

V. CRISTIAN

Lucrările privind opera, activitatea şi personalitatea lui Ioan Heliade-Rădulescu sînt relativ multe, totuşi puţin numeroase dacă avem în vedere rolul, pozitiv sau negativ, pe care l-a jucat acesta în viaţa culturală şi politică a Ţării Romîneşti, mai ales în prima jumătate a secolului trecut. Lucrul acesta rezultă în mare măsură din dificultăţile de a înţelege opera şi personalitatea sa, deosebit de complexe şi contradictorii. Este semnificativ în această privinţă faptul că majoritatea cercetătorilor îşi începeau lucrările citînd cunoscuta caracterizare făcută de E m i n e s c u în *Epigonii* în care Heliade era definit ca o „enigmă nesplicată". Pentru că, oricît de paradoxal ar părea, cuvintele marelui nostru poet redau exact nu numai pentru perioada cînd au fost scrise, ci şi pentru mai bine de o jumătate de secol după aceasta, modul cum era înţeles Heliade. Trebuie să spunem însă că explicaţia principală a persistenţei „enigmei" constă nu atît în complexitatea operei şi a omului, comună în mare măsură multora din contemporanii săi, cît în neputinţa cercetătorilor burghezi de a o rezolva. Pornind la lucru fără o metodă ştiinţifică de cercetare, ei au încercat să ajungă la înţelegerea lui Heliade în special printr-o analiză a formaţiei sale spirituale. Or, este evident că numai prin considerarea scriitorului ca om al epocii sale, prin examinarea bazei sale de clasă, se poate ajunge la o justă interpretare a celui care a fost o adevărată „oglindă a împrejurărilor contradictorii" [1].

---

* Articolul de faţă reprezintă un capitol al unei lucrări privind *Concepţiile lui Ioan Heliade-Rădulescu în domeniul istoriei universale*.

[1] M u n t e a n u G., *Asupra reconsiderării lui Ioan Heliade-Rădulescu. Chestiuni metodologice*, în «Steaua», nr 5-1959, p. 55. G. Munteanu aplică de fapt o definiţie pe care Lenin a făcut-o lui Tolstoi: cf. L e n i n, *Despre literatură*, ed. P.M.R. 1949, p. 67.

Privită în felul acesta „enigma" a început treptat să nu mai constituie o enigmă. Cîteva valoroase studii recente au elucidat o serie de aspecte privind creaţia literară şi activitatea lingvistică a lui Heliade, sistemul său filozofic şi evoluţia orientării istoriografiei heliadiste [2]. Ele permit conturarea unei imagini mult mai exacte despre Heliade. Mai există însă probleme care au rămas în afara sferei preocupărilor heliadiştilor, a căror cunoaştere este de natură să faciliteze o mai bună înţelegere generală şi, în acelaşi timp, detaliată a acestuia. Una din aceste probleme care n-a fost abordată decît incidental o constituie concepţiile lui Ioan Heliade-Rădulescu în domeniul istoriei universale. Lucrarea de faţă îşi propune să prezinte, fără pretenţia unei rezolvări definitive, un aspect important al acestei probleme, ideile lui Ioan Heliade-Rădulescu aspura revoluţiei ca fenomen al istoriei universale.

În literatura consacrată lui Heliade, această problemă a atras şi mai înainte atenţia unor cercetători, fapt cît se poate de firesc dacă avem în vedere rolul jucat de Heliade la 1848 ca „revoluţionar", sau, pentru a ne exprima mai corect, ca participant la revoluţia din Ţara Romînească. Aceştia s-au mulţumit însă cu simple citate, fără a întreprinde şi o temeinică analiză a lor. Astfel, Heliade a ajuns să fie considerat ca un om cu „veleităţi revoluţionare" [3], ca „partizan declarat al revoluţiei generale" [4].

Cercetările efectuate după 1944 au dovedit însă în mod cert că la 1848 Heliade a avut un rol reacţionar. Această constatare se referă însă numai la o latură a poziţiei sale contrarevoluţionare. O altă latură, nu mai puţin importantă, o constituie faptul că Heliade a căutat să justifice teoretic activitatea sa practică, pornind, cum pe drept s-a remarcat, „o adevărată ofensivă împotriva ideilor revoluţionare" [5]. După cum este şi firesc referirile sale asupra revoluţiei aparţin în majoritate perioadei posterioare evenimentelor de la 1848. Ele concordă însă cu referirile mult mai puţine dar suficient de elocvente, anterioare acestui eveniment.

Fără îndoială că în înţelegerea ideilor despre revoluţie, ca şi în înţelegerea activităţii sale practice, trebuie neapărat să avem în vedere

---

[2] V. bibliografia din G. M u n t e a n u, *op. cit.*, «Steaua», nr. 5, p. 79; de asemenea, P. C o r n e a, *Studii de literatură romînă modernă*, E.P.L. 1962, capitolul *Ioan Heliade-Rădulescu sau „echilibru între antiteze" în teorie şi practică*; N. A. U r s u, *Modelul francez al gramaticii lui Ioan Eliade-Rădulescu*, în «Limba romînă», X, nr. 4, 1961, p. 322—333; L. L e o n t e, *Părerile despre limbă ale lui Ioan Eliade-Rădulescu în prima perioadă a activităţii (pînă la 1840)*, în «Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie», Iaşi, XI, fasc. 2, 1960, p. 163—190. Bogate capitole au fost rezervate lui Ioan Heliade-Rădulescu şi în cursurile universitare de *Istoria literaturii romîne moderne*, redactate de M. P l a t o n şi P. C o r n e a-D. P ă c u r a r i u.

[3] D. P o p o v i c i, *Santa Cetate. Între utopie şi poezie*. Buc. 1935, p. 135.

[4] *Ibidem*, p. 99.

[5] R. T o m o i a g ă, *Contribuţii la reconsiderarea lui Eliade*, în «Analele Universităţii C. I. Parhon», Seria ştiinţe sociale, Filozofie, nr. 8-1957, p. 97. Menţionăm că prima parte a acestui studiu (p. 97—103) este considerată teoria regeneraţiei, aşa cum o aplică Heliade pentru Ţara Romînească, în legătură cu evenimentele din 1848.

pătura socială căreia îi aparține Heliade și atitudinea pe care a adoptat-o ea față de problemele epocii.

Vorbind despre sine, Heliade se numește „boier". Această autocategorisire trebuie însă raportată la cunoscuta sa teorie „boieri și ciocoi"; voind să aleagă între cele două categorii, el va prefera-o firește pe prima. Ea oglindește însă în același timp și atitudinea lui Heliade față de transformările prin care trecea societatea din țările romîne la mijlocul secolului XIX.

Proprietar al unei tipografii destul de mari, editor de ziare, Heliade se încadrează nemijlocit burgheziei în dezvoltare. Dar, deși burghez autentic sub acest raport, el este în același timp strîns legat de orînduirea existentă. După cum s-a remarcat, „într-un regim autocrat și într-o cultură încă debilă, dezvoltarea tipografiei și activității editoriale a lui Heliade depindea de solicitudinea autorităților; la fel apariția gazetelor și difuzarea lor; la fel obținerea de titluri și consfințiri oficiale de care era ahtiat"[6]. Heliade a căutat astfel în manifestările sale să fie în acord cu ocîrmuirea, fapt care avea să-i aducă privilegii și, implicit, profituri importante; transformarea „Curierului romînesc" în gazetă semi-oficială, editarea în tipografia sa a unor publicații oficiale, numirea lui ca arhivar al statului etc. Să notăm, de asemenea, faptul important că în 1830 cînd a cumpărat singura tipografie particulară existentă atunci, aceasta beneficia de dreptul de monopol, privilegiu specific feudal. Dacă avem în vedere și împrejurarea că în momentul în care scriitorul începe să acționeze pe cont propriu, ca director la colegiul de la Sf. Sava, el a avut nevoie de ajutorul și aprobarea cîrmuirii, devine evident că burghezul Heliade nu putea totuși să tindă la o răsturnare a orînduirii existente, printr-o transformare revoluționară a societății. El devine astfel exponentul ideologic al acelor pături burgheze cărora le este caracteristică oscilarea „între unele nemulțumiri împotriva marii boierimi și acomodarea la rînduielile feudale"[7].

Cu o asemenea bază de clasă oscilantă, Heliade nu putea fi — și nici nu a fost — un adept al revoluției și faptul acesta apare clar cu mult înainte de 1848. Încă în sonetul *La anul 1830*, într-o formă concisă dar suficient de clară, Heliade spune:

„Unirea, cinstea în romîni crească
Dreapta reformă în veci trăiască"[8].

Avem aici de fapt un crez politic al său. Declarîndu-se pentru reformă ca mijloc de soluționare a contradicțiilor, el nu uită să precizeze că aceasta trebuie să fie „dreaptă". Este evident însă că o asemenea „reformă" nu poate aduce decît transformări neînsemnate. Este semnifi-

---

[6] P. Cornea, *op. cit.*, p. 156.
[7] R. Tomoiagă, *Critica teoriei echilibrului între antiteze*, în «Cercetări filozofice», IV, nr. 1-1957, p. 77.
[8] I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, I, ed. D. Popovici, Buc., 1939, p. 289.

cativ, de asemenea, pentru concepţiile sale că se predică creşterea „unirii". Recunoaştere a contradicţiilor societăţii contemporane, aceasta înseamnă de fapt predicarea înfrăţirii între clase.

Admiţînd reforma ca mijloc de rezolvare a contradicţiilor, Heliade se pronunţă hotărît, încă de pe acum, împotriva revoluţiei. Preluînd subiectul din *Paradisul pierdut* al lui Milton, el îl va prelucra în *Căderea dracilor* ; dar, departe de a constitui o aprobare a răzvrătirii lui Lucifer ca în opera poetului englez, poezia lui Heliade este o blamare evidentă a revoltei acestuia [9]. Pentru a-i reliefa şi mai bine atitudinea, să notăm că scriitorul romîn adaugă faptul că „războaiele civile" şi „noroadele rebele", sînt, printre multe altele, creaţii ale infernului [10]. Introducerea acestora în tabloul viciilor născute în iad este elocventă pentru atitudinea antirevoluţionară a lui Heliade.

Deşi destul de precise, aceste manifestări nu sînt prea numeroase totuşi în perioada anterioară lui 1848. Abia după evenimentele din acest an, întîlnim în opera lui Heliade numeroase referiri asupra revoluţiei care ne permit formarea unei imagini asupra concepţiei sale despre acest fenomen. Frecvenţa lor a fost determinată, fără îndoială, de necesitatea pe care o resimţea fostul locotenent domnesc de a-şi explica conduita din 1848, de a-şi fundamenta teoretic acţiunile şi lozincile şi în primul rînd celebra formulă „Urăsc tirania, mă tem de anarhie". Nu este vorba de o acţiune izolată ; mulţi dintre cei care avuseseră un rol în Europa anului 1848 au procedat la fel ; un Louis Blanc de pildă scrisese *Appel aux honnêtes gens*, lucrare pe care Heliade o consultase şi o recomanda chiar exilaţilor de la Brussa [11]. Pe această linie se încadrează *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine* şi, într-o anumită măsură, *Souvenirs et impressions d'un proscrit*. Nevoia unei justificări era însă atît de puternică, încît în majoritatea scrisorilor şi lucrărilor din ultimele două decenii ale existenţei sale, Heliade se va referi ori de cîte ori va avea prilejul — şi uneori chiar fără să-l aibă — la problemele pe care le ridică revoluţia.

Concepţiile sale în această privinţă se integrează sistemului filozofic pe care şi-l formează Heliade în această perioadă. Cum acesta este de fapt rodul a numeroase împrumuturi, este firesc ca şi în privinţa aprecierilor asupra revoluţiei să se resimtă o serie de influenţe. Aceste influenţe însă — faptul trebuie subliniat — nu sînt întîmplătoare. Heliade le-a acceptat numai dacă corespundeau vederilor sale, şi ele oglindesc tocmai aceste vederi. Influenţele se mărginesc de altfel la unele aprecieri asupra fenomenului „revoluţie" în general şi a revoluţiei în ţările străine. În ceea ce priveşte revoluţia din Ţara Romînească,

[9] P. Cornea, *op. cit.*, p. 190. Heliade „va prelua de la marele liric englez gestul răzvrătit, nu şi ideologia răzvrătirii".

[10] I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, I. p. 199.

[11] I. Heliade-Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, Buc. 1891, p. 56 (în cont. *Scrisori din exil*).

Heliade și-a construit o teorie originală, absurdă, dar reprezentativă pentru concepțiile sale de clasă.

Vorbind despre revoluție ca fenomen istoric, el face o distincție între revoluția care se produce în idei și revoluția violentă. Dezaprobînd-o pe ultima, Heliade — pentru care spiritul este factorul activ, opus materiei pasive — se declară partizanul celei dintîi care constituie, după părerea sa, singura „revoluție salutară" la care a și lucrat — afirmația este din 1851 — timp de 30 de ani [12]. Acestea „sînt revoluții lente, gradate, care se operează în decursul anilor și prin adevăruri"[13] ghidate, conform concepției sale „de degetul providenței" [14]. Dar chiar această transformare cu ajutorul ideilor trebuie să se producă de sus în jos. Argumentul lui Heliade era, după cum a scris el în 1853, că „lumina cînd vine de sus în jos este cu atît mai potentă cu cît că așa e natura ei". Dimpotrivă, „din jos în sus razele ei ajung foarte debile și pălite; binele se face tîrziu" [15].Considerînd insuficientă această explicație, o dată cu accentuarea reacționarismului său, el va ajunge chiar să spună în 1859 că „mult rău face lumina cînd vine de jos în sus" [16]. De aici și atitudinea pe care trebuie s-o aibă omul de știință. Dacă acestui om de știință heliadian „regii și popolii îi oferă refugiu, ospitalitate, atunci, pledînd cauza suferitorilor, a mulțimii, aleargă mai repede la palat decît la colibă" [17]. Reținem de aici atașamentul său față de stăpînitori; pentru că pledoaria pe lîngă aceștia în folosul „suferitorilor", chiar atunci cînd s-ar fi făcut — și Heliade nu a încercat-o — era sortită eșecului.

Temîndu-se de revoluția maselor, Heliade consideră că nu aceasta poate să aducă o transformare, ci că transformarea poate să vină numai prin o inițiativă de sus: „Liberarea mai facil vine din bunăvoința și luminarea privilegiaților decît din revolta sclavilor" [18]. Căutînd un argument pentru demonstrarea tezei sale, el consideră că l-a găsit în eternul „Adevăr"; în momentul în care adevărul se va răspîndi „de la palat pînă la colibă" se va produce transformarea. Și cum, în concepția lui Heliade, palatul este cel care trebuie să ofere ideile, nu este greu de înțeles ce conținut vor avea acestea. Este interesant, de asemenea, că Heliade subliniază că aceste revoluții produse de răspîndirea adevărului trebuie preferate de națiunile puternice și independente și cu atît mai mult de „națiuni mici și slabe ca a noastră" [19]

Transformarea societății cu ajutorul ideilor reprezenta un curent destul de răspîndit la mijlocul secolului trecut [20]. Declarîndu-se îm-

[12] *Ibidem*, p. 78-79.

[13] I. Heliade-Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris 1851, p. 392. (în cont. *Mémoires*...).

[14] *Ibidem*, p. 242.

[15] *Scrisori din exil*, p. 241.

[16] „Noul curier romînesc", 29 noiembrie 1859.

[17] *Scrisori din exil*, p. 241

[18] *Ibidem*, p. 381.

[19] *Mémoires*..., p. 392.

[20] R. Tomoioagă, *Contribuții la reconsiderarea lui Heliade*, p. 97.

potriva lui, Marx sublinia imposibilitatea unei transformări a societății în acest fel. „Pentru a te ridica nu este de ajuns să faci acest lucru în *gînd* și să lași, ca deasupra capului tău *real* și *perceptibil* să atîrne jugul *real* și *perceptibil* care nu poate fi doborît cu ajutorul ideilor"[21]. De altfel și Heliade a fost nevoit să constate că numai prin vorbe nu se poate realiza nimic. „Pentru ce, se întreba el, popoarele strigă și nu obțin nimic?" Răspunsul urma de astă dată în mod logic: „Pentru că cei care profanează numele lui Dumnezeu — prin întrebuințarea metaforei el evită să folosească un termen precis — sînt puternici prin viclenie și prin bogății, pentru că ei au puterea în mîinile lor"[22]. De aici nu rezultă că Heliade va fi tentat să aprobe o răsturnare violentă; deși își dă seama că prin cuvinte nu se poate schimba nimic, el continuă să dezaprobe revoluția violentă. Este adevărat că, pronunțîndu-se împotriva revoluțiilor sociale, el aprobă revoluțiile naționale; așa ar rezulta dintr-o afirmație a sa acceptată întocmai de cercetătorii concepțiilor lui. Dacă avem în vedere însă unele referiri la fapte concrete, lăsînd la o parte faptul că Heliade nu înțelege legătura care există între revoluția națională și revoluția socială, această afirmație nu poate fi acceptată în nici un caz în întregime.

Astfel, el aprobă războiul de independență a coloniilor engleze din America de nord. Dar atunci cînd obiectul aprecierii nu mai este la mii de kilometri, ci devine mult mai palpabil, atitudinea sa se modifică. El combate orice încercare de ridicare a romînilor împotriva Imperiului otoman. Pentru a-și justifica propria atitudine a căutat chiar să prezinte venirea turcilor în Europa ca o binefacere pentru Peninsula Balcanică, echivalînd-o — într-o formă asupra căreia vom reveni — protestantismului și chiar revoluției franceze.

Fără îndoială însă că cel mai mare interes îl prezintă felul cum privește Heliade revoluția socială — asupra acestei probleme referirile în scrierile lui sînt și mai bogate și mai elocvente fapt ce se explică prin frecvența fenomenului si teama autorului ca fenomenul să nu fie interpretat altfel decît îl concepe el.

Pentru înțelegerea ideilor sale, trebuie însă subliniat că fenomenul revoluționar nu este pentru Heliade un punct culminant al luptei de clasă. De multe ori revoluția apare la el ca o simplă răsturnare politică, ca o înlocuire de persoane și aceasta în special în ceea ce privește antichitatea. Moise, de exemplu, este un revoluționar; răsturnarea lui Saturn de Jupiter constituie o revoluție. Mai concludentă încă este aprecierea revoluțiilor moderne, în special a celor din Franța, pe baza cărora Heliade își construiește un adevărat sistem.

Vorbind despre perioada care l-a precedat, despre „mediul ev", el acceptă ideea existenței claselor. În explicația originii lor Heliade este puternic influențat de concepțiile lui Augustin Thierry, direct

---

[21] Marx-Engels, *Opere*, vol. 2, ESPLP, 1958, p. 92.

[22] *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris 1850, p. 249. (în cont. *Souvenirs...*)

sau prin intermediul unui adept al acestuia. Întocmai ca și pentru Thierry, clasele ar fi apărut ca rezultat al cuceririi; societatea apuseană s-a împărțit în „conchistanți" și „conchistați", corespunzînd feudalilor și servilor[23]. Împărțirea aceasta îi creează lui Heliade anumite dificultăți în înțelegerea evenimentelor istorice. Astfel, în ceea ce privește Germania, neexistînd cucerirea, el este nevoit să elimine ideea existenței claselor înlocuind-o cu o imagine a unor raporturi idilice între nobili și supușii lor, imagine la care ulterior va fi silit să renunțe.

Un element care a contribuit în mod hotărîtor la întărirea „conchistanților", arată Heliade, a fost biserica catolică, față de care manifestă o ostilitate constantă, atitudine ce reprezintă, fără îndoială, un element pozitiv al ideologiei sale. Crestinînd pe „barbari" biserica apuseană nu s-a manifestat pe linia veche a religiei pe care Heliade o consideră progresistă; dimpotrivă ea „recunoscu" („barbarilor") privilegiile ce își însușiseră, binecuvîntă drepturile feudale, ca să împartă cu dînșii despuierile de la popor"[24]. În felul acesta „episcop și baron deveniră împreună despoții aborigenilor din toată Europa"[25]. Heliade sesizează just corelația care există între acțiunile puterii laice și bisericești. „Suveranii forțează spre datorii, prelații predică cu căldură împlinirea datoriilor"[26]. Dată fiind această situație, una din cauzele revoluțiilor o va constitui tocmai apăsarea bisericii oficiale. Împotriva acesteia se vor produce „protestații", începînd cu ereziile ale căror reprezentanți sînt considerați de Heliade ca revoluționari. Cea mai puternică manifestare contra bisericii catolice o constituie protestantismul. Aprobînd fenomenul de pe pozițiile burgheziei, Heliade consideră că acesta a adus, în țările în care a fost victorios, libertatea individuală și „inventă sistema constituțională"[27]. Lăsînd la o parte aprecierile asupra libertății individuale și sistemului constituțional, concluziile sînt juste; dar burghezul Heliade este înclinat să vadă în aceasta o nivelare a claselor, nivelare existentă în țările protestante în momentul izbucnirii revoluției franceze. Căutînd să descopere un asemenea fenomen și în răsăritul Europei, Heliade consideră că, cu unele deosebiri, subjugarea Peninsulei Balcanice de către turci ar fi provocat aceeași nivelare[28], idee semnificativă atît pentru justificarea atitudinii sale filoturce, cît și pentru tendințele sale de estompare a contradicțiilor de clasă.

---

[23] I. Heliade-Rădulescu, *Echilibru între antiteze*, Ed. P. Haneș, Buc. 1916, p. 41. (în cont. *Echilibru*...). Teoria cuceririi apăruse în embrion încă în vremea Revoluției engleze; în primele decenii ale sec. XIX ea era deosebit de răspîndită (cf. B. Reizov, *L'historiographie romantique française 1815—1830* Moscou, s. a., p. 118. Ea capătă însă forma clasică la Thierry.

[24] *Echilibru*, II, p. 266; v. și II, p. 39.

[25] *Ibidem*, p. 267.

[26] *Ibidem*, I, p. 51.

[27] *Ibidem*, I. p. 44.

[28] *Ibidem*, I, p. 6.

Vorbind despre cauzele revoluțiilor, trebuie să subliniem însă că pentru Heliade factorul religios nu determină decît incidental izbucnirea acestora. Factorul determinant în concepția lui Heliade îl constituie tirania. Într-o definiție pe care o dă revoluției el spune că aceasta este „țipătul spontaneu în contra despoților" [29]. Despotul însă nu este pentru Heliade reprezentantul unei anumite clase; tirania este, „așa cum lasă el să se înțeleagă, opera unei singure persoane situată deasupra tuturor claselor" [30]. Apăsarea se exercită prin urmare în mod egal asupra tuturor. „Cînd se fac revoluții, spune Heliade, ele provin totdeauna din apăsarea cea grea și fără cumpăt a despoților ce strivesc toate clasele, ce comprimă toate interesele, ce umilesc toate demnitățile, ce încovoaie la pămînt toate ambițiile" [31]. Prin urmare în lupta contra tiraniei ar fi interesate toate clasele și acestea au o parte egală în răsturnarea ei. „Atunci, continuă Heliade, toate partidele scot un țipăt general și ura tiraniei unește toate clasele" [32]. Unirea aceasta nu durează însă mult. În momentul cînd tirania este înlăturată — punctul terminus al revoluției în concepția scriitorului — „unirea generală începe a se despărți mai întîi între cei ce voiesc a domina și cei ce nu se lasă a se domina" [33], și aceasta ca o consecință a faptului, just sesizat, că în revoluție fiecare clasă urmărește interese deosebite. Pînă aici ideile sale se succed fără echivoc. Nu trebuie să se uite însă nici faptul că încă în 1851 Heliade se angajase într-o succesiune de idei din care se constată nu atît o condamnare a tiraniei cît a „excesului de tiranie" [34].

Continuîndu-și raționamentul cu privire la clasele care au făcut revoluția el încearcă să demonstreze că ele se divizează apoi în categorii mai mici. Această constatare ar fi ea justă fără conținutul pe care el îl dă diverselor categorii rezultînd din clasele participante la revoluție. Heliade vorbește de categorii care s-ar constitui pe baza legăturii de sînge, de meserie, de plăceri sau vicii. În modul acesta el ajunge să zugrăvească un tablou în întregime arbitrar al unei societăți în care „rămîne fratele cu fratele, vechiul amic cu amicul său, dascălul cu dascălul, literatorul cu literatorii săi, ciocoiul cu ciocoiul, ostașul cu ostașul, meșterul cu meșterul, bețivul cu bețivul, jucătorul de cărți cu jucătorul, chilipirgiul cu chilipirgiul" [35]. Divizarea aceasta produce anarhia. Anarhia apare la Heliade ca o consecință firească a revoluției. Ea s-ar datora faptului că „sclavii nu știu să fie domni" [36], că atunci cînd conduce mulțimea există o „stare de paralizie, un gu-

---

[29] *Mémoires...*, p. 391.
[30] R. T o m o i a g ă, *Contribuții la reconsiderarea lui Heliade*, p. 103.
[31] *Scrisori din exil*, p. 153.
[32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*.
[34] *Mémoires...*, p. 391.
[35] *Scrisori din exil*, p. 153.
[36] *Echilibru...*, II, p. 201.

vern de oameni necompetenţi" [37] care ,în cele din urmă, degenerează în anarhie [38]. În această situaţie este uşor unui ambiţios să acapareze puterea, fără ca aceasta să fie determinată în concepţia lui Heliade de anumite interese de clasă. Împotriva acestei noi tiranii se duce din nou lupta care culminează cu o nouă revoluţie în momentul unui „exces" al despotului. După revoluţie urmează din nou starea de anarhie, din nou tirania, revoluţia, anarhia, ş. a. m. d., ajungîndu-se astfel la un adevărat cerc vicios. Heliade apreciază în mod diferit cele trei elemente, condamnînd în special anarhia. Ce înţelege însă el prin anarhie?

Pentru a găsi răspunsul exact, trebuie să revenim asupra sensului pe care Heliade îl dă revoluţiei. Pornind de la propriile lui afirmaţii că revoluţiile sînt făcute împotriva tiranilor şi sînt victorioase deci in momentul răsturnării acestora, că după revoluţii urmează în general o perioadă de anarhie, rezultă că de fapt anarhia se produce în clipa înlăturării monarhilor. Prin urmare, evenimentele din Franţa ulterioare căderii lui Ludovic XVI şi în special dictatura iacobină, ca şi cele care au urmat după căderea lui Ludovic-Filip în 1848 — inclusiv zilele din iunie — ar constitui perioade de anarhie. Nu este greu de observat că ceea ce înţelege Heliade prin anarhie este de fapt perioada cea mai avansată a revoluţiilor burgheze. Înţeles în felul acesta, conţinutul lozincii sale „Urăsc tirania, mă tem de anarhie" apare foarte precis: Heliade se temea de lupta maselor care putea duce revoluţia dincolo de ţelurile burgheziei romîne în căutarea unui compromis. Dar cum Heliade consideră că anarhia este o consecinţă firească a revoluţiei, rezultă prin urmare că el nu aprobă nici revoluţia, chiar în sensul îngust pe care îl dă el acestei noţiuni. De altfel, el nici nu este convins de necesitatea unei revoluţii. El ne asigură astfel că „de n-ar fi fost conservatorii exclusivi, revoluţia cea mare de la (17)93 nu s-ar fi întîmplat şi foloasele păcii erau să fie cu mult mai mari" [39]. El încearcă să-şi justifice poziţia prin teoria dezvoltării omenirii împrumutată de la Vico cu corecturile lui Michelet. Datorită tulburărilor educaţia tinerei generaţii nu se poate efectua; prin urmare generaţia nouă nu va putea să-şi înceapă dezvoltarea de la nivelul generaţiei trecute [40]. Şi cum în sistemul filozofic al lui Heliade spiritul este factorul activ, purtător al progresului, evident că o asemenea apreciere îl conduce la concluzia că această stare este un regres.

Cu toate acestea, burghezul Heliade nu poate să nu-şi dea seama că revoluţia franceză a reprezentat de fapt victoria clasei căreia îi aparţinea şi el. Din anul 1789 care, spune el, a fost „parţial prin fapt,

[37] *Echilibru...*, II, p. 74.
[38] *Ibidem*, I, p. 133.
[39] *Ibidem*, I, p. 32—33. Heliade este influenţat de ideea destul de răspîndită la istoricii romantici francezi că Revoluţia franceză a fost determinată de atitudinea regelui şi a nobilimii (B. Reizov, *op. cit.*, p. 307—371), dar, spre deosebire de aceştia, el nu consideră izbucnirea ei ca o necesitate obiectivă.
[40] *Echilibru...*, I, p. 32.

dar general prin influențe și mîntuitoare consecințe"[41] „stabilindu-se egalitatea înaintea legilor, conchistîndu-și burgheziei aceleași drepturi cu foștii și actualii duci și marchizi, instrucția, adevărul, averea, confortabilul își făcură loc, se apropiară de toate stările; științele și artele se răspîndiră mai vîrtos în starea de mijloc, în starea burgheziei"[42]. Să observăm însă că, exponent al unei burghezii care urmărea participarea la conducere alături de moșierime, Heliade consideră că și în cazul revoluției franceze nu a avut loc o înlăturare a vechii clase conducătoare ci plasarea ei pe picior de egalitate cu burghezia. În felul acesta credem că trebuie interpretată și acea „nivelare a claselor" pe care ar fi adus-o „ghilotina vendictei"[43].

Dar dacă Heliade poate aproba uneori exemplul îndepărtat al revoluției franceze, atunci cînd în vremea lui se punea practic problema unei transformări revoluționare, el se pronunță categoric împotriva acestei transformări. Autorul *Echilibrului între antiteze* caută să mascheze acest lucru prin apariția unei egale opoziții față de cele două extreme, tirania și anarhia. El a căutat în mod repetat să acrediteze această idee; în afară de cunoscuta sa lozincă din 1848, într-un articol din 1856 el formula programul „Libertate fără anarhie, ordine fără despotism"[44]. Cu un alt prilej va spune că „și despoții și anarhiștii au aceeași sorginte, și unii și alții sînt fiii lui Belial, ai dezordinei; și unii și alții sînt scrementele păcatului"[45]. Aparența acestei repulsii egale, extrem de reacționară chiar acceptată ca atare e spulberată însă de chiar afirmațiile lui Heliade. „Despotismul ține poporul în loc; anarhia îl reîmpinge înapoi"[46]. Între două rele este de preferat, crede el, firește cel mai mic. „Prefer mai bine, spune Heliade, a cădea sub jugul și capriciile unui singur despot, decît sub jugul și capriciile anarhiei"[47]. Recunoaștem din nou pe reprezentantul burgheziei romîne care, de frica revendicărilor maselor, preferă să nu ia puterea în întregime, deci să accepte menținerea, în limtele care-i convin, a regimului vechi. Privite astfel, afirmații ca „între împilator și împilat,împilatul este fratele nostru"[48] apar evident ca făcute în scopuri demagogice. „Frăția" aceasta durează numai atîta timp cît împilatul se resemnează să rămînă în situația în care se află; în momentul în care el încearcă să-și schimbe situația, Heliade, uitînd ceea ce afirmase, își mărturisește fără reticențe adevăratele lui concepții. „Cînd apare undeva o rebeliune sau o zaveră, este din dreptul și din datoria guvernului a o combate

[41] *Scrisori din exil*, p. 660.
[42] *Echilibru...*, I, p. 268.
[43] *Ibidem*.
[44] G. D. Scraba, *Ioan Heliade-Rădulescu, Începuturile filozofiei și sociologiei romîne*, Buc. f. a., p. 229.
[45] *Echilibru...*, I, p. 314.
[46] *Ibidem*, p. 305.
[47] *Ibidem*, p. 6.
[48] *Ibidem*, p. 18.

și a o stinge" [49]. Dînd curs pornirilor sale el se exprimă în cuvinte pline de ură, mărită de spaima pe care o resimte față de forța manifestării mîniei populare. „Care popor cutează a uzurpa atributele guvernului, acela nu mai e popor în stare normală; e cuprins de friguri și convulsiuni, e nebun sau cel puțin e amăgit de intriganți voitori de rău. Acel popor se degradă mai jos decît norodul (în sistemul său antitetic el opune cele două noțiuni, ultima fiind negativă — n.n.) și devenind fiară, gardianii publici sînt nevoiți neapărat a deveni vînători" [50].

Avînd în vedere toate acestea, se mai poate considera, așa cum s-a făcut [51], lozinca sa „Urăsc tirania, mă tem de anarhie" ca „o deviză revoluționară de o timorată prudență... trădînd o egală repulsie față de excesele de dreapta sau de stînga"? Evident nu. Ea ne apare dimpotrivă ca o formulă reacționară [52], mai ales dacă avem în vedere ce înțelege Heliade prin anarhie.

În deplină concordanță cu concepțiile sale se situează și activitatea sa din 1848. Nu este cazul să insistăm asupra ei; ea a fost analizată în ultima vreme suficient de clar. Ceea ce ne interesează este modul în care a apreciat Heliade revoluția din Țara Romînească și cum și-a motivat el activitatea.

Trebuie să subliniem de la început că pentru Heliade revoluția din Țara Romînească nu face parte din tabloul general al revoluțiilor din 1848. Ori de cîte ori are prilejul el caută să reliefeze deosebirile nete pe care crede că le găsește între acestea. De aceea, pentru înțelegerea felului în care Heliade apreciază revoluția din Țara Romînească, este necesar să urmărim mai întîi cum caracterizează el revoluțiile din restul Europei.

Și în acest caz ele sînt firește o ridicare împotriva monarhilor. „În 1848, spune el în cunoscutul discurs pronunțat în 1866 împotriva domnitorului străin, progresul democratic încercă din nou pulsul social, ca să afle dacă națiunile au căpătat vigoarea cerută spre a spulbera în vînt dinastiele căzute din cer" [53]. Într-un memoriu prezentat unor oameni de stat străini asupra evenimentelor din 1848 el vine însă și cu unele elemente noi. În acest an, scria Heliade, „Europa era agitată din cauza deplorabilă a uvrierilor (sau lucrătorilor fără lucru), și din cauza ideilor socialismului rău înțeles și rău aplicat" [54].

Sesizarea situației grele a muncitorilor nu înseamnă că Heliade este dispus să acorde revoluției din 1848 un caracter de clasă. De altfel, în opera sa proletariatul nici nu apare ca o categorie social-istorică. Influențat de P. Leroux, el consideră că primul proletar a fost biblicul

[49] *Ibidem*, II, p. 131.
[50] *Ibidem*, I, p. 250.
[51] D. Popovici, *Santa Cetate...*, p. 102.
[52] v. și R. Tomoiagă, *Critica echilibrului între antiteze*, p. 82.
[53] *Scrisori din exil*, p. 660-661.
[54] *Echilibru.*, I, p. 283.

Abel, în opoziţie cu primul proprietar, la fel de biblicul Cain [55]. Printre reprezentanţii iluştri ai acestei categorii Heliade numără pe Isus Hristos [56]. Proletari au fost şi sclavii şi şerbii; tot în această categorie include pe dascălii şi elevii de la Sf. Sava emigranţi.

În aceste condiţii Heliade nu putea, fireşte, înţelege exact nici noţiunea de proletariat modern [57]. Pentru el, din această categorie fac parte oamenii „ce n-au pămînt, n-au casă, n-au cum se zice, nici unde să-şi plece capul. Aceştia dorm pe sub poduri, pe sub galerii, unde bate vîntul de toate părţile. şi însuşi pe stradă, neavînd nici cu ce se acoperi". Ei sînt „liberi absoluţi de a muri de frig şi de foame şi, tot ce este mai rău decît în foc, în braţele viţiului" [58]. Se observă lesne că ceea ce înţelege el prin proletari sînt de fapt şomerii şi vagabonzii; Heliade singur precizează că aceştia au fost scoşi din fabrici de introducerea maşinilor. Faptul că nu au unde lucra le determină starea precară; el are însă şi o altă consecinţă — tulburările sociale „Nelucrarea, consideră Heliade, este mama tuturor răutăţilor" [59]. Forţă care caută să răstoarne orînduirea existentă, proletarii nu puteau să se bucure în ochii lui Heliade de prea multă stimă. El îi denumeşte „svînturaţi" sau chiar „imorali" atunci cînd sînt „atentatori la proprietate". Sub influenţa ideilor umaniste şi a socialismului utopic, combinate cu sentimente religioase, el va manifesta totuşi, uneori, o anumită simpatie faţă de această parte a societăţii. Dar simpatia sa nu merge pînă la recunoaşterea necesităţii unei schimbări sociale; ceea ce le admite el este „dreptul de a trăi", expresie pe care o ia din *Catehismul socialiştilor* al lui Louis B l a n c [60] şi prin care înţelege dreptul la existenţă în cadrul societăţii burgheze, aşa cum este ea construită. El le permite să se ridice spre a-şi revendica acest drept şi a striga „Vrem să muncim travaliînd sau să murim luptîndu-ne" [61]. Să notăm însă că Heliade este dispus la o asemenea aprobare datorită faptului, pe care nu uită să-l consemneze în acelaşi loc, că „starea aceasta de oameni, viaţa aceasta, sau mai bine-zis iadul acesta, n-au fost cunoscute pe la noi" [62]. De altfel, cuvintele uneori patetice ale lui Heliade nu sînt rezultatul unei cercetări personale a situaţiei acestei categorii de oameni. Deşi ar fi avut prilejul să o facă, el evită totuşi. Cînd merge la Londra i se

---

[55] *Souvenirs*..., p. 185. V. şi D. Popovici, *Santa Cetate*..., p. 63.

[56] *Mémoires*..., p. 210.

[57] Este interesant de remarcat că un cercetător mai vechi considrea — referindu-se la poezia *Cutremurul* — că Heliade avea o idee clară a acestei noţiuni; ca argument aducea faptul că „de vreo şase ani Eliade îl studiase pe Fourier; şi atita ajunge ca să înţeleagă exact ce este proletarul", Bogdan-D u i c ă, *Istoria literaturii romîne moderne*. Cluj 1922, p. 150.

[58] *Echilibru*..., I, p. 283.

[59] *Scrisori din exil*, p. 61.

[60] D. P o p o v i c i, *Santa Cetate*..., p. 111.

[61] *Echilibru*.., I, p. 284.

[62] *Ibidem*.

spune că în spatele prosperităţii aparente a oraşului se ascunde o mare mizerie; Heliade însă „nu are timp" pentru a cerceta această stare şi rămîne — preferă să rămînă — cu imaginea unui tablou de suprafaţă. Realitatea însă, prea puternică pentru a fi ignorată, se impune totuşi uneori; şi atunci Heliade îşi dă seama de forţa uriaşă pe care o reprezintă proletariatul. Cu obişnuitul său limbaj plin de elemente mistice, el afirmă la un moment dat făcînd o paralelă cu naşterea „proletarului din Nazaret": „În 1848, proletarul colectiv a primit botezul experienţei şi al suferinţelor, şi vocea domnului s-a făcut auzită în toate colţurile pămîntului: „Iată fiul meu iubit! Regi, cădeţi în genunchi. OMUL (în sens ideal sau mistic? Este greu de precizat) s-a născut, el este chemat la dreptul de a trăi"[63]. Eliminînd elementele de prisos observăm că Heliade îşi dă seama, confuz, este adevărat, de forţa proletariatului şi de starea mizerabilă în care trăieşte, ca şi de conflictele ce se manifestă în societate ca o consecinţă a acestei stări.

Atîta timp cît există proletariatul, posibilitatea acestor conflicte rămîne. Ea este agravată de răspîndirea ideilor socialiste, şi nu atît de acestea cît de faptul că ele sînt, după Heliade, „rău înţelese şi rău aplicate". Afirmaţia aceasta este edificatoare pentru raportul între scriitorul romîn şi socialismul utopic francez. Ea arată că el s-a apropiat de socialismul francez numai în măsura în care această apropiere îi furniza elemente pentru ideile sale despre societate. Dintr-o analiză cît de sumară a elementelor din opera sa înrudite cu socialismul utopic rezultă cu claritate că Heliade nu a împrumutat ideile avansate, revoluţionare, ci dimpotrivă pe acelea care tindeau spre o conciliere a contradicţiilor de clasă, spre un stat în care să existe o armonie generală. Vorbind despre o asemenea societate armonică — element luat de la Fourier — Heliade o explică prin existenţa dreptului, de a trăi — element împrumutat de la L. Blanc. Îmbinarea acestor două elemente provenite din surse diferite este caracteristică; Heliade a căutat să demonstreze că, prin neînsemnate îmbunătăţiri ale situaţiei celor de jos, orînduirea existentă se poate perpetua la nesfîrşit. Era o apropiere firească dacă avem în vedere baza de clasă a lui Heliade; exponent al unei burghezii slabe, care se temea de orice conflict, era firesc ca el să se apropie de o doctrină care îi oferea o rezolvare a antagonismelor pe bază de înţelegere. Aceasta, credem, este cauza principală a asimilării de către Heliade a unor elemente ale socialismului utopic — ansamblu de concepţii deja depăşit în vremea cînd scria el — şi nu „nota poetică", nu faptul că el era „ispitit constant de nebulos şi apocaliptic" cum a afirmat un cercetător mai vechi[64]. Pentru că, orice idee care contravenea preferinţelor sale Heliade o respingea. Astfel este cazul cu combaterea afirmaţiilor lui Proudhon „Pro-

[63] *Souvenirs...*, p. 269.
[64] D. Popovici, *Santa Cetate...*, p. 112; 65.

prietatea este un furt, Dumnezeu este un rău" [65], sau a încercării de a combate pe cale violentă doctrinele socialiste. Deşi pornit împotriva regilor, el îl condamnă însă pe Louis Blanc „şi alţii ce au nevoie de milioane şi detronări de regi" considerînd că este suficientă cunoaşterea adevărului pe care „şi avuţii şi proletarii îl pot recunoaşte şi pune în lucrare" [66]. Uneori el aprobă răsturnarea tronurilor, nu şi a regilor; aceştia, ca şi prinţii, trebuie „convertiţi — recunoaştem aici o idee a lui Fourier — în buni cetăţeni, în adevăraţi creştini" [67]. Este evident deci că orice acceptare a unor idei care contravin concepţiilor lui Heliade, va fi considerată de acesta ca o „rea înţelegere şi rea aplicare" a socialismului care, grefată pe situaţia mizerabilă a proletariatului, va duce la izbucnirea revoluţiilor din 1848. Aceasta însă numai în ceea ce priveşte restul Europei; pentru că în Ţara Romînească situaţia a fost cu totul alta — şi fostul locotenent domnesc o explică cu multă minuţiozitate.

Mai întîi, noi nu am avut proletari; mai mult, spune el în 1860, „în ţara noastră ne-a ferit Dumnezeu pînă acum de n-am avut clase" [68]. Este adevărat că Heliade se contrazice singur. Într-o scrisoare din 1858 el afirmase că „naţia, nu se compune numai de o condiţie de oameni" [69]. Afirmaţia aceasta, care ar părea destul de vagă, se precizează cu ajutorul altor aprecieri. În timpul refugiului guvernului provizoriu la Tîrgovişte, Heliade „cunoştea ura care exista între diferite clase" [70]. Faptul că el recunoştea existenţa claselor sociale este confirmată şi de C. A. Rosetti [71]. Este adevărat că Heliade se va strădui ulterior pe cît posibil să demonstreze contrariul — deşi realitatea se impunea totuşi uneori. El a ajuns astfel să considere că divizarea care există între „cei din stările avute" şi „cei din stările de mijloc" este de natură pur psihologică şi s-ar datora unei imitări a situaţiei din Germania şi Italia [72], dar care nu ar avea nici un fundament în situaţia din ţară. Nu se vorbeşte aici despre păturile de jos; Heliade considera probabil că nici nu este necesar; pentru că „laboratorii de pămînt" se bucurau de o „linişte perfectă" datorită faptului că „n-aveau nici o ştiinţă de ideile socialismului" [73]. Este vorba de acel socialism despre care Heliade a spus că e „rău înţeles şi rău aplicat" şi care a constituit una din cauzele revoluţiilor din Europa; pentru că, bazat pe unele afirmaţii ale socialiştilor utopici, Heliade vrea să arate că „ştiinţa aceasta, şi în teorie şi în practică o cunosc romînii de la descălică-

[65] R. Tomoiagă, *Contribuţii la reconsiderarea lui Eliade*, p. 101.
[66] *Scrisori din exil*, p. 240.
[67] *Souvenirs...*, p. 216.
[68] *Echilibru...*, I, p. 302.
[69] *Scrisori din exil*, p. 240.
[70] *Mémoires...*, p. 189.
[71] D. Popovici, *Santa Cetate...*, p. 71, n. 5.
[72] I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, II, p. 44.
[73] *Echilibru...*, I, p. 214.

toare"[74]. Pornind, după cum arăta D. Popovici, de la afirmația simplistă a obscurului socialist francez Gerôme, că în socialism tot locuitorul Franței va trebui să aibă oala la foc, o găină și o capră sau chiar o vacă, Heliade exclamă, parafrazînd pe burghezul gentilom al lui Molière: „Ei, minunea la doamne, îmi ziceam, noi, romînii, am fost socialiști de atîția secoli și nici n-am știut"; chiar nomazii în corturi duc o viață mai bună decît săracii Franței[75]. Afirmații ca acestea nu sînt prilejuite lui Heliade doar de asemenea idei naive; în tendința sa de a idealiza situația din Țara Romînească, el ajunge uneori la interpretări cu totul forțate. El consideră astfel claca, nici mai mult, nici mai puțin, decît „lucrul în grupe atît de visat de Fourier în Falansterul său"[76], idee care va fi reluată apoi de B. Russo-Locusteanu[77]. Ea ar fi astfel „un drept iar nu o datorie"[78]. În asemenea condiții nu poate fi vorba la noi nici de proletariat — așa cum îl înțelege Heliade; pentru că „la noi tot omul are de a travalia, numai să voiască"[79]. Prin urmare, dacă există oameni care trăiesc în lipsuri, vina nu este a orînduirii, ci numai a lor pentru că nu voiesc să muncească[80].

Idealizarea societății romînești Heliade o extinde și în domeniul organizării ei. El este de părere, ca și unii istorici romantici francezi, că sistemul federalist bazat pe o largă autonomie locală, este cel mai avansat, mai ales cînd este organizat pe baza a ceea ce el numește „eclesia creștină primitivă": or, organizarea Țării Romînești s-ar fi făcut tocmai pe această bază. Este adevărat că el constată prezența unei centralizări în aproape toată existența ei; aceasta însă este socotită doar ca o situație provizorie, determinată de o anumită conjunctură externă, fondul rămînînd același Concluzia, în total dezacord cu realitățile romînești, este o urmare firească a tuturor acestor considerente: romînii au depășit celelalte țări cu cîteva secole, ce-i drept cu excepția dezvoltării materiale dar aceasta, date fiind concepțiile sale filozofice, nu este prea important pentru Heliade. „Europa, va spune el, în instituțiunile ce se atinge de libertate, egalitate și fraternitate, în cele ce se atinge de înfrățirea și solidaritatea poporului, n-a ajuns încă pe primii noștri străbuni"[81]. Dacă aceasta era situația, ce a determinat totuși izbucnirea revoluției din Țara Romînească? Heliade va da și aici un răspuns, pe cît de fals, pe atît de caracteristic concepțiilor sale.

---

[74] *Ibidem*, p. 281.
[75] *Ibidem*, p. 280.
[76] Citat după D. Popovici. *Santa Cetate*, p. 82.
[77] *Ibidem*. p. 117, n. 1.
[78] *Scrisori din exil*, p. 21.
[79] *Echilibru...*, I, p. 280—281.
[80] „Fiecare, afirma Heliade încă în 1841, își este singur pricina stării în care se află și o merită": Ioan Heliade-Rădulescu. *Scrieri politice, sociale și lingvistice*. Craiova, p. 179.
[81] *Echilibru...*, II, p. 55

Ea ar fi fost determinată de venirea cîtorva romîni „de la *hagialîcul* Parisului" care, ajungînd în ţară, „se puseră a organiza o revoluţie de poruncească" [82]. El ajunge astfel la concluzia, subliniată de un cercetător recent, „că paşoptismul revoluţionar s-ar reduce la un import ideologic, la o simplă imitaţie, ba chiar la o parodie" [83]. În concordanţă însă cu filozofia echilibrului între antiteze, Heliade aplică în interpretarea acestui fenomen, o teorie proprie după care ar fi existat „doi 1821, doi 1848". Astfel, „mişcarea de la 1848, spune el, trebuie considerată din două părţi : din a tulburătorilor de meserie şi dintr-a apărătorilor" [84], ultimii reprezentînd elementul pozitiv. Acţiunea apărătorilor, consideraţi ca expresie a „mater eclesiei" (comunitatea creştină primitivă) a determinat caracterul evenimentelor. După părerea lui Heliade nu este vorba de fapt de o revoluţie — el singur spune că evită să folosească acest termen, fără a reuşi însă — ci de o mişcare de regeneraţie, bazată în special pe afirmarea tradiţiilor autohtone, a „mater eclesiei", cum spune Heliade. Despre regeneraţie vorbesc şi Guizot, Chateaubriand, E. de Girardin, J. B. Leclère ; după cum s-a arătat într-un studiu recent, Heliade e influenţat în special de L. Aimé-Martin [85]. Preluînd această teorie care „năzuieşte în fond să le transfere moderaţilor, nerevoluţionarilor, dreptul de tutelă asupra revoluţiei" Heliade va opune mai tranşant regenerarea revoluţiei [86].

Pornind de la o asemenea interpretare Heliade face o caracterizare extrem de semnificativă revoluţiei din Ţara Romînească. Ea ar fi semănat „domniei lui Dumnezeu" [87] fiind o adevărată „minune de 3 luni de entuziasm, de frăţie şi de ordine" [88] şi Heliade este cu atît mai laudativ cu cît „în alte părţi revoluţiile s-au realizat cu atîtea dezordini" cu cît „excesele fură peste tot în alte părţi atît de deplorabile" [89]. În ciuda realităţii, în ciuda atitudinii sale care va culmina cu dizolvarea Comisiei proprietăţii, Heliade afirmă că „mişcarea din Valahia s-a operat în întregime în interesul ţăranilor şi ţiganilor" [90]. Bazat pe asemenea argumente nefondate, el va afirma în 1866 că „curînd va veni timpul a arăta Franţei de la 89, de la 1830 şi 1848, că n-a făcut, nici proclamat ceea ce a proclamat Romînia din 1848" [91].

Preluînd o idee din *Catehismul socialiştilor* a lui Louis Blanc [92], el consideră că în 1848 „în ţară nu mai există nici un sclav decît în

---

[82] *Echilibru...*, II, p. 275.
[83] R. Tomoiagă, *Contribuţii la reconsiderarea lui Eliade*, p. 102.
[84] *Scrisori din exil*, p. 301.
[85] R. Tomoiagă, *Contribuţii la reconsiderarea lui Eliade*, p. 97.
[86] *Ibidem*, p. 98-99.
[87] *Mémoires...*, p. 376.
[88] *Echilibru...*, II, p. 66.
[89] *Mémoires...*, p. 376.
[90] *Mémoires...*, p. 139.
[91] *Echilibru*, II, p. 237.
[92] D. Popovici, *Santa Cetate...*, p. 109.

persoana șefilor pe care poporul i-a ales"[93]. În rîndul acestora se numără firește și Heliade. Apariția sa la conducerea revoluției nu este întîmplătoare. El se consideră ca un reprezentant al spiritului „eclesiei primitive". „Din sînul eclesiei ieșea vocea „Respect la persoane, respect la proprietate" și „Foloase generale fără paguba nimului"; de asemenea, „singur această mater comună urăște tirania și are frică de anarhie"[94]. Erau aceleași lozinci pe care le mai lansase Heliade și care urmăreau perpetuarea situației, prin „eclesie" trebuind astfel să înțelegem tocmai orînduirea existentă. Legat de această orînduire, Heliade se străduiește s-o prezinte ca fiind aproape un ideal de perfecțiune și care, prin urmare, nu mai are nevoie decît de unele corective neînsemnate, înlăturarea ei pe cale revoluționară trebuind combătută prin toate mijloacele. De aici și apelul la autoritatea religiei, de unde numele de „eclesie" și prezentarea sa ca o „mater comună la toți", găsindu-se astfel un mijloc de a se ascunde, sub o denumire susceptibilă de atîtea confuzii, adevăratul conținut al orînduirii din acea vreme.

Lupta sa pentru perpetuarea neschimbată a situației existente este de altfel în perfectă concordanță cu filozofia echilibrului între antiteze exprimată prin „tactica aruncării între focurile convergente". „Ea implică estomparea contradicțiilor sociale în locul dezvăluirii lor, tendința de a atenua lupta de clasă prin intervenții continue, în favoarea unei armonii iluzorii a claselor sociale antagoniste, sub egida conservatoare a apărării stării de lucruri, adică a exploatării existente"[95]. Atitudinea lui Heliade de la 1848 se degajă de altfel cu ușurință din propriile sale cuvinte. „Eu de m-am amestecat în Mișcare, cugetul meu, sforțele mele n-au făcut decît de a șterge spiritul incendiar", spunea el într-o scrisoare din 1851[96]. Activitatea sa a fost premeditată; intrarea în rîndul grupului revoluționar a avut scopuri precise. „Eu iară de am intrat între dînșii, scria el mai tîrziu lui Magheru, a fost ca să știu prin convicție cugetele lor și să pot îndeplini cuvîntul ce ți-am fost dat spre a lucra în paralizarea anarhiei"[97].

Ce înțelege însă Heliade prin „paralizarea anarhiei"? Ce înțelege prin anarhie am văzut mai sus: partea cea mai avansată a revoluției, perioada care urmează înlăturării despotului, înlăturare ce ar constitui adevărata revoluție. Cum în Țara Romînească Heliade consideră că nu exista un despot — dovadă scrisoarea sa către Bibescu prin care-l roagă să se pună în fruntea mișcării — rezultă că el nu acceptă nici posibilitatea unei revoluții. Întreaga revoluție este prin urmare asimilată anarhiei. Acționînd împotriva a ceea ce el numește „anarhie", Heliade acționa de fapt împotriva revoluției încă de la începutul acesteia. Declarîndu-se într-un acord aparent cu ideile revoluționarilor, el acționează la mo-

[93] *Mémoires..*, p. 376.
[94] *Echilibru...*, II, p. 65-66.
[95] R. Tomoiagă, *Critica teoriei echilibrului între antiteze*, p 81
[96] *Scrisori din exil*, p. 78.
[97] *Ibidem*, p. 273.

mentul oportun împotriva lor: „și cînd mă dusei la Islaz, spune Heliade încîntat de tactica sa, făcui o surpriză tuturor căuzașilor, strigînd cum să mă audă toată țara: *Respect la persoane, respect la proprietate!*“ [98]. Apărarea proprietății este, de altfel, unul din țelurile lui principale; „cît a fost în pericol, va spune el, am apărat-o cît am putut“ [99]. Despre ce anume proprietate este vorba, o arată lămurit desființarea de către locotenență a Comisiei proprietății.

Heliade nu apără însă numai orînduirea internă ci și situația țării față de turci. Sînt cunoscute acțiunile sale de zădărnicire a unei împotriviri armate contra turcilor în 1848. Și nu întîmplător, atunci cînd i s-a transmis vestea că locotenența domnească a fost desființată de către turci, Heliade s-a resemnat cu o „ușurință“ surprinzătoare, declarînd că și-a făcut „datoria“. Ce înțelegea Heliade prin „datorie“ se vede dintr-o afirmație ulterioară a sa. Relatînd o convorbire din 1854 cu un om de stat turc, el spune: „îi arătai rolul meu de legitimist către suzeranul țării și de conservator către drepturile și datoriele patriei mele“ [100]. „Datoria“ pe care considera Heliade că și-a făcut-o, era tocmai împiedicarea unei transformări a regimului intern și a situației internaționale a Țării Romînești, înfrîngerea deci a revoluției.

În legătură cu problema fenomenului revoluționar mai rămîne de precizat o chestiune: a fost Heliade partizanul unei revoluții viitoare? S-a afirmat că da [101]. Analiza concepțiilor sale ne duce la o concluzie cu totul contrară. Este adevărat că el se declară partizan al revoluției în idei. Am văzut însă că transformarea aceasta cu ajutorul ideilor este departe de a reprezenta o revoluție.

Se vorbește ce-i drept destul de frecvent în operele sale despre răsturnarea iminentă și inevitabilă a regilor. Ideea în sine este valoroasă. Constanța relativă de care dă dovadă Heliade în susținerea ei se explică probabil prin faptul că el consideră monarhii ca fiind cauza revoluțiilor; o dată înlăturați aceștia, dispărînd cauza ar dispare și efectul și s-ar ajunge astfel la o societate lipsită de antagonisme. Este evident însă că înlăturarea monarhilor nu reprezintă o revoluție atîta vreme cît nu este însoțită de lichidarea clasei pe care o reprezintă. Dar despre așa ceva la Heliade nici nu poate fi vorba. Felul cum concepe el republica generală care se va instaura în viitor pe pămînt nu permite nici un echivoc. Această republică va fi democratică, socială și armonică, adevărată „manifestare a lui Dumnezeu“ [102]. Heliade explică și cauzele care vor conduce la o asemenea formă de organizare: „Republica va fi în viitor democratică (pentru că omul este rezonabil) și socială pentru că omul este social“ [103]. Din acest punct de vedere

---

[98] *Echilibru...*, I, p. 276.
[99] *Scrisori din exil*, p. 615.
[100] *Scrisori din exil*, p. 323
[101] D. Popovici, *Santa Cetate...*, p. 99.
[102] *Souvenirs...*, p. 283.
[103] *Souvenirs...*, p. 280.

nu se va produce deci nici o schimbare, pentru că rațiunea și sociabilitatea sînt două atribute permanente ale omului. Este caracteristic însă că republica viitoare va trebui să fie armonică — faptul acesta îl interesează în cel mai înalt grad pe Heliade. Prin înlăturarea regilor s-ar ajunge astfel la înlăturarea cauzelor revoluțiilor. Și pentru ca și posibilitatea restaurării monarhiei să dispară, Heliade consideră că cea mai bună formă de organizare a statului este republica federativă, centralizarea puternică favorizînd dezvoltarea tiraniei și implicit, dezlănțuirea revoluției.

În societatea viitoare toată lumea va participa la „banchetul frățesc" [104]. Firește însă că la acest banchet nu poate exista o egalitate a tuturor. De fapt el nu poate fi nici frățesc; Heliade singur își dă seama că „niciodată boierul nu va consimți să fie frate cu oamenii poporului" [105]. Va exista o egalitate; aceasta va fi însă „o egalitate înaintea dreptății, înaintea prosperității generale și proporționate după condițiuni sau stări, înaintea instrucțiunii și luminării generale, înaintea fericirii, a mîntuirii, cu un cuvînt a patriei" [106]. Este evident însă că proporționarea egalității „după condițiuni sau stări" o înlătură de fapt.

Aprobînd o asemenea societate, Heliade nu este de acord cu o acțiune hotărîtă care să ducă imediat spre acest țel. Dimpotrivă, plecînd de la aceeași teamă față de forța maselor, el caută să prevină orice transformare. „Cine este progresist, spune el în 1850, cată să fie cu pacea. Partea progresistă a Franței este partea care întîmpină revoluția. Astăzi reacționarii o provoacă"(!) [107]. Și deși ar fi dispus uneori să accepte o republică democratică și socială — socială în sensul pe care l-am văzut mai sus — pentru un viitor nedefinit, dacă lucrul acesta se raportează la Țara Romînească atitudinea sa se schimbă imediat. „Primesc a figura d'alăturea cu orice romîn semnătura mea, afară de aceia ce au declamat *Republică democratică și socială* și cîte sarsailisme toate de cîte țara a fost străină" [108]. Este evident că în asemenea afirmații nu întîlnim un adept al revoluției. Bălcescu o sesiza cu justețe cînd spunea referitor la Heliade că „Eu nu-l cred capabil a face programa unei revoluții viitoare" [109].

Se poate afirma deci că între concepțiile lui Heliade asupra revoluției și activitatea sa practică există o perfectă concordanță. Fără îndoială că întîlnim în operele sale numeroase contradicții, provenind din diferite cauze: influențe diferite, necesitatea anumitor argumente pentru demonstrarea unor teze deosebite sau, mai frecvent, impunerea de către situația reală a unor afirmații care contravin ideilor sale dominante.

104 *Mémoires...*, p. 397.
105 *Ibidem*
106 *Echilibru...*, I, p. 239.
107 *Scrisori din exil*, p. 24.
108 *Scrisori din exil*, p. 476.
109 Citat după G. Munteanu, *op. cit.* «Steaua», nr. 4. 1959, p. 78.

Subliniem însă că, în general, aceste contradicții nu sînt majore; ideile sale fundamentale în privința revoluției sînt expuse cu consecvență.

Recunoscînd existența revoluției ca fenomen — era imposibil să facă altfel — el caută s-o reducă la elementele ei neesențiale. Revoluția în idei o acceptă dacă este săvîrșită de sus în jos; revoluția violentă o reduce la o simplă înlăturare a unui despot. Pentru a-și masca reacționarismul său el acceptă uneori aceste revoluții; acceptarea e însă numai aparentă pentru că îndată se ridică contra anarhiei — care reprezintă de fapt, în concepția sa, faza cea mai avansată a revoluției. Analizînd ceea ce se ascunde sub sensul aparent al cuvintelor se observă cu ușurință că Heliade are față de orice revoluție o teamă amestecată cu ură, caracteristică burgheziei romîne angajată pe drumul compromisului cu moșierimea. Ea atinge apogeul atunci cînd se referă la Țara Romînească.

Din analiza concepțiilor lui Heliade se reliefează și mai pregnant vederile înaintate ale unor oameni progresiști contemporani și în special ale lui N. Bălcescu. Rămas mult în urma acestora, Ioan Heliade-Rădulescu se va strădui, cu ajutorul unor argumente cu totul lipsite de bază științifică, să concilieze antagonisme de neîmpăcat[110].

ИОАН ХЕЛИАДЕ-РЭДУЛЕСКУ И ЕГО ИДЕИ О РЕВОЛЮЦИИ

Краткое содержание

В настоящей работе представлены взгляды в области всемирной истории И. Х. Рэдулеску, сыгравшего в прошлом веке значительную роль в политической и культурной жизни Валахии. Анализируя его идеи о революции, автор подчёркивает, что между этими идеями и его практической деятельностью существует совершенное соответствие. При анализе его взглядов, намечается тот факт, что он, являясь представителем румынской буржуазии, которая преследовала в то время совершение компромисса с помещиками, не мог быть на стороне революции.

Хелиаде смотрит на революцию, как на самый простой процесс свержения „тирана", после которого прекращается революция и наступает период „анархии", являющейся, по мнению автора статьи, именно настоящим подъёмом революции. Таким образом осуждение „анархии" со стороны И. Х. Рэдулеску представляет собой и осуждение революции.

Для И. Х. Рэдулеску события, происшедшие в 1848 г. в Валахии, не являются революцией. Он отрицает все причины, которые могли

[110] Aceste aprecieri nu privesc firește ansamblul concepțiilor și activității lui Heliade. Meritele și deficiențele acestuia au fost reliefate cu mult discernămînt în cîteva lucrări recente, deosebit de valoroase și utile — ne referim în primul rînd la cele citate adesea, ale lui G. Munteanu, P. Cornea și R. Tomoiagă.

бы привести к революции и стремится доказать, что общественное устройство организовано на основе каких-то принципов французского утопического социализма.

Для понимания общего мировоззрения И. Х. Рэдулеску весьма необходимо знать его взгляды на революцию.

IOAN HÉLIADE-RADULESCO ET SES IDÉES SUR LA RÉVOLUTION

Résumé

Cet article présente un aspect des conceptions d'Ioan Héliade-Radulesco — presonnalité importante dans la vie politique et culturelle de la Valachie du siècle précédent — concernant l'histoire universelle.

En analysant ses idées sur la révolution, l'auteur souligne la parfaite concordance qui existe entre celles-ci et son activité pratique. Représentant de la bourgeoisie roumaine qui désirait alors un compromis avec les boyards, Héliade ne pouvait pas être un adepte de la révolution. L'analyse de ses conceptions prouve cela.

Héliade considère la révolution comme un simple renversement du „tyran"; celui-ci renversé, la révolution prend fin et commence une période d'„anarchie", qui — ainsi comme le montre l'auteur — est en réalité pour l'ecrivain roumain la période la plus avancée de la révolution. En condamnant l'„anarchie", Héliade condamne du fait la Révolution.

Quant aux événements de 1848 en Valache, Héliade ne les considère pas une révolution. D'ailleurs, il cherche d'en éliminer toute cause qui pourrait conduire à la révolution essayant même à démontrer que l'organisation sociale de la Valachie aurait été faite conformement aux principes du socialisme utopique français.

La connaissance des idées d'Héliade sur la révolution est utile pour une meilleure compréhension de son idéologie.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA ÎMPREJURĂRILOR ÎN CARE AU FOST CONTRACTATE DE ROMÎNIA ÎMPRUMUTURILE DE STAT DIN ANII 1929 ŞI 1931

DE

E. BOLD

Cercetarea amănunţită a aspectelor pe care le îmbracă împrumuturile de stat obţinute de Romînia burghezo-moşierească în perioada crizei economice din 1929—1933, ne dă posibilitatea să scoatem în evidenţă în ce măsură acestea au adîncit dependenţa economică şi politică a ţării noastre faţă de capitalul străin, care sînt consecinţele economice şi politice şi în ce măsură şi din ce cauză clasele conducătoare s-au străduit să le obţină.

În cele ce urmează ne propunem să aducem o contribuţie la cunoaşterea acestei probleme [1], referindu-ne mai cu seamă la combinaţiile diplomatice care au dus la încheierea tranzacţiilor şi la condiţiile impuse Romîniei cu ocazia acordării acestor împrumuturi.

Criza din 1929—1933, prin proporţiile, durata, profunzimea, gradul distrugerii economice şi consecinţele ei, a constituit una din caracteristicile principale ale primei etape a crizei generale a capitalismului, criză provocată de contradicţiile dintre caracterul social mult

---

[1] Istoriografia noastră s-a preocupat de problema împrumuturilor de stat din 1929 şi 1931 fie direct fie indirect dezbătînd diferite aspecte ale crizei economice din 1929 — 1933. În acest sens v. Paula N i c o l a u, *Aspecte din problema împrumuturilor de stat din anii 1929 şi 1931* în «Studii şi referate privind Istoria Romîniei» partea a II-a, Edit. Acad. R.P.R., 1954, p. 1691 şi urm. R ă v a s Gh., *Din istoria petrolului romînesc*, ediţia a II-a, ESPLA, Buc. 1957, p. 218; I o n e s c u D. şi colab., *Dezvoltarea constituţională a statului romîn*, E.S. Buc. 1957, p. 273—279; M a e v s c h i M., *Contribuţii la istoria finanţelor publice ale Romîniei* (1914—1944), E.S. Buc. 1957, p. 182 şi urm.; *Contribuţii la istoria capitalului străin în Romînia*, Edit. Acad. R.P.R., 1961, S a f t a St., *Legea antinaţională a minelor din 1929*, în «Studii şi referate privind Istoria Romîniei», partea a II-a, Edit. Acad. R.P.R. 1954, p. 1700 şi urm.; etc.

accentuat al producției și caracterul capitalist al însușirii produselor [2]. Izbucnirea crizei în S.U.A. și retragerea capitalurilor americane din Europa a determinat numeroase falimente în țările capitaliste europene. La aceasta se adaugă inexistența unor sume interne de redresare economică, care produc, în special în țările debitoare, o situație cu mult mai dificilă și mai greu de ameliorat.

Pentru a se micșora efectele distructive ale crizei, țările capitaliste ridică bariere vamale care, însă, duc la stocări masive de mărfuri, la lipsa de numerar, la paralizarea schimbului între țări.

Dezastrul din sectorul economic s-a răsfrînt, așa cum era și firesc și asupra finanțelor. În perioada crizei economice, suma impozitelor vărsate către stat s-a micșorat din cauza sărăciei contribuabililor. Situația financiară se agravează și datorită faptului că în același timp statele capitaliste și-au mărit cheltuielile pentru înarmare și pentru întărirea aparatului de represiune îndreptat împotriva mișcărilor revoluționare care au luat o mare amploare în anii 1929—1933.

Această politică a dus la deficite bugetare, care au determinat emisiuni de hîrtie monedă, la renunțarea la etalonul aur, deci la deprecierea monedei și la criza finanțelor de stat.

În aceste condiții, statele mici din sud-estul european, deci și Romînia, apelează la capitalul străin. Obținerea unor împrumuturi era însă mult mai dificilă, pe de o parte, datorită lipsei de încredere a țărilor imperialiste în posibilitățile de plată a țărilor mici, iar pe de altă parte datorită existenței unor puternice contradicții între principalele țări capitaliste care-și disputau încă avantajele hegemoniei economice și politice pe continentul european. Cu toate acestea, principalele state capitaliste erau dispuse totuși să acorde împrumuturi, condiționate de obținerea unor concesii deosebit de mari, concesii pe care erau nevoite să le facă statele solicitante datorită situației dificile interne.

Una din țările care avea să facă, cu ocazia împrumuturilor solicitate în anii 1929 și 1931, obiectul unor discuții ample și a unei lupte înverșunate între principalele țări capitaliste pentru acapararea bogățiilor ei a fost Romînia.

Începutul anului 1928 aduce primele semne ale crizei în Romînia. Cauzele apariției timpurii a crizei în Romînia se datoresc, printre altele, înapoierii economice a țării, refacerii într-un ritm foarte lent a ramurilor economice principale distruse în timpul primului război mondial, lipsa unor capitaluri interne suficiente, dependența ei din ce în ce mai accentuată față de capitalul străin.

Din imposibilitatea de absorbire a pieții interne, producția industrială la sfîrșitul anului 1927 era sub nivelul producției anului 1926,

[2] Schattelesz T., *Introducere în istoria economică a S.U.A.*, Edit. Științifică, Buc., 1956, p. 159.

din care cauză numeroase întreprinderi din diferite sectoare economice au dat faliment, în același timp deficitul bugetar atingea cifre enorme. La începutul anului 1929, Romînia avea datorii interne și externe care se urcau la suma de 216.677.783.333 lei capital de amortizat, plus 138.543.945 lei datorii în aur și monedă străină [3]. Starea dezastruoasă economică, criza financiară, mizeria și nemulțumirea maselor exploatate amenințau cu o adevărată catastrofă regimul burghezo-moșieresc din Romînia [4].

Partidul național liberal care a guvernat cu mici întreruperi între 1922—1928, promovînd politica „prin noi înșine" prin care urmărea nu înlăturarea capitalului străin, ci obținerea unor beneficii mai mari alături de acesta, a provocat nemulțumiri atît în străinătate, în special prin legea minelor din 1924, cît și în țară, prin ruinarea micii burghezii, ruinarea gospodăriilor rurale și spolierea bogățiilor din regiunile alipite după primul război mondial. Tendințele de monopolizare a legăturilor cu piața financiară mondială [5], pe care le manifestau liberalii, a făcut ca o parte a burgheziei din opoziție să nu mai sprijine, în parlament, politica guvernului.

Contradicțiile specifice Romîniei burghezo-moșierești, care s-au ascuțit într-un mod deosebit din cauza crizei economice, au făcut ca pozițiile claselor conducătoare de la noi să fie extrem de șubrede, cu atît mai șubrede cu cît erau amenințate de creșterea necontenită a mișcărilor revoluționare muncitorești. Pentru a se putea menține regimul de asuprire, clasele conducătoare aveau nevoie de sprijinul economic și politic al burgheziei din țările capitaliste [6].

În acest sens, liberalii, încă din 1926, tatonează terenul în străinătate în vederea obținerii unui împrumut, punînd drept garanție de plată, pentru acel moment, căile ferate romîne. Cîteva grupuri bancare interesate în exploatarea acestui sector și-au prezentat ofertele și condițiile lor.

De pildă, în aprilie 1926, la legația romînă din Berna, s-a prezentat un reprezentant din partea unor bancheri germani, englezi și olandezi să se informeze ce afaceri de mare anvergură s-ar putea întreprinde în Romînia și în ce condiții s-ar putea acorda un împrumut acestei țări. Fiind vorba de un disponibil de 400—500 milioane franci aur, însărcinatul respectiv cere date recente, în special asupra căilor ferate și asupra industriei noastre miniere [7].

Cu o lună înainte de data menționată mai sus, presa anunțase o conferință a marilor bănci vieneze, convocată de bancherul Warchalowski, spre a discuta aprobarea unui credit de 6.000.000 lire sterline căilor ferate romîne, pentru comenzi de material din Austria. Presa își

[3] Paula Nicolau, *op. cit.*, p. 1681.

[4] *Contribuții la istoria capitalului străin în Romînia*, p. 439.

[5] «Analele Inst. de Ist. P.M.R.» nr. 1, an II, ian.-febr. 1956, p. 116.

[6] *Contribuții la istoria capitalului străin în Romînia, op. cit.*, p. 439.

[7] Arhiva M.A.E. Buc., C. 51, Romînia, vol. X, 1926—1928. Telegramă din Berna din 30 aprilie 1926.

exprima însă, cu această ocazie, îndoiala că se va ajunge la o înţelegere, din cauza nesiguranţei rambursării acelei sume [8].

Paralel cu aceasta şi guvernul romîn a făcut o serie de tatonări. În anul 1927, au fost trimişi delegaţi în Germania [9], America şi în Anglia pentru sondarea posibilităţilor obţinerii unor împrumuturi; tratativele cu casa Blair din S.U.A. nereuşind, întrucît aceasta punea condiţii neacceptabile, negocierile au continuat cu Banca Schröder din Londra. Şi aceste tratative însă n-au izbutit din cauza situaţiei împrumutului efectuat de Romînia în 1913, parte în Germania, parte în Anglia. Romînia plătise pînă în 1927, conform tratatului de la St. Germain, numai dobînzile pentru tranşa engleză. Firmele engleze, printre care şi Schröder, cumpăraseră însă o mare cantitate de obligaţiuni ale tranşei germane, pe care Romînia refuza să le plătească, atribuindu-le despăgubirilor de război [10].

La cererea de împrumut din Germania, Banca Diskonto Gesellschaft, împreună cu alte cîteva bănci germane, s-a arătat dispusă să acorde un împrumut Romîniei de 200.000.000 mărci cu 5% însă cu condiţia ca ţara noastră să renunţe la reparaţiuni şi la răscumpărarea bonurilor germane emise în Romînia. De asemenea se cerea ca Romînia să utilizeze 4/5 din împrumut pentru cumpărarea de material din Germania [11].

Tatonările făcute de guvernanţii romîni în cursul anilor 1926 şi 1928 şi împrumuturile solicitate în vederea stabilizării leului au dat greş, deoarece capitaliştii străini apreciau situaţia internă din Romînia ca fiind destul de nefavorabilă. Manifestarea timpurie a crizei, lupta maselor conduse de P.C.R., luptă care căpăta un pronunţat caracter politic şi se exercita pe un front larg, produc îngrijorare atît burgheziei romîne cît şi celei străine. De asemenea, Romînia era prost organizată din punct de vedere administrativ, impozitele erau percepute cu multă greutate din cauza sărăciei contribuabililor, iar statul făcea cheltuieli enorme pentru înarmare. Cercurile capitaliste cereau deschis constituirea unui guvern care prin componenţa si politica lui să fie o garanţie că prin acţiuni represive împotriva muncitorilor, printr-o nouă organizare administrativă prin noi impozite, prin scăderea salariilor, prin economii (înarmarea şi mărirea aparatului poliţienesc erau în afara economiilor [12]), prin libertatea deplină de

[8] Ibid., Viena, 3 martie 1926. În ziarul „Die neue Wirtschaft" din 5. III. 1926 a apărut de altfel un articol cu un titlu destul de semnificativ: *Rumänien. der typische Balkanschulder, der nicht zahlt.*

[9] N. Iorga, *Memorii*, V, p. 208. Generalul Averescu, pe atunci prim ministru i se destăinuia la 1 mai 1927 lui N. Iorga, că are nevoie de un împrumut pe care-l negociază cu Germania.

[10] Arhiva M.A.E. Buc. C. 51, Romînia, vol. X, 1926-1928.

[11] Ibid., Telegrama din Berlin, 13 iunie 1927.

[12] Este semnificativ, în acest sens, faptul, că în proiectul de buget al Direcţiei generale a poliţiei pentru exerciţiul 1931, se prevedea un spor de 417.731.594 lei faţă de anul 1930. Burghezia şi moşierimea romînă a îndeplinit întocmai dezideratele capitalismului străin. Iată tabloul comparativ al anilor 1930 şi 1931:

investiții a capitalului străin etc. țara va asigura noi venituri necesare rambursării viitoarelor împrumuturi.

O dată cu anul 1928, Romînia intră în criză, care de la început s-a manifestat cu toată puterea Situația grea din țară și în plus acordul de la 10 martie 1928 cu Germania, prin care un număr considerabil de restituțiuni și de obligații speciale de despăgubiri erau anulate [13] i-a determinat pe guvernanții romîni, pentru a ieși din criză, să ceară un împrumut, indiferent de obligațiile care ar fi revenit Romîniei în străinătate. Acest împrumut este cunoscut sub numele de „împrumut de stabilizare a leului".

Mai întîi, Nicolae Titulescu a cerut la începutul anului 1928 ca Liga Națiunilor să studieze situația financiară din Romînia și să-i acorde acesteia un împrumut de 50.000.000 dolari, care să folosească în parte revalorizării leului [14].

Romînia n-a obținut suma cerută pentru că în spatele Ligii Națiunilor manevrau marile grupuri bancare americane, engleze, franceze, belgiene, etc., care, prin satisfacerea maximă a profiturilor lor, doreau legături directe și nu prin Liga Natiunilor. Din această cauză, lucrările au fost tergiversate intenționat, iar o parte a presei engleze, în special, relata chiar faptul că datorită situației grele interne din Romînia, participarea Angliei la un împrumut de stabilizare a leului ar fi inoportună. În afară de aceasta, trebuie menționat că în cursul anului 1928 rivalitatea anglo-franceză pentru dominarea Europei Centrale, inclusiv a Romîniei, s-a accentuat. De asemenea, burghezia engleză își manifesta teama ca nu cumva Marea Britanie să fie exclusă de la comenzile de materiale ce se vor face în contul împrumutului care se negocia [15]. Apoi cu ocazia discuției pentru împrumut s-au conturat două grupuri financiare rivale: unul anglo-german și altul franco-american [16].

1930	— Direcția generală a poliției	658.508.080	lei
	— Prefectura poliției capitalei	165.863.600	„
	— Inspectorul general al jandarmeriei	798.708.818	„
	Total general	623.080.498	„
1931	— Direcția generală a poliției	896.081.650	„
	— Prefectura poliției capitalei	272.351.800	„
	— Inspectorul general al jandarmeriei	872.378.642	„
	Total general	2.040.812.092	„

Biblioteca Acad. R.P.R., Buc., Arhiva palatului. Fondul C. R., Mapa 1 (nenumerotat).

[13] G. G. M i r o n e s c u, *Cuvîntări*, Edit. Tipografiile Unite Romîne. 1930, Buc. p. 263—264.

[14] Arhiva M.A.E. Buc. C.51, Romînia, vol. X, Telegrama legației romîne din Washington din 8 ian. 1928

[15] Ibid., Dos. nr. 1, vol. XIX, Telegrama nr. 2768, din 21 noiembrie 1928, din Londra.

[16] În cadrul contradicțiilor dintre diferite grupuri bancare, sînt cazuri, totuși, cînd pentru obținerea unor profituri cît mai mari să se grupeze în același timp bănci germane cu cele franceze, sau franceze cu cele engleze etc.

Voind să profite de această situaţie, Franţa îşi manifestă intenţia de a mijloci împrumutul de stabilizare sprijinită de o parte a capitalului american, cu scopul de a-şi întări, în Romînia, controlul său economic şi politic, împotriva aceloraşi încercări ale imperialismului englez.

Ivirea unor neînţelegeri anglo-franceze au pus în încurcătură guvernul liberal condus de Vintilă Brătianu, care deţinea şi ministerul finanţelor. Vintilă Brătianu era conştient de faptul că dacă Franţa a luat iniţiativa pentru împrumutul de stabilizare, o făcea din interese economice şi politice şi nu conform legăturilor tradiţionale cu Romînia, aşa cum încerca să convingă presa franceză [17]. Contractarea împrumutului numai prin intermediul Franţei ar fi provocat însă nemulţumirea Angliei. El accepta eforturile Franţei de a mijloci împrumutul dar în acelaşi timp nu voia să nemulţumească Anglia, întrucît îşi dădea seama de rolul pe care-l avea aceasta în politica generală. De aceea, într-o telegramă către Nic. Titulescu, îi cerea acestuia să accepte participarea Franţei la împrumut ca să n-o jignească, dar să discute totuşi pentru acest împrumut direct cu finanţa engleză [18] deşi adevăraţii creditori, după cum el însuşi mărturisea, erau americanii [19].

O posibilitate de a ameliora situaţia financiară a Romîniei ar fi fost, după părerea burgheziei romîne plătirea de către Germania a datoriilor de război conform tratatelor de pace. Nic. Titulescu ceruse prin Liga Naţiunilor suma de 150.000.000 mărci, în contul reparaţiilor, dar a fost refuzat de guvernul german, sub motivul că Germania nu este capabilă să plătească o sumă atît de importantă [20]. Mai mult de cît atît, unii membri ai guvernului german ca Stresemann şi Ritter afirmau oficial, că Germania nu datora nimic şi n-are nici o obligaţie faţă de Romînia, că „Romînia nu va putea obţine niciodată un vărsămînt [21].

În discuţiile pe care Petrescu-Commen, plenipotenţiarul Romîniei la Berlin, le-a avut cu ministrul de finanţe al Germaniei, acesta din urmă găsise totuşi o soluţie, „o faţadă" — după propria-i expresie — pentru lichidarea diferendului germano-romîn: „Romînia — spunea ministrul german — ar putea găsi cu uşurinţă un împrumut pentru cumpărarea de locomotive, bunăoară la bănci germane care, avînd la dispoziţie depozitele statului, în loc de a acorda Romîniei un împru-

[17] Arhiva Centrală a Inst. de Ist. P.M.R., Fondul C. R., Dos. nr. 8. Telegrama din 8.III.1928.

[18] Arhiva Centrală a Inst. de Istorie P. M. R., Buc., Fondul C. R., 89. nr. 8. Telegrama din 8.III.1923.

[19] „In acelaşi timp nu trebuie să uit, scria V. Brătianu lui N. Titulescu, că în condiţiile actuale împrumutătorii sînt americanii şi oferta Băncii Franţei venea în colaborare, cu un grup care în împrumutul Poloniei avusese concursul lui Federal Reserve Bank" (v. Arhiva Centrală a Inst. de Ist. P.M.R. Fondul C. R. Dos. nr. 8).

[20] Arhiva Centrală a Inst. de Ist. P.M.R., Fondul C. R., Dos. nr. 8. Telegrama din 3 aprilie 1928.

[21] Idem.

mut cu dobîndă de 7 — 8%, i-ar acorda acest împrumut cu 3,5% pînă la 4,5%. Suma de 30.000.000 recunoscută de Reich Romîniei ar fi amortizată din diferența de dobîndă" [22].

Atitudinea intransigentă a guvernului german în această problemă se datora sprijinului efectiv acordat de finanța engleză cu care, așa după cum am menționat mai sus, crease un bloc rival grupului franco-american. Solmsen, directorul băncii Diskonto Gesellschaft, îi declara, de altfel, lui Commen că „Romînia nu este fericit inspirată cînd se adresează grupului Blair pentru împrumutul de stabilizare a leului. Acest grup de importanță secundară a dat dovezi de slăbiciune și incapacitate cu prilejul împrumutului polon și sîrb, care a dat rezultate deplorabile... Dacă ceea ce se scrie în presă — continuă Solmsen — în ce privește condițiile impuse de Franța se adeveresc, Romînia a făcut sacrificii cu totul disproporționale față de rezultatele ce speră a obține și pe care nici nu le va obține în realitate". Solmsen îl amenința pe ministrul romîn la Berlin că „la conferința băncilor de emisie ce s-a ținut la Paris, reprezentanții Băncii Angliei și Reischsbank au declarat că nu vor participa la împrumutul romînesc și vor împiedica cotarea lui la bursă. Dacă în aceste condiții (Romînia—E.B.) persistă în intențiunea sa a contracta un împrumut numai cu sprijinul lui Blair, creditul ei va fi știrbit pe altă lungă serie de ani" [23].

Lichidarea deferendului germano-romîn era, în ultimă instanță, legat de acceptarea de către guvernul romîn a participării băncilor germane la împrumutul de stabilizare a leului și prin aceasta, oarecum, la lichidarea datoriilor de război cuvenite Romîniei. Numai în aceste condiții și finanța engleză ar fi fost dispusă să participe la împrumut [24].

Unii bancheri germani împreună cu președintele Reichsbank-ului, Schacht, se pronunțau chiar împotriva trimiterii unor controlori speciali, așa cum intenționa să facă Franța. Ei declarau că „Romînia va găsi sprijinul hotărît (al Germaniei—E. B.) împotriva unui asemenea control" și-și exprimau regretul că finanța germană era eliminată din calcule în legătură cu planul de stabilizare a leului [25].

Manevrele abile ale bancherilor germani susținuți de englezi trebuia să determine guvernul romîn să accepte participarea capitalului german la împrumut, să accepte în contul datoriilor de război față de

---

[22] Ibidem.

[23] Ibid., Telegrama din 24 aprilie 1928.

[24] Solmsen îi declara lui Commen că „cu toată dorința sa sinceră de a face un sacrificiu către Romînia și cu toate presiunile ce noi bancherii și industriașii facem asupra guvernului (german—E.B.) pentru a lichida în sfîrșit trecutul, guvernul nu poate plăti o sumă atît de ridicată ca aceea cerută de Romînia, mai ales nu poate face o plată directă. Noi sîntem dispuși să facem un împrumut imediat în care însă să putem ascunde vreo 40—50 de milioane ca despăgubire pentru biletele Băncii Generale, fără a crea astfel precedent periculos. Dacă Romînia s-ar hotărî la o asemenea formulă, cît nu este prea tîrziu, și cît nu a încheiat alte operațiuni, am avea cu noi (cu Romînia — E.B.) și finanța engleză... (v. Arhiva Inst. Central de Ist. P.M.R. Fond C. R., Ds. nr. 8, Telegrama din 28 aprilie 1928) .

[25] Arhiva M.A.E. Buc., C. 51, vol. X, Telegrama din Berlin din 5 aprilie 1928

Romînia o sumă neînsemnată oferită de guvernul german și în sfîrșit să accepte plata bonurilor de tezaur cumpărate de Anglia din cota împrumutului din 1913, care aparținea Germaniei. Restabilirea poziției Germaniei în Romînia, folosind împrejurări favorabile ar fi fost, firește, un mare succes pentru aceasta.

Deși în acel moment, băncile germane ca și cele engleze se mulțumeau cu o declarație de principii din partea guvernului romîn „că renunță la drepturile sale bazate pe articolul 297 din tratatul de la Versailles în ceea ce privește împrumutul din 1913" [26], totuși o notă diplomatică din Londra menționa că dacă „Romînia nu renunță la dreptul pe care i-l dă tratatul de la Versailles, privitor la anularea datoriei sale în Germania, Anglia nu va susține împrumutul de stabilizare" [27].

Față de presiunea imperialismului englez, Romînia renunță la cota de 150.000.000 mărci pe care o ceruse, iar o delegație romînească a fost primită de Schacht, care s-a arătat dispus să consulte urgent comitetul financiar al camerei, adică pe liderii financiari ai grupărilor politice. El a declarat de altfel că „față de atitudinea amicală a guvernului romîn el este hotărît să ne ajute" [28] adică să participe și să susțină împrumutul de stabilizare a leului.

La 14 iulie 1928, Victor Bădulescu, secretar general în ministerul de finanțe, era autorizat să încheie și să semneze în numele Romîniei un acord privitor la plata datoriei noastre din 1913, înscrisă la Stock Echange [29].

Prin planul Young, de asemenea, înceta obligația solidară a Germaniei cu Austria, Ungaria și Bulgaria, deci Romînia pierdea o garanție serioasă de plată, iar prin semnarea unui acord cu Germania la 10 noiembrie 1928 toate pretențiile burgheziei romînești pentru biletele Băncii Generale s-au redus la zero. Acest acord anula un mare număr de restituțiuni și obligații ale Germaniei față de Romînia [30]. În sfîrșit, pentru restituțiunile rămase valabile, Romînia a semnat în martie 1929 un acord forfetar cu guvernul german, prin care acesta din urmă se obliga să achite suma de peste 30 de milioane mărci aur [31].

În aceste condiții, în noiembrie 1928, guvernul liberal cade, iar în locul lui vine, cu sprijinul cercurilor imperialiste occidentale, un guvern național țărănesc. Documentele Congresului al V-lea al P. C. R. dezvăluiau că „P.N.Ț. a exprimat interesele unei părți a burgheziei care era condusă de o grupă a capitalului financiar în unire cu capitaliștii agrarieni și mai ales cu burghezia ținuturilor ocupate și care se sprijineau pe chiaburime, introducătoarea politicii lor în masele

[26] Arhiva M.A.E. C. 51, vol. X, „The Financial News".
[27] Arhiva M.A.E. Buc. C. 51, vol. X, Telegramă din Londra din 18 mai 1928
[28] Ibid., Telegramă din Berlin din 13 iulie 1928.
[29] Ibid., Telegrama nr. 40.432, 14 iulie 1928.
[30] G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 326 și 263—264.
[31] „Curentul", 25 martie 1929.

largi ale ţărănimii. Burghezia a chemat la putere pe naţional-ţărănişti, cu scopul de a se crea o bază de masă mai largă pentru fascizarea ţării" [32].

La aceasta se adaugă şi totala cedare a băgăţiilor ţării capitaliştilor străini, concretizată în formula programului lor politic „a porţilor deschise" care de altfel, prezenta mai multe „garanţii" externe. Guvernul naţional-ţărănesc a continuat tratativele începute şi nereuşite ale liberalilor în legătură cu împrumutul de stabilizare şi a răspuns afirmativ la toate dezideratele firmelor bancare care urmau să verse împrumutul. Împrumutul de stabilizare a fost garantat de guvernul P.N.Ţ., prin veniturile Regiei Monopolurilor Statului (R. M. S.), prin terenurile petrolifere, prin fabricile de chibrituri, prin Societatea de telefoane, prin concesionarea construirii unor căi de comunicaţii. În plus, a acceptat controlul permanent al consilierilor tehnici străini Charles Rist, Roger Auboin ş. a. împreună cu reprezentanţii trusturilor concesionare [33], care au acaparat poziţiile cheie dintr-o serie de instituţii economice [34].

Semnarea contractului de împrumut care se ridică la suma de peste 100.000.000 dolari s-a făcut la Paris la 2 februarie 1929 [35]. Un rol important în această tranzacţie l-a avut capitalismul francez [36]. Circa 30.000.000 de dolari erau preluaţi pe valoare nominală de Casa Svenska Standicks Actiebolaget din Stockholm care urma să preia exploatarea monopolului chibriturilor din Romînia în participare cu statul. Tranzacţia aceasta se făcea sub presiunea capitalului francez [37].

Împrumutul de stabilizare a fost încheiat în următoarele condiţiuni: „Tranşa de stabilizare 72.000.000 dolari, dobînda 7%, curs de emisiune 88% cotă engleză şi americană, 92% cota franceză, în medie 90%. Tranşa Kreuger, 30.000.000 dolari, dobînda 7%, curs de emisiune al

---

32 «Analele Institutului de Istorie P.M.R.» nr. 1, 1956, an. II, p. 116.

33 M. Maevschi, *Contribuţii la istoria finanţelor publice ale Romîniei* (1914—1944). Edit. Ştiinţifică, Buc. 1957, p. 186.

34 D. Ionescu, Gh. Matei, Gh. Tuţui, *Dezvoltarea Constituţională a statului romîn*, Edit. Ştiinţifică Buc. 1957, p. 274.

35 Arhiva M.A.E. Buc. C. 51, vol. XI, Telegramă din Paris din 29 ian. 1929.

36 G. Mironescu declara presei în ziua de 29.III.1929 la Paris: „Am realizat împrumutul şi stabilizarea leului, mulţumită concursului extrem de binevoit al guvernului francez căruia îi sîntem foarte recunoscători şi graţie sprijinului principalelor bănci de emisiune din lume" (v. G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 159).

37 Participarea Casei Svenska la împrumut a fost mijlocită de Ch. Rist, subguvernator al Băncii Franţei, care cerea guvernului romîn, prin ministrul Romîniei la Paris, să admită combinaţia cu Iwar Kreuger a concesionării exploatării monopolurilor chibriturilor, întrucît ea însemna o împărţire eventuală a beneficiilor superioare de 1/2 cu statul romîn şi ar aduce o creştere sensibilă a creditului Romîniei (v. Arh. M.A.E. Romînia, C 51, vol. XI. Telegramă din Paris din 29 ian. 1929). În legătură cu aceasta la 25 ian. 1929 legaţia romînă din Paris cerea urgent informaţii asupra totalului cheltuielilor fabricilor de chibrituri pe categorii: salarii pentru funcţionari şi lucrători, cheltuieli aproximative pentru diverse materiale, impozite şi cheltuieli generale (v. Arh. M.A.E. vol. XI, Telegramă din 25 ian. 1929).

pari cu obligaţia de a păstra 3 ani în portofoliu obligaţiile împrumutului. I. Kreuger s-a obligat, de asemenea, să participe cu 20% la viitoarele tranşe [38].

După cum se ştie, cu ocazia contractării împrumutului de stabilizare, din cauza diferenţelor de curs, a comisioanelor deosebit de mari şi a unor impozite suportate de ţara noastră, din suma de 100.740.000 dolari s-au încasat numai 87.322.453 dolari [39]. Cu toate acestea, în ziua de 7 februarie 1929, legaţiile romîneşti din străinătate erau anunţate că parlamentul a votat legea stabilizării monedei fixînd cursul leului la 3 centime şi 10 sutimi aur [40]. În aceeaşi zi a apărut în presă o declaraţie oficială în legătură cu modificarea legii minelor din 1924, modificare cerută în special de Banca Blair et Co. pentru motivul că „aceasta ar înlesni mult lansarea împrumutului" [41]. Într-adevăr la 27 martie 1929, parlamentul romîn a votat o nouă lege a minelor, înlocuind-o pe aceea din 1924 [42]. Legea dădea cale liberă infiltrării capitalurilor străine.

Cu toate că s-au impus Romîniei condiţii deosebit de grele ca: achitarea datoriilor mai vechi, concesionarea poziţiilor cheie din economia ţării, prin schimbarea unor legi în favoarea capitalului străin etc., totuşi cercurile conducătoare de la noi s-au arătat deosebit de mulţumite că au obţinut împrumutul din străinătate. Acest împrumut era încă un mijloc prin care burghezia căuta să-şi menţină dominaţia de clasă şi să pornească o nouă ofensivă împotriva maselor [43]. „Orice întîrziere — recunoaşte V. Madgearu într-o telegramă către Titulescu — ar fi fost catastrofală, dat fiind situaţia valutară şi financiară internă. Apoi — continua telegrama — condiţiile pieţelor sînt atît de rele încît nici prin Liga Naţiunilor, acum cel puţin, nu cred să se fi putut

---

[38] Arh. M.A.E. ordin nr. 7629, 7 februarie 1929.

[39] *Contribuţii la istoria capitalului străin în Romînia*, op. cit. p. 452.

[40] Arhiva M.A.E. Buc., C. 51, Romînia, vol. XI, Telegramă din 7 febr. 1929. Legea stabilizării ca şi fixarea cursului leului au fost întocmite de Ch. Rist, iar votarea ei a dat satisfacţie deplină acestui controlor străin (ibid., ordin nr. 8456, 7 febr. 1929).

[41] Ibid., Telegramă din Washington, nr. 7867 din 11 febr. 1929.

[42] În declaraţiile făcute presei străine la Paris la 29 martie 1929, G. G. Mironescu, ministru de externe, spunea următoarele în legătură cu noua lege a minelor: „Am votat de curînd o nouă lege a minelor. Principala dispoziţie care vă interesează în legea minelor, este aceea care pune pe picior de egalitate capitalurile străine şi capitalurile romîne. Toată legislaţia noastră va fi modificată în această materie, pentru că noi credem că orice capital străin, care vine să pună în valoare bogăţiile ţării, cîştigă dreptul la acelaşi tratament ca şi capitalul naţional. De altfel, orice capital străin care valorifică bogăţia unei ţări, devine chiar prin aceasta capital naţional" (v. G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 160). Prin aceste declaraţii se observă clar linia politicii „porţilor deschise" prin care se creau condiţii mult mai avantajoase capitalului străin, decît cele pe care le oferea guvernul liberal.

[43] Documente de Istoria P.C.R., 1929—1933, partea I, E.S.P.L.A. Buc. 1954, p. 38.

obţine un rezultat simţitor deosebit de acesta"[44]. Era o formală consolare, avîndu-se în vedere rezultatele practice ale împrumutului, pe care V. Madgearu, ca economist, nu putea să le aprecieze decît ca fiind negative.

În ce priveşte opinia publică, căreia trebuia să i se dea o explicaţie, guvernul naţional-ţărănesc s-a străduit s-o convingă că stabilizarea monedei naţionale ar fi „una din cele mai de seamă măsuri de însănătoşire a vieţii economice a ţării... una din cele mai înţelepte măsuri financiare luate de la război încoace"[45].

În ţară însă circula versiunea „că prin stabilizare, leul a suferit... o depreciere simţitoare"[46], din care cauză unii negustori au sporit preţul la mărfuri. Ministerul de Interne cerea autorităţilor să demaşte pe acei care răspîndeau zvonuri rele despre stabilizarea leului deoarece „acţiunea acelora — se spune într-o circulară — care doresc să profite în chip neîngăduit este necinstită şi nepatriotică"[47]. Ne dăm seama cît de „cinstită" şi „patriotică" a fost acţiunea burgheziei romîne, care prin împrumut vînduse unele din cele mai importante bogăţii ale ţării.

Faptul că guvernul francez mijlocise împrumutul şi că Charles Rist era consilier tehnic principal, crease, cel puţin din punct de vedere economic, o situaţie favorabilă Franţei, deoarece spre această ţară erau dirijate tranzacţiile comerciale cele mai importante. Din acest motiv unii capitalişti englezi, interesaţi la rîndul lor de beneficiul pe care l-ar fi putut aduce schimbul de mărfuri cu Romînia, schimb care le-ar fi creat şi o situaţie avantajoasă din punct de vedere politic, au iniţiat o campanie de presă, demascînd rolul lui Rist în Romînia. Astfel, lordul Rothermere a găsit prilejul să organizeze prin ziarele sale o puternică campanie împotriva Romîniei în scopul de a împiedica refacerea creditului romîn în străinătate[48]. De asemenea, ziarul „Financial News", într-un articol intitulat *Capitalul străin în Romînia* scria: „Din nefericire D-sa (Gh. Rist—E. B.) ne dă impresia că urmăreşte scopul de a proteja interesele finanţei şi industriei franceze în detrimentul finanţei şi industriei engleze şi a altor ţări, ba chiar în detrimentul Romîniei. Se pare că D-sa întrebuinţează influenţe pentru a împiedica firme americane, engleze, germane, italiene şi ale altor ţări de a încheia angajamente în Romînia, dirijînd toate afacerile spre Franţa. Au fost cazuri cînd — continuă articolul — oferte făcute de firme engleze au fost respinse de Dl. Rist, sub pretextul că ar periclita

[44] Arhiva M.A.E. Buc. C. 51. Romînia, vol. XI. Telegrama nr. 7298 din febr. 1929.

[45] Arhivele Statului Iaşi, Fond Prefectura Jud. Iaşi, Dos. nr. 384 (nepaginat), 1929. Adresa Minist. de Interne nr. 1260, 12 febr. 1929 către Prefectura Jud. Iaşi (4645/17 febr. 1929).

[46] Ibid., Dos. nr. 384, 1929 (nepaginat).

[47] Ibid.

[48] „Curentul", 1 martie 1929.

planul de stabilizare, în timp ce ofertele franceze, neavantajoase și ele din acest punct de vedere, au fost aprobate [49].

Ceea ce scria presa engleză era adevărat. Imperialismul francez a folosit împrejurările ce-i erau favorabile atunci și și-a mărit pretențiile. Astfel, la începutul lunii mai 1929, cînd la propunerea lui Ch. Rist s-au avansat guvernului romîn 30.000.000 franci, bancherii francezi au cerut o declarație guvernamentală asupra scopului în care va fi utilizat avansul, toate condițiile practice relative la împrumut și asupra înscrierii în buget a condițiilor necesare rambursării avansului la scadență [50]. De asemenea ei își manifestă pretenția de a vedea angajate capitaluri franceze mai mari și în industria petroliferă, unde în acel moment, preponderent era capitalul englez, sub motivul că „Franța are interese de a se sustrage înrîuririi pieții americane și a se aproviziona pentru cazurile de conflict, într-o țară aliată ca Romînia" [51].

Orientarea Romîniei spre Franța și concesiunile avantajoase făcute bancherilor francezi prin eforturile lui Ch. Rist, au provocat nemulțumirea bancherilor americani și englezi, care au făcut ca titlurile romînești să aibă un curs scăzut la bursele din Londra și New-York [52].

Din cauza boicotului organizat la bursele din Londra și New-York precum și din cauză că guvernul n-a reușit să asigure stocul de devize necesar pentru acoperirea monedei datorită creșterii plăților financiare în străinătate, împrumutul de stat nu și-a atins scopul și leul a continuat să se devalorizeze. În zadar, ministrul romîn la Stockholm încerca să spulbere această impresie prin „fabricarea unei telegrame asupra bugetului nostru, publicată apoi în trei din ziarele principale din capitala Suediei" [53].

Însuși Ch. Rist, în aprilie 1930, a fost nevoit, cu prilejul unei conferințe la Zürich, la care au participat 150 de bancheri, să facă apel la capitalul străin pentru un nou împrumut. În raportul său, Ch. Rist, a încercat să exercite o anumită presiune asupra bancherilor subliniind printre altele, deosebirile existînd între sistemul economic din U. R. S. S. și influența lui mereu crescîndă în țările limitrofe ei și țările capitaliste al căror credit scăzuse simțitor. „Atrag atențiunea asupra acestor chestiuni — spune Ch. Rist — și le supun reflecțiunii domniilor voastre" [54].

Nu știm în ce măsură cuvintele lui Rist au influențat pe cei 150 de bancheri. Cert este că situația financiară nu s-a îmbunătățit deoarece

[49] Citat după „Adevărul" din 17 aprilie 1929.

[50] Arh. M.A.E. C. 51, Romînia, vol. XI, Telegramă din Paris din 12 mai 1929.

[51] Ibid., C. 14. Relațiile Franței cu Romînia, Telegrama de la Legația romînă din Paris, iunie 1929. Merită să fie reținut și faptul că în această telegramă ministrul romîn la Paris, îndemna guvernul să creeze posibilități pentru pătrunderea și a capitalului francez în întreprinderile industriale, dezvăluind „pericolul concurenței germane, care cunoscînd piața noastră și metodele ei îi va lua locul".

[52] Arh. M.A.E. C. 14 Telegramă din Stockholm din 9 iunie 1929.

[53] Ibid., C. 51, vol. XI, Raport nr. 618 19.IV.1929.

[54] Ibid.

cea mai mare parte din bugetul țării era destinat asigurării plății datoriei publice [55]. Ch. Rist, cerea, de altfel, ca împrumutul de stabilizare întocmai ca și altul aflat în stare de proiect să nu servească unei eventuale echilibrări a bugetului, ci echilibrarea să se facă prin economii, iar guvernul „să continue politica financiară inaugurată de doi ani, adică apel la capitalul străin" [56].

Pentru rezolvarea practică a propunerii lui Rist, burghezia și moșierimea de la conducerea Romîniei a aplicat servil planul lui de economii prin curbe de sacrificiu, prin mărirea impozitelor, scăderea salariilor, mărirea numărului orelor de muncă, printr-un sistem de export forțat și alte metode păgubitoare pentru țară care au mărit haosul economic ca și nemulțumirea maselor pe spinarea cărora apăsa greutatea fiscalității excesive. Dar numai prin realizarea unor asemenea economii, Romînia burghezo-moșierească considera că poate să capete alte împrumuturi. Desigur că această politică financiară, inevitabil, trebuia să ducă la accentuarea dependenței Romîniei față de capitalul străin.

La 10 martie 1931, Romînia a obținut tranșa a doua a împrumutului de stabilizare, cunoscută sub numele de „Împrumutul de dezvoltare" care se ridică la suma de 53.000.000 dolari. Atît dobînda (7,50%) cît și cursul de emisiune (86,5%) erau mult mai ridicate față de cele ale împrumutului din anul 1929. Pînă la semnarea acordului de împrumut s-au ivit însă numeroase greutăți. Este vorba în primul rînd de existența unui puternic curent împotriva împrumutului creat în străinătate din cauza situației interne și externe a Romîniei, în al doilea rînd de conflictul Băncii Naționale a Romîniei cu Banca Franței în problema prelungirii controlului experților și în al treilea rînd de creșterea pretențiilor băncilor creditoare.

Am arătat mai sus că împrumutul a fost obținut prin intermediul Franței, care încerca prin aceasta să-și refacă și să-și întărească poziția sa în Romînia și în Peninsula Balcanică. Poziția Franței în cadrul relațiilor internaționale era șubredă, fiind izolată în politica ei externă de Anglia, S.U.A. și Italia. Deși făcuse o serie de propuneri în legătură cu recunoașterea principiului securității colective și a încheierii unui pact de ajutor mutual [57] îndreptat împotriva Germaniei revanșarde, totuși ea nu obținuse nici un sprijin din partea S.U.A., Angliei și Italiei. Dimpotrivă, aceste state încurajau acțiunile revanșarde ale militariștilor germani. Nicolae Titulescu comenta faptul că în Franța frămîntările politice erau mari și că trebuia să se țină seama de ele

---

[55] Paula S. Nicolau, *op. cit.*, p. 1689.

[56] Arh. M.A.E. C. 51, vol. XII, Telegrama Legației romîne din Paris din 10.IX.1930.

[57] Zygmunt Wojciechowski, *Le problème de la Sécurité collective en Europe, 1919—1939*, în vol. *Sécurité collective en Europe*, Warszawa 1955; Panstwowe wijdawnictwo Naukowe, p. 30.

în politica internaţională. Îngrijorarea era cu atît mai mare cu cît unii reprezentanţi politici, ca Herriot şi alţii, se arătau gata să accepte revizuirea tratatelor de pace. „Osenski, ministrul Cehoslovaciei la Paris — scria Titulescu — este îngrijorat ca şi mine. El mi-a spus: Chestiunea revizuirii este la ordinea zilei. Vaticanul a făcut mult pentru aceasta din cauza fricii sale de soviete" [58]. Or, o mai mare apropiere a Romîniei de Franţa determinată de situaţia economică şi financiară a ţării, ducea la izolare şi nesiguranţă pe plan internaţional. Încetarea burgheziei romîneşti de a încheia un acord cu Italia, prin intermediul Franţei, de pildă, dăduse greş [59]. De asemenea, nu putem trece cu vederea nici faptul că relaţiile Romîniei cu unii dintre vecinii săi nu erau din cele mai bune.

Criza pe plan extern coincidea cu criza politică internă. Între diferitele grupuri burgheze se conturau contradicţii adesea puternice. Guvernul P.N.Ţ. cît şi regele erau ţinta unor atacuri vehemente prin presă. De aceea ministrul romîn la Paris cerea cu insistenţă la 15 febr. 1931 informaţii „asupra situaţiei guvernului şi încrederii coroanei, deoarece ştirile tendenţioase primite din ţară fac atmosferă (nefavorabilă — E.B.) în clipele cînd se efectuează tratativele tranşei a II-a" [60].

Situaţia nefavorabilă externă cît şi situaţia economică şi politică internă dificilă a zdruncinat nu numai poziţiile Romîniei în cadrul relaţiilor internaţionale, dar a şi fost folosită de bancherii străini pentru a obţine cu prilejul „împrumutului de dezvoltare" cît mai multe beneficii. Grăitor în această privinţă este faptul că dobînda a fost ridicată, aşa după cum s-a mai spus, la fel şi cursul de emisiune. La începutul lui ianuarie 1931, de pildă, Banque de Paris et de Pays-Bas comunica guvernului romîn că la întrunirea bancherilor din 13 ian. (1931) nu vor fi convocate grupurile germane şi elveţiene decît „dacă pînă la această dată guvernul romîn va reuşi să-i decidă la participare". Tot la 13 ianuarie urma să se discute şi chestiunea concesionării refacerii drumurilor [61].

Consiliul Federal al Economiei Naţionale al Elveţiei, „convins" de guvernul romîn să participe la împrumut, cerea însă contractarea de către Romînia a unor comenzi importante cu industriaşii elveţieni. Numai cu această condiţie băncile elveţiene — relata o telegramă — „ar fi dispuse să se dea un avans pentru plata acestor comenzi şi poate o sumă în plus" [62].

Iwar Kreuger condiţiona, de asemenea, participarea sa la împrumut de primirea ofertei pentru modernizarea a 600 km şosele în Romînia şi de plata jumătate în bani, jumătate în titluri a tranşei a II-a a împrumutului. Şi, pentru a-şi asigura plata, el cerea să se emită în

[58] Arh. M.A.E. Buc. C. 51, vol. XII, Telegrama din Paris din 10.XI.1930.
[59] Ibidem.
[60] Ibid., Telegramă din Paris, 5.II.1931.
[61] Arh. M.A.E. Buc. C. 51, vol. XII, Telegramă din Paris, 8.I.1931.
[62] Ibid., Telegramă din Berna, 10 ian. 1931.

plus la tranşa a II-a 8.000.000 dolari. efectiv care urma să fie depus la o bancă din Paris. Plata în numerar pe primii doi ani să fie făcută din fondurile disponibile ale emisiunii, iar plata în numerar pe următorii trei ani să fie garantată de un privilegiu asupra veniturilor [63].

Bancherii francezi cereau, drept condiţie esenţială a realizării împrumutului, rezolvarea grabnică a acţiunilor Akerman, a obligaţiilor chestiunii Lemberg-Cernăuţi-Iaşi, a obligaţiilor liniilor ferate Buzău-Nehoiaşi, a acţiunilor împrumutului oraşului Bucureşti, a acţiunilor administraţiunilor creditului urban, rural şi judeţan şi în sfîrşit cotarea la bursă a titlurilor împrumutului din 1913 [64]. De asemenea Banque de Paris et de Pays-Bas, folosindu-se de prilejul pe care îl oferea negocierea împrumutului, anunţa că are anumite pretenţii asupra unei întreprinderi petrolifere" [65].

La Washington s-au dus tratative în vederea participării la împrumut cu 5.000.000 dolari cu trusturile „International Telephone and Telegraph Co" şi „Electric Bond and Share". Aceste trusturi refuzau la început participarea lor la împrumut, invocînd nerespectarea angajamentului anterior luat de către Romînia. Tranzacţia s-a încheiat însă sub rezerva acordării dreptului ca Electric Bond and Share să-şi investească capitaluri în Romînia pentru consolidarea plasamentului american şi în acelaşi timp sub rezerva plăţii a 4.000.000 dolari, sumă pe care urma să o primească Societatea International Telephone and Telegraph Co [66].

Pe lîngă toate acestea, guvernul romîn, la cererea capitaliştilor străini, a modificat statutele Băncii Naţionale a Romîniei în favoarea acestora şi a schimbat conducerea [67].

La semnarea contractului de împrumut s-au ivit şi alte greutăţi, în special din cauza unor neînţelegeri intervenite între Banca Naţională a Romîniei şi cea a Franţei. Motivul acestor neînţelegeri provenea de acolo că, bancherii romîni preocupaţi de a-şi asigura propriile lor beneficii „găseau excesivă pretenţia bancherilor şi a Băncii Franţei de a prelungi contractul experţilor". Bancherii adoptînd o tactică demagogică spuneau că controlul exercitat de Ch. Rist şi ceilalţi experţi a fost dăunător statului şi Băncii Naţionale a Romîniei [68]. Totodată şi presa burgheză, aflată în slujba bancherilor, a început o campanie împotriva lui Ch. Rist. La rîndul lui, acesta, împreună cu Roger Auboin au făcut o serie de declaraţii oifciale prin care-şi manifestau „temerile"

[63] Ibid., Telegrama din Berna, 11 ian. 1931.

[64] Ibid., Telegrama din Paris, 18 ian. 1931.

[65] Ibid., Telegrama din Washington, 2.II.1931. E vorba de întreprinderea petrolieră Hidrofina.

[66] Ibid., Telegramă din Washington, 4.II.1931.

[67] Guvernatorul B.N.R. a fost înlocuit cu C. Angelescu, fost ministru (v. Arh. M.A.E. Buc. C. 51,vol. XIII, Telegrama din Bucureşti către Paris, 9.III.1931.

[63] Ibid., vol. XII, Telegrama lui G. G. Mironescu către Popovici la Paris, 15.II.1931.

în legătură cu slabele încasări ale impozitelor. De asemenea, ei atrăgeau atenția bancherilor străini atît asupra situației financiare, cît și asupra situației generale grele a Romîniei. „Acestea — spuneau ei — îngreuează tratativele și condițiile împrumutului"[69].

La sfîrșitul lunii februarie, consiliul B.N.R. — sub presiunea regelui și a guvernului național-țărănist — a rediscutat problema privitoare la consilierii tehnici. S-a ajuns la concluzia potrivit căreia „consilierul tehnic sau persoana chemată să facă raport, se va ocupa mai ales de bugetul statului și de întrebuințarea banilor rezultați din împrumut. În fine, (Banca Națională a Romîniei — E.B.) nu ar putea invita un expert să administreze situația decît cu învoirea și după cererea guvernului". S-a propus formula ca atunci „cînd guvernul va crede util să invite una din persoanele care au colaborat la acest program, fie Dl. Rist, fie Dl. Auboin, de a veni în Romînia pentru a examina rezultatele executării programului de „dezvoltare" și a face raport, Banca Națională va pune la dispoziția acelei persoane serviciile sale"[70]. Mironescu sfătuia pe ministrul romîn la Paris că, în cazul cînd această formulare nu le va conveni bancherilor francezi, să adauge că „guvernul romîn completează printr-o scrisoare că este dispus a chema asemenea expert timp de 2 ani, de la 1932 încoace"[71]. Banca Franței a avut, așa după cum am văzut, un sprijin serios din partea regelui și a guvernului. Obligația Băncii Naționale de a da concurs consilierilor străini, voința guvernului de a apela la experți ca și presiunea finanței franceze care considera controlul consilierilor tehnici drept singura soluție practică în vederea întrebuințării împrumutului[72] au satisfăcut pînă la urmă Banca Franței[73].

Condițiile impuse cu ocazia semnării împrumutului de stat din anii 1929 și 1931 au fost acceptate de burghezia și moșierimea din Romînia, fără obiecții, adîncindu-se astfel dependența economică și politică a țării față de capitalul străin. Faptul că împrumuturile au servit în special la achitarea datoriilor mai vechi, ca și faptul că ele nu puteau fi acoperite din cauza sărăciei interne și a scăderii foarte simțitoare a exportului a dus la agravarea situației financiare a Romîniei. De asemenea, orientarea politicii externe a Romîniei spre Franța a lipsit-o de sprijinul financiar și politic al Angliei, mai mult, cursul leului romînesc a fost boicotat la bursele din America și Anglia. Așa se explică și poziția ostilă a unei părți a burgheziei financiare romînești, legată prin interese de capitalul englez, față de pretențiile franceze.

Capitalul străin a căutat să obțină o situație privilegiată prin împrumuturile acordate Romîniei folosind „strîmtoarea în care se găseau

[69] Ibid., Telegrama din Paris, 18.II.1931.
[70] Ibid., C. 51, vol. XIII, Telegramă din București la Paris, 24.II.1931.
[71] Idem.
[72] Ibid., C. 51, vol. XII, Telegrama din Paris, 2.II. 1931.
[73] Ibid., Telegramă din București la Paris, 24.II.1931.

finanţele şi economia ţării, nevoia mare de capitaluri, ruina gospodăriei agricole, foametea în ţinuturi întregi, criza adîncă a regimului din Romînia"[74]. Toate acestea „asigurau (finanţei internaţionale — F.B.) — după cum sublinia un document al P.C.R. — plasarea capitalurilor în condiţiile cele mai avantajoase şi rentabile, dobînzi fabuloase, putinţa de a utiliza din belşug materiile prime din ţară, de a exploata şi jefui masele muncitoare din Romînia, transformînd-o pe aceasta într-o semicolonie"[75].

Împrumuturile de stat din 1929 şi 1931 constituie un aspect al crizei politice în care se găseau clasele conducătoare de la noi. Acestea faţă de lupta maselor conduse de P.C.R. în afara marilor concesii făcute capitalurilor străine şi-au îndreptat speranţele spre bandele legionare-fasciste pe care le-au sprijinit materialiceşte.

De asemenea, contractarea împrumuturilor din 1929 şi 1931 au fost o ocazie prielnică pătrunderii capitalului german sprijinit de imperialismul englez în unele din cele mai importante ramuri economice din Romînia. Totodată, criza economică a dezvăluit încă o dată încordarea existentă între relaţiile anglo-franceze, determinate de lupta pentru o situaţie privilegiată în Balcani şi Romînia. Încercările capitalismului francez de a-şi consolida poziţiile prin împrumuturi acordate ţărilor din această parte a Europei au fost paralizate în mare măsură de capitalismul englez. Această rivalitate trebuia să contribuie şi ea inevitabil, la înrăutăţirea situaţiei economice şi financiare a Romîniei.

К ВОПРОСУ О ПОЗНАНИИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ПРИ КОТОРЫХ РУМЫНИЯ СДЕЛАЛА ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАЁМЫ В ПЕРИОД С 1929 Г. ПО 1931 Г.

Краткое содержание

На основе неопубликованного материала, находящегося в архиве Министерства внешних дел и в других архивах, автор данной статьи настаивает на дипломатических манёврах, которые привели к заключению денежных договоров, а также на условиях, при которых осуществились государственные заёмы 1929 г. и 1931 года.

Кризис 1929—1933 гг. имел разрушительные последствия для румынской экономики вообще, а также и для финансов. Для улучшения финансового положения правящие круги сделали в 1929 г. и в 1931 г. два заёма, через посредство французских капиталистов, в обременительных условиях: первый заём, насчитывавший 100 миллионов долларов, известен в истории под названием „заёма стабилизаций", а второй, насчитывавший 53 миллиона долларов, — под назва-

[74] Documente din Istoria P.C.R., vol. III, 1929—1933, E.S.P.L.A. 1956, p. 13.
[75] Idem.

нием“ заёма развития“. Тяжёлое внутреннее положение Румынии не могло быть гарантией для заёмщиков, что выпущенные суммы будут возвращены во время.

Во вторых, тот факт, что французские капиталисты вмешивались в эти финансовые операции, причинял неудовольствие со стороны английских и немецких капиталистов, заинтересованных в захвате богатств Балканского полуострова и, в частности, Румынии. С целью противиться французскому влиянию в Румынии, английские капиталисты, бойкотировали документы этих заёмов в биржах из Лондони и Нью-Йорка; вместе с частью румынской буржуазии они не были согласных продлить мандат Шарла Риста и Рожера Убоана, которые осуществляли контроль румынских финансов. В то же время английский капитализм способствовал проникновению немецкого капитала в румынскую экономику, достигнув участия в этих заёмах Банка Рейха с определенной частью.

Эти заёмы, которые послужили для уплаты старых внешних долгов, привели к ухудшению финансового положения Румынии. В это время зависимость Румынии от иностранного капитала обостряется путем усиления экономического и политического контроля.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DES CIRCONSTANCES QUI ONT FAVORISÉ LES EMPRUNTS DE L'ÉTAT ROUMAIN PENDANT LES ANNÉES 1929 ET 1931

Résumé

En employant des matériaux inédits, fournis spécialement par les archives du Ministère des Affaires Étrangères, l' auteur s'occupe surtout des négociations, ainsi que des conditions dans lesquelles l'état roumain a effectué ses deux emprunts pendant les années 1929 et 1931.

La crise de 1929—1933 a eu des effets destructifs sur l'économie nationale, portant sur les finances aussi. Afin d'améliorer la situation financière, les cercles dirigeants ont contracté en 1929 et 1931, dans des conditions onéreuses et par l'intermédiaire des banquiers français, deux emprunts : le premier, de 100.000.000 dollars, appelé „emprunt de stabilisation“, et le second, de 53.000.000, „emprunt de développement“.

Ces négociations se sont heurtées à de nombreuses difficultés provenant de la situation précaire interne de la Roumanie qui n'offrait pas aux créanciers toutes les garanties que les sommes avancées pourraient être remboursées à l'échéance. En deuxième lieu, le fait même que c'étaient les banquiers français qui négociaient les emprunts a eu pour résultat le mécontentement des capitalistes anglais et allemands, tous vivement intéressés à accaparer les richesses des Balkans et surtout celles de Roumanie. Pour contrecarrer l'influence française en Roumanie, les capitalistes anglais ont boycotté les titres de ces

emprunts aux bourses de Londres et de New-York ; dans le même but, alliés à une partie de la bourgeoisie roumaine, ils s'opposèrent à la prolongation du mandat détenu par Charles Rist et Roger Auboin, qui exerçaient le contrôle sur les finances roumaines. En échange, le capitalisme anglais a facilité la pénétrations du capital allemand dans l'économie roumaine: c'est ainsi que la banque du Reich a participé aux emprunts avec une certaine cote.

Les emprunts, servant surtout à l'acquittement des dettes anciennes à l'étranger, ont empiré la situation financière de la Roumanie. En même temps, la concession de quelques grandes entreprises et un sévère contrôle économique et politique ont asservi d'avantage la Roumanie au capital étranger.

FRĂMÎNTĂRI SOCIALE ÎN ORAȘUL IAȘI ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA

DE

V. NEAMȚU

Începînd din secolul al XVI-lea Iașul devine unul din cele mai importante centre orășenești din Moldova. Populația orașului a crescut treptat și unii domni, începînd cu Alexandru Lăpușneanu, se gîndesc să-și mute reședința în curțile domnești de aici.

Orașul nu era străjuit de o cetate iar curtea domnească și zidurile mănăstirilor formau un obstacol destul de slab în calea unor armate mai puternice. În repetate rînduri orașul a căzut pradă atacurilor și distrugerilor armatelor dușmane.

Prin poziția sa geografică, Iașul era însă mai avantajat decît multe alte orașe moldovenești. În 1633, italianul Niccolò Barsi definea plastic noua capitală a Moldovei ca „o scală pentru comerțul dintre Polonia și Turcia". Încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea Iașul era considerat ca un oraș mare [2] și prosper [3]. În oraș s-au stabilit treptat numeroși străini (raguzani, germani, unguri, armeni, ruși, ruteni, bulgari, albanezi, poloni, francezi, turci, tătari), dar moldovenii formau majoritatea populației [4].

Creșterea importanței economice a orașului ca și dorința turcilor de a stînjeni legăturile dintre domnii Moldovei și poloni au fost, fără îndoială, factorii de bază care au determinat mutarea scaunului dom-

---

[1] C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi*, Paris-București, 1925, p. 24.
[2] *Ibidem*.
[3] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, București, 1895, p. 37.
[4] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în «An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.», Tom XVI, 1893-1894, p. 257; *Arhiva istorică a Romîniei*, an. I, nr. 23, București 1865, p. 182; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 25; H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din Țările Romîne*, Partea a IV-a (1455-1500), în «Ani», anul I, vol. IV, (1936), p. 62; Idem, *Legăturile seculare între armenii din Polonia și cei din Moldova*, în «Ani», 1943, p. 198; N. Iorga, *Trecutul romînesc prin călători*, București 1920, p. 156.

nesc de la Suceava la Iaşi. Această schimbare a avut consecinţe deosebit de importante pentru viitorul oraşului. Deşi din punct de vedere militar el a continuat să rămînă foarte vulnerabil, poziţia sa de capitală a Moldovei i-a asigurat posibilitatea de a se dezvolta din punct de vedere economic într-un ritm destul de rapid, în raport cu alte oraşe moldoveneşti.

După mutarea capitalei la Iaşi, în structura socială a oraşului se produc transformări deosebit de importante. Alături de orăşenii de diferite categorii, şi-au făcut apariţia numeroase elemente din sînul boierimii şi înaltului cler, care urmăreau să obţină posturi de conducere în statul nobiliar. S-a întărit apoi, într-o măsură mai mare ca în oricare alt oraş moldovenesc, aparatul represiv al clasei feudalilor.

Primele decenii ale sec. al XVII-lea sînt marcate de puternice conflicte în sînul diferitelor fracţiuni nobiliare, care urmăreau să-şi asigure poziţii dominante în cadrul statului feudal moldovenesc. Acestor frămîntări din sînul clasei dominante, care-şi găsesc un larg răsunet în izvoarele narative contemporane, li s-a acordat o atenţie deosebită în studiile istorice din trecut.

Punctul de vedere al cronicarului moldovean Miron Costin, care relatează cu patimă şi părtinire conflictul dintre gruparea boierească care avea în frunte pe urmaşii lui Ieremia Movilă şi cea în fruntea căreia se afla Ştefan Tomşa, este acceptat aproape fără rezerve de istoricii din trecut. S-a susţinut că acest domn, întocmai ca mai înainte Aron Tiranul, „s-a bizuit pe popor"[5], fără să se analizeze atent dacă şi în ce măsură aceşti domni au putut reprezenta interesele păturilor largi populare.

S-a mers chiar şi mai departe pe acest drum afirmîndu-se că Tomşa era „domnul soldaţilor", care a introdus în Moldova „regimul de teroare roşie"[6].

Concentrîndu-şi toată atenţia asupra frămîntărilor din sînul clasei dominante, istoricii din trecut au ignorat complet contradicţiile din sînul orăşenimii şi s-au mulţumit să expună poziţia acesteia în conformitate cu punctul de vedere al lui Miron Costin, în a cărui cronică nu-şi găsesc loc, decît rareori, aceste elemente sociale[7].

Fără o examinare atentă a relaţiilor din sînul orăşenimii ieşene din primele decenii ale sec. al XVII-lea, precum şi a raporturilor dintre aceasta şi nobilimea laică şi eclesiastică, va deveni imposibilă o înţelegere corectă a evenimentelor care au frămîntat populaţia Iaşului în această vreme.

---

[5] N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II (1611-1616); (1621-1623) şi rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iaşi, 1926, p. 40.

[6] A. H. Golimas, *Lupta decisivă de la Tătăreni şi capitularea darabanilor deasupra Tăuteştilor — 22 noiembrie 1615*, Iaşi, 1935, p. 7.

[7] C. C. Giurescu, *Istoria rominilor*, vol. III, partea I, ed. a II-a, p. 17-18; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, V, Bucarest, 1940, p. 494-495

Prosperitatea Iaşului, la care fac aluzie numeroasele izvoare de la începutul sec. al XVII-lea, nu se datora numai poziţiei sale geografice. Activitatea meşteşugărească şi comercială a oraşului se intensifică în această vreme. Numărul meşterilor a crescut simţitor [8]. Ei se concentrează pe anumite străzi, după branşe [9]. Această grupare a meşteşugarilor pe străzi reflectă un anumit stadiu în organizarea producţiei şi implică ideea unei solidarităţi de branşă. Încă de prin anii 1610—1611, documentele menţionează la Iaşi existenţa unei bresle de croitori, al cărei staroste era Dumitru [10]. Alţi staroşti ai acestei bresle sînt menţionaţi în anii următori [11], ceea ce înseamnă că ea era o asociaţie care se afirma destul de puternic în viaţa economică şi socială a oraşului Iaşi.

Apariţia breslelor moldoveneşti nu trebuie privită *numai* din punctul de vedere al progresului meşteşugurilor şi comerţului. Ea reflectă şi anumite raporturi sociale. Marx şi Engels au arătat că „sistemul calfelor şi ucenicilor au creat la oraşe o ierarhie asemănătoare cu aceea de la sate" şi că în condiţiile feudalismului „micul capital domina munca calfelor" [12]. Simpla apariţie a breslelor moldoveneşti implică şi necesitatea reglementării modului de exploatare a calfelor şi ucenicilor în condiţiile existenţei unei contradicţii deosebit de acute. Faptul că în catastifele breslelor moldoveneşti fuga ucenicilor este aspru pedepsită [13], demonstrează că acest fenomen nu era de loc întîmplător. Prin exploatarea muncii ucenicilor şi calfelor s-au mărit simţitor averile unor meşteşugari şi negustori ieşeni.

Meşteşugarii şi negustorii dintr-un oraş în care activitatea comercială era deosebit de intensă [14], nu formau o masă destul de omogenă. În oraş se găseau negustori şi meşteşugari bogaţi — „locuitorii de frunte ai Iaşului" — cum îi numeşte un străin [15]. Din rîndul meşteşugarilor şi negustorilor bogaţi se alegeau şoltuzii şi pîrgarii oraşului şi staroştii breslelor.

Unii dintre aceşti orăşeni bogaţi, cum era, de pildă, Alexa negustor, menţionat într-un document din 24 mai 1617, stăpîneau părţi de sate [16]. Printre ei nu rareori se întîlnesc unii care semnează şi-şi pun peceţile pe zapise, alături de boieri [17].

---

[8] St. Olteanu, *Meşteşugurile din Moldova din sec. al XVII-lea*, în «Studii şi materiale de istorie medie», III, p. 111, 132 şi urm.

[9] *Ibidem*, p. 115, 132 etc.

[10] *Ibidem*, p. 148.

[11] *Ibidem*.

[12] K. Marx - Fr. Engels, *Opere*, 3, p. 25.

[13] St. Olteanu, *op. cit.*, p. 212.

[14] C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi*, Paris-Bucureşti, 1925, p. 24.

[15] Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, în *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia*, Tom. II, Bucureşti, 1863, p. 35-36.

[16] *Documente privind istoria Romîniei*, Veac. XVII, vol. IV, A. Moldova, p. 167.

[17] *Ibidem*, vol. V, (1621-1625) A. Moldova, p. 67.

În unele probleme, interesele celor mai bogați negustori, în special ale acelora care-și cumpăraseră părți de sate sau sate, puteau să coincidă cu cele ale boierimii și înaltului cler. Totuși, în desfășurarea activității lor meșteșugărești și comerciale războaiele feudale interne constituiau o piedică foarte serioasă. De aceea ei erau interesați în încetarea samavolniciilor feudalilor și în instituirea unui climat de liniște și siguranță.

Alături de negustorii și meșteșugarii „cu putere și avere" [18] se găseau alții, desigur mai numeroși, a căror resurse materiale erau mult mai limitate. Un document moldovenesc din 23 martie 1631 amintește de „negustorii săraci" din Iași [19]. Accesul acestora la funcțiile de conducere a breslelor și orașului era deosebit de dificil, dacă nu imposibil. Între acești meșteșugari și negustori și cei „cu putere și avere" existau, ca și în alte orașe, destule motive de disensiuni.

Majoritatea orășenilor din Iași o formau oamenii de jos, care apar în izvoare sub denumirea de „oameni nemernici" [20], „săraci" [21]. Pe unii dintre acești oameni de rînd îi întîlnim în calitate de „slugi" ale negustorilor [22] și desigur ale meșteșugarilor bogați, ale înaltului cler și boierilor.

Mulți oameni de jos se recrutau din rîndul țăranilor care, nemaiputînd suporta asuprirea feudală, au fugit la orașe [23] unde, ca și în alte țări europene, căutau „să-și cîștige existența mizerabilă... muncind cu ziua sau prin o altă ocupație neîncadrată în bresle" [24]. Aceste elemente sociale, despre care Engels spunea că „mai păstrau un sîmbure însemnat de fire țărănească sănătoasă" [25], aveau interese comune cu ucenicii și calfele și urau elementele exploatatoare din sînul societății feudale moldovenești.

Un însemnat număr de membri ai clerului de jos duceau o viață tot așa de grea ca marea majoritate a orășenilor.

În fine, la marginea orașului se găseau numeroși țigani robi [26], categoria cea mai oprimată din sînul societății moldovenești.

Asupra marii majorități a populației orașului apăsau grele obligații. Ei trebuia să presteze muncă la cetățile și morile domnești, precum și în folosul orașului, să facă podvoade, să dea cai de olac, dabile, dare, deseatină din stupi, din porci, camăna mare și mică și

---

[18] T. Codrescu, *Uricariul*, II, ediția a II-a, Iași, 1889, p. 50-52.

[19] *Ibidem*.

[20] M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, 1958 (ed. P. P. Panaitescu), p. 61.

[21] *Ibidem*, p. 193.

[22] M. Costin, *op. cit.*, p. 191—193.

[23] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. III, A. Moldova, p. 42, vol. IV, p. 374-375, 384, 420-421, 424, vol. V, p. 251 etc.

[24] Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, Ed. P.M.R., p. 36.

[25] *Ibidem*.

[26] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, Buc. 1895, p. 38; Idem, *Trecutul romînesc prin călători*, București, 1920, p. 16.

alte angării mai mărunte [27] Orăşenii erau apoi obligaţi să găzduiască pe diferiţi străini aflaţi în trecere prin Iaşi. Tommaso Alberti spune că „dacă vine un călător, domnul are dreptul să-l trimită la gazdă la orice casă" [28]. Mutarea reşedinţei domneşti la Iaşi a avut drept consecinţă înmulţirea considerabilă a acestor sarcini şi, paralel cu aceasta, a abuzurilor.

Membrii clasei dominante şi ai clerului înalt, primind din partea domniei largi scutiri de asemenea obligaţii [29], acestea au început să apese şi mai greu pe umerii orăşenilor.

Se ştie că aceştia se îndeletniceau nu numai cu meşteşugurile şi comerţul ci şi cu muncile agricole [30]. În felul acesta ei îşi procurau o parte din produsele alimentare necesare familiilor lor. Anumite cantităţi din aceste produse se putea comercializa pe piaţa Iaşului.

Încă din sec. al XVI-lea boierii şi mănăstirile încep să acapareze însemnate porţiuni de teren din hotarele oraşelor, cu sprijinul domniei [31]. La Iaşi, după ce oraşul a devenit reşedinţă domnească, această tendinţă se manifestă cu o amploare deosebită. Încă din sec. al XVI-lea încep să se construiască mănăstiri în ţarina tîrgului Iaşi. Aşa, Aron Vodă a întemeiat aici Mănăstirea Sf. Nicolae [32]. Tot în hotarul tîrgului s-au construit mănăstirile Galata [33] şi Hlincea [34]. Numeroase biserici au apărut în oraşul Iaşi. Pe la 1606 un misionar catolic, care a vizitat oraşul, spune că aici erau vreo şaisprezece biserici [35].

Bisericile şi mănăstirile au primit danie terenuri luate din hotarul tîrgului [36]. Folosind şi alte căi, ele intră în stăpînirea unor întinse terenuri din imediata apropiere a oraşului. Tipic pentru acest fenomen este cazul mănăstirii Sf. Sava. Această mănăstire a primit sub formă de danie numeroase vii la Copou [37], în dealul Iepurelui [38] şi la

---

[27] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. V, A. Moldova, p. 71; *Ibidem*, vol. IV, p. 94—95, 304, 461; Alex. Băleanu, *Documente şi regeste moldoveneşti*, în «Cercetări istorice», an. VIII-IX (1922-1923), nr. 2, p. 48-50.

[28] N. Iorga, *op. cit.*, p. 215-216.

[29] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. V (1601-1605), A. Moldova, p. 71; *Ibidem*, vol. IV, p. 94-95, 304, 461.

[30] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova*, (sec. XV-XVII), Buc. 1957, p. 415; N. Grigoraş, *Proprietatea funciară a oraşelor moldoveneşti în timpul orînduirii feudale şi evoluţia ei*, în «Studii şi cercetări ştiinţifice». Istorie, an. XII, fasc. II, 1961, p. 213, 220; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 225.

[31] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 221 şi urm.

[32] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P Panaitescu, p. 210.

[33] *Ibidem*, p. 202.

[34] Al. Băleanu, *op. cit.*, p. 48-50.

[35] N. Iorga, *op. cit.*, p. 230.

[36] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 220 şi urm.

[37] *Documente privind istoria Romîniei*, veacul XVII, vol. III, A. Moldova, p. 37, 216; *Ibidem*, vol. IV, p. 713.

[38] *Ibidem*, p. 110-111; *Ibidem*, vol. V, (1621-1625), p. 225.

Tanga [39]. Uneori, e drept mai rar, găsim pe călugării de la Sf. Sava cumpărînd vii la Copou [40]. Mănăstirea manifestă tendința de a grupa suprafețele răzlețe, ocupate cu vii, ce sînt în stăpînirea sa. În vederea acestui scop, la 5 mai 1619, prin schimb cu o oarecare Sofronia, ea obține vii la Copou [41].

Aceste tendințe, care nu sînt caracteristice *numai* pentru Sf. Sava, nu au putut să nu lovească în interesele orășenilor. În calitate de proprietari ai terenurilor de cultură din țarina tîrgului, boierii și mănăstirile căpătau posibilitatea de a exploata munca tîrgoveților [42], în special a celor mai săraci.

Într-un oraș de mărimea Iașului boierii și mănăstirile găseau un bun plasament pentru produsele lor agricole. Terenurile de cultură din imediata apropiere a orașului deveneau deosebit de rentabile, deoarece cheltuielile de transport erau foarte reduse.

Încă din primele decenii ale sec. al XVII-lea se constată că boierii și mănăstirile manifestă mare interes pentru activitatea comercială. La Iași începe o adevărată goană după dugheni sau locuri de dugheni. Astfel, un document din 31 octombrie 1606 amintește de dughenile călugărilor de la Sinai [43]. Alte documente menționează la Iași dughenile bisericii Sf. Ioan Botezătorul [44], ale mănăstirii Adormirea Maicii Domnului [45].

Nu rareori mănăstirile intră în posesia unor locuri potrivite pentru construirea dughenilor. Astfel, la 20 octombrie 1602, mănăstirii Secul i se face danie „un loc de dugheană", lîngă casa lui Ursul potcovar [46]. La 24 decembrie 1606 călugării de la Sf. Sava primeau „un loc de casă în dugheane, lîngă dughenile călugărilor de la Sinai, *să-și facă călugării dugheane*" [47]. Se poate presupune că și unele case, pe care mănăstirile le cumpără sau le obțin prin danie [48], puteau fi folosite ca dugheni.

Întocmai ca și mănăstirile, constatăm că și unii boieri moldoveni au dugheni în Iași. Astfel, de pildă, Sinclitichiia Bilăiasa și fiul ei, Ionașco Bilăi, aveau în Iași, la 6 iunie 1623, un loc cu dugheni pe Ulița Strîmbă, în tîrgul nou [49].

[39] *Ibidem*, vol. IV, p. 154.
[40] *Ibidem*, vol. V, (1621-1625), p. 118-119.
[41] *Ibidem*, vol. IV, p. 337.
[42] Al. Băleanu, *op. cit.*, p. 37; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 224.
[43] *Documente privind Istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. II, A. Moldova, p. 71.
[44] *Ibidem*, p. 336-337; N. Iorga, *Două hrisoave domnești pentru mănăstirea Mărgineni închinată Muntelui Sinai*, in «An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.», Seria III, tom. XVII (1935-1936), p. 6-10.
[45] *Arhiva istorică a Romîniei*, Tom. I, partea II. Buc. 1865, p. 6
[46] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. V (1601-1625), A. Moldova, p. 61.
[47] *Ibidem*, vol. II, p. 78.
[48] *Ibidem*, p. 339-340; *Ibidem*, vol. III, p. 26, 86; *Ibidem*, vol IV, p. 3.
[49] *Ibidem*, vol. V, (1621-1625), p. 223.

Este posibil ca uneori boierii și mănăstirile să fi închiriat unor tîrgoveți aceste dugheni, totuși este greu de presupus că așa se proceda de regulă. Mănăstirea Galata avea în Iași „o crîșmă mare", pentru care obținea, la 12 decembrie 1616, scutiri de dări de la Radu Mihnea [50].

Fără îndoială că la chervăsăria mănăstirii Sf. Sava, pentru care s-au dat numeroase documente de scutiri de dări [51], se vindeau și mărfuri asemănătoare cu cele pe care le puteau cumpăra ieșenii la „crîșma cea mare" a mănăstirii Galata. Desigur că alături de aceste mărfuri, în dughenile mănăstirilor și boierilor se vindeau și alte produse ale moșiei feudale.

Această activitate a mănăstirilor și a boierilor era înlesnită și de faptul că ei dispuneau de însemnate scutiri de dări, în vreme ce asupra tîrgoveților ele apăsau foarte greu. În aceste condiții concurența firească dintre mănăstirile și boierii privilegiați, pe de o parte, și tîrgoveții împovărați de dări și obligații, pe de alta, avea, de cele mai multe ori, consecințe dezastruoase pentru aceștia din urmă.

Dacă în această vreme tîrgoveții din Roman „se suie în clopotniță și strigă cu glas tare că (acolo) nu este episcopie, ci chervăsărie" [52], atunci este lesne de presupus ce atitudine puteau lua tîrgoveții din Iași împotriva unor mănăstiri ca Galata și Sf. Sava, care aveau aici cîrciumi mari și chervăsărie.

Activitatea cămătărească a unor mănăstiri ca Sf. Sava [53], a unor boieri ca Marmură Uricariul, care împrumutînd cu bani pe orășeni le iau locurile puse chezășie [54], a dus nu numai la sărăcirea, ci și la sporirea considerabilă a urii orășenilor împotriva exploatatorilor.

În timpul domniei Movileștilor păturile largi ale populației moldovenești au fost supuse unei exploatări nemiloase [55]. Abuzurile boierilor și mănăstirilor lovesc deopotrivă în țărani și orășeni. Unii dintre orășenii mai înstăriți, cum era Dănilă croitor, caută zadarnic dreptate în fața divanului domnesc [56].

Interesele boierimii și înaltului cler erau apărate prin toate mijloacele de organele statului nobiliar.

După moartea lui Simion Movilă, între facțiunile boierești încep conflicte la care sînt antrenate și forțele externe. Moldova este pră-

---

[50] *Ibidem*, vol. IV, p. 70.

[51] *Ibidem*, vol. II, p. 70-71, 161, 162; *Ibidem*, vol. III, p. 86-87; *Ibidem*, vol. V, 1621-1625, p. 426.

[52] *Ibidem*, vol. III, p. 97-98 și 145.

[53] V. Neamțu, *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în «Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași». tom II, an. 1956, fasc. 1-2, p. 24.

[54] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. IV, A. Moldova, p. 419.

[55] D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în «Studii și cercetări științifice», istorie, an. VIII, 1957, fasc. 2, p. 329 și 331.

[56] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII, vol. V, (1601-1605), p. 7-8.

dată în lung şi în lat de diferite oşti. În aceste condiţii boierii şi-au intensificat abuzurile. Izvoarele străine amintesc despre „jafurile ce făcuse (boierii) ţării, în zilele lui Constantin-Vodă" [57].

Ştefan Tomşa a întîmpinat o vie opoziţie din partea grupărilor boiereşti care sprijiniseră pe Movileşti. De aceea el a fost nevoit să reprime, uneori cu mijloace deosebit de brutale, manifestările de nesupunere ale acestora [58].

Unii scriitori străini au observat că domnul „făcea dreptăţi săracilor" [59], că „era bun pentru săraci" [60]. Participarea orăşenilor din Iaşi, alături de domn, la reprimarea boierilor răsculaţi în 1615 [61], a contribuit la crearea impresiei că Ştefan Tomşa s-a sprijinit pe păturile largi populare în politica sa internă.

Este probabil că în timpul domniei lui Ştefan Tomşa abuzurile marilor boieri şi ale clerului înalt n-au mai atins amploarea pe care o căpătaseră în timpul Movileştilor. De aici nu rezultă însă că acest domn a încetat să reprezinte interesele clasei feudale. Din examinarea atentă a documentelor interne reiese că Ştefan Tomşa nu a fost în nici un caz un sprijinitor al oamenilor de jos. Slujind intereselor clasei căreia îi aparţinea, el poruncea la 25 martie 1612 vătafilor din ţinutul Suceava: *„Să le daţi* (călugărilor de la Voroneţ) *vecinii cu ştreangul de gît"* [62]. Sîntem în drept să admitem că asemenea porunci caracterizează cu mult mai fidel pe domn decît străinii care afirmau că „era bun pentru săraci". Ţăranii fugari la oraşe nu aveau desigur nici un motiv să manifeste prea mult entuziasm nici faţă de Ştefan Tomşa. Răscoala boierilor din 1615 a pus domnului probleme deosebit de grele. După cum se ştie, boierii răsculaţi s-au retras la Cucuteni şi au devenit cu atît mai primejdioşi cu cît au reuşit să atragă de partea lor, desigur cu bani, pe o parte din slujitori. Ştefan Tomşa a reuşit însă, prin bani, să recapete sprijinul acestora.

Pentru a înfrînge pe boieri, domnul a considerat că are nevoie şi de ajutorul tîrgoveţilor din Iaşi. Pentru înţelegerea corectă a raporturilor dintre domn şi orăşeni, nu trebuie să omitem faptul, *extrem de semnificativ, că participarea orăşenilor la luptă nu a fost în nici un caz spontană.* Un martor al acestor evenimente avea să scrie că Ştefan

---

[57] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Romîneşti*, în *Cronicarii munteni*, (ed. M. Gregorian), p. 334. În privinţa paternităţii cronicii, cf. P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Romînească* în «Studii şi materiale de istorie medie», vol. V, edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 232 şi urm.

[58] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 37 şi urm.

[59] Matei al Mirelor, la Papiu Ilarian, *Tezauru de monumente istorice*, I, p. 338—339.

[60] *Cronicari munteni* I, Buc. 1961 (Ed M. Gregorian), p. 334.

[61] M. Costin, *op. cit.*, p. 61.

[62] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII. A. Moldova, vol. III, p. 42 şi 71-72.

Tomşa a trebuit să *implore* pe orăşeni să-l ajute [63]. Acest fapt permite să se afirme că ataşamentul tîrgoveţilor faţă de domn nu era chiar atît de puternic cum s-a afirmat în repetate rînduri. Acest lucru nu este desigur întîmplător. Prin politica sa de pînă în 1615 Ştefan Tomşa nu a urmărit să cîştige sprijinul orăşenilor. El nu a acordat meşteşugarilor şi negustorilor scutiri de dări, aşa cum dăduse mănăstirilor. Meşteşugarii şi negustorii ieşeni au căutat să profite de împrejurările defavorabile în care se găsea domnul pentru a obţine satisfacerea acestor revendicări. Ştefan Tomşa s-a văzut *constrîns* să promită că-i va scuti de toate dările, în schimbul ajutorului militar pe care îl solicita de la ei [64].

Referindu-se la evenimentele din anul 1615, Miron Costin spune că domnul „au strigatu şi tîrgul în leafă şi s-au strînsu den tîrgoveţi şi den slugile neguţitorilor şi oameni nemernici" [65]. Foarte probabil că, întocmai ca şi în alte ţări [66], au fost atrase cu bani în oastea domnească mai ales păturile sărace din Iaşi.

În ciocnirea care a avut loc lîngă Fîntîna lui Păcurar, orăşenii, pedeştri şi călări, *„se luptară vitejeşte* contra boierilor care veniseră să-l înconjoare pe Ştefan în Iaşi" [67]. Sprijinul orăşenilor acordat lui Tomşa a avut, fără îndoială, o greutate însemnată în cîştigarea victoriei.

După lupta de la Fîntîna lui Păcurar, el s-a purtat însă în mod sălbatic cu orăşenii. Cînd oştile polone, care aduceau pe Alexandru Movilă, se apropiară de Iaşi, Tomşa, înainte de a fugi în Ţara Romînească, „puse de-i deteră foc (oraşului — n.n.) din mai multe părţi, aşa încît — spune un izvor contemporan — din 22 mii case care compuneau oraşul, n-au rămas 600 case întregi" [68]. Această măsură, pe care nu o putea justifica nici un fel de considerente de ordin militar, a dus, fără îndoială, la sărăcirea unei însemnate părţi a tîrgoveţilor.

Este foarte puţin probabil că aceştia au putut să se bucure de privilegiile promise în ajunul luptei de la Fîntîna lui Păcurar.

După alungarea lui Ştefan Tomşa, orăşenii din Iaşi nu au trecut în tabăra lui Alexandru Movilă ci s-au retras în munţi şi păduri [69]. Acesta, după spusele unuia dintre însoţitorii săi, a găsit, în momentul cînd a intrat în Iaşi, oraşul părăsit [70]. Alexandru Movilă s-a străduit

---

[63] B a r e t, *Histoire des troubles de Moldavie*, în *Tezauru de Monumente istorice pentru Romînia*, Tom. II, Bucureşti, 1863, p. 24.

[64] *Ibidem*.

[65] M. C o s t i n, *op. cit.*, p. 61.

[66] În apusul Europei aceste elemente sociale sînt atrase în luptă în armatele principilor. Ele puteau fi cumpărate şi „cu cîteva butoaie de vin", cf. Fr. E n g e l s, *op. cit.*, p. 36-37.

[67] B a r e t, *loc. cit.*

[68] B a r e t, *op. cit.*, p. 37.

[69] *Ibidem*, p. 37.

[70] *Ibidem*.

să atragă de partea sa pe „locuitorii de frunte ai Iaşului[71]. Este însă greu de precizat în ce măsură aceste tentative au fost încununate de succes. Orăşenii, care asiguraseră victoria lui Ştefan Tomşa la Fîntîna lui Păcurar, nu puteau aştepta nimic bun de la Movileşti. Masacrarea darabanilor, care se predaseră deasupra Tăuteştilor[72], arăta destul de clar la ce se puteau aştepta orăşenii din partea celora ce-l goniseră pe Tomşa. De altfel, o apropiere între orăşeni şi noul domn, impus de poloni, era lipsită de perspective, deoarece în ţară se crease o opoziţie foarte hotărîtă împotriva lui Alexandru Movilă[73].

Unii boieri mai sperau în întoarcerea lui Ştefan Tomşa[74], dar turcii au numit ca domn pe Radu Mihnea.

Ne lipsesc datele necesare pentru a urmări în continuare, în mod amănunţit, evoluţia raporturilor dintre tîrgoveţii din Iaşi, pe de o parte, boieri, cler şi domnie, pe de alta. Se ştie însă că Radu Mihnea a ajutat pe boierii care-şi pierduseră moşiile în timpul domniei lui Ştefan Tomşa să şi le refacă[75]. Foarte probabil că în timpul domniei lui Radu Mihnea şi în timpul urmaşilor acestuia s-au întărit considerabil poziţiile economice ale boierimii şi clerului în oraşul Iaşi. În acelaşi timp grelele sarcini fiscale ce le impune ţărănimii Radu Mihnea[76] şi urmaşii săi au lovit destul de greu şi în orăşeni. În aceste condiţii va trebui să admitem că tîrgoveţii din Iaşi n-au putut rămîne străini de frămîntările sociale care au zguduit în acest timp Moldova[77].

Se ştie că tîrgoveţii din Iaşi au sprijinit răscoala antiturcească a lui Gaspar Graţiani[78]. Este semnificativ faptul că faţă de această acţiune boierii au adoptat o atitudine diametral opusă aceleia a orăşenilor, străduindu-se să împiedice pe domn să se răscoale[79]. Fără îndoială că aceste poziţii, pe care se situează orăşenii şi boierii, reflectă existenţa unui antagonism destul de puternic între unii şi ceilalţi.

Arderea Iaşului în 1621[80], ca şi întărirea puterii boierimii moldoveneşti în deceniul ce a urmat a coincis, nu întîmplător, cu sărăcirea tîrgoveţilor. La 23 martie 1631 se arată într-un document că „toţi neguţitorii care era cu putere şi cu avere au fugit (din Iaşi — n.n.) în alte ţări străine"[81]. Era şi aceasta o formă de luptă împotriva abuzurilor boierilor, mănăstirilor şi slujbaşilor domneşti. Aceşti negustori,

[71] *Ibidem.*
[72] M. Costin, *op. cit.*, p. 62.
[73] Baret, *op. cit*, p. 35-36; N. C. Bejenaru, *op. cit*, p. 54.
[74] *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVII. A. Moldova, vol. IV, p. 7.
[75] I. Caproşu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoalele ţărăneşti din prima domnie în Moldova (1616-1619)*, în «Studii şi cercetări ştiinţifice», istorie, an. XIII, fasc. 1, 1962, p. 83 şi urm.
[76] *Ibidem*, p. 95.
[77] Pentru frămîntările sociale din această vreme, cf. I. Caproşu, *op. cit.*,
[78] M. Costin, *op. cit.*, p. 68.
[79] *Ibidem*, p. 68 şi urm.
[80] *Ibidem*, p. 77.
[81] Th. Codrescu, *loc. cit.*

dispunînd de fonduri băneşti mai însemnate, aveau toate motivele să nădăjduiască că vor putea să-şi reia activitatea în „alte ţări" în care „dabilele" nu erau aşa de mari ca în Moldova [82].

Alta este însă poziţia tîrgoveţilor mai săraci. Aceştia rămîn în Iaşi şi caută să obţină o uşurare de dări, jăluindu-se „cu mare tînguire şi lacrimi de sînge" şi obligîndu-se pentru aceasta de „a schimba banii ce li se vor da de la visteria domnească, să facă bani buni de argint" [83]. Este greu de precizat în ce măsură s-a ajuns astfel la îmbunătăţirea situaţiei economice a orăşenimii ieşene. Domnia lui Alexandru Iliaş a provocat mari nemulţumiri în Moldova şi fără îndoială că la răscoala care a izbucnit la Iaşi în primăvara anului 1633 orăşenii au avut un rol important [84].

În primele decenii ale sec. al XVII-lea tîrgoveţii din Iaşi au avut un rol de seamă în viaţa social-economică şi politică a Moldovei. Ei s-au manifestat ca elemente capabile, în anumite împrejurări, să influenţeze puternic desfăşurarea evenimentelor, să determine triumful sau înfrîngerea grupărilor feudale aflate în luptă. În toiul acestor frămîntări sociale se manifestă, uneori deosebit de clar, interesele diferitelor categorii orăşeneşti de care nu rareori domnii sînt nevoiţi să ţină seamă.

Mişcările sociale ale tîrgoveţilor din capitala Moldovei nu pot fi separate de cele ale ţărănimii. Tîrgoveţii şi ţăranii, în condiţiile dominaţiei otomane şi ale exploatării feudalilor locali, ale conflictelor dintre diferitele grupări boiereşti, au luptat continuu pentru îmbunătăţirea situaţiei lor.

СОЦИАЛЬНЫЕ ВОЛНЕНИЯ В ГОРОДЕ ЯССЫ, В ПЕРВЫХ ДЕСЯТИЛЕТИЯХ XVII ВЕКА

Краткое содержание

В начале XVII века город Яссы, ставший резиденцией молдавских господарей, был одним из крупных центров Молдавии. Торговля и ремёсла получили довольно широкое развитие, появились цехи, однако население продолжало заниматься также и земледелием. Среди городского населения усиливалось сословное размежевание и углублялись противоречия.

Бояре и монастыри начали захватывать земельные участки в окрестностях города и обрабатывали их с целью коммерциализации сельскохозяйственных продуктов на городском рынке. Получая у господаря освобождение от налогов, они открывали многочисленные лавки, рас-

[82] *Ibidem.*
[83] *Ibidem.*
[84] Pentru această problemă, cf. V. N e a m ţ u, *op. cit.*, p. 80.

ширяли торговлю и, таким образом, входили с ясскими ремесленниками и торговцами в конкуренцию, которая вела последних к разорению. Ещё со второго десятилетия XVII века противоречия между горожанами и боярами сильно обострились.

В течение 1615 года, когда бояре восстали против господаря Стефана Томши, он вынужден был просить военной помощи у горожан. Однако горожане, которым до этого времени господари не оказывали никакой протекции, согласились дать помощь с условием выплаты им стипендий и потребовали освобождения от всех налогов.

Горожане содействовали тому, что господарь одержал победу над боярами, однако им не удалось улучшить своего положения, так, что должны были отступить в Валахию. Стефан Томша поджёл Яссы и этим нанёс сильный удар своим прежним союзникам.

После отстранения Стефана Томши от княжества стало усиливаться экономическое и политическое положение бояр и высшего духовенства. Это неблагоприятно отразилось на положении горожан. Неоднократно вспыхивали неудовольствия горожан. Чтобы избавиться от непосильных налогов, многие из них бежали в „чужие страны", а другие, пришедшие в состояние обнищания, в 1631 году добились облегчения налогов, обязавшись взамен „обменивать получаемые из казны деньги на серебро".

Возможно, что ясские горожане, ставшие жертвами эксплуатации и произвола со стороны феодалов, оказали некоторое содействие сильным крестьянским восстаниям которые потрясли Молдавию в первой половине XVII века.

AGITATIONS SOCIALES PARMI LES HABITANTS DE JASSY PENDANT LES PREMIÈRES TRENTE ANNÉE DU XVII-e SIÈCLE

Résumé

Devenu résidence des princes, Jassy était au commencement du XVII-e siècle une des plus florissantes villes moldaves. Les métiers et le commerce s'y étaient puissamment développés; des corporations firent leur apparition, mais la population s'occupait aussi de l'agriculture. Les différenciations sociales et les contradictions s'étaient accentuées parmi les habitants.

Les boyards et les monastères ont commencé à accaparer des propriétés foncières dans les limites de la ville et à les exploiter dans le but de commercialiser les produits agricoles sur le marché. Ce fut grâce à l'exemption d'impôts pour leurs boutiques et à leur puissante activité commerciale que les boyards et le haut clergé devinrent les concurrents gênants des artisans et des commerçants de Jassy.

Les contradictions entre ces derniers et les féodaux sont arrivées à une extrême acuité pendant la deuxième décade du XVII-e siècle. Au cours de l'année 1615, lors du soulèvement des boyards contre

Etienne Tomşa, celui-ci fut contraint de recourir à l'appui militaire des habitants de Jassy; mais ceux-ci, qui auparavant n'avaient pas bénéficié de la protection du prince, ont conditionné leur participation au combat de l'acquittement des subsides et de l'exemption d'impôts.

Les citadins ont eu une importante contribution à la victoire du prince, mais leur situation ne s'en améliora guère. Contraint de se retirer en Valachie, sous la pression des armées qui accompagnaient le nouveau prince Alexandre Movilă, Etienne Tomşa fit mettre le feu à Jassy portant ainsi un fort coup à ses anciens alliés.

Le regne d'Etienne Tomşa fini, des conditions favorables consolidèrent le pouvoir économique et politique des boyards et du haut clergé ce qui a eu des conséquences défavorables pour les citadins. Les mécontentements de ces derniers éclatèrent souvent. Nombre de citadins s'enfuient „dans des pays étrangers pour échapper aux écrasants fardeaux fiscaux tandis que les autres, moins aisés, obtiennent de la part du prince, en 1631, un allégement d'impôts s'obligeant „d'échanger toutes monnaies que la trésorerie leur donnera en bonnes monnaies d'argent".

Les citadins de Jassy, victimes de l'exploitation et des abus de la part des féodaux, ont eu aussi, probablement, quelque contribution au déroulement des puissants soulèvements paysans qui ont bouleversé la Moldavie pendant les premières décades du XVII-e siècle.

LA DISCUSSION LINGUISTIQUE EN FRANCE AU 18-e SIÈCLE, REFLET DE LA LUTTE PHILOSOPHIQUE DU SIÈCLE DES LUMIÈRES

PAR

ULRICH RICKEN

Université „Martin Luther"-Halle

Communication présentée aux Facultés des Lettres de Jassy et de Bucarest en octobre 1962

Un des problèmes qui ont le plus passionné les esprits dans la discussion linguistique du XVIIIe siècle, c'était celui de l'ordre des mots. L'ordre des mots a fourni le sujet d'un débat auquel de nombreux représentants illustres de la littérature et philosophie ont pris une part active. Du Marsais, Condillac, Diderot, Voltaire, Rivarol, Rousseau n'ont pas manqué d'y intervenir.

La seule énumération de ces „grammairiens-philosophes", comme on les appelait à l'époque indique déjà que le sujet a dû toucher de près à des questions d'ordre philosophique. J'ajouterai encore qu'à un moment où il fut absorbé par la rédaction de *l'Encyclopédie*, en 1751, Diderot a trouvé le temps d'écrire sa *Lettre sur les sourds et muets*, un ouvrage traitant principalement l'ordre des mots.

En effet, la discussion sur l'ordre des mots a engagé les conceptions du sensualisme et du rationalisme, et ainsi elle constitue même un aspect de la controverse entre ces deux courants philosophiques fondamentalement opposés.

Permettez-moi de nous rappeler les étapes principales de cette controverse, si décisive pour la philosophie du Siècle des Lumières et en particulier pour la formation du matérialisme.

La philosophie de Descartes se fonde sur la supposition du dualisme entre le corps et l'âme. L'unique siège de la conscience et de la raison, c'est d'après Descartes l'âme incorporelle dont les principales opérations de pensée se font grâce aux „idées innées" c'est-à-dire, grâce à des idées relevant de la création divine et indépendantes des organes du corps. Les sens ne pouvant transmettre à l'âme que des connaissances imparfaites du monde extérieur, l'intervention de la pensée dite

„pure", indépendante du corps, est indispensable pour atteindre à la vérité. Résultat de l'action divine, la pensée „pure" est la même dans tous les hommes.

Déjà parmi ses contemporains, Descartes a trouvé des adversaires qui ont opposé à sa philosophie rationaliste la formule traditionnelle : „nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu". Mais c'est surtout John Locke qui a élaboré les bases systématiques du sensualisme, proposant ainsi de remplacer le cartésianisme par une philosophie plus révolutionnaire qui devait fournir les bases de la science expérimentale. Sa maxime que toutes les connaissances proviennent des sens prenait le contrepied de la théorie des idées innées et laissait même entrevoir l'existence d'une âme corporelle. D'après Locke, l'homme dispose de deux facultés psychiques, la sensation et la réflexion, toutes deux corporelles, mais toutes deux effets simultanés de la création divine.

Un demi-siècle plus tard, cette dernière thèse est réfutée par Condillac qui pousse bien plus loin les conséquences du sensualisme en affirmant que la faculté de penser est le résultat d'une longue évolution au cours de laquelle les perceptions des sens, c'est-à-dire les sensations, ont donné naissance à la réflexion. La réflexion n'est donc que la „sensation transformée". Par cette thèse, la supposition d'une connaissance avant toute expérience, l'*a priori*, encore présent d'une certaine façon dans le système de Locke, se trouva éliminé et la solution matérialiste, définissant la pensée comme l'action de la matière organisée et perfectionnée, reçut un appui fondamental.

Mais revenons à l'ordre des mots.

Les grammairiens français des 16-e et 17-e siècles avaient hérité de la scolastique une théorie distinguant dans l'arrangement des mots l'„ordo naturalis" et l'„ordo artificialis". L'„ordo naturalis" était celui qui rangeait les mots selon la valeur logique des idées exprimées. Ainsi il paraissait logique de faire précéder le sujet, de nommer ensuite l'action et enfin l'objet [1].

Evidemment, cette théorie vint fort à-propos pour les grammairiens français désireux de faire l'apologie de leur langue nationale. L'ordre des mots le plus fréquent en français coïncidait en effet avec l'„ordo naturalis". Il n'en fallut pas plus pour créer la théorie que la langue française suit exactement l'ordre naturel de la pensée logique [2]. Et du moment que des grammairiens, s'inspirant de la philosophie cartésienne, se mirent à considérer cet ordre comme un élément de la

---

[1] Sur la théorie de l'„ordro naturalis" voir Ch. Thurot, *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge* Paris, 1868, p. 342 et suiv. M. H. Jellinek, *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik*, Heidelberg 1913—14, t. II, p. 426, 431.

[2] Voir Louis Meigret, *Le Tretté de la grammère françoeze*, éd. W. Foerster, Heilbronn 1888, p. 195 et suiv. ; le traité de Meigret a paru en 1550.

pensée „pure" et de la raison, la théorie de l'ordre naturel du français se trouva placée au milieu de la discussion philosophique.

La raison, expression des idées innées, communes à tous les hommes, devint le fondement de la grammaire rationaliste. Déjà en 1650, Claude Lancelot, un des auteurs de la célèbre grammaire de Port-Royal, s'exprime en cartésien au sujet de l'hyperbate, comme on appelait alors l'inversion, c'est-à-dire la construction divergeant de l'ordre naturel :

> L'hyperbate, dit Lancelot, est le mélange et la confusion qui se trouve dans les mots contre l'ordre naturel de la construction qui devrait être commun à toutes les langues comme nous le voyons en la nôtre [3].

Dans la grammaire de Port-Royal, parue en 1660, nous retrouvons le même jugement rationaliste, renforcé encore par la constatation que le français observe le plus strictement l'ordre naturel parce que la langue française est particulièrement attachée à la clarté de l'expression [4]. Dès lors, l'observation de l'ordre naturel est considérée par les grammairiens rationalistes comme une des premières conditions de la clarté. Je ne citerai plus qu'une seule parmi les nombreuses prises de position rationalistes du 17-e siècle :

Vers 1670, le cartésien Le Laboureuer pose la question si les différences profondes entre l'ordre des mots en latin et en français permettent la conclusion que les pensées des Latins se suivaient également dans un ordre tout différent de celui des Français. Pour Le Laboureur, la réponse à cette question ne put faire de doute : L'ordre des pensées doit être commun à tous les peuples dans tous les lieux et en tout temps, comme l'est la raison, effet de la pensée „pure" et par conséquent indépendante de tout facteur extérieur ou historique. Si donc les Romains ont suivi un autre ordre de mots que les Français, c'est que l'expression latine ne suivit pas l'ordre des pensées.

Les Français parlent comme ils pensent, dans un ordre strictement logique ; ils disent, par exemple „le roi a pris la Franche Comté". Quoique les pensées des Romains eussent suivi exactement le même ordre logique, la construction des mots eût été en latin „la Franche le roi Comté a pris". La construction des Romains était donc bien embarrassée et une image infidèle de leur pensée [5].

En 1700 parut la traduction française du fameux traité de Locke, sous le titre *Essai philosophique concernant l'entendement humain*. Locke y réserve une très large part aux problèmes du langage. Des faits linguistiques, notamment l'interdépendance de la langue et de la pensée, constituent même une partie essentielle de son argumentation

---

[3] Claude L a n c e l o t, *Nouvelle méthode pour. . la langue latine*. Paris 1650, p. 402.

[4] Arnauld L a n c e l o t, *Grammaire générale et raisonnée* . (= Grammaire de Port-Royal), Paris 1768, p. 214, 236 et suiv.

[5] Le L a b o u r e u r, *Avantages de la langue françoise sur la langue latine*. Paris 1669, p. 149—173.

sensualiste. Le problème de l'ordre des mots ne le préoccupe cependant pas.

Ce fut autre chose chez les grammairiens qui, plus tard, se sont inspirés de sa doctrine.

Du Marsais fut le premier des grands grammairiens-philosophes du XVIII-e siècle. Sa doctrine linguistique s'appuye en divers points étroitement sur Locke. Il paraît d'autant plus surprenant, du premier coup d'oeil, qu'en ce qui concerne l'ordre des mots Du Marsais prît une attitude nettement rationaliste en défendant la théorie de l'ordre naturel. D'après Du Marsais, la raison immuable, commune à tous les hommes, prescrit l'ordre naturel et logique de la pensée, créant ainsi la condition indispensable à toute communication. La construction des mots ne peut diverger de l'ordre naturel des pensées que tant que des signes flexionnels permettent à tout instant de reconnaître la place que chaque mot devrait occuper dans l'ordre naturel. Ainsi, toutes les langues observent l'ordre naturel, elles l'indiquent seulement de manières différentes. Tandis que le français le suit directement, la langue latine est obligée de recourir à des signes flexionnels, son ordre de mots étant presque toujours influencé par l'*imagination* et la *passion* au lieu de suivre la *raison* [6].

C'était là encore une thèse rationaliste. Descartes avait également opposé l'*imagination* et la *passion*, toutes deux considérées comme des modes de pensée déclenchés par les sens, à la pensée pure et incorporelle [7].

La théorie de Du Marsais sur les fondements de l'ordre des mots est curieusement illustrée par les conséquences didactiques qu'il en a tirées. La construction de la phrase latine offrant précisément le plus de difficultés aux élèves, même pour comprendre seulement le latin, Du Marsais transposa des textes latins classiques dans l'ordre naturel et sous cette forme les fit lire aux débutants [8].

L'objection que ce procédé ne fit que franciser le texte original fut écartée par une réponse dont les termes sont bien caractéristiques : „Vous dites que je francise le latin ; je le nie, je le réduis seulement à l'ordre naturel, qui est de tout pays“ [9].

Il faut naturellement se poser la question pourquoi Du Marsais, en maint point disciple de Locke [10], a adopté la position rationaliste de l'ordre naturel. Quand on y regarde de plus près, la contradiction entre la théorie de l'ordre naturel et le système de Locke finit par s'effacer. En effet, la réflexion dont l'humanité serait douée dès l'acte de création est bien une faculté intellectuelle existant tout d'abord indépendamment de l'expérience. Elle constitue donc, dans le système

[6] Du Marsais, *Oeuvres*, Paris 1797, t. I, p. 157, 197.
[7] Voir surtout la traité de Descartes sur *Les passions de l'âme.*
[8] Du Marsais, o. c., t. I, p. 42 et suiv
[9] Du Marsais, o. c., t. I, p. 159.
[10] Voir Du Marsais, o. c., t. I, p. 27 et suiv.

de Locke, un élément rationaliste qui permit à Du Marsais de supposer l'existence de ces lois de pensée immuables postulées par la théorie de l'ordre naturel [11].

L'attitude de Condillac, que nous allons examiner maintenant, fera plus clairement ressortir l'inconséquence de Locke et la position de Du Marsais.

Dans son *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, paru en 1746, Condillac consacre un chapitre particulier au problème de l'ordre des mots [12]. Nous nous sommes déjà rappelé le pas décisif qu'a fait Condillac en faisant remonter l'origine de la réflexion jusqu'à la sensation. La supposition lockienne de la réflexion coexistant dès le début à côte de la sensation a été remplacée ainsi par la notion de la „sensation transformée". L'innovation la plus importante introduite par Condillac, c'est le point de vue de l'origine et de l'évolution historique de la pensée. Ce point de vue le porte à placer la question de l'ordre des mots également dans un cadre historique.

Le sensualisme conséquent de Condillac écarte du coup les fondements de la théorie de l'ordre naturel. Puisque la faculté de penser s'est formée lentement, en relation étroite avec la formation et l'évolution de la langue, il ne peut y avoir de loi prescrivant une suite invariable des pensées d'après des catégories logiques.

En cherchant à expliquer la genèse et l'évolution historique de la pensée et de l'ordre des mots, Condillac suppose que le langage parlé s'est peu à peu développé en partant du langage des gestes et que par conséquent les mots ont tout d'abord suivi l'ordre des gestes qu'ils remplaçaient. Cet ordre primitif dépendait de l'intensité des sensations et des idées provoquées par l'action du milieu sur les sens. Ainsi les gestes et les mots représentant les sensations ou les idées le plus intensément ressenties se plaçaient devant les autres. Un homme frappé par la grandeur d'un arbre disait „grand arbre".

Et toutes les fois que l'intérêt se portait avant tout sur l'arbre et moins sur sa grandeur on disait „arbre grand" [13].

Cette thèse est dirigée contre le postulat, avancé par la théorie de l'ordre naturel, que l'adjectif aurait sa seule place logique et naturelle après le substantif, le substantif et l'adjectif ayant entre eux le même rapport de dépendance que les catégories logiques de la substance et de l'accident.

[11] En traitant de l'origine du langage, Du Marsais présuppose également, comme l'avait fait Locke, la faculté de concevoir (qui correspond à la *réflexion* lockienne) dès le début à côté de la faculté de sentir. Le langage aurait donc été créé ultérieurement par la pensée déjà formée. Voir *Oeuvres*, t. III, p. 379 et suiv.

[12] Condillac, *Oeuvres philosophiques*, Paris 1947, t. I, p. 92 et suiv. La notion de la „sensation transformée", déjà élaborée dans l' *Essai sur l' origine des connaissances humaines*, a été présentée plus tard d'une façon plus systématique dans le *Traité des sensations* (Condillac, o .c., t. I).

[13] Condillac, *o. c*, t. I, p 85.

L'opposition sensualiste contre la théorie de l'ordre naturel se manifeste encore plus ouvertement quand Condillac parle de la place primitive du sujet, du verbe et de l'objet.

Tout au début, d'après Condillac, les hommes exprimaient un sentiment en indiquant par des gestes l'objet qui le provoquait. D'ailleurs, les hommes étaient le plus impressionnés par les objets sensibles qui les entouraient; par conséquent, les objets sensibles étaient les premiers à recevoir des noms quand le langage parlé s'émancipait peu à peu du langage des gestes. Ainsi on nommait un objet sensible, par exemple un fruit, et continuait d'abord à indiquer par des gestes l'action de vouloir manger. Ensuite, ce deuxième geste ayant été également remplacé par un mot, on disait „fruit vouloir".

Lorsqu'enfin le langage parlé commença à nommer aussi le sujet, on le mit à la dernière place, la relation entre l'objet et le sujet étant le plus clairement exprimée quand le verbe est placé entre les deux. L'ordre primitif était donc „fruit vouloir Pierre" [14].

Ainsi, en partant d'une conception sensualiste, Condillac établit un ordre de mots primitif qui est exactement le contraire de celui postulé par la théorie rationaliste.

Cependant, son point de vue évolutionniste conduit Condillac à ne pas ériger cet ordre primitif en seul ordre naturel. D'après Condillac, l'existence du langage parlé a permis à la pensée humaine de procéder à une abstraction progressive du monde sensible au cours de laquelle de nouvelles normes syntactiques se sont formées. Il s'agit là d'une évolution permanente et naturelle. L'ordre des mots du français moderne est donc aussi naturel que l'ordre primitif supposé, ou que l'est la liberté de la construction latine. L'ordre des mots en latin n'est point le résultat d'un écartement qui auroit éloigné le latin d'un prétendu ordre naturel; il constitue au contraire une étape historique naturelle, un membre intermédiaire entre un état linguistique antérieur et le français [15].

Si des constructions différentes peuvent être admises, quel est alors le critère d'un ordre naturel des mots? Condillac ne manque pas d'apporter à cette question une réponse sensualiste: De même que les sens perçoivent une multitude de phénomènes et les transmettent simultanément au cerveau, de même tout un nombre d'idées peuvent être présentes à l'esprit simultanément; elles forment ainsi comme un tableau. L'acte de parole exige la décomposition de ce tableau; la simultanéité des idées remplacée, sur le plan linguistique, par la succesion des mots. La simultanéité des idées excluant d'autre part l'existence d'un ordre préétabli de leur énonciation, la première condition exigée par la clarté de l'expression est la *liaison des idées*.

---

[14] Condillac, o. c., t. I, p. 84.
[15] Condillac, o. c, t. I, p. 84, 86.

L'ordre des mots est naturel lorsque les idées s'enchaînent l'une à l'autre. Qu'on dise

Darium vicit Alexander

ou Alexander vicit Darium,

dans les deux cas le verbe assure la *liaison des idées*.

En français, un seul ordre des mots est possible :

Alexandre a vaincu Darius.

Car faute de désinences flexionnelles, le français ne peut que par cet ordre assurer la parfaite *liaison des idées* et par conséquent la clarté. Si des Français reprochent aux Romains de n'avoir pas observé l'ordre naturel, c'est qu'ils sont trompés par l'habitude de pratiquer leur langue maternelle [16].

Le progrès réalisé par Condillac est très considérable. Toute langue en général et toute norme de l'ordre des mots en particulier sont reconnues comme le résultat d'une évolution historique inhérente à la nature du langage. La théorie rationaliste de l'ordre naturel, par contre, avait postulé un ordre préétabli, expression d'une pensée incorporelle et indépendante de tout facteur historique ou matériel.

D'autre part, la théorie de Condillac était assez souple pour ne pas constituer simplement un dogme opposé au point de vue rationaliste.

Cependant, la théorie de l'ordre naturel trouva bientôt, en la personne de Charles Batteux, un adversaire assez dogmatique.

Tandis que Condillac reconnaît une construction naturelle à la langue latine aussi bien qu'à la langue française, Batteux change le problème de nouveau en alternative et avance la thèse hardie que le français a un ordre de mots pas du tout naturel [17]. Batteux distingue deux ordres différents. L'ordre *pratique* et l'ordre *spéculatif* ou *métaphysique*. L'ordre pratique correspond au besoin de communication des hommes dans une situation donée. L'intérêt qui pousse l'homme à communiquer ses idées doit aussi régler la suite de leur énonciation. C'est-à-dire, le sujet parlant énonce ses idées d'après le degré d'intensité de la sensation que les phénomènes différents produisent en lui. Quand ont veut indiquer, par exemple, que le soleil est rond, l'ordre pratique exige la construction

rotundus est sol.

De même on dirait, pour avertir quelqu'un de fuir un serpent,

serpentem fuge [18].

[16] Condillac, *o. c.*, t. I, p. 92.

[17] Charles Batteux, *Lettres sur la phrase françoise comparée avec la phrase latine* (publié dans le deuxième tome de son *Cours de belles lettres*, Paris 1647—48). Batteux a repris les mêmes idées d'une façon plus développée dans son Traité de la construction oratoire (*Principes de Littérature*, Paris 1764, t. V) et dans son *Nouvel examen du préjugé sur l'inversion, pour servir de réponse à M. Beauzée*, s.l. 1767.

[18] Batteux, *Lettres sur la phrase françoise*, p. 13 et suiv.

Tandis que l'ordre pratique range les mots ainsi que les sensations et les idées des hommes sont échelonnées dans les situations de la vie quotidienne, l'ordre spéculatif ou métaphysique par contre, est l'ordre de la pensée toute abstraite. Il correspond à un mode de penser qui n'envisage les objets que spéculativement et métaphysiquement, par exemple, un sujet en tant que tel et son attribut en tant que tel. Seulement dans un tel cas, la proposition

le soleil est rond

observe le véritable ordre des pensées [19]

Quant à la question, lequel des deux est naturel, l'ordre pratique ou l'ordre spéculatif, la réponse s'impose. Dans l'immense majorité des cas, la pensée des hommes est déterminée par leurs sensations, par les impressions (au sens concret) du milieu sur leurs sens. Et Batteux affirme :

> L'ordre métaphysique peut être bon quelquefois pour les savants, quand ils discutent ou qu'ils analysent leurs idées... Mais le peuple ne connaît, ne voit, ne sait, que par le sentiment, ou même par la sensation que l'objet produit en lui : c'est l'impression réelle qui le détermine, qui le dirige... [20].

Nul doute alors que l'ordre pratique est le seul ordre naturel. Grâce à son système flexionnel, le latin peut se plier à toutes les exigeances de cet ordre qui varie sans cesse selon les circonstances et selon le point de vue du sujet parlant. Les Français, par contre, sont obligés de parler autrement qu'ils ne pensent, parce que leur langue doit toujours suivre le même ordre pour être compréhensible. En latin on peut dire, en concordant l'ordre des pensées et celui des mots

patrem amat filius

tandis que pour les Français il n'y a que la construction

le fils aime le père

même quand l'intérêt principal se porte sur l'objet [21].

En établissant de nouveau la contradiction fondamentale entre la sensation et la réflexion et en déclarant non naturel l'ordre de mots dépendant de la pensée abstraite, Batteux avait opposé au dogme rationaliste un dogme sensualiste. La dispute sur les fondements de l'ordre des mots fut ainsi ravivée. Il fallut décider lequel était naturel, l'ordre pratique ou l'ordre métaphysique, la pensée basée sur les perceptions des sens ou la pensée tout à fait abstraite, l'ordre des mots en latin ou en français.

C'étaient là des questions d'une grande actualité, la controverse

[19] *Ibid.*
[20] Batteux, *Traité de la construction oratoire* p. 8 et suiv.
[21] Batteux, *Lettres sur la phrase françoise*, p. 51 et suiv.

entre le sensualisme et le rationalisme continuant toujours et la querelle sur la prééminence du latin ou du français n'ayant pas fini d'agiter les esprits.

Précisément dans cette situation, Diderot écrivit sa *Lettre sur les sourds et muets.* Le titre se rapporte à l'expérience, effectuée par Diderot, de constater l'ordre des pensées en observant expérimentalement les gestes de sourds et muets. Ainsi les hypothèses de Condillac et de Batteux sur le rapport entre l'ordre des gestes, l'ordre des pensées et celui des mots sont remplacées par une expérience.

Permettez-moi de passer sous silence la foule d'observations esthétiques et psychologiques, souvent ingénieuses, que Diderot a su faire autour du problème de l'ordre des mots. Ce qui nous intéresse surtout, c'est la réplique à Batteux. Diderot a parfaitement reconnu la faiblesse principale de Batteux : le manque de perspective historique et la conception statique des langues. Il s'attache donc à rétablir le point de vue du sensualisme conséquent de Condillac, notamment en ce qui concerne l'origine et l'évolution historique de l'ordre des mots. Voici un passage significatif qui se trouve tout au début de la *Lettre sur les sourds et muets :*

> Pour bien traiter la matière des inversions, je crois qu'il est à propos d'examiner comment les langues se sont formées. Les objets sensibles ont les premiers frappé les sens ; et ceux qui réunissent plusieurs qualités sensibles à la fois ont été les premiers nommés...[22].

Les objets sensibles les plus frappants ayant reçu des noms, on a procédé, d'après Diderot, à désigner les qualités sensibles, ce qui se faisait par la plupart des adjectifs. Ensuite, abstraction a été faite des qualités sensibles et l'on a cru trouver dans les objets diverses qualités qui leur étaient communes, comme l'impénétrabilité, le volume, la forme etc., ce qui a conduit à la formation des notions abstraites. Plus tard, ces abstractions ont été érigées en êtres indépendants dont les qualités sensibles ne seraient que des accidents, et l'on a subordonné l'adjectif au substantif. A vrai dire, l'adjectif, expression de la qualité sensible, devrait avoir la prééminence sur le substantif. Mais, constate Diderot,

> on s'est imaginé que l'adjectif était réellement subordonné au substantif, quoique le substantif ne soit proprement rien ; et que l'adjectif soit tout.

À la question, qu'est ce qu'un corps, on répondrait en français :

> Une substance étendue, impénétrable, figurée, colorée et mobile.

Toutefois, sans les adjectifs le mot substance ne signifierait rien. Et d'après l'ordre primitif des idées on aurait dit

> colorée, figurée, étendue, impénétrable, mobile substance[23].

[22] Diderot, *Oeuvres*, éd Assézat/Tourneux, t. I, p. 349
[23] Diderot, *o. c.*, p. 350.

Car c'est dans cet ordre, que les qualités sensibles frappent les sens d'une homme qui aperçoit pour la première fois un corps.

Cependant, la pensée et la langue ont profondément évolué depuis leur origine. De plus, variant d'un homme à l'autre, les facultés des sens sont impropres à fournir des normes à la communication des idées. C'est pourquoi le besoin de clarté amena la formation de normes syntactiques dont les bases sont constituées par réflexion, c'est-à-dire la pensée abstraite. Les sensations des hommes sont bien différentes, mais ce qui est commun à tous les hommes, c'est l'abstraction du monde sensible, réalisée à l'aide du langage. Les langues se sont éloignées de l'ordre primitif parce que la pensée et le langage évoluent constamment à un degré d'abstraction plus avancé. Les normes rigides de la construction française sont l'expression d'un plus haut degré d'abstraction par rapport au latin [24].

Ainsi, Diderot, disciple de Condillac, avait opposé à la doctrine trop étroite de Batteux une interprétation basée sur la notion évolutionniste de la „sensation transformée".

La controverse sur l'ordre des mots était cependant loin d'être close. Parmi les contre-attaques rationalistes, la plus importante fut celle de Beauzée dans sa fameuse *Grammaire générale, ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues* (1767).

Permettez-moi d'illustrer ce titre par une citation dont l'essence rationaliste se passe de tout commentaire.

> La science grammaticale est antérieure à toutes les langues, parce que ses principes ne supposent que la possibilité des langues, qu'ils sont les mêmes que ceux qui dirigent la raison humaine dans ses opérations intellectuelles, en un mot qu'ils sont d'une vérité éternelle [25].

Bien entendu, l'ordre naturel, tel que le postule la théorie rationaliste, est lui aussi d'une vérité éternelle. Toutes les langues sont obligées de le respecter d'une façon ou d'une autre. Tandis que le français le suit directement, les autres langues le font indirectement, à l'aide de désinences flexionnelles. Ces désinences sont ainsi l'étiquette de la place qui convient à chaque mot dans la succession naturelle. Le sujet se conçoit nécessairement avant l'action, puisque

prius est esse quam operari

et le substantif doit précéder l'adjectif, puisque

prius est esse quam sic esse.

---

[24] Diderot, *o. c.*, p 370 et suiv.

[25] Nicolas Beauzée, *Grammaire générale, ou Exposition des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*, Paris 1767, préface p. X et suiv.

Sans ce prototype original et invariable, constitué par l'ordre naturel, il ne pourrait y avoir aucune communication entre les hommes [26].

L'argument sensualiste que les premiers hommes n'ont pas pu disposer d'un tel ordre puisqu'il suppose une longue évolution préalable, est écarté par la réponse, fort logique du point de vue rationaliste, que l'ordre naturel est une création divine. Il s'agit de règles invariables qui sont, comme dit Beauzée

> à la portée de tous les hommes sans distinction de temps, de climats ou de langues : *la raison est de tous les temps, de tous les climats et de toutes les langues* [27].

Cette position rationaliste a eu dans différents ouvrages didactiques des conséquences qui nous paraissent aujourd'hui assez paradoxales. Une grammaire de la deuxième moité du XVIII-e siècle, par exemple, établit le principe qu'après l'étude de la grammaire générale, l'étude de n'importe quelle langue particulière serait fort peu de chose. Même la grammaire générale ne présenterait aucune difficulté sérieuse puisqu'il s'agit de règles que Dieu a gravées dans tous les hommes et dont il faut tout au plus consciemment se rendre compte. Et l'auteur conclut :

> Quant aux grammaires particulières, c'est assurément le plus mince sujet... remarquer quelques différences qui se trouvent entre les langues, je n'y vois rien de plus [28].

Nous souhaiterions tous, sans doute, que cette thèse philantropique fût vraie. L'expérience que nous faisons tous les jours en apprenant des langues étrangères, sans parler de notre langue maternelle, semble toutefois prouver le contraire.

Revenons du côté sensualiste. Pour l'histoire de la langue et de la littérature, le point culminant du débat sur l'ordre des mots est sans doute *L'Art d'écrire* de Condillac, paru en 1775. Tandis que dans son *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, Condillac avait abordé le problème de l'ordre des mots surtout dans ses rapports à la gnoséologie et sous un aspect historique, *L'Art d'écrire* pose les bases d'une théorie sensualiste du style et de la grammaire.

Fidèle à sa notion de la „sensation transformée", Condillac écarte la contradiction fondamentale, établie par la théorie rationaliste, entre le style émotionnel et les normes grammaticales. Cette contradiction était le reflet, sur le plan de la langue, de l'opposition rationaliste

---

[26] Beauzée, o. c., t. II, p. 467 et suiv. Pour les citations latines voir Beauzée, article *Inversion* dans le t. VIII de l'*Encyclopédie* (Neufchastel 1765).

[27] Beauzée, article *Inversion* dans l'*Encyclopédie méthodique, Grammaire et Littérature*, Paris/Liège 1782—85, t. II, p. 363.

[28] André Bonté, *Essai pratique de grammaire raisonnée, contenant la grammaire générale, la grammaire françoise et la grammaire latine*, Rouen 1779, p. XXXVII et suiv.

entre la sensation et la pensée „pure", ou, si nous poussons encore plus loin, du dualisme entre le corps matériel et l'âme incorporelle.

Pour le sensualiste Condillac, il ne peut y avoir de pensée „pure", indépendante du monde matériel et dont les normes régleraient l'énonciation des idées. Tout au contraire, l'homme est considéré comme un être toujours sensible, c'est-à-dire toujours prêt à recevoir les impressions émanant des phénomènes qui l'entourent et qui déterminent sa pensée.

C'est précisément la langue qui fournit un témoignage permanent de ce que notre pensée est issue de la sensation et ne peut jamais nier cette origine. Bien que les hommes aient développé, à l'aide du langage, la réflexion, ils n'en doivent pas moins garder leur sensibilité et continuer à la manifester dans leur langage. Et ainsi, l'adaptation de la façon de parler au sujet du discours est la preuve constamment renouvelée de notre sensibilité :

> Nous ne sommes jamais absolument tranquilles parce que nous sommes toujours sensibles ; et le calme n'est qu'un moindre mouvement [29].

Si la sensibilité fait partie de l'essence même de l'homme, les normes grammaticales doivent bien en tenir compte. Il est donc nécessaire que la succesion des mots soit réglée, autant que le permettent les moyens d'une langue, par le degré d'importance qu'ont les objets d'après la manière de voir et sentir du sujet parlant. Le degré d'importance des objets étant variable selon le milieu, la situation et le point de vue du sujet parlant, un ordre des mots toujours uniforme serait contraire à la nature de la langue. Il faut bien que les différentes manières de voir et sentir qui sont, elles, un reflet de la variété des objets aperçus par les hommes, trouvent leur expression dans une construction variable. Et puisqu'elle indique le point de vue du sujet parlant vis-à-vis des objets qui l'entourent, la variabilité de l'ordre des mots est même indispensable à la clarté du style [30].

L'expression des sensations et des émotions est ainsi une partie intégrante de la clarté. Or le principe qui assure une construction souple, c'est la *liaison des idées*, déjà élaborée par Condillac dans son *Essai sur l'origine des connaissances humaines*. Première condition de la clarté, la *liaison des idées* s'oppose souvent à l'ordre naturel de la théorie rationaliste. Condillac interprète de nombreux cas où le français s'écarte de cet ordre prétendu naturel. Par exemple, dans la proposition

Darius, que vainquit Alexandre

la succesion des parties du discours est précisément le contraire de l'ordre naturel, car l'objet et le verbe précèdent le sujet [31].

---

[29] Condillac, *Oeuvres philosophiques*, Paris 1947, t. I, p. 578.
[30] Condillac, o. c., t. I, p. 517 et suiv., 576 et suiv.
[31] Condillac, *o. c.*, t. I, p. 92. Voir surtout p. 517 et suiv

Les théoriciens rationalistes avaient presque toujours passé sous silence les divergences existant entre l'ordre naturel et un grand nombre de constructions admises en français. Même la construction finalement adoptée dans la leçon de syntaxe donnée par le maître de philosophie du *Bourgeois Gentilhomme* ne correspond pas à l'ordre naturel. Elle place le pronom d'objet devant le verbe :

Belle marquise, vos beaux yeux *me* font mourir d'amour [32]. Pour la langue française, les plus importantes conséquences découlant du point de vue sensualiste dans *l'Art d'écrire* de Condillac, ce sont la proclamation d'une plus grande liberté de la construction et l'élaboration d'une théorie de la mise en relief.

En ce qui concerne le premier point, il faut dire que la théorie de Condillac a été justifiée par l'évolution ultérieure de la syntaxe française. Parmi les ouvrages récents qui nous renseignent sur la souplesse de la construction française moderne, la plus riche en matériel est probablement celui de Robert le Bidois : *L'inversion du sujet dans la prose française contemporaine* (Paris, 1952).

Quant à la théorie condillacienne sur la mise en relief, elle démontre l'importance de la succesion des mots sans toutefois tenir compte du rôle de l'accentuation française. Cette lacune s'explique peut-être par le fait que Condillac développe sa théorie de la mise en relief surtout dans son *Art d'écrire*. Selon Condillac, l'unique moyen de mettre en relief une idée, c'est de la faire précéder aux autres.

Afin de démontrer sa thèse comment, pour „faire valoir une idée", il faut „la mettre dans la place où elle doit frapper d'avantage", Condillac interprète de nombreux exemples. Sa méthode consiste le plus souvent à comparer deux propositions de même contenu, l'une construite selon l'ordre logique et prétendu naturel, l'autre selon la plus *grande liaison* des idées, qui implique le principe de la succession des idées selon leur degré d'importance.

En voici un exemple : [33]

ordre naturel	*liaison des idées*
La nature se trouve saisie à la vue de tant d'objets funèbres ;... tous les coeurs sont émus par horreur, par compassion ou par faiblesse.	A la vue de tant d'objets funèbres, la nature se trouve saisie ;... soit horreur, soit compassion, soit faiblesse, tous les coeurs sont émus.

Dans la proposition qui observe la *liaison des idées*, l'ordre naturel est transgressé dès le début, puisque selon l'ordre naturel le complément circonstanciel, c'est-à-dire le mode de l'action, ne devrait pas précéder l'action elle-même (ni, bien entendu, de sujet).

[32] Molière, *Le Bourgeois Gentilhomme*, II, IV.
[33] Condillac, o. c., t. I, p. 577.

On peut caractériser la théorie sensualiste de la *liaison des idées* en ces mots : En partant de l'expérience humaine, au lieu de prendre pour base, comme l'avait fait la théorie rationaliste, des catégories abstraites, Condillac établit un principe de la succession des mots qui embrasse et justifie la diversité des constructions admises par l'usage.

L'Art d'écrire de Condillac n'avait cependant pas suffi à démolir l'attrait, bien compréhensible d'ailleurs, de la théorie rationaliste.

Les pages les plus souvent citées du célèbre discours de Rivarol sur l'universalité de la langue française (1784) ne sont qu'un résumé, brillant, il est vrai, mais assez superficiel, des arguments avancés par les partisans de l'ordre naturel. Je vous prie d'en juger vous-mêmes :

> Ce qui distingue notre langue des langues anciennes et modernes, c'est l'ordre et la construction de la phrase. Cet ordre doit toujours être direct et nécessairement clair. Le français nomme d'abord le sujet de la phrase, ensuite le verbe qui est l'action, et enfin l'objet de cette action : voilà la logique naturelle à tous les hommes ; voilà ce qui constitue le sens commun. Or, cet ordre si favorable, si nécessaire au raisonnement, est presque toujours contraire aux sensations, qui nomment le premier l'objet qui frappe le premier : c'est pourquoi tous les peuples, abandonnant l'ordre direct, ont eu recours aux tournures plus ou moins hardies, selon que leurs sensations ou l'harmonie des mots l'exigeaient ; et l'inversion a prévalu sur la terre, parce que l'homme est plus impérieusement gouverné par les passions que par la raison.
>
> La français, par un privilège unique est seul resté fidèle à l'ordre direct, comme s'il était toute raison ; et on a beau, par les mouvements les plus variés et toutes les ressources du style, déguiser cet ordre, il faut toujours qu'il existe : et c'est en vain que les passions nous bouleversent et nous sollicitent de suivre l'ordre des sensations : la syntaxe française est incorruptible. C'est de là que résulte cette admirable clarté, base éternelle de notre langue : CE QUI N'EST PAS CLAIR N'EST PAS FRANÇAIS ; ce qui n'est pas clair est encore anglais, italien, grec ou latin [34].

Bien entendu, les partisans de Condillac n'ont pas manqué de venir à la contre-attaque.

La plus mordante des critiques fut peut-être celle qui prétendit que le style du discours de Rivarol n'était point celui qui avait valu à la langue française son universalité. Ce fut là un argument plutôt spirituel que philosophique.

---

[34] Rivarol, *Discours sur l'universalité de la langue française*, Paris/Toulouse 1930, p. 253 et suiv.

Mais il y eut aussi des prises de positions sensualistes, particulièrement intéressantes parce qu'elles montrent que la controverse sur l'ordre des mots finit par engager même les opinions politiques.

Dans l'année révolutionnaire 1793, Urbain Domergue a publié une grammaire qui commence par les mots :

L'homme sent et pense...

C'est le mot d'ordre sensualiste „la sensation et la réflexion" devenu la devise d'une grammaire Il faut bien alors que Domergue prenne le contrepied de Rivarol. Et la notion de la „sensation transformée" l'amène à poser tout un nombre de questions fondamentales : Comment un ordre de mots qu'on appelle naturel et conforme à la raison peut-il être contraire aux sensations ? Est-ce que les sensations ne sont donc pas naturelles ?

Puisque le raisonnement se compose de sensations, comment peut-il y avoir une contradiction entre les sensations et le raisonnement. Et une langue peut-elle être claire si elle n'exprime pas les émotions et les passions des hommes ?

Quand quelqu'un est menacé par un serpent, on crie :

Un serpent, fuyez !

Si Rivarol avait raison, un Français prononcerait dans une telle situation les mots froids et absurdes :

Monsieur, prenez garde, voilà un serpent qui s'approche[35].

Domergue va plus loin encore, et il nous prouve qu'il méritait bien son titre de „grammairien-patriote". Les nobles passions de la Révolution n'ont-elles pas montré que les vraies passions sont tout à fait conformes à la raison ? L'amour de la liberté, par exemple, et la haine de la tyrannie. Et la langue passionnée des grands orateurs révolutionnaires n'était-elle pas un modèle de clarté lorsqu'elle enflammait les coeurs des patriotes ? [36].

Ce n'est plus seulement le rationaliste Rivarol qui est jugé ; en même temps, Domergue juge l'ennemi de la Révolution, le traître Rivarol qui avait émigré avec l'aristocratie royaliste.

Quelques années plus tard, Bonald était également bien conscient du rôle révolutionnaire des vues sensualistes et du caractère profondément conservateur de la théorie rationaliste. Bonald, principal idéologue de la Restauration royaliste, condamne sévèrement la liberté que l'ordre des mots avait acquise pendant les années révolutionnaires. Et Bonald établit un parallèle très instructif : Ces libertés illégitimes de la construction auraient été une infraction à l'ordre naturel de la

[35] Urbain Domergue, *Grammaire générale analytique*, Paris, an. VII (1799), p. 73.

[36] Domergue, *o. c.*, p. 74.

langue, ainsi que la Révolution elle-même aurait été une infraction à l'ordre naturel de la société [37].

Revenons, pour terminer, à la linguistique.

Certains auteurs modernes font dater la linguistique depuis le début du XIX-e siècle seulement, en insistant sur le caractère spéculatif de la discussion antérieure. On pourrait leur répondre que dans la linguistique moderne les spéculations ne manquent pas non plus.

Et en ce qui concerne l'ordre des mots,il est certain que dans le cadre du grand progrès philosophique réalisé par le Siècle des Lumières, les grammairiens sensualistes ont contribué à créer les bases de la linguistique moderne. Car en réfutant la théorie rationaliste de l'ordre naturel et en cherchant dans la langue, au lieu d'une raison abstraite et immuable, les pensées déterminées par la vie concrète des hommes, les théoriciens sensualistes ont ouvert l'accès à l'interprétation historique et psychologique de l'ordre des mots [38].

DISCUȚIA LINGVISTICĂ ÎN FRANȚA, ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA CA REFLEX AL LUPTEI FILOZOFICE DIN VEACUL LUMINILOR

Rezumat

În această lucrare, autorul pune o problemă prea puțin discutată pînă acum, deși ea oferă un deosebit interes: este vorba de contribuția filozofilor luminilor din secolul al XVIII-lea la discuțiile purtate în jurul ordinii cuvintelor în limba franceză. „Gramatici-filozofi" ca Du Marsais, Condillac, Diderot, Voltaire, Rivarol, Rousseau au intervenit pe rînd în aceste discuții vii care opuneau raționalismul cartezian și senzualismul veacului luminilor în chestia „ordinii naturale" și a „ordinii artificiale" a cuvintelor. Pentru raționaliști ordinea naturală a cuvintelor însemna numai ordinea logică a lor, pe cînd senzualiștii considerau ca naturale toate modurile de expunere. Controversa filozofică dintre cele două curente s-a manifestat continuu în polemici relative la această problemă, cu critici temeinice aduse „ordinii logice" a cartezianismului, de pe pozițiile senzualismului lui Locke și Condillac. Teoria ordinii naturale, în sens senzualist, a fost contestată și ea de Batteux care distinge o ordine *practică* și una *speculativă* sau *metafizică*, cu concluzia că prima este ordinea naturală. Diderot a participat și el la discuție denunțînd slăbiciunile tezei lui Batteux, vizibile în problema originii și a evoluției istorice a ordinii cuvintelor. Nu au lipsit contraatacurile raționaliștilor, urmate de puneri la punct ale senzualiștilor, care ating punctul culminant în *L'Art*

[37] Louis de Bonald, *Oeuvres complètes*, Paris 1864, t. II, p. 452.

[38] J'aurai bientôt l'occasion de montrer en détail des obligations de plus d'un auteur lingustique moderne envers la discussion du XVIII-e siècle.

d'écrire a lui Condillac din 1775, unde acesta expune teoria senzualistă a stilului și a gramaticii, întemeiată pe „legătura dintre idei", opusă adesea ordinii naturale în sens raționalist.

Teoria lui Condillac a fost justificată de evoluția ulterioară a sintaxei franceze și de tehnica punerii în relief în frază. În celebrul său *Discours sur l'universalité de la langue française*, Rivarol aduce și el argumente în favoarea partizanilor ordinii naturale, în sens raționalist și contrară senzațiilor. Dar în ansamblu, discuția dusă de „gramaticii-filozofi" din veacul luminilor în Franța, rămîne favorabilă senzualiștilor, superiori și pe planul ideilor politice. Cînd Urbain Domergue își începe gramatica din 1793 prin cuvintele „l'homme sent et pense", stabilind o legătură firească între senzații și rațiune, el nu-l judeca numai pe Rivarol raționalist, dar și pe trădătorul emigrat cu aristocrația în vremea revoluției.

În încheiere, se constată că în cadrul marelui progres realizat de secolul luminilor, gramitici senzualiști au contribuit să pună bazele lingvisticii moderne. Căci, respingînd teoria raționalistă a ordinii naturale și căutînd în limbă, în locul unei rațiuni abstracte și imuabile, gîndirile determinate de viața concretă a oamenilor, teoreticienii senzualiști au deschis drumul către interpretarea istorică și psihologică a ordinii cuvintelor.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СПОРЫ ВО ФРАНЦИИ XVIII ВЕКА, ОТРАЖАЮЩИЕ БОРЬБУ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ

Краткое содержание

В данной работе автор освещает еще мало разработанный вопрос, представляющий особый интерес, а именно: вклад философов-просветителей XVIII века в разрешение вопроса о порядке слов во французском языке. „Философы-грамматики", как например: Du Marsais, Condillac, Diderot, Voltaire, Rivarol, Rousseau поочередно принимали участие в живых спорах о „натуральном" и „искусственном" порядке слов, в которых картезианскому рационализму противопоставлялся сенсуализм эпохи просвещения. Для рационалистов „натуральный порядок" слов означал лишь их логический порядок, в то время как сенсуалисты считали „натуральными" все способы выражения мыслей. Философские споры между этими двумя течениями продолжались беспрерывно в полемиках, когда с позиций сенусуализма Дж. Локка и И. Кондильяка проводилась серьёзная критика картезианства с его „логическим порядком" слов. В свою очередь, теория натурального порядка, выдвинутая сенсуалистами, опровергалась Batteux который размечал *практический* порядок и спекулятивный или *метафизический* порядок, причём он приходил к выводу, что первый порядок является натуральным. Diderot также участвовал в спорах и обнаружил слабые стороны тезиса Batteux которые сильнее всего проявлялись в вопросе

о происхождении и историческом развитии порядка слов. Нападки рационалистов вызвали со стороны сенсуалистов новые диспуты, достигшие кульминационного момента в L'Art d'écrire Э. Кондильяка 1775 г. где излагается теория сенсуализма в отношении стиля и грамматики. Данная теория основывается на „идейной взаимосвязи", которая часто противопоставляется натуральному порядку в смысле рационалистическом.

Теория Кондильяка оправдывалась дальнейшей эволюцией синтаксиса французского языка и техникой построения фразы. Rivarol в своём выдающемся произведении *Discours sur l'universalité de la langue française* также приводит аргументы в защиту натурального порядка, опиравшегося на рационализм.

Однако, в общем итоге споры французских „философов - грамматиков эпохи просвещения приводили к признанию правоты сенсуалистов, которые стояли выше и по своим идейно-политическим взглядом. Когда Urbain Domergue в 1793 году, начиная свою грамматику словами „l'homme sent et pense" установил непосредственную связь между ощущениями и разумом, тогда он осуждал не только рационалиста Rivarol но и предателя эмигрировавшего вместе с аристократией во время революции.

Автор приходит к выводу, что в прогрессивном идейном движении эпохи просвещения грамматики - сенсуалисты занимают видное место тем, что являются основоположниками современной лингвистики. Опровергая рационалистическую теорию натурального порядка, теоретики сенсуализма доказывали, что язык нельзя рассматривать как нечто неизменное, что является лишь отражением абстрактного разума. Признавая, что мышление определяется конкретной жизнью людей, они проложили путь историческому и психологическому истолкованию порядка слов во французском языке.

L'ORIGINE ET L'ÉVOLUTION DES NOMS DE FAMILLE HONGROIS

DE
B. KÁLMÁN
Debrecen

Nous savons que les noms usuels à l'époque romaine (noms composés de trois éléments comme Caius Julius Caesar, Marcus Tullius Cicero etc.) disparurent de toute l'Europe après la chute de l'Empire.

Les rois, les nobles, les serfs ne portèrent qu'un seul nom unique. Il existait naturellement des surnoms qu'on pouvait ajouter à ce nom unique, mais ce n'était pas héréditaire et ne peut pas être comparé aux noms de famille de nos jours. Vers la fin du premier millénaire dans toute l'Europe on ne portait que des noms individuels uniques.

Les Hongrois de la conquête arpadienne portèrent aussi des noms uniques. Ces noms uniques étaient originaires des noms communs, surtout des mots hongrois comme *Árpád* (*árpa* „orge"+-*d*, suffixe diminutif) ou bien *Álmos* „vu en rêve". Les noms d'origine turque n'étaient pas rares nom plus, par ex. *Zoltán* „prince" — qui est identique au mot *sultan* — *Tas* „pierre" etc. Un certain nombre de ces noms anciens existent encore aujourd'hui, mais dans la plupart des cas ils furent remplacés au 15-e s. déjà par les noms chrétiens, pris de la Bible et de la Martyrologie. Ainsi très peu de noms anciens purent devenir des noms de famille.

L'origine des noms de famille remonte à l'Italie du 11-e siècle. Cet usage fut adopté en France d'où il passa dans d'autres pays européens. En Hongrie les noms de famille apparaissent au 14-e siècle et se généralisent au 15-e.

Mais ce n'est qu'au 16-e siècle qu'ils se stabilisent et deviennent héréditaires de père en fils.

La fonction du nom de famille consiste à distinguer, à individualiser. Le nom fut choisi non par la personne qui le portait mais par la communauté dans laquelle elle vivait. Les noms uniques (origi-

nairement des noms communs) furent remplacés par des noms chrétiens, mais ici aussi la mode fit son choix, dont le résultat fut la diminution (à quelque douzaines seulement) du nombre des noms utilisés.

Dans un registre de dîme hongrois datant de 1522 par exemple presque quatre mille personnes sont citées mais elles ne portent que 86 noms et encore de ces 86 noms environ 15 apparaissent plus de cent fois.

A côté du nom de baptême il devient donc nécessaire d'avoir un nom spécifique. Ce nom spécifique ne devient nom de famille que lorsqu'il devient héréditaire. Mais dans chaque pays, ce changement demande des siècles.

Pourquoi ces noms spécifiques deviennent-ils héréditaires? Au début le nom de famille des nobles provient du nom de leur terre. Le caractère héréditaire du nom est donc bien compréhensible, le fils hérite la terre et avec elle le nom. Le propriétaire du village Szécsény était la famille Széchenyi. Le fils hérita non seulement les terres et le château de *Szécsény*, mais le nom aussi. Dans la formation des noms de famille héréditaires des serviteurs, des serfs et des bourgeois citadins, le paiement des impôts, la bureaucratie administrative et le service militaire jouèrent un très grand rôle. Évidemment, le nom de famille héréditaire rendant possible l'identification, convenait aux autorités, à l'état levant les impôts et organisant le service militaire, et non pas aux inscrits et aux contribuables.

La formation des noms de famille et l'expansion de l'écriture sont des phénomènes étroitement liés, l'un à l'autre. L'usage de l'écriture évoluait en fonction du besoin de la communauté et des institutions judiciaires. En Hongrie comme dans d'autres pays européens, la langue écrite coïncidait au début avec la langue juridique. Les plus anciens textes hongrois datant du 10-e et 11-e siècles ne sont ni des textes littéraires (des vers ou des fables), ni des textes historiques ou des lettres privées, mais des diplômes royaux dans lesquels on détermine par exemple des effets mobiliers ou les biens immeubles d'un monastère. D'autres textes écrits (les chroniques et les textes religieux) datent des époques suivantes, donc ils sont plus jeunes de quelque centaines d'années que l'usage de l'écriture dans le domaine judiciaire.

Les employés du fisc eurent absolument besoin de noms précisément distingués, individuels. Les receveurs d'impôts ont annoté les noms distinctifs et c'était dans leur intérêt que ceux-ci restassent inchangés. Même aux 16-e—17-e siècles, il était fréquent que lors de l'échange des terres on échangeât son nom aussi. Ainsi par ex. au 15-e siècle un scribe de chancellerie appelé Stéphane *Bothos* reçut la noblesse et des terres à Félegyháza. Après avoir reçu les terres, il emploie le nom Stéphane *Félegyházi* dans ses lettres et dans ses documents. Dix ans après, il échange ses terres de Félegyháza contre

des terres qui se trouvent au village de Tahi et, à partir de ce moment, il porte le nom Stéphane *Tahi*. Le propriétaire a pris donc le nom de sa propriété.

Partiquement c'est au 16-e siècle que les noms de famille des nobles et des serfs se stabilisèrent. Les prêtres, les employés et les artisans n'ont qu'un seul nom unique parce que chez eux le nom de famille fut remplacé par le nom de métier ou le nom d'emploi. Les mendiants, les vagabonds, les bohémiens qui ne payaient pas d'impôts, n'avaient qu'un nom unique, même plus tard. Ce n'est qu'au 18-e siècle que l'usage du nom de famille devient obligatoire en Hongrie. A partir de ce moment il fallait avoir une permission du roi pour changer de nom.

Chez certains peuples c'est encore plus tard que les noms de famille entrent en usage ; les noms de famille sont exprimés par des patronymes encore au 19-e siècle. Il n'y a pas longtemps qu'en Bulgarie, le fils de *Pierre Simonov* s'appelait *Dimitri Petrov*, et le fils de ce dernier *Damian Dimitrov*. Ainsi Olaf, fils de l'Islandais *Gudman Thorwaldsson* s'appelait *Olaf Gudmansson*, le fils de ce dernier était *Erik Olafsson*, sa fille *Helga Olafsdottir*.

En Turquie, en 1935, Mustapha Kemal a prescrit l'usage obligatoire d'un nom de famille héréditaire. En Tunisie, c'est en 1959 qu'on a porté règlement d'avoir des noms de famille. La raison en est qu'il y avait plusieurs centaines de milliers d'hommes portant le nom unique *Ali* ou *Mohamed*. Cela posa des problèmes dans le paiement des impôts et dans l'organisation du service militaire.

En Hongrie, on trouve des périphrases latines auprès du nom des propriétaires déjà au 13-e siècle. Dans ces épithètes facilitant l'identification, on trouve très souvent le nom du père et le nom des terres ou parfois même des surnoms, des sobriquets : *Nicolaus filius Petri ; Job de genere Wayk ; Ercules de Ferreo Castro, magister Johannes filius Nicolai dicti Ayakos*.

Etant donné que l'emploi des noms de famille hongrois s'est définitivement établi, nous pouvons procéder à l'examen détaillé de ces noms et à leur répartition en catégories. Ces catégories se retrouvent d'ailleurs chez les peuples européens presque sans exception, bien qu'il y ait des différences d'une langue à l'autre :

1. Patronymes. Le nom de famille est formé du nom du père.

a) le nom du père + *fi, fia* „fils" : *Pálffy*, (fils de Paul), *Dessewffy* (fils de Didier), *Bekfy, Bánfy, Gálffy, Mihályfi*. Le nom pouvait dériver d'un nom de baptême *(Pálffy)*, d'une forme hypocoristique *(Benefy, Laczkfi)* ou d'un nom unique employé avant le christianisme *(Bekfy)*. Bien que ce type fût employé pour nommer les nobles ainsi que des serfs, il n'était quand-même pas fréquent. Il ne constitue pas un pour-cent des noms de famille du 16-e siècle.

Dans le finnois cette forme était rare aux époques anciennes aussi : aujourd'hui, elle fait complètement défaut. Par contre, les langues ger-

maniques en foisonnent. En anglais : *Johnson*, „fils de Jean", *Robinson* „fils de Robert", *Wilson* „fils de Guillaume", *Stephenson* „fils d'Etienne", *Fitzgerald, Fitzjames* (voir le fr. *fils*). En écossais : *Mac Donald, MacMillan, MacKinley*. En irlandais : *O'Brien, O'Connel* etc. Dans les langues scandinaves cette catégorie des noms est aussi dominante : En danois et en norvégien : *Hansen, Andersen, Danielsen, Jakobsen* ; en suédois et en islandais : *Gustavson, Erikson, Larson, Person, Jakobson*. Il est caractéristique que dans l'annuaire téléphonique de Copenhague il y a environ six mille *Hansen*.

b) Le génitif du nom du père en-*i* (<é). Ce type des nom de famille dérivés du nom du père est assez rare en Hongrie. P.e. *Balassi* (de Blaise), *Ferenczy* (de François), *Lukácsi, Andrássy* (d'André) etc. Le nombre des noms de famille appartenant à cette catégorie n'atteint même pas un pour/100.

Ce type est assez fréquent dans les langues germaniques : En anglais : *Jones, Williams, Davis* ; en allemand : *Peters, Martens, Joachims*. Il est particulièrement fréquent dans les langues slaves comme en russe et en bulgare : *Petrov, Pavlov, Simonov, Georgiev, Titov, Nikolaiev, Dimitrov*, ou en serbo-croate-slovène : *Damjanić, Petrović, Miclosich, Jakubović*. Le roumain : *Grigorescu, Dimitrescu, Ionescu, Teodorescu* appartiennent aussi à cette catégorie.

c) Noms de famille dérivés du nom du père sans suffixe ou d'une variante hypocoristique du nom du père. On pourrait citer les exemples par centaines : *Antal* „Antoine", *Ádám* „Adam", *Benedek* „Benoît", *Dávid* „David", *Fülöp* „Philippe", *Jakab* „Jacques", *Fábián* „Fabien", *Kálmán* „Coloman", *Gáspár* „Gaspard". *Gál* etc. Les noms suivants sont dérivés des noms hypocoristiques : *Bene, Benke, Benkö*, (<*Benedek*) Benoit, *Dózsa* (<*David*), *Barna, Barla, Balla* (<*Barnabás*), *Berta, Barta, Bartók, Bertók* (< *Bertalan* „Barthélemy").

A ce groupe appartiennent les vestiges des noms uniques de l'époque païenne constituant le 10—12 pour cent de nos noms de famille actuels, dans certaines régions encore plus : *Farkas* „loup", *Beke, Boda*.

Il est curieux que les noms de baptême les plus usuels comme *János* „Jean", *György* „Georges", *András* „André", *Péter* „Pierre" sont très rarement employés dans leurs formes complètes comme noms de famille. Cela s'explique par le fait que l'usage des noms de baptême rares facilitait mieux la distinction que les noms de baptême fréquents (*Jean, Georges, André, Pierre* et *Michel*). Nous avons aussi des exemples pour l'emploi du nom de la mère comme nom de famille, bien que ce phénomène reste isolé. Le nom de la mère pouvait être employé à nommer les enfants nés hors mariage y compris les enfants élevés par leur mère devenue veuve très jeune. Eg. *Borbis, Borkó* des formes hypocoristiques de *Borbála* „Barbe". *Dorkó* (<Dorothée), *Kató* (<Catherine), *Magda* (<Madeleine).

Ce type est très fréquent dans le français : *Philippe, Simond, Au-*

bert (<Albert), *Michelet, Clémenceau* (<Clément), *Hugo, Martinet, Pierrot-Pierrot.* Les noms tels que *Colette* (<Nicolette) ou *Lamartine* proviennent du nom de la mère.

Le nom du père pourvu d'un suffixe diminutif est très fréquent dans le finnois : *Mattinen, Hakulinen, Paavonen, Yrjönen, Heikkinen.*

2. Noms d'origine. A ce deuxième grand groupe appartiennent les noms de famille dérivés des noms de lieux à l'aide du suffixe *-i.* Les noms de lieux peuvent être employés comme noms de famille sans suffixe aussi mais en hongrois ce cas est très rare.

Dans cette catégorie il y a des différences frappantes entre les noms des nobles et des serfs. Le nom de famille d'un noble renvoie à ses possessions : les terres et le château des *Széchenyi* étaient à Szécsény ; les fiefs de la famille *Báthory* étaient à Bátor et ceux des *Kölcsey* à Kölcse.

Par contre dans la ville de Bodrog il n'y avait pas un serf qui s'appelât *Bodrogi,* ni à Makó qui s'appelât *Makay,* bien que ce nom de famille existât dans d'autres villages. Dans la ville Bodrog où tout le monde pouvait s'appeler *Bodrogi* ce nom n'avait pas de valeur distinctive, par conséquent on ne pouvait l'employer pour individualiser.

A l'époque où les noms de famille n'étaient pas encore assez stables, il pouvait arriver qu'un habitant de la ville de Bodrog déménageât dans une autre ville, et là il reçut le nom de famille *Bodrogi* indépendamment de son nom de famille originaire. Ce nouveau nom dénomina ses successeurs et c'est ainsi qu'il devint nom de famille. Les noms de famille de ce genre (dérivés des noms de villages et de villes) reflètent d'une manière curieuse la migration des serfs. Si le serf se déplaça dans des régions très éloignées il reçut non pas le nom de son village ou de sa ville, mais celui du département ou du pays dont il était sorti : ex. *Szalay, Somogyi, Erdélyi* (de Transylvanie), *Alföldi* (originaire de la Grande Plaine Hongroise). 17% de nos noms de famille dérivent des noms de lieux.

Ce type de dérivation existe aussi dans le roumain : *Ardeleanu, Mureşanu, Olteanu, Haţeganu* etc. Il est également fréquent dans le français : *de Lafontaine, Duval, Dupont, Dupin, Delorme, Dubois, Darrieux.*

Chez les Allemands le nom de noblesse était formé par *von: von Hindenburg, von Waldegg* ; les bourgeois et les juifs formaient leurs noms à l'aide du suffixe *-er : Hamburger, Wiener.* Cependant le *van* néerlandais n'est pas signe de noblesse : *Van Gogh, Vanderbill, Vandervelde.* Ce type n'est pas rare non plus dans les langues scandinaves : *Heyerdal, Lindholm, Lindberg, Bergström* etc.

Dans l'anglais il est assez rare, et n'apparaît que dans les noms des grands seigneurs : *Montgomery, Marlborough.* Chez les Finnois il est des plus fréquents, avec ou sans suffixe : *Kivikoski, Suojärvi, Joki, Mäki, Niemi, Nurmi* ou bien *Setälä, Vuorela,* de même que *Lahtinen, Järvinen, Nieminen, Jokinen, Salminen* etc. Parmi les lan-

gues slaves c'est dans le polonais et dans le slovaque qu'il est fréquent : *Smoleńsky, Tarnówski* ou bien *Turćiansky, Lipták, Zvolensky*.

3. Noms de nationalité, noms d'immigrants.

Cette troisième catégorie est en relation organique avec la deuxième, toutes les deux attestant la migration de la population. Quelques uns de ces noms, comme *Török* (Turc) ou *Tatár* (tartare) sont des sobriquets ; ceci s'expliquant par le fait que les Turcs par des raisons religieuses et culturelles ne se mêlaient pas aux Hongrois. Les noms de nationalité les plus simples sont : *Tóth* „slovène, slovaque", *Rácz* „serbe", *Németh* „allemand", *Horváth* „croate", *Cigány* „bohémien", *Cseh* „tchèque", *Kun* „comane", *Görög* „grecque", *Olasz* „italien", *Orosz* „russe", *Lengyel* „polonais", *Szász* „saxon". Le nom *Magyar* est assez rare car sur les territoirs habités par les Hongrois, ce n'était pas un trait de caractère surprenant d'être Hongrois. Les noms de nationalité donnent environ 9% des noms de famille hongrois.

Ce type des noms de famille est connu dans d'autres langues aussi. Ainsi en français : *Lallemand, Langlois, Lombard* ; en anglais : *French, Scott* ; en allemand : *Pohl, Pollack, Böhm, Welsch, Flemming* ; en slovaque : *Moravsky, Polák, Uhrin* ; en finnois : *Virolaien*, „estonien", *Ruotsalainen* „suédois", *Veneläinen* „russe" etc.

4. Noms de professions, noms d'emplois ou de titres.

Il est difficile de les séparer des sobriqets. Par exemple si *Császár* „empereur" ou *Király* „roi" dénominent des serfs, alors de toute probabilité, il s'agit des sobriqets. Les noms *Papp* „prêtre", *Nemes* „noble" se formaient selon toute apparence d'une façon analogue. On peut supposer également que les porteurs de ces noms étaient les serviteurs du prêtre ou du noble.

Un noble ne portait que très rarement un nom de profession ou de titre. La famille des barons *Eötvös* (*ötvös* „orfèvre") ne reçut sa nobilité qu'au 17-e siècle. Le nom de la famille remonte donc probablement à un ancêtre artisan. Ce type de noms caractérise en premier lieu les serfs et les citadins.

Les noms d'artisans étaient souvent traduits en latin : ex. *Georgius Faber*. Mais il était possible en ces cas-là que la personne en question n'eût qu'un nom unique et, faute de nom de famille, il se vît revêtu du nom de sa profession. Il est souvent difficile à résoudre si le nom trouvé dans un texte est un nom de profession ou un nom de famille véritable. Parfois l'homme nommé *Biró* „juge" était vraiment „judex". Dans un autre texte le nommé *Barber* (aujourd'hui *borbély* „barbier") reçut une dispense d'impôts „propter lavationem capitis", en ce cas-là le nom de famille correspond donc à la profession. Mais ce n'était pas toujours ainsi.

Justement grâce aux noms d'emplois et de titres pouvons nous constater qu'au début du 16-e siècle les noms des serfs devenaient aussi héréditaires.

Le porteur d'un nom de profession ne pouvait pas toujours être en état de l'avoir directement, il avait dû l'hériter de son père ou de son grand-père.

D'après les registres de dîme, dans un même village ou dans les environs il y a plusieures personnes portant le même nom. Les personnes portant le même nom de famille et qui figurent dans le registre l'une après l'autre, sont probablement issues de la même famille et représentent le père et ses fils vivant sur la même parcelle. Selon le témoignage du registre de dîme de 1.522 les noms de famille sont déjà héréditaires. Il énumère plusieurs centaines de villages et note le juge de chacun d'eux. Mais parmi ces juges il n'y a que dix qui portent le nom *Biró* „juge". Par contre dans certaines villages on trouve quatre ou cinq personnes appelées *Biró* qui ne pouvaient naturellement pas être toutes juges. Par conséquent, le nom s'est multiplié par la voie héréditaire. Les noms de famille étaient donc héréditaires au début du 16-e siècle déjà bien qu'ils ne fussent pas invariables comme les noms de famille d'aujourd'hui.

La fonction des noms de famille — comme nous l'avons déjà remarque — consiste à différencier, à identifier leur porteur. C'est pourquoi les noms de profession les plus répandus ne devinrent pas noms de famille. A Bodrog pas un serf ne fut appelé *Bodrogi,* puisque tout le monde était de Bodrog. Aussi, personne ne fut appelé *Magyar* parce que tout le monde était Hongrois. C'est pourquoi personne ne fut appelé là *Jobbágy* „serf", *Paraszt* ou *Pór* „paysan" car tout le monde l'était, sans compter quelques artisans, commerçants et prêtres. On n'appelle d'après leur lieu de naissance que ceux qui n'étaient pas d'origine de Bodrog. Un nom de nationalité ne pouvait être donné qu'à une personne qui n'était pas d'origine hongroise. Par un nom de métier on ne pouvait désigner qu'un homme qui n'était pas agriculteur. Dans les villes il y avait naturellement des noms comme *Szántó* „laboureur" ou *Pór* „paysan", car dans les villes ces noms avaient une valeur distinctive. Beaucoup de noms de profession du 16-e siècle ont un intérêt particulier, du point de vue de l'histoire de la civilisation. Ils reflètent l'état de l'industrie du commerce, des moyens de transport parfois de l'administration même. Une grosse partie des noms de métier s'est changée depuis, mais les termes anciens existent encore sous la forme des noms de famille. Le mot *sütő* „grilleur, boulanger" existe encore dans les noms de famille, mais le métier, l'artisan même est exprimé par un mot d'emprunt allemand : *pék* „boulanger". Le dénomination ancienne de „commerçant" qui s'appelle aujourd'hui *kereskedő* était le mot *kalmár*. Aujourd'hui il n'existe que dans les noms de famille. Parmi les noms de famille dérivant des noms de professions les plus usuelles au 16-e siècle, les suivants sont répandus encore aujourd'hui : *Varga* „cordonnier", *Szabó* „tailleur", *Kovács* „forgeron", *Biró* „juge", *Mészáros* „boucher". *Sipos* „fifre", *Hegedüs* „violon, vio-

loniste", *Dékán* „sacristain, bedeau". *Szűcs* „pelletier, fourreur", ***Szántó*** „laboureur", *Fazekas* „potier", *Molnár* „meunier", *Katona* „soldat" etc.

Ces noms de famille renvoient donc aux artisans, aux pâtres, aux commerçants. Il y a aussi des dénominations militaires rappelant le danger turc qui, au début du XVI-e siècle, venait du côté du Sud. Aux noms militaires s'ajoutent encore probablement les dénominations des musiciens. Plusieurs d'entre eux renvoient aux rangs ou aux fonctions administratives ou ecclésiastiques. Le nombre des noms de famille appartenant à ce groupe dépasse 25% du total. Chez d'autres peuples, les noms de famille renvoyant aux professions ne sont pas rares non plus. Eg. français : *Boucher, Boulanger, Tailleur, Tisserand, Lefèvre* „forgeron". Italien : *Ferreri* „forgeron", *Fogazzaro* „boulanger". Allemand : *Bauer, Mauer, Müller, Schmidt, Weber, Becker, Meyer, Schneider.* Anglais : *Chamberlain* „laquais", *Baker-Baxter* „boulanger", *Smith* „forgeron", *Taylor* „tailleur", *Turner* „tourneur". Parmi les langues slaves c'est en tchèque et en slovaque que ces noms de professions sont employés. Slovaque : ***Krajčír*** „tailleur", *Debnár* „charron", *Pekár* „boulanger" ; russe : *Popov, Ponomaryov, Kouznyetsov, Sapojnyikov* etc. En Finlande cette sorte de nom de famille n'est pas généralisée.

5. Le groupe des surnoms et des sobriquets est très confus. Dans ce qui suit j'essayerai de grouper la matière du point de vue sémantique. Il faut remarquer encore que ces catégories sont parfois arbitraires (c'est inévitable).

a) Je place dans le premier sous-groupe les noms de famille qui renvoient indirectement à *un métier* ou à une profession. Le nom indique l'outil de l'artisan ou le résultat du travail, le butin. Le nom de famille peut être le nom d'un outil de pêcheur ou le nom d'une espèce de poisson : eg. *Háló* „filet", *Csík* „loche", *Csuka* „brochet", *Keszek* „brême" (noms de poissons). Les aïeux de ces personnes ainsi dénommées ou les personnes elles-mêmes étaient probablement des pêcheurs. Les noms de plantes, les noms d'animaux et noms d'outils agricoles ou les adjectifs dérivés de ceux-ci renvoient au métier du berger ou de l'agriculteur : *Árpás* (árpa — „orge"), *Bor, Boros* „vin", *Búza, Búzás* „blé", *Csorda* „troupeau de boeufs", *Torma* „raifort", *Virágos* „fleuri".

Une partie de ces noms de famille renvoie au ménage et au jardin n'ayant donc pas nécessairement rapport au métier d'agriculteur et d'éleveur d'animaux. Les noms de famille du type *Dara* „semoule", *Fazék* „pot", *Kerék* „roue", *Szikra* „étincelle", *Szita* „tamis", renvoient au métier du meunier, potier, charron, forgeron, tamisier. L'emploi des noms d'étoffes et de pièces de vêtements comme nom de famille peut être en relation avec le métier de tailleur et de chapelier, de même qu'il peut évoquer l'habit ou l'attitude étrange de celui qui le porte. Tels sont par ex. : *Bársony* „velours", ***Köntös*** „manteau", *Süveg* „toque" etc.

b) Très souvent les *qualités physiques* sont à l'origine des noms de famille. Les mots désignant la couleur des cheveux ou de la peau, la calvitie ou les cheveux frisés sont très répandus : eg. *Fodor* „aux cheveux frisés", *Fekete* „noir", *Fehér* „blanc", *Szőke* „blond", *Tar* „chauve", *Veres, Vörös* „rouge".

Les noms de famille suivants renvoient aux qualités physiques surtout aux défauts de complexion : *Balogh* „qui se sert de la main gauhe", *Beteg* „malade", *Csonka* „mutilé", *Erős* „fort", *Fejes* „à grosse tête", *Gyenge* „faible", *Kövér* „gras", *Kis* „petit, de petite taille", *Sántha* „boiteux", *Siketh* „sourd", *Szakáll* „barbe", *Szép* „beau". Quelques uns de ces noms de famille sont particulièrement fréquents même de nos jours : *Nagy* „de grande taille", *Kis, Fodor, Balogh, Sánta* „boiteux", *Fekete, Veres.*

c) Noms renvoyant à des *qualités morales* ou aux habitudes. *Jó* „bon", *Jámbor* „pieux", *Forgó* „assidu", *Keserű* „amer", *Pogány* „paien", *Takó* „menteur", *Vad* „sauvage". Mais la plupart d'eux disparurent au cours des temps, étant donné que tout le monde voulait se débarrasser des noms de famille ayant une signification déplaisante. Les noms de famille courants au 16-e siècle comme : *Mocskos* „sale", *Packes* „raide, empesé", *Puha* „mou, molle", *Hazug* „menteur", *Szúró* „bagarreur" passent déjà pour une rareté.

d) Noms relatifs à la *situation matérielle* de la personne qui le porte : *Dús* „riche", *Forintos* „comblé d'argent". *Gazdag* „riche", *Kincses* „comblé de richesses", *Szegény* „pauvre" nom rare, parce que la plupart des gens étant pauvres ce n'était pas un bon moyen pour identifier une personne.

e) Noms faisant allusion à un *tic de langage*. Quelqu'un, probablement le porteur du nom ayant l'habitude d'employer souvent un certain mot ou une certaine expression, reçut ce même mot comme sobriquet. De cette façon de parler, l'impitoyable humour populaire créa un nom de famille. Ainsi le nom de famille *Eördögh* (ördög „diable") dérive d'une personne qui parla beacoup du diable. De même que *Fiam* „mon fils", *Bezzegh* „sans doute". Auparavant nous avions : *Hé, Hohó, Nosza, Hiszedé* „tu crois?", *Lassan* „lentement", *Pokol* „enfer".

f) Noms de *plantes* et noms d'*animaux*. Une partie des noms d'animaux peut être aussi métaphorique : *Kakas* „coq=querelleur", *Róka* „renard=rusé", *Szarka* „pie=voleur", *Cakó* „cicogne=longipède", *Rigó* „grive=siffleur", *Sas* „aigle=perspicace", *Csóka* „choucas", *Holló* „corbeau", *Kánya* „milan". Ils peuvent désigner le chasseur, mais il est possible aussi qu'ils gardent des noms tout anciens, vestiges des noms des animaux totémiques.

g) Dans ce qui suit j'énumère encore quelques sobriquets ayant une signification concrète, mais sans en connaître précisément le motif psychologique. Noms communs : *Hajnal* „aube", *Kása* „mil, milet", *Munka* „travail", *Szél* „vent", *Vas* „fer", *Végh* „le fin", *Vér* „sang",

Karácsony „noël" ; adjectifs : *Meleg* „chaud", *Nehéz* „lourd", *Zöld* „vert", *Sós* „salé", *Verebes* „de moineau" ; participes : *Dobó* „jetant", *Lakó* „habitant", *Szedő* „cueillant" ; noms de nombre : *Fél* „demi", *Másfél* „un et demi". Les noms de famille dérivés des sobriquets et des surnoms sont les plus nombreux : 28 %.

C'est un type répandu chez d'autres peuples aussi.

Français : *Leroux, Rousseau, Leblanc, Lenoir, Boileau, Lecoq, Renard.* Italien : *Orsini* „ourson", *Gambetta* „jambe", *Rossi* „rouge", *Buonaparte* „bon côté". Allemand : *Braun, Weiss, Schwartz, Lange, Grossman, Hirsch, Fuchs, Manteuffel, Holzfresser.* Anglais : *Bacon,* „lard", *Brown, Fox, Harding* „têtu".

Si nous comparons les noms de famille du 16-e siècle à ceux d' aujourd'hui, nous pourrons constater que le nombre des noms a diminué. C'est selon la logique d'ailleurs, car au 16-e siècle l'imposition d'un nom était un phénomène nouveau et vivant. La plupart des noms n'étaient héréditaires que depuis quelques générations seulement. Il y avait aussi des noms de formation toute nouvelle, par conséquent les rapports ou le souvenir des rapports étaient encore vivants entre le nom et celui qui le portait.

Les types de noms énumérés se retrouvent dans presque toutes les langues, mais leur proportion est différente. Le tableau suivant donne une répartition des noms de famille du 16-e siècle, d'après leur fréquence les chiffres étant puisés dans un registre de dîme du début du XVI-e siècle. Etant donné que nous ne possédons pas les données nécessaires concernant les noms de famille d'aujourd'hui, je ne peux pas faire de comparaisons.

1. Noms de famille dérivés des noms de baptême	14 %
2. Noms de famille dérivés des noms de lieux	17 %
3. Noms de famille dérivés des noms de nationalité	9 %
4. Noms de famille dérivés des noms de profession	26 %
5. Noms de famille dérivés des surnoms et des sobriquets	28 %
6. Noms de famille de provenance inconnue	6 %.

Une question se pose encore : pourquoi le nom de baptême se place-t-il devant le nom de famille dans les langues indoeuropéennes et pourquoi voyons-nous le contraire dans le hongrois ? Il faut prendre en considération que les noms de famille sont issus de l'Italie et de la France, d'où ils se sont répandus — à travers l'Europe — dans le monde entier à une époque de l'influence considérable de la langue latine. Du point de vue grammatical, les noms de famille remplissent la fonction des épithètes. Ce sont en général des épithètes qualificatives ou possessives. En latin et dans les langues néo-latines l'épithète se place après le nom qaulifié.

Exemples : lat. *Benedictus Rufus,* it. *Benedotto Rosso,* fr. *Benoît le Roux.* D'une façon analogue nous avons : lat. *Gregorius de Villa Nova,* it. *Gregorio de Villanuova,* fr. *Grégorie de Villeneuve.* Dans l'allemand les noms de famille dérivés des noms de père et des noms

de lieux se placent (comme c'est la règle de la grammaire) après le nom de baptême. Eg. : *Walter von der Vogelweide*, *Richard Karlssohn*, Autrement *Hamburger Johann*, *Schwarzer Heinrich* seraient réguliers. Mais appuyé par des exemples germaniques (déjà cités), ce sont les formes latines qui l'emportèrent.

Dans le hongrois l'épithète précède toujours le nom qualifié et ainsi l'ordre naturel des noms est le suivant : nom de famille—prénom. Eg. : *Vörös János* (Jean Leroux), *Pálfi György*, *Pesti Gábor*. C'est l'ordre d'emploi actuel des noms hongrois, imité parfois d'autres nations en raison des considérations pratiques.

ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA NUMELOR DE FAMILIE MAGHIARE

Rezumat

Ca şi în alte limbi europene, numele de familie s-au format în limba maghiară în timpul orînduirii feudale, mai precis începînd din secolul al XIV-lea. Ele se generalizează în secolul al XVI-lea. Dar abia în secolul al XVII-lea numele de familie devin obligatorii pentru toţi locuitorii Ungariei.

Autorul compară situaţia din Ungaria, în această privinţă, cu situaţia din alte ţări europene.

Trecînd apoi la gruparea numelor maghiare de familie şi ţinînd seama de frecvenţa lor, autorul stabileşte următoarele categorii şi procente: 1. patronimice 14%, 2. nume de familie derivate de la nume de locuri 17%, 3. nume care pleacă de la naţionalităţi şi nume de emigranţi 9%, 4. nume derivate de la profesiuni 26%, 5. nume de familie de la porecle (calităţi fizice, morale, nume de plante şi animale etc.) 28%, 6. nume de familie de origine necunoscută 6%. Pentru fiecare categorie sînt date exemple ilustrative din maghiară, precum şi din alte limbi europene.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НЕКОТОРЫХ ВЕНГЕРСКИХ ФАМИЛИЙ

Краткое содержание

В венгерском языке, как и в других европейских языках, фамилии образовались в период феодального строя, вернее, начиная с XIV в. Они обобщаются в XV в. и становятся наследственными уже в XVI в. Однако лишь в XVIII в. фамилии становятся обязательными для всего населения Венгрии.

Изучая развитие данного процесса в Венгрии, автор сравнивает его с аналогичным процессом, имевшим место в других европейских странах.

Переходя к классификации венгерских фамилий и учитывая их частоту, автор устанавливает следующие категории и проценты: 1. патронимические фамилии 14%, 2. фамилии, производные от названий мест 17%, 3. фамилии, восходящие к национальности эмигрантов или к их именам 9%, 4. имена, обозначающие различные профессии 26%, 5. фамилии, являющиеся по своему происхождению прозвищами (связанными с физическими и нравственными качествами, названиями растений, животных и т. п.) 28%, 6. фамилии, происхождение которых неизвестно 6%.

Для каждой из этих категорий приводятся соответствующие примеры как из венгерского так и из других европейских языков

LIMBA TEXTELOR JURIDICE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

ŞTEFAN GIOSU

Comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică a Universităţii „Al. I. Cuza" din 20 — 23 octombrie 1961

I. Noţiunea de limbă literară, săracă la început (secolul al XVI-lea cunoştea doar texte religioase, traduse în limba romînă, diverse acte şi scrisori), îşi îmbogăţeşte conţinutul cu timpul. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea procesul de formare a limbii romîne literare se încheie, în general, după ce aceasta a străbătut diverse etape.

Secolul al XVII-lea, de altfel ca şi cel următor, se caracterizează prin apariţia şi dezvoltarea de noi stiluri, ca rezultat al tipăririi şi răspîndirii de texte juridice (cu conţinut religios sau laic), scrieri istorice, filozofice etc. În secolul al XVII-lea, spre deosebire de cel precedent, apar mai multe tipărituri, traduceri sau scrieri originale. Dar chiar traducerile acestea se deosebesc de cele din secolul al XVI-lea, cum se va vedea şi mai departe, deoarece într-o măsură considerabilă ele prelucrează şi îmbogăţesc textul original. Astfel se realizează, treptat, apropierea de limba vie a poporului, deosebire esenţială între limba textelor din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. În această privinţă putem face o apropiere între textele juridice şi cele istorice care de asemenea se deosebesc de majoritatea textelor religioase, tributare, cum ştim, unor modele străine, avînd o frază, adesea, străină spiritului limbii romîne.

Textele juridice din secolul al XVII-lea au dat, alături de alte scrieri din acea vreme, o circulaţie mult mai mare limbii romîne, devenită limba oficială a bisericii şi cancelariei vremii. Trebuie analizată, de aceea, mai îndeaproape, contribuţia acestora la dezvoltarea limbii noastre literare. Istoria limbii romîne literare trebuie să

arate „cum s-a constituit norma unică supradialectală, adică modul în care s-a ajuns la aspectul normat, de astăzi, al limbii literare; cum au apărut diversele stiluri ale limbii literare și cum s-au dezvoltat ele, influențîndu-se reciproc" [1]. Cu apariția textelor juridice — în vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu — vorbim de dezvoltarea stilului administrativ în general, prin folosirea limbii romîne în activitatea juridică.

Studiul primelor texte juridice trebuie să cuprindă pe de o parte trăsăturile limbii romîne scrise din secolul al XVII-lea spre deosebire de cea din tipăriturile secolului precedent, pentru a se vedea în ce constă eliberarea (fie, uneori, și parțială) de construcția, adesea nefirească, a primelor noastre traduceri, pe de altă parte formarea noului stil caracterizat, în primul rînd, prin folosirea mai rară a termenilor religioși (avem în vedere, mai ales, pravila lui Vasile Lupu și textul corespunzător din cea a lui Matei Basarab), redarea noțiunilor administrative și juridice prin cuvinte (expresii) romînești, apoi printr-o frază mai firească, mai simplă, chiar dacă nu atinge caracterul lapidar și imperativ al celei din textele de legi de mai tîrziu. Trebuie să desprindem, prin urmare, în studiul pe care-l facem, două grupe de probleme [2]. Prima este mult mai complexă decît s-ar părea. Pravilele din vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab se caracterizează, ca orice text din epoca veche, prin particularități specifice regionale. Studiul acestor trăsături devine mai important prin aceea că textul integral al *Cărții romînești de învățătură* este încorporat în pravila lui Matei Basarab, cu unele modificări (fonetice, gramaticale, lexicale) care ne arată și mai clar stadiul de dezvoltare a limbii romîne din acea vreme, deosebirile ce o caracterizează de la o regiune la alta, iar concluziile ce se desprind sînt de o deosebită însemnătate pentru dialectologia istorică. Deosebiri între cele două texte există, uneori, și în ceea ce privește redarea unor noțiuni juridice.

---

[1] Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*. I, Editura științifică, București, 1961, p. 23. Voi folosi pentru această lucrare inițialele RCL.

[2] Prezenta lucrare are în vedere pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab (*Carte romînească de învățătură* și *Îndreptarea legii*, prima apărută la Iași, în 1646, iar cealaltă la Tîrgoviște, în 1652). M-am folosit de ediția lui S. G. Longinescu, *Legi vechi romînești și izvoarele lor*, vol. I, București, 1912, pentru a vedea părțile comune celor două pravile (ediția aceasta, pentru care vom folosi inițialele LL, cuprinde pravila lui Vasile Lupu în forma ei de la 1646 și textul corespunzător din pravila lui Matei Basarab, textele latinești care apoi în varianta grecească au servit ca model pravilei de la 1646, precum și traducerea în limba franceză făcută de A. Patrognet), și de cele două ediții tipărite în ultimul timp, în cadrul acțiunii de adunare a izvoarelor vechiului drept romînesc: *Carte romînească de învățătură. 1646*, ediție critică, București, 1961, și *Îndreptarea legii. 1652*, București, 1962, ambele apărute în Editura Academiei Republicii Populare Romîne. Pentru cea dintîi folosesc inițiala V, pentru cealaltă M. Cea din urmă cuprinde întreaga pravilă a lui Matei Basarab, text în care se întrețese și pravila lui Vasile Lupu, cu unele modificări, cum se va vedea mai departe. Cînd ne vom referi la ediția lui Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile Romîniei vechi și cele noi*, vol. III, București, 1885, vom folosi inițialele BC.

Reluarea studiului textelor juridice este o necesitate. Un studiu lingvistic amplu al lor nu s-a scris[3]. Fapte mai multe de limbă găsim în ediția amintită a lui S. G. Longinescu, în introducere și, mai ales, în partea finală, unde sînt notate deosebirile dintre pravila lui Vasile Lupu și varianta ei muntenească. Aceste deosebiri se văd, de altfel, în chiar textele editate, deoarece cuvintele, expresiile sau chiar frazele respective sînt notate cu litere cursive. Autorul acestei ediții critice, științifice (cea mai bună din cîte s-au alcătuit în trecut), nu face însă și un studiu lingvistic al textelor, în sensul că nu scoate concluziile necesare din particularitățile pe care le notează cu cea mai mare precizie. El insistă asupra deosebirilor dialectale dintre cele două legiuiri. Nici în edițiile din 1961, 1962 nu avem studii lingvistice.

Tratatele de istorie literară se ocupă numai în treacăt de textele juridice. Unele doar citează vechile legi romînești, alături de alte tipărituri ale epocii[4]. Altele dau mai multe informații (în special despre geneza lor, despre traducători, despre scopul editării lor etc.), însă aprecierile cu privire la limbă lipsesc sau sînt făcute numai în treacăt. Astfel G. Pascu notează faptul că Daniil Andrian, traducătorul *Îndreptării legii* din limba greacă, nu știe bine grecește, că avem a face cu „un plagiat al Pravilei lui Vasile Lupu" [5]. N. Iorga vorbește despre caracterul pestriț al *Îndreptării legii*, deoarece Daniil, om nu prea învățat, nu a știut să orînduiască după un plan materialul extrem de bogat (în prima sa ediție, din 1652, pravila are aproape 800 de pagini) pe care l-a primit de la mitropolitul Ștefan. Cît privește folosirea *Cărții de învățătură* a lui Eustratie, Daniil — arată mai departe autorul — „a îndreptat numai — și nu rău — traducerea pe care o dăduse acesta" [6]. Sextil Pușcariu, tălmăcind titlul *Carte romînească de învățătură*, arată că unul din scopurile pentru care a fost tipărită această legiuire a fost de a sluji la răspîndirea și realizarea unității limbii romînești[7]. El a subliniat și însemnătatea studiului comparativ al celor două pravile: „Din comparația Pravilei lui Vasile Lupu cu cea a lui Matei Basarab, care nu e în cea mai mare parte decît o refacere a celei dintîi, se pot face interesante studii asupra dialectului moldovean și muntean" [8].

---

[3] În articolul *Din vechea noastră terminologie juridică (a pedepsi — a certa)* («Limba romînă», anul IX, 1960, nr. 5) I. Rizescu ne informează că pregătește „un studiu monografic asupra *Îndreptării legii*... a lui Matei Basarab, în comparație cu *Cartea romînească de învățătură*.. a lui Vasile Lupu..." (p. 93).

[4] G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne*, București, 1941, p. 14.

[5] Vezi G. Pascu, *Istoria literaturii romîne din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 73.

[6] Vezi N. Iorga. *Istoria literaturii romînești, I. Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întiii cronicari (—1688)*, ediția a II-a, București, 1925, p. 280.

[7] Vezi Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii romîne. Epoca veche*, ediția a II-a, Sibiu, 1930, p. 93, 96.

[8] *Ibid.*, p. 228.

În *Istoria limbii romîne literare*, vol. I (1961), de Al. Rosetti și B. Cazacu, există un capitol intitulat *Limba textelor juridice* (p. 207-215), care schițează doar tema, expune o serie de fapte de limbă, face o scurtă comparație între cele două texte în discuție[9]. Neanalizînd însă în ce anume constă dezvoltarea, în această epocă, a stilului administrativ, nefăcînd o discuție mai amplă a vocabularului — și, în primul rînd, a cuvintelor și expresiilor care denumeau noțiunile juridice — capitolul amintit nu scoate în relief tocmai ceea ce legiuirile vechi ale Moldovei și Țării Romînești aduc la dezvoltarea limbii literare din secolul al XVII-lea.

Pravilele s-au bucurat, în schimb, de numeroase și ample studii din partea juriștilor și istoricilor. Problemele urmărite de aceștia se deosebesc, în cea mai mare parte, de cele ale istoricilor literari: cauzele sociale ale apariției textelor de legi în traducere romînească, stabilirea izvoarelor acestora, analiza conținutului capitolelor, raportul dintre nomocanoane și aceste legiuiri, caracterul feudal al lor, în ce măsură legile acestea au fost folosite în judecăți, situația dreptului consuetudinar nescris (cunoscut sub numele de „obiceiul pămîntului" sau „legea țării")[10] după publicarea celor două pravile, raporturile dintre dreptul canonic și cel pozitiv etc. Unele din aceste probleme ne ajută la stabilirea rolului textelor juridice în dezvoltarea limbii literare: felul cum au fost folosite izvoarele, aplicarea legilor etc. S-au făcut și unele aprecieri asupra limbii. Iată cîteva: „deosebirile dintre texte sînt determinate de particularitățile lingvistice ale celor două țări, la care se adaugă unele lămuriri, corectări sau exemple ale redacției lui Daniil Panoneanul"[11]. „Traducerea lui Eustratie merită să fie studiată mai aprofundat de către lingviștii noștri, deoarece ea înfățișează aspectele caracteristice ale dezvoltării limbii romîne în lupta cu influența slavonă și cu cea grecească. În traducerea textelor grecești din izvoarele ce stau la baza *Pravilei* se resimt puternic greutățile adaptării limbii romîne pentru redarea textelor traduse"[12].

Secolul al XVII-lea se caracterizează prin laicizarea culturii romînești. Domniile lui Vasile Lupu și Matei Basarab, care seamănă în multe privințe, au contribuit la acest proces. Limba romînă are mult de cîștigat în acest secol, de care se leagă numele lui Simeon Ștefan, Varlaam, Dosoftei, Udriște Năsturel. Eliberarea de sub influența mo-

---

[9] De fapt capitolul acesta se referă aproape numai la părțile comune celor două pravile.

[10] Al. Grecu, în articolul *Începuturile dreptului scris în limba romînă*, («Studii. Revistă de istorie și filozofie», anul VII, 1954, nr. 4, p. 226—227) spune că expresia slavă *zakon ziemski* (*legea țării)* s-a tradus greșit: *obiceiul pămîntului*.

[11] Vezi Ioan Iavorschi, *Dreptul feudal scris al Moldovei și Țării Romînești*, Litografia învățămîntului, Unitatea Iași, 1956, p. 38.

[12] Vezi Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările romîne. Pravila Moldovei din 1646*, în «Studii. Revistă de istorie», anul XI, 1958, nr. 5, p. 42.

delelor străine, prelucrarea artistică a materialului (fie și de conținut religios), dezvoltarea de noi stiluri fac să fie tot mai mult valorificată limba vie a poporului.

Ne-am oprit la pravilele din 1646 și 1652 pentru că, acestea avînd un pronunțat caracter laic (cea din urmă, e drept, numai parțial), putem urmări mai ușor deosebirile față de scrierile religioase. S. G. Longinescu nu exagera de loc atunci cînd, la sfîrșitul introducerii la ediția sa, spunea că fiecare dintre cele două texte juridice „e una din comorile cele mai bogate ale limbii romînești!“ [13].

Apariția acestor legi își are explicația în condițiile social-economice ale epocii. *Pravila aleasă*, alcătuită de Eustratie, în 1632 (o traducere a manualului lui Manuil Malaxos [14]), nu s-a tipărit și avea și un conținut sărac. Pe lîngă regulile canonice aceasta cuprindea și unele referitoare, de exemplu, la căsătorie, despărțenie, zestre, moștenire și altele. O asemenea legiuire, necuprinzătoare, nu putea sluji monarhului la realizarea centralizării politico-administrative, la păstrarea ordinii sociale. Nici *Pravila de la Govora* de exemplu, numită și *Pravila cea mică* (1640), nu putea sluji domnitorului, deoarece avea caracter canonic. Numai cîteva reguli aveau caracter mirenesc și se refereau la împărțirea moștenirii, căsătorie, gradele de rudenie, pedepse cu tăierea mîinii, bătaia la spate și tălpi, confiscarea averii etc. [15]. Judecarea se făcea după bunul simț, după înțelepciunea judecătorului, acesta sprijinindu-se pe obiceiul pămîntului, adică pe datină. Dreptul scris trebuia să constituie pentru monarh un mijloc pentru realizarea unității, a centralizării feudale. El putea fi folosit și împotriva dreptului nescris [16]. Monarhia considera „folosirea limbii romîne o pîrghie pentru unitate spre a-și asigura autoritatea în instituțiile țării“ [17]. Acestea sînt motivele pentru care Vasile Lupu mai întîi, apoi Matei Basarab au hotărît alcătuirea legilor de care ne ocupăm.

Pravila lui Matei Basarab, cuprinzînd pe lîngă dispoziții cu caracter laic și pe cele de drept bisericesc, „realizează într-o unitate legislativă rînduieli menite să asigure sprijinul reciproc dintre stat și biserică, caracteristic orînduirii feudale“ (M. Introducere, p. 25).

După cum reiese din Precuvîntare, *Cartea romînească de învățătură* [18] a fost tălmăcită „den scrisoare grecească pre limbă romînească,

---

[13] Vezi LL, p. Y.

[14] Vezi T. Cipariu, *Principie de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 110. Titlul complet este: *Pravilă aleasă, scoasă și tocmită și dentru multe svinte scripturi cercată și găsită, carea de toți prea înțelepți și buni credincioși iaste cinstită și priimită* (*Ibid.*, p. 113).

[15] Vezi I. Peretz, *Pravila de la Govora (studiu comparat cu Pravila de la Bistrița, 1618...)*, București, 1911.

[16] Vezi Gh. Cront, *lucrarea citată*, p. 34.

[17] *Carte romînească de învățătură. 1646*, București, 1961, p. 9.

[18] Titlul întreg este *Carte romînească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe, cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul și domnul Țării Moldovei, di în multe scripturi tălmăcită di în limba ilenească*

ca să poată înțeleage toți", de către Eustratie, biv logofăt [19]. Pravila are două izvoare și două părți : prima parte (11 *pricini*) traduce codul rural bizantin numit Νόμοι Γεωργικοί, iar a doua (restul, adică *5 pricini* și 78 de *glave*) traduce lucrarea *Praxis et Theoricae criminalis* a lui Prosper Farinaccius, renumit jurist italian (1544—1618) pe care Dragoş Istratie (Eustratie) a cunoscut-o într-o traducere grecească, după cum reiese din cuvintele lui, citate mai sus. Pravila are caracter feudal și cuprinde reguli privind aproape toate materiile juridice, preponderență avînd cea penală [20].

Legiuirea lui Matei Basarab, numită și *Pravila cea mare*, tradusă de Daniil Andrian Panoneanul are trei izvoare : nomocanonul lui Manuil Malaxos (în altă versiune decît cea folosită de Eustratie în *Pravila aleasă*), pravila lui Vasile Lupu (care este folosită fără a se menționa acest lucru) și nomocanonul de la 1130 al diaconului Alexie Aristines (Aristin) din Constantinopol. Fiindcă primele două izvoare se întrețes aici, pravila de la Tîrgoviște are, putem spune, două părți [21].

Pentru a înțelege mai bine aportul acestor texte la dezvoltarea limbii literare se impune, înainte de a trece la studiul sistematic al limbii, să mai discutăm două probleme : raportul dintre vechile legi romînești și textele care le-au stat la bază și cît timp și în ce măsură au fost aplicate, una în Moldova, cealaltă în Țara Romînească.

Mitropolitul Varlaam pune la noi începuturile exprimării artistice. *Cazania* sa (1643) nu este o operă originală, ci tot o traducere. Nu numai diversitatea izvoarelor, dar și felul cum știe el să folosească limba romînă ne pun în imposibilitatea de a stabili, cu precizie, ce texte i-au servit ca model. Textele juridice, cum este și firesc, nu sînt scrise într-o limbă artistică. Dar și ele se deosebesc de izvoarele lor. Descoperirea cu precizie a acestor izvoare (un merit deosebit l-a avut

---

pre limba romîniască. În tipariul domnesc s-au tipărit în mănăstirea a Trei Svetitele în Iași, de la Hristos 1646. Pravila are 16 *pricini* și 78 de *glave*.

[19] Este același logofăt care a tradus *Pravila aleasă* din 1632. Era cunoscător al dreptului bizantin, căci citează nume ca Armenopol, Vlastare ș.a. (Vezi I. Peretz, *Curs de istoria dreptului romîn*. vol. II, partea a II-a, ediția a II-a, București, 1928, p. 310).

[20] Vezi Gh. Cront, *lucr. cit.*, unde arată, amănunțit, conținutul acestei legiuiri. Vezi si Vladimir Hanga, *Istoria statului și dreptului R.P.R.*, vol. I, ediția a doua, Litografia învățămîntului. Cluj, 1956, p. 289—293.

[21] Aceasta are, pe lîngă cele 94 de pricini și glave luate din pravila de la 1646, de la Iași, și cîteva sute traduse din cele două nomocanoane amintite. Titlul ei este *Îndreptarea legii cu dumnezeu care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preoțești și mirenești...*, Tîrgoviște, 1652. Pravila aceasta are, în bună parte, caracter canonic. Unele zaceale, privind închisoarea, donația, divorțul, moștenirea etc., sînt în plus față de pravila de la 1646. Reguli cu caracter canonic există însă și în *Cartea romînească de învățătură (1646)*, fapt ce se explică prin aceea că puterea laică și cea bisericească erau strîns unite. La fel era și în Bizanț. Așa se explică această imixtiune de drept canonic și laic. De altfel, documentele arată că judecata o făcea domnul sau boierii, fiind prezent (consultat) și reprezentantul bisericii (Vezi, de ex., D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, E.S.P.L.A., 1956, cap. XII).

S. G. Longinescu) uşurează cercetătorului munca de a arăta în ce măsură ele foloseau limba vie, firească. Textele juridice se deosebesc de traducerile religioase ale secolului al XVI-lea tocmai prin faptul că, deşi au şi ele un model de la care pleacă, nu fac o simplă traducere. Paginile greceşti au fost adaptate la realităţile noastre, ceea ce a dus, adesea, la îmbogăţirea textului sau la simplificarea lui. Putem vorbi, prin urmare, de o traducere interpretativă (avem în vedere, în primul rînd, pravila lui Vasile Lupu), iar nu de o simplă compilaţie. Tocmai aici stă însemnătatea lor pentru studiul limbii. Cît priveşte încorporarea pravilei de la 1646 în cea a lui Matei Basarab, şi acest fapt îşi are însemnătatea lui. Avem, în numeroase locuri, o originală colaborare lingvistică, aş spune, fiecare dintre cei doi, traducătorul şi cel ce împrumută textul, aducînd particularităţile limbii aşa cum se prezentau acestea în secolul al XVII-lea în cele două ţări. Calificativul de „plagiat", dat de G. Pascu, este mult prea dur, în orice caz nepotrivit pentru o epocă în care limba romînă trebuia să-şi facă loc tot mai mult în cultura noastră, necesitate a epocii, cum s-a văzut mai înainte. Vom vedea însă că varianta muntenească are, la rîndul ei, localizări, adaptări, că amplifică, adesea, textul lui Eustratie. Prin această libertate a expresiei textele juridice vechi au contribuit la triumful limbii romîne în acest secol, alături de alţi factori. Dăm cîteva exemple [22].

a) Qui alienam silvam inscio eius domino caedit ac deinde eam elaborat et conserit, nihil consequitor ex fructibus (3, 7).

Ὁ κόπτων, ἀλλοτρίαν ὕλην, ἄνευ εἰδήσεως τοῦ κυρίου αὐτῆς καὶ ἐργαζόμενος καί σπείρων μηδέν ἐχέτω ἐκ τῆς ἐπικαρπίας (200,7) [23].

„Oricine să va afla c-au tăiat pădure, sau au săpat, de au făcut laz pre locul altuia, şi mai apoi de-l va fi lucrat, sau-l va fi sămănat, dăm învăţătură, ca să nu ia nemică dentr-aceaia roadă" (3, 8).

b) Si facta partitio aliquos laeserit in pastinationibus aut laboribus, licentia iis sit factam partitionem rescindere (3, 8).

Ἐὰν μερισμὸς γενόμενος ἠδίκησέ τινας ἐν σκαριφίοις ἢ ἐν τόποις, ἄδειαν ἐχέτωσαν ἀναλύειν τὴν γενομένην μερισίαν (200,8) [24].

„De să va fi prilejit nescui să-şi împarţă vre un lucru sau vre un loc andesine, cumu s-ar dzice, să sape, sau să cosească undeva, sau alt lucru ceva să facă la vre un loc undeva, aceştia să fie volnici să strice acea tocmală şi acea împărţeală" (3, 9).

---

[22] Citez după S. G. Longinescu. Prima cifră indică pagina, a doua articolul din textul latinesc. Textul grecesc (inclusiv traducerea) se află în anexele ediţiei din 1961 a pravilei lui Vasile Lupu. Prima cifră de aici trimite la pagina din această ediţie.

[23] Traducerea: „Acela care taie pădure străină fără ştirea stăpînului ei şi lucrează şi seamănă, să nu ia nimic din roadă".

[24] Traducere: „Dacă la facerea unei împărţeli unii au fost nedreptăţiţi, fie la delimitări, fie la împărţirea locurilor, să aibă voie să strice împărţirea făcută".

c) Si quis tempore fructuum machinam posuerit, et porcus vel canis in illam deciderit ac mortuus sit, machinae dominus insons esto (18, 5).

Ἐὰν τις θήσῃ μάγγανον ἐν τῷ καιρῷ τῶν καρπῶν καὶ ἐμπέσῃ ἐν αὐτῷ κύων ἢ Χοῖρος καὶ ἀποθάνῃ, ἀζήμιος ἔστω ὁ τούτου κύριος (209,5)[25].

„Cela ce va întinde lațuri sau va îngropa curse, pentru să vineadze jiganii, lupi, sau vulpi, sau epuri, sau și alte, și de să va prileji să să prindză vre un dobitoc dumneasnic și de va și muri acolea, să fie un dobitoc mort; cela cu lațurile să nu aibă nice o pagubă. Aceasta se înțeleage mai vrătos, cînd va întinde neşte măestrii la vre o vie, sau la vre un pomăt, sau la alte ceva, pentru să prindză pre carii strică roadele sau alte bucate" (18, 61).

d) Si quis cum alio litem habens sine decreto vitem aut aliam quam arborem exciderit, manu mutilator (21, 3).

Ἐάν τις ἀνάρΧως δίκην ἔΧων μετά τινος κόψῃ ἀμπέλους ἢ ἄλλο τι οἷον οὖν δένδρον, Χειροκοπείσθω (211,³)[26].

„Cînd va avea neștine pîră cu altul pentru niscare tufe de vie, sau pentru vre un pom și cunoscînd el cumu-i vine giudețul, ce să va scula sîngur de mintea sa, fără puteare de la giudeț și va tăia aceale tufe, sau alt pom, ce va fi, acestuia dăm învățătură, ca să-i să taie mînule sau să plătească prețul aceii pagube" (21, 71).

În ceea ce priveşte folosirea la judecăți a pravilelor, părerile sînt împărțite. Unii au negat aplicarea lor[27], alții au admis-o într-o măsură mai mică[28] sau mai mare[29]. Lipsa unor documente suficiente ca număr, care să dovedească folosirea lor în judecăți, nu este numaidecît o dovadă că vechile legiuiri n-au fost aplicate. Relatările lui D. Cantemir[30] sînt cele mai sigure dovezi că aceste pravile au fost folosite, alături de altele, căci și la noi, ca și în dreptul bizantin, apariția unei noi legi nu o abroga pe cea precedentă. Existau, deci, concomitent, mai multe legiuiri, canonice și pozitive și se folosea, totodată, în continuare, și obiceiul pămîntului. Faptul că folosirea legilor de la 1646,

---

[25] Traducere: „Dacă cineva a pus capcană în timpul roadelor și a căzut într-însa vre un cîine sau porc și a murit, stăpînul acestuia să nu fie despăgubit".

[26] Traducere: „Dacă cineva avînd fără temei judecată cu altul, a tăiat atunci butuci de vie sau vreun pom de orice fel, să i se taie mîna".

[27] Astfel a procedat A. D. Xenopol, în *Istoria romînilor in Dacia Traiană*, vol. VII, ediția a III-a, București, 1929, p. 144.

[28] Vezi, de exemplu, I. Peretz, în *Curs de istoria dreptului romîn*, vol. II, partea I, ediția a II-a, București, 1928, p. 350.

[29] Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept romînesc*, I. *Izvoarele*, Iași, 1934, p. 180, 189.

[30] Vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, E. S. P. L. A., 1956, cap. XI, unde citim că „Vasile Albanezul. . . a făcut un codice deosebit, care și pînă azi este norma de a judeca drept în Moldova". (Cartea lui D. Cantemir este scrisă în latinește, în 1715). Exactitatea spuselor lui Cantemir a fost tăgăduită, fără temei însă, de unii cercetători (vezi, de exemplu, Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului romîn*, vol II, partea I, ediția a II-a, București, 1928, p. 343—344).

1652 (și a altora) nu este amintită decît în cîteva documente [31] se explică prin aceea că adesea hotărîrile în judecăți erau date verbal. Este de reținut și faptul că abia în secolul al XIX-lea se introduc, atît în Moldova cît și în Țara Romînească, legi noi.

Textele vechi juridice s-au tipărit pentru că răspundeau, desigur, unei necesități. Ele erau cunoscute de un public oarecare (de boieri în primul rînd). Chiar dacă a predominat, în continuare, „obiceiul pămîntului", trebuie să admitem că legiuirile acestea au fost citite, cu atît mai mult cu cît știm că apariția unei cărți era, în secolul al XVII-lea, un eveniment [32]. Circulația lor mai largă se poate explica și prin aceea că vechile legi aveau și scopul de a învăța, de a educa. Titlurile lor (Carte romînească de *învățătură* .., *Îndreptarea* legii. . .) sînt de aceea, semnificative.

În sprijinul folosirii în judecăți a acestor pravile vin și copiile, numeroase, păstrate pînă azi, ale *Îndreptării legii* de exemplu, făcute în secolul al XVIII-lea și chiar mai tîrziu. S-au găsit și copii ale acestei pravile în Moldova, ceea ce arată că ea era folosită și aici, pentru partea pe care pravila lui Vasile Lupu nu o cuprindea.

II. În *Carte romînească de învățătură* și *Îndreptarea legii* pot fi urmărite, pe de o parte, trăsăturile generale ale limbii comune din secolul al XVII-lea, pe de alta particularitățile dialectale (moldovenești și muntenești). Vom da, mai întîi, particularitățile generale (unele din acestea sînt considerate azi arhaice, altele populare) ; vom observa, înainte de a trece apoi la deosebirile regionale, că limba pravilei lui Vasile Lupu are, uneori, caracter mai arhaic decît cea a lui Matei Basarab. Aceeași formă specifică limbii vechi, apare, adică, numai în pravila tipărită la Iași sau poate fi întîlnită aici de mai multe ori decît în cealaltă.

Particularități fonetice

Vocalism. Întîlnim, ca în toate tipăriturile vremii, forma *cătră* (116, 180) [33], păstrată pînă azi în graiurile populare, în care *a* neacc. latin *(cătră* <lat. *contra)* > *ă* (faza anterioară acesteia va fi fost **cutră*). Forma literară de azi, *către,* apare, așadar, ulterior, și se explică prin analogie cu alte prepoziții terminate în -*e* *(despre, peste* etc.). Același fenomen avem și în *păreatele* (103, 248) (< lat. *paries, -etis).* Avem *ă* netrecut la e și în *fămeae* (89, 235) sau *iămeic* (92, 238). Tot aici notăm și *lăcui* „locui" („*să lăcuiască* cu bărbatul" 121, 184), formă mai apropiată de etimon (< magh. *lakni*), *lăcuitoriu* (64, 291). Încă din secolul al XVI-lea forma cea mai des

[31] Vezi, pentru aceste documente, Al. G r e c u, *art. citat* ; Introducere la ediția din 1961 a *Cărții romînești de învățătură. 1646* (paragraful *Aplicarea pravilei*).

[32] Este cunoscut deosebitul aport al cronicilor la formarea limbii romîne literare. Și acestea au circulat în manuscris, nefiind tipărite decît cu mult mai tîrziu. E drept că ele, ca și textele religioase. de altfel, au fost cunoscute de un mare număr de cititori, constituind, de fapt, literatura vremii.

[33] Cifrele, cînd nu se face nici o precizare, indică paginile, prima din V, a doua din M.

întîlnită este *nădeajde*[34] (< vsl. *nadežda*). În primul text găsim *nedeajde*, în celălalt *nădeajde* (74, 324). În secolul al XVI-lea apare și *nedejde*, căci *ă—e* > *e—e* într-o serie de cuvinte (*nedejde, besearică, femeie)* — formele cu *ă* fiind însă mult mai frecvente.

A latin +*m*+ consoană (excepție face *n)* > *îm* : *ambulo* > *îmblu*. Notăm în textele juridice, sistematic *va îmbla* (58, 285), *îmblînd* (61, 288) etc.

Textele juridice din secolul al XVII-lea atestă și fonetismul *a mulțemi* (194, 314). Alte exemple: *mulțămire-mulțemire* (194,315)[35]. Forma normală este *mulțămi*, căci cuvîntul derivă din *mulți+ani*. Apariția lui *e* aici nu se mai poate explica la fel ca în *nedejde*, de exemplu. Trebuie să admitem aici mai întîi o formă de indicativ prezent *mulțam* (aceasta se întîlnește încă în unele graiuri regionale), apoi alta *mulțămesc*, în care *e* să-l fi putut asimila pe *ă* din silaba precedentă. De aici se va fi refăcut infinitivul *mulțămi*, care devine *mulțemi*. Dar „se poate tot așa de bine ca *e* să fi rezultat din *ea, ia* din expresia *mulți ani*, care a dat naștere acestei forme verbale; cf. *mulțeanii fie Domnului...*[36].

Notăm, în primul text, de regulă, *daca*, în celălalt *deaca* (ambele cu *a!)*. Este o deosebire pe care cititorul o remarcă chiar de la primele pagini (55, 281; 56, 282; 59, 286). Dicționarele spun că *dacă* < *de* + *că*. Ar fi trebuit ca primele texte să aibă exclusiv *decă, deacă, dacă!* Și textele juridice arată, deci, că trebuie să plecăm de la *de+ca*, așa cum arată, mai întîi, Meyer-Lübke. După ce *déca*, cu accentul pe prima silabă, a fost simțit ca o unitate, *é* (urmat în silaba următoare de *a*) > *ea*: *deaca*. Forma *daca*, atît de frecventă în pravila lui Vasile Lupu, rezultă prin monoftongarea lui *ea*. Numai apoi *-a* neacc. > *ă* și se ajunge la *dacă*[37].

În *nemică-nemica* (50, 285) (< lat. *ne mica*), *e* apare neasimilat. Forma asimilată *(nimic)*, notată și în textele din secolul al XVI-lea, apare mai rar decît cealaltă.

Alături de *nime(a), nimenile*[38] mai notăm încă și *nemărui-nemănui* (66, 317; 115, 179), cu *e* păstrat (lat. *nemo, neminis)*.

Și în privința conjuncției adversative *ce, ci* situația este ca în secolul al XVI-lea, predominînd *ce* (74, 324; 88, 235); în LL, 51, se

---

[34] Vezi Al. R o s e t t i, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1956, p. 78.

[35] Cînd se dau două forme despărțite prin linioară, prima este din pravila lui Vasile Lupu, cealaltă din pravila lui Matei Basarab. Cifrele ce le urmează reprezintă paginile.

[36] O. D e n s u s i a n u, *Istoria limbii romîne*, II, București, 1961, p. 53. Autorul pune alături de *mulțemi* și verbul *amegi* (< lat. *ammagire* < gr.).

[37] Pentru discuția acestor forme vezi O. D e n s u s i a n u, *op. cit.*, II, p. 42 și Al. R o s e t t i, *op. cit.*, p. 94—95.

[38] Vezi LL, p. 339.

notează *ce-ci*[39]. Forma *ci* este explicată de O. Densusianu[40] prin fonetică sintactică.

În *nice* (56, 282) (< lat. *neque*) avem același fenomen al păstrării lui *e* din cuvîntul latin. *Nice* provine din *nece* (acesta din urmă curent în secolul al XVI-lea, alături de *neci, nice* și chiar *nici*) prin analogie, probabil, cu o serie de cuvinte care începeau cu *ni-* (dar și cu *ne-*): *nimica (nemica)* etc. Se poate observa că în privința acestor forme ale aceluiași cuvînt, mai numeroase în secolul al XVI-lea, se face un progres în secolul următor, cînd unele dintre ele încep să domine și se poate, deci, vedea cu mai multă claritate direcția în care se dezvoltă limba romînă literară.

În ceea ce privește vocala *e* (acc. sau neacc.) din elementele maghiare, se știe că încă din secolul al XVI-lea aceasta se prezenta ca *ea* în cuvinte ca *chidzeaș, feal(iu)* (la plural și *feliurile*), *neameș*[41]. În textele juridice notăm *chizeaș-chezaș* (103, 248); *feal(iu)-fel(iu)* (65, 315). Așadar apar și formele care se vor impune ca literare. Apariția lui *ea* în astfel de cuvinte se poate datora rostirii deschise a vocalei *e* în cuvîntul maghiar. Apoi *ea* s-a redus la *e*.

Notăm apoi forma *fiiu,* cu al doilea *i* (provenit din l' < *l+i*: *filium*) încă păstrat: „va trimite pe *fiiu*-său" (93, 239).

În *priimi* („va *priimi* să facă" 193, 314) se păstrează încă hiatul din forma slavă (vsl. *prijenti. priimon).* Contragerea celor doi *i* s-a făcut, așadar, cu timpul.

Un alt fonetism întîlnit în textele juridice, ca și în cele ale secolului al XVI-lea, este *iușor, iușura*: „încă-l vor certa mai *iușor*" (176, 347); „să se *iușureadze* den datorie" — „să se *iușureaze* de în datorie" (56, 283). *Iușor* (< **ieușor* < lat. *levis*+suf.-*șor*) continuă, de asemenea, o realitate din secolul al XVI-lea. Forma actuală, *ușor,* mai nouă, a putut rezulta din construcția *mai iușor,* în care, cu timpul, *i-* s-a pierdut.

În ambele texte apare *dîns* (în cel muntenesc, de regulă, *dînsul*). În M mai ales întîlnim și fonetismul *dinsul*; „să are cu *dînș* — „să are cu *dinșul*"(56, 283); „cu *dînș*" — „cu *dinșii*" (104, 249). Mai adăugăm a *tîmpina*: „cîndu-l vor *tîmpina*" — „cîndu-l vor *timpina*" (72, 322). Se mai pot da și alte exemple: *osîndă. singe* etc. Asemenea cazuri, în care *î* după consoană +*î* acc.+*n* (*m*) apare ca *i* nu sînt des întîlnite, așa cum este cazul cu alte texte (și, în primul rînd, cu cele din secolul al XVI-lea, unde *i,* de fapt, alterna, uneori, pe aceeași pagină, cu *ă*: *sintu* și *săntu* etc.)[42].

[39] În M, 324, avem, însă, tot *ce!*, ca în V.

[40] Vezi O. Densusianu, *op cit.*, II, p 71, 182.

[41] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 49.

[42] Pentru frecvența și repartiția acestei particularități vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 85—86, iar pentru explicația lui, RCL, p. 97—98. Forma neprefixată,

Tot la vocalism semnalăm, în acest paragraf [43], formele numeralului feminin *două* şi ale compuşilor lui. Acestea nu se deosebesc de cele din secolul al XVI-lea. Se ştie că latinul *duae* a dat *doă* (< **doe*). Aici avem hiatul *o-ă*. Hiatul acesta a fost înlăturat, avînd notaţii ca *oao, oaă, oo, oa* etc. încă din secolul al XVI-lea. Acestea se întîlnesc şi în textele juridice, cu observaţia că în V avem, de regulă, *oo*, în M *oa, oo, ao* [44]. Exemple: „*doo* sate" — „*doao* sate" (55 — 282); „în *dooă*" — „în *doaă*" (57, 284); *amîndoo-amîndoao* (227, 329). Tot aici intră şi *nouă* (numeral sau adjectiv feminin): „veri *noo*, veri vechi" — „veri *noao*, veri vechi" (55, 281). Formele *doauă, noauă* se păstrează azi, regional, prin nordul Moldovei, Maramureş şi prin alte părţi.

Şi textele juridice din secolul al XVII-lea prezintă, ca şi cele din secolul precedent, formele *văduu, văduă (văduo)* (< lat. *viduus*,-*ua*): „omul *văduu*" (M, 537); muiare *văduă*" (111, 222). „sau *văduo* sau roabă" (130, 260); „muerilor *văduo*" (141, 304) [45]. Forma cu -*v*- este ulterioară şi va fi apărut mai întîi la feminin, pronunţat, probabil, *văduuă*, cu trecerea lui *u* în *v*: *văduvă*. După feminin a fost refăcut şi masculinul: *văduu* > *văduv* [46].

Consonantismul. Întîlnim în ambele pravile, de regulă, cuvîntul *vraci*. Notăm, însă, şi *doftor*: „să va afla că vraciul iaste dascal, cumu le dzic acestora, *doftori*" (V, 107; vezi şi M, 252). Cuvîntul apare şi în secolul al XVI-lea, în forma *dohtor*, într-un carnet de socoteli al lui Petre Schiopul [47]. Varianta fonetică *doftor* este şi azi întîlnită în unele graiuri populare.

În *hiclean* (< magh. *hitlen*), spiranta surdă *h* se păstrează. Aceasta era o situaţie generală în secolul al XVI-lea în ceea ce priveşte consoana *h* din cuvintele de origine străină. Totuşi chiar în textele din secolul al XVI-lea pot fi găsite exemple în care *h* să fie notat ca *v*: *vivorătu, zăduvul* [48]. Nu-i vorbă, însă, de cuvîntul *hiclean*. În această privinţă în secolul următor se face un progres, căci în pravilele de acum găsim şi notaţii cu *v*: „boiarin *hiclean*" — „boiaren *hiclean*" (175, 345); *să hicleneească* (82, 101); *hicleşug* — *hiclenşug* (155), *vicleşug* — *viclenşug* (160, 331) [49]. Din toate aceste forme se vede pe

timpina, este caracteristică limbii vechi, ca şi *spăimînta* etc. Asupra acestor forme vom reveni într-un alt paragraf.

[43] Unele trăsături fonetice vor fi prezentate în paragrafele următoare, cînd vor fi privite, însă, din alte puncte de vedere.

[44] Vezi tabloul acestor forme în LL, p. 373.

[45] Are aceeaşi formă la plural. Pentru flexiunea acestui cuvînt vezi O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 96.

[46] Nici aceste forme n-au dispărut de peste tot. Le întîlnim încă în Maramureş.

[47] Informaţia o iau din O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 352. Aici citim: „el a putut să fie cunoscut prin intermediul limbii polone *(doktor)* sau mai curînd al germanei (cu atît mai mult cu cît este vorba de un doctor austriac, Strôle)".

[48] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 104—105.

[49] *Vicleşug* < magh. *hitlenseg*. Aşadar forma muntenească este mai apropiată de etimon.

de o parte că în secolul al XVII-lea erau mai multe variante decît în cel precedent, pe de alta că de pe acum începe să-și facă loc forma cu *v*. Nu se mai păstrează grupul consonantic *tl*, care trece în *cl*[50]. În privința grupului consonantic *nș* situația este aceeași ca în secolul prcedent *(hicleșug* și *hiclenșug)*.

În textul muntenesc întîlnim *a jehui* „a jefui" : „să *jehuiască*". În cel moldovenesc găsim *a jecui*, formă mai veche *(jecui* < *jac* „jaf" < pol. žak) : „să fure sau să *jecuiască*" — „să fure sau să *jehuiască*" (66, 317). *Jehui* este o fază intermediară între *jecui* și *jefui*.

Consoana *n* se păstrează în *gînscă*, sistematic în V și uneori în M. Aici *n* se explică etimologic (< vsl. *gonsĭ* și *ġonsĭka*). Prezența acestei forme încă în unele graiuri din Transilvania trebuie considerată, așadar, ca o continuare a unei particularități arhaice[51]. În textul muntenesc avem a face după LL și BC, și cu un fonetism particular : *gîiscă* (BC, 275), *gîiște* (BC, 274) ; „de va fura o dată sau... și de trei ori găină, *gînscă*... să se iarte" — „de va fura o dată sau... și de trei ori găină, *gîiscă*... atunce să se iarte" (LL, 37-38) ; *gînște-gîiște* (LL, 34). Avem a face cu o modificare a formei curente în secolul al XVII-lea, prin analogie. Forma cu *-îi-* reprezintă ducerea mai departe a unui procedeu întîlnit și în alte tipărituri ale secolului. Încă la Varlaam notăm forme ca *demîineață, rămîine, tătîine*-său[52]. Acestea nu au intrat în limba literară și, poate, n-au constituit niciodată o realitate fonetică în graiul vorbit (cu atît mai mult forma *gîiscă*, a cărei apariție este cu totul particulară). În ediția din 1962 a pravilei lui Matei Basarab notația cu *-i-* nu mai apare. Se notează *gînscă, gînște* (M 319, 318), ca și în V.

Am văzut că în multe cazuri avem forme duble. Mai notăm și *nemărui-nemănui* (66, 317 ; 115, 179) ; *mănuntaele-măruntaele* (173, 344). În primul cuvînt avem disimilația consonantică *m — n* > *r — n*, în al doilea *n—n* > *r—n*. Formele ce prezintă disimilația există alături de celelalte. La cel de al doilea cuvînt prima formă, nedisimilată, va dispărea mai tîrziu.

Tot aici trebuie să discutăm și formele iotacizate ale unor verbe de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a. Pravilele arată, ca toate textele din secolul al XVII-lea, că avem, în privința verbelor în *-t, -d, -n, -r*[53], aceeași situație ca și în secolul precedent. Toate graiurile cunoșteau, adică, forme ca *eu văz, eu spui* etc. Exemple : *să cadză — să cază*

[50] În secolul al XVI-lea avem și *tl* și *cl*.

[51] Însă *gînsac* este formă generală. Căderea lui *n* de la feminin se poate datora necesității de a face o mai mare deosebire între feminin și masculin. *Gînscă*, cu *n*, mai poate fi auzit și prin Moldova, ca nume de familie.

[52] Vezi RCL, p. 98. Pentru explicarea fenomenului vezi și G. I s t r a t e, *Un phonétisme caractéristique de la „Psaltirea scheiană"*, în „Recueil d'études romanes", Bucarest, 1959, p. 302, unde autorul spune că *rămîine, demăineață, tătîine*-său apar în *Cazania* lui Varlaam datorită analogiei cu *mîine, pîine*.

[53] Vezi Gh. I v ă n e s c u, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iași, 1948, extras din «Buletinul Institutului de filologie romînă-Iași», vol. XI—XII (1944—1945), p. 272 și urm.

(77, 327) ; *să șadză* — *să șază* (126, 151) ; să-l *ardză* — să-l *arză* (85, 121); „să-l *ascundză*" — „să-l *ascunză*" (68, 319); „să *creadză*" — „să *crează*" (74, 324) ; „să-l *închidză*" — „să-l *închiză*" (90, 237) ; *să trimiță* — *să trimeață* (92, 238) ; „să-l *scoață*" (75, 325) ; *să împarță* (87, 123) ; „să să *desparță*" — „să se *desparță*" (73, 324). Formele acestea se explică prin evoluție fonetică normală. Astăzi se mai întîlnesc în subdialectul muntenesc și, parțial, în cel crișean. Lipsa formelor iotacizate constituie, azi, o trăsătură esențială a subdialectului moldovenesc în primul rînd[54].

Particularități morfologice

Substantivul. Substantivul *vlădică* (< vsl. *vladika*), întîlnit în M, are, de regulă, în V forma *vlădic*. Ele se deosebesc și la genitiv-dativ : „oricare *vladic*" — „oricare *vlădică*" (75, 326) ; *vlădicul* — *vlădica* (157, 139) ; „avearea *vlădicului*" — „avearea *vlădicăi*" (76, 326)[55].

O serie de substantive au pluralul în *-e* (astăzi acestea au *-i*), în ambele texte : *coade* (91, 237), *nunte* (130, 259)[56], *obeade* (164, 335), *plate* (357, 385), *rane* (117, 180), *sudalme* (159, 141)[57].

Substantivul *funie* (< lat. *funis*) are formele din secolul al XVI-lea[58] : sing. *fune* — pl. *funi* : „va lovi pre altul... cu *fune*" (152, 135) ; „scări sau *funi*" (184, 98). Pînă astăzi în nordul Transilvaniei *fune* este singura variantă cunoscută.

La genitiv-dativ, alături de formele obișnuite și cunoscute și azi, întîlnim și unele arhaice, după cum arată exemplele : „de să va afla în mijlocul a *bărbat* și a *fămeae* adecă între casnici cum să fie vreo vrajbă" (M, 181 ; vezi și V, 118) ; „vor face silă *a cuconi*" (V, 141)[59] „înaintea *a oameni* mulți" (152, 134) ; „iaste fecior lui Petr" (87, 123)[60]. Alături de acestea se folosește, mult mai des, și forma de dativ cu *la*, care s-a și impus, cealaltă dispărînd.

Substantivele nume de ființe au acuzativul cu sau și fără prepoziția *pre*. Lipsa prepoziției se semnalează mai rar : „robul cel cumpărat iaste datoriu să agiute *domnu*-său" (V, 105) ; „iaste volnică să pue și să lase ispravnic *fiiu*-său" (M, 278).

Și la vocativ, alături de formele azi normale, întîlnim forme vechi, în *-e*, care în secolul al XVI-lea erau mai numeroase : „atunce ia

[54] Formele celelalte (*aud, spun, trimit* etc.) se datoresc analogiei cu cele în care *-d, -n* etc., se explică etimologic.

[55] Textele din secolul al XVI-lea notează *vlădică* — genitiv *vlădicăei*.

[56] La genitiv *nuntei* : „darurile ceale de naintea *nuntei*" (M, 224) ; „*taina nuntei*" (146, 218).

[57] Pe aceleași pagini găsim și *sudălmi*.

[58] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, vol. II, p. 100, 101.

[59] În M, 304 „... *a coconi*".

[60] Am păstrat forma *Petr*, ca în LL și M. În V *Petrî* !

lu, *preote*" (M, 157); „iară de va dzice neştine altuia: *frenţile* sau *gîrbove* sau alte... tot să va certa" (V, 153)[61].

Adjectivul. Semnalăm prezenţa încă a pluralului *goli*, cu păstrarea lui *l (gol* < vsl. *golŭ)*: „*goli* cu pieile" (96, 242). Adjectivul *vie* (fem. de la *viu)* are, la plural, ca şi în secolul precedent, două forme: „să fie amîndoaă *vii*" (M, 232); „vor fi *vie* amîndoaă" (M, 231; vezi şi V, 108).

Pronumele. Amintim, mai întîi, unele pronume care astăzi au dispărut din limbă: *cineşi* „fiecare" (M, 277); *niscare* (62, 289), *neştine* (100, 245). Un pronume des întîlnit este *alalt* (< *ăl+alt*; forma *alalt*, cu *a*, se datoreşte asimilaţiei): „vor fi prea iubind unul pre *alalt*" (99, 244). Azi acest pronume apare în compunere cu *cel, cest.*

Adesea apare pronumele *care* în locul lui *cine*: „*carele* va lua... aceale bucate... piarde-ş-va... ce au luat singur" (M, 328); „*Carele* să chiamă hotru şi cînd să va certa"[62] (V, 125; vezi şi M, 150).

Pentru femininul de la *altul* găsim genitiv-dativul *alţii(a)*: „*alţii* eparhii" — „(al)*alţii* eparhii" (171, 341)[63].

Pronumele demonstrativ *(a)ceea* are la genitiv-dativ forma *(a)ceii(a)*: „sămnul *aceii* vite" — „semnul *aceii* vite" (58, 285); „feciorul *ceiia*" (110, 222). Forma actuală, *(a)celei(a)*, este refăcută după cea de plural, *(a)celea(a)*.

Remarcăm, ca şi la substantiv, formarea acuzativului la unele pronume cu şi fără prepoziţia *pre (pe)*: „de-aş... găsi *pre cineva*" (193, 313); „de-aş avea *ceneva*" (190, 310); „să găsesc *cineva*" (190, 311).

Unele modificări din textul muntenesc aduc particularităţile regionale specifice, altele provin din preocuparea de a face textul mai clar sau de a-l îmbogăţi. Despre acestea vom vorbi, pe larg, în altă parte. Aici subliniem o deosebire importantă între cele două texte, anume aceea a folosirii pronumelui (adjectivului) posesiv de persoana a III-a. Exemplele sînt foarte multe: „den hotarul *său*" — „de în hotarul *lui*" (54, 281); „un văcar de va lua asupra *sa* un bou să-l pască" — „un văcariu de va lua asupra *lui* un bou să-l pască" (58, 285); „va fi sămănat sămînţa *sa* în pămînt strein" — „va fi sămănat sămînţa *lui* în pămînt striin" (57, 283); „singur cu voia *sa*" — „singur cu voia *lui*" (77, 328); „de să va tocmi vre un lucrător şi de va lua asupra *sa* să lucreadze o vie" — „de să[64] va tocmi vreun lucrătoriu şi de va lua asupra lui să lucreaze o vie" (55, 282).

Înlocuirea lui *său, sa* prin pronumele personal de persoana a III-a (cu valoare de pronume posesiv) *lui*, s-a făcut deoarece acesta are forme care se acordă în gen, număr şi caz cu numele posesorului. Este

[61] Vezi şi M, 135, unde găsim *sfrenţite*.

[62] Acesta este titlul unui paragraf.

[63] În V, 171, este „corectată" forma, notîndu-se *altii* (!), iar într-o notă se precizează chiar că în original este *alţii* !

[64] În LL *se* ! De altfel, în mai multe locuri constatăm această deosebire între M şi LL.

drept că în unele cazuri înlocuirea aduce mai multă claritate. Uneori însă aceasta s-a făcut mecanic, cum arată, între altele, și ultimul din exemplele citate mai sus.

Un pronume ce apare, de asemenea, de mai multe ori, este *andesine*, în V și *adins eluș* în M „el însuși" ; în V forma este invariabilă, în M mai apare *adins tineși, adins eiș*[65].

Apare des pronumele reflexiv (forma neaccentuată, la dativ) cu rol de adjectiv posesiv : „cu muiarea-*și*" (87, 124) ; „supt patu-*ș*" (101, 246) ; „ibovniculu-*și*" (M, 242)[66] ; „sabiia bărbatului-*și*" (V, 101)[67] ; „să o dea la oamenii ei sau la părinți-*și* sau la frați-*ș*" (M, 537).

Verbul. Unele verbe au alt aspect la infinitiv decît astăzi. Notăm, mai întîi, *a adaoge* : „va mai *adaoge*" (72, 323). Infinitivul acesta reprezintă forma primitivă (< **adaugēre*). La altele există două forme de infinitiv : *a îndzestri* (V), *a înzestra* (M) ; *a zăloja* (V), *a zăloji* (V, M). Exemple : „o va *îndzestri* și să va cununa" — „o va *înzestra* și se va cununa" (139, 255) ; „va *zăloji* casa" (126, 151) ; „va *zăloja* casa sa" — „va *zăloji* casa lui" (185, 99). Se vede, așadar, o oscilație între o formă sau alta (cea actuală este *zălogi*, derivînd, ca și celelalte, de altfel, de la *zălog* < vsl. *zalogŭ*).

Deși destul de rar, apare infinitivul cu formă substantivată și cu valoare de verb : „să fie destoinic de a-l putia *creaderea*" (109, 233) ; „de a-i *luarea* darul" (BC, 166) ; „de a-l *oprirea* cîtăva vreame" (ibid.)[68]. „să se părăsească de-a *slujirea* sau să slujască" (M, 116) ; „să aibă a-ș *darea* seama" (300, 326).

În ceea ce privește diateza, atrage atenția a *nașle* „a se naște", care are formă activă și valoare reflexivă : „cuconii carii *nasc* cu șase deagete" (95, 240)[69], „cela ce-ș va hicleni moșiia și nașterea de unde *au*[70] *născut*, acela mai cumplit să-l cearte" (93, 239). Încă din secolul al XVI-lea avem *a nașle* și *a se nașle*. Nu se poate stabili o normă oarecare în ceea ce privește folosirea celor două forme, ambele cu valoare reflexivă. Totuși *a naște* „a se naște" este mai puțin frecvent decît forma reflexivă[71]. Al. Graur[72] arată că *a naște* „a se naște" se

---

[65] Vezi discuția acestora mai departe, la prepoziție.

[66] În V, 97, notăm -*ș*.

[67] În M, 246, notăm, de data aceasta, -*ș* !

[68] În M, 117, exemplele acestea sînt transcrise greșit : „de-*ai* luarea darul" ; „de-*al* oprirea cîtăva vreame".

[69] În M, *coconii*.

[70] În M, *a*.

[71] Folosind indicele, în manuscris, alcătuit de Corneliu Dimitriu, la *Cartea cu învățătură* (1581) a lui Coresi, am stabilit *că a (se) naște* cu diversele sale forme și valori apare de 76 de ori : *a se nașle* de 34 de ori, *a nașle* „a nașle" de 14 ori, *a nașle* „a se naște" de 19 ori, iar forme ca *sint (eram) născut* — de 9 ori. Cu timpul, *a nașle* „a se naște", care în limba veche era folosit peste tot, este întîlnit din ce în ce mai rar. Îl vor folosi și Ghica, Bălcescu, Eminescu, Sadoveanu. În graiurile populare *a nașle* „a se naște" se mai păstrează în Maramureș,

explică prin pierderea pronumelui reflexiv. Într-adevăr, unele forme active se explică în felul acesta: *a căi* < *a se căi* < vsl. *j kaatisę*. Aici forma primitivă era reflexivă. Astfel s-a creat perechea reflexiv-activ. Verbul latin **nascere* (= *nasci*) dă *a naște* care înseamnă, la început, și „a naște" și „a se naște". Sub influență slavă apare și forma *a se naște*. Există, în acest moment, perechea activ-reflexiv, încît nu se mai justifică aici pierderea pronumelui reflexiv. O dată cu crearea formei reflexive, cea activă cu valoare reflexivă se întrebuințează tot mai rar. Harta amintită din ALRM arată, credem, convingător, acest lucru[73].

În conjugare sînt unele verbe care se deosebesc de cele de astăzi. Totuși aceste forme nu au frecvența pe care au avut-o în secolul al XVI-lea. Avem în vedere formele în *-esc, -ez*. Astfel notăm *curățează* (M, 115); *să îndirepteadze — să îndrepteaze* (119, 182), *să adeverește — să adeverează* (168, 339), *să veaghe* „să vegheze" (118, 181).

Verbul *a cere*, ca și în secolul al XVI-lea, are, alături de formele vechi, și altele (mai rar însă), care se păstrează pînă azi, „*cerșut-au* carte de mărturie" (M, 378); *va fi cerșut* (72, 323); „*cerșu* de la dinsul" (M, 380); *să ceae* (74, 324), „să *ceară* voe" (75, 326)[74].

Verbul *a omorî* are la persoana a III-a a prezentului conjunctiv *să omoară* (cu *ă*!), ca la prezentul indicativ. Așadar aici nu apare diferențierea *ă/e*: „să-l *omoară*" (100, 245); „să nu-i *omoară*" (93, 239)[75]; „n-are voe să o *omoară*" (100, 245). Particularitatea aceasta nu se întîlnește exclusiv în textele juridice. O întîlnim de exemplu și în *Noul Testament* al lui Simeon Ștefan (1848)[76].

Pentru exprimarea perfectului compus se folosește, pe lîngă forma obișnuită („l-*au clevetit*" — l-*au pîrît*", 194, 314), și cea alcătuită din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului de conjugat: *au fost avînd* (83, 301); *a fost plătind* (56, 282); „*au fost fiind* moșiile cuiva" (91, 237)[77].

---

nordul Crișanei și părți vecine din Transilvania (ca arie compactă) și, în puncte izolate, și prin alte părți, după cum se poate vedea din harta 197 „M-am născut" din ALRM II, 1.

[72] Vezi Al. Graur, *Les verbes „réfléchis" en roumain*, în «Bulletin linguistique», VI, 1938, p. 78—80.

[73] Această tendință de creare a perechii activ-reflexiv a dus, cel puțin în secolul al XVI-lea, la crearea mai multor forme care apoi vor dispărea din limbă: *a se făgădui* (< magh. *fagadni*), *a se cuteza* (< lat. *cottizare*) etc.

[74] Vezi, pentru explicarea acestor forme, O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 155—156.

[75] Astăzi, în Banat, indicativul prezent, persoana a III-a sing. este (el) *omoare*, plecîndu-se, de data aceasta, de la persoana a III-a a conjunctivului prezent în forma lui actuală; acest lucru a fost favorizat, poate, și de identitatea persoanei a III-a la cele două timpuri la alte verbe: *el (să) scrie*. Vezi, ALRM I, 2, harta nr. 406 „El omoară".

[76] Vezi și O. Densusianu, *op. cit.*, II. p. 135.

[77] Un astfel de perfect compus se păstrează și azi în unele graiuri din vestul țării.

Mai semnalăm și apariția frecventă a prezumtivului : *vor fi slujind* (M, 542) ; *să fie mulgînd* (58, 284). Cu timpul, acest mod se folosește tot mai rar în graiurile populare.

Adverbul. Adverbul *furiș* (< *fur* „hoț"+suf. -*iș*) apare, în ambele texte, singur sau cu prepoziția *pre* : „să fie mulgînd oile stăpînusău *furiș*" (58, 284), „le va găta *pre furiș*" — „le va găti *furiș*" (99, 244); „iară de va lua *pre furiș* (78, 328) [78].

Foarte rar apar și adverbele *cîndai* (140, 256), *încai* (M, 103). Mai notăm adverbul *oareunde* „undeva" („au fost *oareunde* un cucon", V, 163), ce apare în ambele texte (vezi și M, 334).

O deosebire între cele două pravile stă și în folosirea, în prima, a adverbului *alegînd* „(decît) numai", în a doua a adverbului *numai* (singur sau precedat, de regulă, de prepoziția *fără*) : „*alegînd* de nu-ș va da bucatele unora ca aceia" — „*numai* de nu-ș va da bucatele unora ca acelora" (104, 249) ; „*alegînd* de să vor prileji ranele să fie la piept" — „*fără numai* de să vor prileji ranele să fie la piept" (106, 250) ; „cel rănit... iaste vinovat morții-și ; *alegînd* de va fi rana de ceale... de moarte" — „cel rănit... iaste vinovat morții-și, *fără numai* de va fi rana de ceale de moarte" (129, 251) [79].

Prepoziția. Este des întîlnită, pentru exprimarea reciprocității, prepoziția *ande (adins)* „între", urmată de un pronume personal. Prima formă apare în V, cealaltă în M. Prepoziția aceasta are, așadar, o întrebuințare specială [80]. În V. ea este urmată de pronumele *sine* (cu care, de regulă, se contopește) iar în M mai ales de *eiși* (pronumele *ei*+particula -*și*). Aceasta este încă o deosebire esențială între cele două pravile : „pentru vreo vrajbă, ce-au fost avînd ei *andesine*" — „pentru vreo vrajbă ce-au fost avînd ei *adins eiș*" (83, 101) ; „cînd să vor gîlcevi doi oameni *andesine*" — „cînd se vor certa doi oameni *adins eiș*" (75, 325) ; „să-și împarță vreun lucru sau vreun loc *andesine*" — „să-ș împarță vreun lucru sau vreun loc *adins eiși*" (55, 282) [81].

Prepoziția *pregiur (prejur)* apare mai des în secolul al XVI-lea. Cu timpul (și acest lucru se observă chiar din secolul al XVII-lea) prinde tot mai mult teren forma *împregiur (împrejur)*, care, de altfel, în secolul al XVI-lea se întîlnește foarte rar. *Pregiur* cere acuzativul : „vor fi fost oameni mulți strînși *pregiur* acel vrăjmaș", V, 90 (în M, 236, avem *prejiur*).

---

[78] O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 69, 70 notează, pentru secolul al XVI-lea, *furiș* si *în furiș*.

[79] Pentru *alegînd* vezi, O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 162, 177, Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 153.

[80] De aceea, în indicele de cuvinte la *Carte romînească de învățătură. 1646*, București, 1961, p. 385, se arată că unul din sensurile lui *andesine* este „între ei". Un alt sens este „el însuși". În M, avem mai multe forme : *adins tineși* („să te înșeli *adins tineș*", M, 376), *adins eluși* („carele fură și *adins eluș* se pocăiaște", M, 543.; „gîndi *adins eluși*", M, 165).

[81] Pentru prepozițiile în discuție vezi și O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 177.

Notăm două valori mai neobişnuite ale prepoziţiei *spre*, care poate fi înlocuită, astfel, cu *la* sau *faţă de* : „ce-l ce va osindi giudeţul *spre* moarte" — „ce-l va osîndi judecătoriul *spre* moarte" (90, 237) ; „are vrăjmăşie *spre* dînsă", V, 118 (în M, 181 *pre* !).

Prepoziţia *de* „dintre" (*de* apare, astfel, într-o construcţie ce înlocuieşte genitivul partitiv latin) se întîlneşte de cîteva ori şi în textele juridice. Asemenea construcţii erau foarte frecvente în secolul al XVI-lea : „fieşcarele *de* dînşi" — „fieşcarele *de* dinşii" (169, 340) ; „vreunul *de* dînşii" (M, 277).

Conjuncţia. Unele observaţii privind conjuncţia vom face în paragraful consacrat sintaxei. Aici notăm conjuncţiile *au* „sau" (dar şi *sau*, uneori în aceeaşi frază) (59, 286), *veri* „ori" (68, 319). Am notat, în V, şi *să* „dacă" : „*să* are fi ce boiarin" — „*de* ar fi ce boiaren" (98, 243). Conjuncţia *să* „dacă" era mult mai des întîlnită în secolul al XVI-lea. Astăzi mai apare prin Maramureş.

În încheierea acestui paragraf, facem observaţia că particula *-şi* (< lat. *sic*[82]) apare încă destul de des, atît la pronume cît şi la adverbe : *cevaşi* (177, 347) ; *atunceşi* (V, 78) etc.

Sintaxă, stil

În manualul de *Istoria limbii literare*, vol. I, observaţiile privind sintaxa aproape lipsesc. Nu se face, în primul rînd, o analiză a frazei textelor juridice, care trebuie privită în comparaţie cu cea a textelor de mai înainte (religioase mai ales). Lipsesc, de asemenea, din lucrarea amintită şi aprecierile asupra stilului în general al acestor texte. Vom discuta mai jos aceste fapte la un loc.

Fraza textelor juridice, curăţată, în bună parte, de numeroasele elemente lexicale bisericeşti (în majoritate de origine slavă), de citatele biblice, obositoare, de numeroasele formule şi expresii caracteristice textelor cu conţinut religios,cîştigă în simplitate, conciziune şi claritate. Se impune, aici, o remarcă : pravila lui Matei Basarab este, în această privinţă, inegală, datorită conţinutului ei amestecat. Dar chiar glavele şi zacealele cu caracter canonic se deosebesc, întrucîtva, de textele religioase. Ele constituie ceva intermediar în sensul că se îndepărtează întrucîtva de literatura religioasă propriu-zisă. Mai trebuie să adăugăm şi faptul că textul tradus din limba greacă este mai greoi, în comparaţie cu celălalt, luat din pravila lui Vasile Lupu (deoarece Daniil nu ştia atît de bine greceşte).

Deşi textele juridice sînt traduceri, nu vom întîlni totuşi aici fraza, adesea artificială, din textele religioase (ca urmare a traducerii foarte fidele a originalului slav). Avem, de data aceasta, cu excepţii, desigur, o frază mai clară, mai firească. Exprimarea este liberă, căci, adesea,

[82] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.* p. 175. Autorul consideră *-şi* un sufix.

traducătorul, cum s-a văzut în altă parte, păstrează din originalul bizantin numai ideea. Exprimarea raporturilor gramaticale este mai clară.

Stilul administrativ este lipsit de imagini artistice, de preocupările în general, de înfrumusețare a expresiei. Un vacobular anumit, o frază mai simplă și, cînd este vorba de texte juridice, un ton imperativ, sentențios, iată ce caracterizează, în general vorbind, stilul administrativ.

Înainte de a vedea unele fapte de amănunt privind sintaxa se impune următoarea observație : stilul în general (avem în vedere, în primul rînd, textul comun celor două pravile) este uniform, simplu. Există puțină variație în felul de a alcătui fraza (am putea spune în redactare, dat fiind raportul dintre traducere și original). Numeroase fraze au următoarea structură : propoziție subiectivă+subordonată condițională+propoziție principală : „Cela ce va face tocmală cu altul pînă în cutare vreame, de nu-i va da cutare lucru, ca să aibă voe să ia cutare sat" (V, 77 ; vezi și M, 327). Alteori fraza este mai complexă, păstrîndu-se însă structura arătată : „Oamenii cei domnești, încă de să vor prileji să fie zlobii și vor face asupreale și vor împresura săracii, fără de știrea domniei ; pre unii ca aceștia cini-i va sudui nu să va certa ca un suduitoriu de domnie" (V, 83 ; vezi și M, 101). Abundă în ambele legiuiri propozițiile subiective și circumstanțialele condiționale (ipotetice), cerute de conținutul însuși al articolului de lege, (al zacealei). În locul condiționalei apare, de numeroase ori, o circumstanțială de timp. Așa se explică de ce cele două subordonate, condițională și temporală, apar și „coordonate" între ele : „*Cînd* va fi neștine nebun și afară de minte și *de*-s va ucide pre tată-său sau pre fiiu-său, aceluia să nu i se dea nice un feliu de certare..." (M, 99 ; vezi și V, 94). Apar și false condiționale, ca rezultat, desigur, al unei contaminații. Exemplele sînt mai numeroase în textul muntenesc. Procedeul caracterizează graiul popular. Exemple : „Ceia ce fac banii domnești și *de* vor îndrăzni să spurce aurul sau argintul pentru dobînda lor, cu altă nemică nu vor plăti, numai cu capetele" (V, 85 ; vezi și M, 122). „Cela ce va jura cuiva să-i slujască cu credință și mai apoi *de*-l va sudui, acela face greșală cum ară sudui pre domn" (M, 102 ; vezi și V, 84).

Aceleași observații avem de făcut (mai rar însă) în legătură cu falsele temporale : „Cela ce va zugrăvi chipuri de oameni cu rușine și cu ocară asupra lor și mai vîrtos *cînd* le va pune la vreun loc să vadză mulți, să să cearte ca și ceialalți" (V, 159 ; vezi și M, 141).

Procedeul acesta, fără a crea greutăți de înțelegere, lipsește fraza de o înlănțuire corectă a propozițiilor. Cînd, ca rezultat al schimbării gîndirii, propoziția ce urmează are alt subiect decît cel așteptat, iese și mai mult în evidență alcătuirea, cu totul liberă, a frazei (sau ceea ce am putea, cred, numi caracterul asimetric al frazei) : „Cela ce va dzice giudețului că : am fost bat, cînd am făcut această greșală, giu-

dețul nu-l va crede" (V, 166). „Cela ce va zice judecătoriului că am fos beat cînd am făcut această greșală, atunce judecătoriul nu va crede" (M, 336).

O altă remarcă ce se impune este aceea privind poziția propoziției principale. Aceasta stă, adesea, la sfîrșitul frazei. Acest lucru este explicabil, căci propoziția principală reprezintă, de fapt, sentința, ori aceasta este formulată după ce au fost arătate împrejurările. Uneori, descrierea largă a acestor împrejurări face ca principala să fie precedată de numeroase subordonate. Cîteva exemple: „Cela ce va lua acel lucru ce i s-au dat drept suflet și de-l va lua de față să vadză ș-alții, atunce nu-ș va piiarde venitul" (V, 78; vezi și M, 328). „Cela ce va sudui sau va ucide pe vreun judecătoriu, sau pe vreo slugă a judecătoriului, pre care-l [83] va fi trimis judecătoriul să facă vreo sluibă, iar neștine-l va învălui și nu-l va lăsa să [84] imple sluiba după învățătura mai marelui său, această greșală iaste ca și cînd ar fi suduit pre domnie" (M, 101; vezi V, 82).

Pentru exprimarea diferitelor raporturi sintactice existau în limba veche și alte instrumente gramaticale decît astăzi. Iată unele din aceste conjuncții întîlnite în textele juridice: *pînă* „cît timp" [85], *mainte de ce* „pînă să" [86], *cît* „încît", *pentru ce* „pentrucă", *pentru căce(că)* „fiindcă", *pentru (ca) să* „ca să" etc. Domină locuțiunile conjuncționale. Este de semnalat folosirea locuțiunii conjucționale *de vreame ce* pentru a introduce condiționale (temporale): „*De vreame ce* ocinele ucigătoriului pogor den bătrîni, ce să dzice de la părinți, atunce cuconii ucigătoriului nu-și vor piiarde ocinele" (V, 91; vezi și M, 238). „Cela ce va cumpăra lucru de furtișag, acela să aibă certare *de vreame ce* să va afla c-au știut că iaste de furat" (M, 330; vezi și M, 80).

Cînd textul este greoi, aceasta se datorește structurii frazei, numeroaselor subordonate, revenirilor [87]. Nu totdeauna însă fraza are caracterul lapidar și imperativ al celei din legiuirile de mai tîrziu. Și de data aceasta trebuie să apelăm la original. Vechile noastre legi, imită în această privință, dreptul bizantin. Se vede, din unele glave și zaceale, concepția moralistă a dreptului din evul mediu. Era aici o apropiere între textul legislativ și cel religios. Există, de aceea, fraze, zaceale întregi care cuprind mai ales sfaturi, cu scopul de a-l feri pe cititor de a comite o infracțiune. Citez doar un exemplu pentru a vedea caracterul lui moralist: „A patra însurare se desparte fără dă nici o socoteală, pentru că e afară de leage; și aceaia nuntă nu

---

[83] În LL, 67, în ambele texte avem *carele!*

[84] În LL, 67, în ambele texte avem *să-și!*

[85] „n-au luat nemica *pînă* au fost tată-său viu" (M, 322).

[86] „s-au cununat bărbatul cu creștina *mainte de ce* s-au fost despărțit de muiarea cea eretică cu judecata besearicii" (M, 180).

[87] Vezi de exemplu V, 106 (glava 13, zac. 1), M, 250 (glava 248, zac. 1).

se chiamă, ce viață porcească adecă cum se tăvăleaște porcul în tină și să întină și se impute, așijderea și acea a patra însurare ce să însoară omul" (M, 228).

Nu totdeauna se prevede o hotărîre (sancțiune) precisă, așa cum s-a putut vedea în multe din exemplele citate pînă aici. Se lasă judecătorului libertatea de a hotărî asupra sancțiunii: „...să se pedepsească după cum va fi voia judecătoriului" (M,317). Pe alocuri, caracterul imperativ al frazei este diminuat de precizarea că „o samă de dascăli"propun o anumită hotărîre. Se face aluzie și la izvoare, ceea ce are același efect pe plan stilistic: „Iară alte pravile sau legi zic să se taie mîna celuia ce va jura strîmb" (M, 280). „Pravilele ceaste mai noo dau învățătură tatălui celuia ce-ș va hotri fata să i se tae capul" (V, 127). Există și cîteva zaceale unde se arată ce spun unii sau alții despre o anumită infracțiune, fără a se preciza care din hotărîrile lor să se aplice. Toate acestea fac, pe alocuri, să fie atenuat sau chiar înlăturat tonul sentențios, care rămîne o caracteristică importantă și pentru aceste texte.

Spuneam că textele juridice din secolul al XVI-lea sînt mai mult decît niște simple traduceri. Topica este, în cea mai bună parte, cea firească. Mai persistă, însă, unele trăsături străine limbii noastre, ca influență directă a originalului sau, poate și indirectă, a altor texte, cu lectura cărora cei doi traducători se îndeletniciseră, desigur. Astfel, în cîteva cazuri, subiectul desparte verbul la formă compusă: „măcar că s-au *el* lăsat" (118, 182) „cînd se-are fi *furul* schimbat" (V, 104; vezi și M, 249); „de nu va fi *tatăl* început svada" (V, 192; vezi și M, 313); „să va fi *singură* dat vinovată" (V, 120); „va fi *cel rănit* mîncat niscare bucate greale" (107, 251).

De asemenea, în cîteva cazuri și adverbul sau locuțiunea adverbială este în situația de mai sus: „de nu va *amu* putea" (V, 195); „să nu *cumva* facă silă" (116, 180); „nu să va *numai* omorî" (V, 135, vezi și M, 257); „l-au *într-alt chip* vătămat" (192, 313).

Am notat de cîteva ori, ca un reflex al sinatxei slavone, o altă topică a complementului direct exprimat printr-un pronume personal: „va fi îngrozindu-*l*" (184, 98); „va certa-*l* mai puțin" (176, 346); „mai puțin va certa-*i* giudețul" (V, 178) (în M, 348: „mai puținu-i va certa judecătoriul").

În sfîrșit, mai observăm, uneori, și lipsa complementului direct sau indirect, exprimat printr-un pronume personal, ca în exemplele[88]: „[*ne*] porunceaște noao" (M, 220); „ispravnic lor nu [*le*] va lăsa" (M, 278); „primiți[*-i*] pre dinșii" (M, 379); „cui [*îi*] iaste frică" (M, 275); „judecătoriul [*îi*] va da lui să facă jurămînt" (M, 280).

Aceste construcții, mult mai frecvente în traducerile anterioare, arată că exprimarea devine tot mai liberă de modelul după care s-a

[88] Notez, la locul potrivit, în paranteze drepte, pronumele ce lipsește din text.

tradus, mai firească, mai apropiată de limba vie. Și în această privință trebuie subliniată, deci, contribuția textelor juridice din secolul al XVII-lea.

Lexicul

Studiind lexicul celor două pravile din secolul al XVII-lea trebuie să distingem, pe de o parte, elemente caracteristice întregii limbi, elemente specifice unei regiuni sau alteia în secolul amintit (unele din acestea sînt, cum vom vedea mai departe, specifice celor două subdialecte, muntenesc și moldovenesc, pînă astăzi). În sfîrșit, vom urmări și în ce măsură se poate vorbi de o terminologie juridică în acest secol.

Se știe că textele din secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea se caracterizau prin multe slavonisme, în cea mai mare parte dictate de conținutul tipăriturilor. Deși pravilele din vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab sînt traduceri, totuși termenii de origine străină prezenți aici, (cu excepția unor termeni religioși, înrădăcinați în acea vreme) nu sînt, totuși atît de numeroși, cum ne-am aștepta. Se folosește, de regulă, o terminologie romînească. Avem în vedere, în primul rînd, părțile comune celor două pravile. Altfel spus, observația aceasta privește mai ales pravila lui Vasile Lupu. Deși termenii religioși de origine străină sînt mai numeroși în pravila muntenească, totuși paginile acestea se deosebesc, cum s-a văzut mai înainte, de alte traduceri religioase, prin stilul și tonul ce caracterizează un text cu conținut juridic.

La Varlaam de exemplu este mai mare bogăția de sinonime decît în textele juridice unde și stilul, în general, este mai simplu. O explicație a acestei situații este și aceea că la Varlaam găsim, cum am mai arătat, un început de exprimare artistică. Fără a putea vorbi și aici de o astfel de exprimare, trebuie să constatăm însă că, uneori, se vede (mai ales în pravila lui Matei Basarab) o oarecare grijă pentru alegerea cuvîntului.

Avînd în vedere lexicul în general, putem conchide că se continuă situația din secolul al XVI-lea, că adică încă nu se stabiliseră anumiți termeni care astăzi se întrebuințează curent în limbă. Se impune însă o observație : nu numai conținutul, ca atare, al pravilelor, dar, uneori, și vocabularul reflectă caracterul lor feudal, caracterul lor de clasă. Următorul fragment este edificator : „aceasta se înțeleage, de va fi *om de ocină* să-l scoață den ocinile lui cîtăva vreame, cîtu va fi voia giudețului ; iară de va fi *om mai de gios*, să-l bată ca pre un fur și să-l trimiță la ocnă cîtăva vreame" (V, 66).

Astfel, pentru „țăran" avem termenii *om de gios (om de jos)* : „un *om de gios*, cum să dzice țăran" (V, 97), *om mai de jos* (M, 318), *om mișel* (M, 318), *slugă* („de va fi *slugă*, ce să zice om mai de jos... să-l poarte de codele cailor", M, 318). Apoi alături de *boiaren* (M, 317)

mai notăm *om de-a firea* (M, 318), *om de rudă bună* (M, 318), *om de mare cinste* (M,317), *om de ocină* (M,318).

Vom da, mai întîi, o serie de elemente lexicale comune, ce caracterizau întreaga limbă. Unele din acestea se păstrează și astăzi, chiar dacă au altă formă : *a se acolisi* „a se lega, fără motiv, de cineva" (< ngr. *ecollisa*) : „Cînd *se va acolisi* un om de altul nefiindu-i cela nice cu o deală" (M, 250) ; *bolniță* „infirmerie" (78, 328) ; *chizeșie-chizășie* „garanție" (120, 183) ; *cetas* „membru al unei cete" (125, 150) ; *cescuț* (dim. de la *ceas)* „timp scurt, moment" (196, 315) ; *a se cuceri* „a se ruga cu umilire" (195, 315)[89] ; *cerca* „căuta (M, 322) ; *cin(-uri)* „rang" (M, 527) ; *cliros* „cler" (90, 236) ; *a se ciudi* „a se mira" (M, 352) ; *cinghiasă* „femeie ce cîntă la petreceri cu tambura" (< tc. *čengi*) (M, 115) ; *coconie* „copilărie" (M, 377) ; *dveră* „ușă" („*dveri* ale altarului", M, 76) ; *dosadă* „ocară, insultă" (M, 195) ; *a dosădi* „a ocărî, a insulta" (M, 227) ; *eres* „erezie" (M, 527) ; *finie* „înrudirea prin cununie" („iaste și altă rudenie dă pre cununie, carea să chiamă pre limbă proastă nășia sau *finie*", M, 209) ; *grosime* „simplitate, necioplire" (173, 343) ; *gros* „simplu, necioplit" (172, 343) ; *gubav,-ă* „slăbănog, lepros" (M, 227) ; *greime* „greutate, gravitate" (M, 227) ; *a se împoncișa* „a se opune (împotrivi)" (M, 438) ; *a îngreca* „a însărcina, a lăsa gravidă" (M, 210) ; *încurare* „cursă, alergare" („de va mearge la *încurarea cailor*", M, 221) ; *a (se) împlea* „a (se) împlini (îndeplini)" (163, 334) : „pînă *a să implia* 9 ai", V ; *june* „tînăr" (M, 213) ; *junie* „perioadă de pînă la însurătoare" (M, 212) ; *maștehă* „mamă vitregă" (94, 240) ; *măscăriciune* „bufonerie" (149, 132) ; *moașe*[90] „bunică" (92, 238) ; *moș* „bunic" (M, 270) ; *mursecat* „sfîșiat de fiarele sălbatice" (lat. *morsico, -are* „a mușca de mai multe ori") : „carne... *mursecată*, adecă mîncată de lupi sau de alte fieri" (M, 351) ; *negoț* „marfă" („va ascunde *negoțul* și va plăti vama", 71, 322) ; *nameastie* „dependință" (< vsl. *namestiie)* : „toate *nemestiile* ei" [ale casei], (64, 290) ; *neclintit* „neschimbat" (55, 282) ; *nășie* (v. *finie)* ; *nărod* „popor" (170, 340) ; *ospătărie* „casă pentru străini" (78, 328) ; *oblastiie* „suveranitate, cîrmuire" („supt *oblastiia* unui domn", 67, 318) ; *ocină* „moșie" (56, 282) ; *oglășenic* „credincios, botezat" (M, 399) ; *poslușnic* „slujitor" (V, 171) ; *polojenie* „glumă proastă, pamflet" („cel ce va face *polojenii* ca acealea cu ocări și sudălmi... să i se tae capul", M, 140) ; *soție* „tovarăș" (67, 318) : „cînd neşte *soții*... vor tîlhui... pre toți să i spîndzure", V ; *soțiire* „tovărășie, întovărășire" : „ceare Pavel ca să fie soț și Ioan întru *soțiirea* carea au avut cu Petr" (M, 279) ; *a sparge* „a rupe, a anula" (79, 329) : „va fi apucat... o scrisoare și o va fi ars sau o *va fi spart*", V ; *a simeți* — *a semeți* „a asmuți, a întărîta" (64, 288) ; *sfîrșenie*[91] „sfîrșit" („n-are *sfîrșenie*", M, 380) ; *sărăcust* (-e)

[89] Azi acest cuvînt caracterizează subdialectul maramureșean și înseamnă „a se gudura".

[90] În ambele texte cu *-e* !

[91] După *blagoslovenie*, *smerenie*, cuvinte prezente pe aceeași glavă.

„sărindar, timp de 40 de zile" (< vsl. *sarakusti* < mgr. *sarakosti)*: „să postească doao *sărăcuste*", M, 297; *vamă* („*vama* cea domnească", 71, 322); *vameș* (71, 322); *vraci* „doctor" (92, 238); *a (se) vrăciui* „a (se) doctori" (106, 251); *vracevanii* „leacuri" (92, 238); *a viá* „a ține în viață" (tranzitiv): „[sîngele] *viază* tot trupul" (M, 353); *zlătariu* „meșter ce se ocupă cu prelucrarea aurului" (85, 122); *zlobiv-zglobiv* „artăgos" (165, 336).

Observăm că majoritatea termenilor care azi au dispărut sau au o circulație mai restrînsă decît în secolul al XVII-lea sînt de origine slavă. Slavonismele bisericești, foarte frecvente în textele din secolul al XVI-lea, sînt mai puține începînd cu secolul al XVII-lea. Chiar la Varlaam acestea, în parte, nu mai apar. Cu atît mai mult în textele juridice unde o bună parte din text (pravila de la Iași aproape în întregime) nu are conținut religios. Privite sub acest aspect textele juridice din secolul al XVII-lea se apropie atît de cronici sau de cărțile populare cît și de literatura religioasă. Termenilor de origine slavă [92] le urmează cei de origine grecească (aceștia însă în număr mult mai mic).

Ne ocupăm, în continuare, de elementele lexicale prin care se deosebesc cele două pravile. Unele din acestea caracterizau, în secolul al XVII-lea, anumite regiuni: alte deosebiri se datoresc faptului că traducătorii preferă un anumit sinonim. Fiindcă în textul muntenesc, a fost folosită și pravila lui Vasile Lupu, vom vedea cum, uneori, Daniil „alege", am putea spune, echivalentul (așa se explică, cel puțin în parte, faptul că aici avem o mai mare bogăție de sinonime) fără a putea vorbi, evident, de o exprimare artistică; conținutul textelor și scopul lor nu dau loc unei astfel de exprimări [93]. Altă dată termenul din M se caracterizează prin mai multă preciziune. Exemple:

Artic (cf. pol. *artikul)* — *răvaș* (< magh. *rovás*) (153, 136).

Bocet-vaet: „*boacetele* muerii" — „*vaetele* muerii" (119, 182).

A se boncăi „a rage, a mugi" (comp. sb. *bukati*) -*a se bui* „a se înfuria, a da năvală" (comp. sb. *bujati*): „Cînd va veni un dobitoc *boncăindu-să* spre altul" — „Cînd va veni un dobitoc *buindu-se* spre altul" (61, 288).

Brudiu-crud: „cuconi *brudii*" — „coconi *cruzi*, mici" (141, 304).

Cinie „instrument"-*meșteșug*: „alte *cinii* carele slujesc la descuiat" — „alte *meșteșugure* carele slujesc la descuiat" (78, 328).

---

[92] Am mai adăuga și cuvintele luate ca atare din slavă, cum se poate constata dintr-o frază ca: „cîntarea de întîi iaste *polunoștnița*, a doa *utrănia* cu *prăvii* ceas, a treia *tretii* ceas, a patra *șestii* ceas, a cincea *deviatii* ceas, a șasea *vecermea*, a șaptea *pavecernița*" (M, 113). Sau, alte exemple: *bogoiavlenie* „bobotează" (M, 354); *priceaștenie* „împărtășanie" (M, 106); *razdreașenie* „permisiune, dispensă" (M, 355).

[93] Pentru unele deosebiri din cele la care ne referim aici, vezi RCL, I, p. 211-212. Aici se face și observația, justă, că unele deosebiri se datoresc faptului că în V avem unele elemente de origine latină, nord și vest-slavă sau maghiară, pe cînd în M găsim corespondente de origine sud-slavă sau neogreacă. Ca și pînă aici vom da etimologia cuvîntului și exemple acolo unde vom socoti că acestea sînt necesare.

Căsariu „casnic, căsătorit"; *căsariu-om casnic*: „pentru care vine să despart *căsarii*, ce să dzice bărbat de fămeae-și" — „pentru care vini se dășpart *oamenii casnici* ce să zice bărbat de fămeae-ș" (113, 177).

Laz „loc despădurit, desțelenit" (< sb. *laz*. ucr. *laz*) — *curătură* (< *cură*+suf.-*(ă)tură)* (75, 325); aceștia sînt termenii preferați; am notat însă și *curătură* în V, *laz* în M (56, 282; 86, 123).

A cîrmi „a lucra (pămîntul)" (< vsl. *crŭmiti*) — *a ține*: „[viea] să o *cîrmască* și să ia roada" — „[viea] *să o ție* și să ia roada" (56, 282).

Domn-stăpîn: „*domnul* aceii case" — „*stăpînul* aceii case" (85, 121).

Diiac-grămătic (136, 257).

Feredeu (< magh. dial. *feredö*) — *baie*: „va mearge la *feredeu*" — „va mearge la *bae*" (179, 148).

Jupîn-stăpîn (73, 324).

Jestoc „iute, violent, crud" (< ucr. *žestok)* — *iute*: „cîndu-i *jestoc* și iuti la mînie" — „cîndu e *iute* și rău la mînie" (118, 181).

Lincote (pl.) „lingușiri" — *lingușale*: „după multe *lincote* giuruințe" — „după multe *lingușale* și făgăduiale" (140, 256).

Măiestrie[94] — *cursă*: „va întinde nește *măestrii* la vreo vie... pentru să prindză pre carii strică roada" — „va întinde neștine *curse* la vreo vie... pentru să prinză pre carii strică roada" (61, 287).

Nameastnic „locțiitor, mandatar, reprezentant" (< vsl. *naměstĭnicŭ*) — *ispravnic*: „oricare vlădic sau egumen sau *nameastnic*" — „ori care vlădică sau egumen sau *ispravnic*" (75, 326).

A (se) oblici (< vsl. *obličiti)* — *a (se) vădi* (< vsl. *vaditi*) „cela ce... va găsi comoară... și de *să va oblici*" — „cela ce... va găsi comoară... și de *să va vădi*" (86, 123).

A (se) ocîrmi „a (se) întreține" — *a (se) hrăni*: „să nu să fie putut într-alt chip *ocîrmi* cu altceva meșteșug"; „să nu se fie putut într-alt chip *hrăni* cu altceva meșteșug" (128, 152).

A pogorî — *a se trage*: „ocinele ucigătoriului *pogor* den bătrîni" — „ocinele ucigătoriului *se trag* de în bătrîni" (91, 238).

Prisne „pur, neamestecat" (< vsl. *prĕsĭnŭ*) — *lămurit, -ă*: „galbeni *prisne* de aur curat" — „galbeni *lămuriți* de aur curat"; „*prisne* de aramă" — „de aramă *lămurită*" (85, 122).

Pristav (< vsl. *pristavĭnikŭ*) — *ispravnic*: „piiarde-ș-va dzeastrele toate și le vor lua *pristavii*" — „piarde-ș-va zeastrele toate și le vor lua *ispravnicii*" (111, 222).

---

[94] Cuvîntul *măiestrie*, la plural, înseamnă, în limba veche, și „diferite obiecte lucrate artistic". Vezi pentru discuția acestui cuvînt, o traducere după slavă, O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 288. Termenul *cursă* nu lipsește nici din V. Avem în vedere frecvența termenului cînd stabilim unele deosebiri. Alteori însă un termen apare exclusiv într-o pravilă sau în cealaltă.

Pusori (pl.) „saduri, puieți" — *saduri* : „acela ce va tăia vie roditoare, sau și *pusori*... să-i tae mînule" — „acela ce va tăia vie roditoare sau și *saduri*... să-i tae mînile" (62, 289).

Prunc „copil" — *cocon* (94, 240)[95].

Rod „neam" — *rudă* : „va fi om de *rod* bun" — „va fi om de *rudă* bună" (66, 317).

Răzeaș — *megiaș* (64, 291).

A socoti „a păzi" — *a păzi* : „vor fi dat vre un lucru *să-l socotească* și i le au furat" — „vor fi dat vre un lucru *să-l păzească* și i l-au furat" (78, 328).

A stropși — *a călca* : „cîndu-l *va stropși* cu picioarele" — „cîndu-l *va călca* cu picioarele" (89, 325).

Secriu „ladă" (< magh. *szekrény*) (dim. *secriiaș*) — *raclă* (bg. *rakla*) (dim. *răcliță*), *tron* (< germ. dial. *Truh(e)n*) : „i-au spart cămara sau ușea sau *secriiul*" — „i-au spart cămara sau ușa sau *racla*" (78, 328) ; „un *secriiaș* cu bani"—„o *răcliță* cu bani" (176, 347) ; sparge vre un zid sau ușe sau *secriiu*" — „sparge vre un zid sau ușă sau *tron*" (66, 317)[96].

Sireap (<vsl. *sverěpŭ*) — *iute* : „firea bărbatului cea *sireapă* și vrăjmașe" — „firea bărbatului cea *iute* și vrăjmașă" (118, 182).

Sinețariu „armurier" (< *sîneață*) — *lăcătuș*, (176, 346).

Sodăș „chezaș, garant" (< magh. *szovatos*) — *chezaș* (< magh. *kezes*) : „Cel ce va cheltui bani răi... de-ș va pune *sodăș*... să nu aibă... certare"—„Cela ce va cheltui bani răi... de-și va pune *chezaș*... să nu aibă pedepsire" (86, 123).

Spinos — *mărăcinos* : „laz... *spinos*" — „curătură... *mărăcinoasă*" (55, 282).

Șpitali — *casă de mișăi bolnavi* ; *casă unde zac calicii și oamenii bolnavi* (93, 239).

Tîrdziu — *apestit* (< *apesti* „a tărăgăna, a întîrzia") : „cît de *tîrdziu*" — „cît de *apestit*" (156, 138). *Apestit* apare și la Coresi.

Tocmi — *drege* : „*va tocmi* casa" — „*va dreage* casa" (75, 325).

Ultoane (pl.) „altoaie" (< magh. *oltvány*) — *prisădiri* : (< *prisădi* < vsl. *prisaditi*) : „cela ce... ultuiaște... își piiarde și *ultoanele* și alte tot ce va răsădi" — „cela ce... altuiaște... piarde și *prisădirile* și alte toate ce va răsădi" (64, 290)[97].

---

[95] Astăzi *prunc* se mai întîlnește în subdialectul crișean, iar *cocon* în cel maramureșean. Altădată aceste cuvinte aveau o răspîndire mult mai mare. Se întîlnește, uneori, *cocon* și în V.

[96] Termenii aceștia aveau, așadar, o altă întrebuințare. Azi *raclă*, *sicriu* sînt caracteristici Moldovei („coșciug"): *tron* mai înseamnă și „coșciug„ prin Oltenia. Alte întrebuințări nu mai au termenii amintiți în subdialectul moldovenesc, excepție făcînd *lăcriță* (< *răcliță*) „penar", prezent în limbajul școlarilor.

[97] Sînt. însă, și cazuri cînd în textul muntenesc găsim un cuvînt greșit folosit sau, în orice caz, cu sens oarecum diferit de al celui din pravila lui Vasile Lupu : „haine și alte *lucruri*" — „haine și alte *scule*" (110, 222) ; „întăi îi tae capul deaciia-l tae *platovițe*" — „intîiu-i tae capul deacia-l tae *suvițe*" ; *platoviță* înseamnă „bucată", iar nu „șuviță" (91, 237).

Studiul lexicului din pravilele de la 1646 şi 1652 aduce, în comparaţie cu cel al altor tipărituri ale vremii, un nou aspect, acela al exprimării noţiunilor juridice. Aici stă şi una din caracteristicile stilului textelor juridice studiate [98]. Nu putem spune că avem acum o terminologie juridică ştiinţifică. Despre acest lucru se va putea vorbi mult mai tîrziu. Faza de dibuieli în această privinţă ţine pînă în secolul al XIX-lea. Chiar şi la 1815 autorii glosarului intitulat *Scară a cuvintelor celor streine şi a celor făcute din firea limbii, care cuvinte au cerut neapărat trebuinţa a să metahirisi în alcătuirea pravilelor* (Iaşi, 1815) ridicau necesitatea îmbogăţirii limbii romîne literare cu termeni juridici, indicînd cele două căi, a folosirii posibilităţilor limbii romîne şi a împrumutului din alte limbi [99]. Tot la începutul secolului al XIX-lea se fac, în Transilvania, încercări de creare a unei terminologii tehnice juridice apelîndu-se, mai ales, la limba latină [100]. Totuşi, mijloace pentru exprimarea noţiunilor juridice există, chiar dacă este vorba de simple începuturi sau de termeni care, se foloseau, altfel, în diferite tipărituri ale vremii, cel puţin în parte, dar care aici ies în evidenţă prin frecvenţa lor şi prin intenţia cu care sînt folosiţi [101]. De altfel, şi azi se folosesc în limbajul juridic nu numai termeni tehnici, de strictă specialitate, ci şi termeni mai generali, cunoscuţi de toată lumea, care capătă, astfel, caracter de termen „special". Unii termeni de aici sau unele expresii (căci, adesea, se foloseşte perifraza pentru redarea unei noţiuni juridice) fac ca pravilele să se deosebească de alte tipărituri. La acest lucru contribuie, cum am spus, şi frecvenţa mare a unora dintre termeni sau expresii. Problema aceasta nici nu este amintită în primul volum din *Istoria limbii romîne literare*. Cel mult se pot vedea aici cîţiva din aceşti termeni, din lista dată (p. 211—212) pentru a se arăta deosebirile de vocabular ce existau între cele două pravile.

Se pot stabili şi pentru aceste pravile două căi principale pentru a explica acest lexic: folosirea mijloacelor proprii limbii noastre şi împrumutul din alte limbi (cuvîntul este luat ca atare sau este calchiat).

---

[98] I. Iordan în *Limba romînă contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 127, spune că „deosebirea de stil este o deosebire de vocabular, care are la bază o deosebire de conţinut, de noţiuni".

[99] Informaţia o iau din articolul *Un glosar juridic din 1815*, de Gr. Brîncuş, «Limba romînă», IV (1955), nr. 6.

[100] Vezi R. Todoran, *Contribuţii la studiul terminologiei juridico-administrative romîneşti din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1962.

Pentru procesul continuu de căutare a unui lexic de specialitate vezi şi Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800—1820) (ibid.)*.

[101] De altfel, în introducere la *Îndreptarea legii 1652*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1962, la p. 12-13 citim: „Astfel, în terminologia timpului, sînt sancţionate infracţiuni ca: ajutarea vinovatului, amestecarea de sînge, calpuzănia... cununia cu doi bărbaţi (sau femei)...".

Vom da, în continuare, o serie de exemple :

A adevăra „a dovedi" : „să nu să poată *adevăra* la giudeț carele l-au omorît" (V, 168 ; vezi și M, 339).

Amfithalis „frate bun (drept)" : „*amfithalis* se chiamă, cela ce iaste de un tată și de o mumă cu fratele lui" (M, 270).

Arătare „dovadă, probă" : „va face *arătare* cum nu-i vinovat" — „va face *arătare* cum nu e vinovat" (194, 314).

Nu există pentru „confiscarea averii" un termen. Se spune, de aceea, că *averea va fi domnească* : „*avearea* lui toată *va fi domnească*" (142, 304).

Bani răi „bani falsi" : „calpuzani, ceia ce fac *bani răi*" (84, 121).

Calpuzan (< tc. *kalpazan*) „falsificator de bani" (84, 121).

Calpuzănie „falsificare de bani" (85, 121).

Canon (< vsl. *kanonŭ* < gr.) „pedeapsă fizică, tortură" : „Furul... de-l vor vădi, atunce să-i fie *canonul* lui ani doi" (M, 316).

A canoni „a tortura" : „Iară priimitorul de furi, ca și furul *să se canonească*" (M, 316).

Carte de despărțeală „act de divorț" (M, 225).

Carte de lăsat „act de divorț" : „atunce să dăzleagă nuntele ce să zice să despart și fără de *carte de lăsat*" (M, 225).

Carte „testament": „tocmeala sau *cartea* iaste dreapta sfătuire a omului care va să facă la moartea lui ispravă întru bucatele lui și le împarte cum va" [102] (M, 276) [103].

Cartea cea nescrisă „testament prin viu grai": „*cartea cea nescrisă*, adecă fără de scrisoare, cînd se află împreună șapte mărturii" (M, 277).

A cădea de în spiță „a-și pierde rangul" (M, 441).

Cămatnic „cămătar" (M, 274).

Termenul *minor* nu era cunoscut. Se folosesc mai multe expresii : *cel fără de vîrstă, cel nu de vîrstă, cel mic* etc. : „*cei fără de vîrstă* aceia mai puțin se vor certa" (M 334) ; „*cei nu de vîrstă* și la furtișag aceia mai puțin se vor certa" (M 335) ; „să micșureadze certarea *celui mic*" — „să micșoreaze certarea *celui mic*" (164, 335).

Còpil „bastard" : „Feciorii ce să vor naște den călugăriță, aceia sîmt *copii*" — „Feciorii carii se vor naște de în călugăriță, aceia sînt *copili*" (137, 258).

Copil necrescut „minor" (M, 278).

Copil crescut „adolescent avînd 14—25 ani" : „*Necrescuți* să chiamă pînă în 14 ani partea bărbătească, iară muerească pînă în 12... Iară *crescuți* se zic de la 14 ani pînă la doazeci și cinci" (M, 278).

---

102 Am păstrat *cum va*, ca în BC, p. 252, deoarece păstrînd *cumva* din M, fraza nu mai avea sensul cuvenit.

103 Vezi I. Ș t e f a n, *Sensurile „act" și „scrisoare" ale cuvîntului carte*, în «Limba romînă», XI (1962), nr. 5.

Copil întunecat „copil nelegitim, al cărui tată nu este cunoscut" : „Iară cînd va naște *copil* și niminea nu știe care tată l-au făcut... acela se chiamă *întunecat*" (M, 215).

Întîlnim, de cele mai multe ori *a (se) certa* în V și *a (se) pedepsi* în M : „cu adevărat mai mult *să va certa* pentru aceasta sudalmă" — „cu adevărat mai mult *se va pedepsi* pentru aceasta sudalmă" (83, 101) ; „*să să cearte* cu bani" — „cu bani ca *să cearte*" (155, 137). Explicația stă în faptul că textul muntenesc, o traducere din grecește, folosește termenul corespunzător grecesc (ngr. *pedeio*, viit. *pedepso*). Textul moldovenesc folosește verbul latin *certare*. De asemenea, întîlnim, adesea, *certare* în V, *pedeapsă (pedepsire)*[104] în M : „pentru *certarea* lor" — „pentru *pedeapsa* lor" (84, 121) ; „temîndu-să de *certare*" — temîndu-se dă *pedepsire*" (82, 101) ; „fără nice de o *certare*" — „fără nice o *certare*" (77, 327). Mai adăugăm că *certare* înseamnă și „judecată", în ambele pravile : „să-i omoară fără nice de o *certare*" — „să-i omoară fără nice o *certare*" (96, 242).

Certare trupească (137, 258) sau *certare pe trup* „pedeapsă fizică" (M, 320).

Codăș-coduș (< tc. *kodoš*) „proxenet" (112, 223).

A da învățătură să facă vreo greșală „a instiga" (195, 315).

A da de față „a dovedi" (M, 224).

Dăruire „donație" : „cîte darure se-au făcut cu *dăruire*" (M, 269).

Dealâ „faptă, infracțiune" (< vsl. *dělo)* : „vor peri toți pre *deala* lor" (85, 122).

Despărțeala nunții „divorț, desfacerea căsătoriei": „pentru *despărțealele nuntelor* și vinele muerii" (M, 221).

A despărți „a lăsa, a părăsi": „De va avea neștine muiare care se îndrăcească, acela *să nu o desparță*, numai ce să o aștepte ani trei" (M, 229).

Adesea pentru „a se divorța" întîlnim în V *a se împărți* iar în M *a se despărți : „să să împarță* de fămeae-și" — „*să se desparță* dă femeaie-și"[105] (114, 178).

Eres (erească), pl. *eresuri, erease*, „erezie" (114, 178 ; 171, 342).

Eterothalis „frați vitregi cu tată comun" : „*eterothalis* să chiamă cînd sînt doi frați de un tată și doao mumăni" (M, 270).

A face fără de moștenire „a desmoșteni": „pentru aceaste vini... *fac* pre feciorii lor *fără moștenire* de în bucatele lor" (M, 275).

A i se face moarte „a-l omorî" : iară de va fi făcut și altă dată, atunce *să i se facă moarte*" (M, 317).

A face pace „a se împăca" (113, 177).

---

[104] Vezi amănunte pentru toți acești termeni la I. Rizescu, *Din vechea noastră terminologie juridică (a pedepsi-a certa)*, în «Limba romînă», IX (1960), nr. 5, p. 93-95.

[105] În LL, 145, *fămeae-și*.

A face silă „a viola": „pre cela *ce face silă* featei... să-l omoară" (100, 245).

A face tot lucrul „capacitate juridică": „Mic se chiamă pînă în 25 de ani; iară de acolea înainte să chiamă mare, *să poată face tot lucrul*" (M, 334).

A face ucidere „a omorî" (89, 235).

Pentru „fată, virgină" avem, de regulă în V *fecioară* sau *fată fecioară* iar în M *fată, fată copilă, fată cocoană* (126, 150; 129, 259).

Făcător (de) rău „răufăcător": „ca alţi *făcători răi*" — „ca alţi *făcători de rău*" (175, 345).

Fată de suflet „fiică adoptivă" (M, 192).

Fecior de suflet, fecior sufletesc, fiul cel sufletesc „fiu adoptiv" (M, 192).

A făţări „a părtini": „cade-ţi-se să nu cunoşti pre nice unul de în ceia ce judeci, ce să zice *să nu făţăreşti*, adecă să nu iai mită de la cineva, nice să-ţi fie priatin" (M, 74).

Fur „hoţ" (57, 284).

Furtuşag-furtişag „furt" (57, 284).

Pravila lui Vasile Lupu cunoaşte, mai ales, *giudeţ* (< lat. *judicium*) iar cealaltă *judecătoriu* (< *judeca*+suf. *-(ă)tor*) (56, 282).

Uneori întîlnim şi în V *giudecătoriu* sau în M *judeţ*: „să socotească *giudeţul* tot vinitul" — „să socotească *judecătoriul* tot venitul" (56, 282); „Un *giudecătoriu* de la un tîrg" — „un *judecătoriu* de la un tîrg" (170, 341); „acolo să socotească *giudeaţele* să facă direptate" — „acolo trebuie să socotească *judeaţele* să facă dreptate" (55, 282).

În prima mai întîlnim *giudeţul cel mirenesc, giudeţul besearecii*, în cealaltă *judecătoriul cel mirenesc, judecătoriul besearicii*: „*giudecătoriul besearicii*-l aforiseaşte, *giudeţul cel mirenesc* face-i moarte" — „*judecătoriul besearicii*-l aforiseaşte, iar *judecătoriul cel mirenesc* face-i moarte" (143, 305). *Giudeţ* mai înseamnă şi „Judecată": „arătînd împreună tuturor *giudeţul* şi certarea ce li să va da" (V, 54); „cunoscînd el cumu-i vine *giudeţul*" — „cunoscînd el cumu-i vine *judecata*" (62, 289).

Giudeca-judeca: „iară de moartea dobitocului nime nu să *giudecă*" — „iară de moartea dobitocului nimenilea nu se *judecă*" (56, 283).

A giura-a jura (56, 283).

A giurui-a făgădui „a făgădui (cu jurămînt)": „să nu-l dea celuia ce l-*au giuruit*" — „să nu-l dea celuia ce l-*au făgăduit*" (77, 327).

Giuruinţă-făgăduială „promisiune (cu jurămînt)": „după multe lincote şi *giuruinţe*" — „după multe linguşale şi *făgăduiale*" (140, 256).

A se gîlcevi-a se certa „a se certa" (75, 325).

Glavă „capitol" (din pravilă) (82, 100).

Gloabă „amendă" (< vsl. *globa*): „şi-l vor certa şi cu *gloabă*" — „şi-l vor pedepsi şi cu *gloabă*" (126,151).

A globi „a amenda": „să va *globi* cu bani" — „se va *globi* cu bani" (139, 254).

Gros „închisoare": „să-l închidză în temniţă sau în *gros*" — „să-l închiză în temniţă sau în *gros*" (76, 327).

Hatalm „amendă" (< magh. *halalom)* — *pradă* : „să-i fie certaria cu bani, ce să dzice, să plătească *hatalm*" — „să-i fie certarea cu bani, ce să zice să plătească *pradă*" (69, 320).

Hotru-votru „proxenet". Avem, în V, o variantă a lui *hîtru* (cf. vsl. *hytrŭ*, *hytrĭ*, ucr. *chytryi)*. Forma *votru*, din M, trebuie interpretată ca o hiperliterarizare (comp. *să hie-să fie)*. Uneori în M avem şi *supuitor* : „el sîngur i-au fost *hotru*" — „el singur i-au fost *votru*" (112, 223) ; „să să tae capul *hotrului*" — „să se tae capul *supuitoriului*" (124, 149).

Hotrie-votrie „proxenetism" : „acesta feal de *hotrie*" — „acesta feliu de *votrie*" (125, 149).

A hotri-a votri (uneori *a supune*) „a prostitua": „iaste ca şi cîndu *o are hotri* el sîngur" — „iaste ca şi cînd o *ar votri* el singur" (113, 177) ; „*să hotrească mueri* în casa lui" — „*să supue* mueri în casa lui" (126, 151).

Ierosilie „sacrilegiu" (136, 257) : „toate feliurile de greşale cu cîte se atinge omul de besearică... să chiamă *irosilii* (M).

Închisoare (122, 185).

A (se) însura (< lat. * *inuxorare)* apare exclusiv în ambele texte. La fel şi *însurare* (M, 195, 210). *A se căsători* (< *căsător)* se va impune mai tîrziu în limba literară.

Jalobă-jalbă „acţiune, reclamaţie" (117, 181).

A jura strîmb (M, 280).

Jurămînt mincinos (165, 336).

A lăcui fără de lege „a trăi în concubinaj": „Cînd se va afla să nu fie cununaţi muiarea cu bărbatul, ce *vor lăcui* aşa *fără lege* şi vor putea să se desparţă fiecînd" (M, 221).

A lăsa cu limbă de moarte „a lăsa testament verbal" (M, 327).

Lucrurile ce sînt împrejur „circumstanţe": „stă în mintea giudeţului să cunoască de pre *lucrurile ce vor fi fost pren pregiurul* aceii [106] greşeale" (V, 166 ; vezi şi M, 337).

A lua tot ce are „a confisca (averea)" : „să i se tae capul şi *să i se ia tot ce va avea*" (M, 321).

Alături de *martor* întîlnim şi *mărturie* (acesta din urmă chiar mai frecvent) : „un *martor* [107] destoinic şi credincios" (121, 185) ; „cutare *martur* ce mărturiseaşte" — „cutare *mărturie* ce mărturiseaşte" (153, 136) ; „iară de nu vor fi *mărturiile* oameni de credinţă" (109, 237).

Mărturie mincinoasă „martor mincinos" (194, 314).

A (se) mărita (M, 271). Nu întîlnim *a (se) căsători* ; vezi mai sus, *a (se) însura*.

---

[106] În M este transcris, greşit, *acei* !

[107] În V, *martur*.

Mesereare „funcțiune": „*meserearea* carea are pre mîna lui" (160, 331); „să aibă vreo *mesereare*" (149, 132).

În V se folosește mai ales *mîzdă* (< vsl. *mьzda*), în M *plată* și *mită* (< vsl. *mylo*): „dînd *mîzdă* vreunui cetaș" — „dă *plată* vreunui cetaș" (125, 150); să nu iai *mită*" (M, 74).

Moarte degrabă (grabnică): „Ori care boiaren va face *moarte degrabă*, ce să zice va omorî pre cineva întăia dată" (M, 236); „să ceartă direpț *moarte degrabă*" — „să ceartă drept *moarte grabnică*" (98, 244).

Muncă tare „tortură mare": „să i să dea strînsoare, să spue; iară de nu, să i se dia *muncă tare*" (V, 95; vezi și M, 241).

A munci „a tortura": „pre acesta *să*-l *muncească*" — „pre acela *să*-l *muncească*" (79, 329).

În V întîlnim mai ales *moșneni, moșnenie*, în M *moșteni, moștenire*; *moșteni* < *moștean* < *moșnean*, (după vsl. *mǫštь*): „va să *moșnenească*" — „va să *moștenească*" (71, 327); „acesta-și va piiarde *moșneniia*" — „atunce acela-și piarde *moștenirea*" (91, 238).

În V notăm *a nămi* (=năimi) (< vsl. *najmati*), în M mai ales *a da în chirie* (dar și *a năemi*): „va *nămi* vreo casă" — „va da *în chirie* o casă" (76, 326); „*au fost nămit* pămîntul" — „*au fost năemit* pămîntul" (57, 284).

Nămit-năemit „angajat, slugă": „*nămitul* unui om" — „*năemitul* unui om" (63, 289).

Obicieul locului „obiceiul pămîntului": „giudețul giudecă cîteodată și împotriva pravilei pentru acest *obiceaiu a locului*"; „judecătoriul judecă cîteodată și împotriva pravilei pentru acest *obiceaiu al locului*" (167, 338). Se mai folosește și *obiceiul cel nescris* sau *obiceiul legii*: „*obiceaiul cel nescris*, adecă *obiceaiul legii* are puteare" (M, 75).

Obraz „persoană, parte (în acțiunea juridică)" (< vsl. *obrazŭ*); uneori (mai ales în M), găsim și *parte*, eventual și alt cuvînt: „celalalt *obraz* să rămie tot eretic" (116, 179); „un *obraz*... are voe... să să despartă" — „o *parte* are voe să se despartă" (115, 179); „să va afla cum un *obraz* va să hiclenească pre alt" — „se va afla cum *unul* va să hiclenească pre altul" (118, 182); „să tocmăsc amîndoo *părțile* și să împacă" — „se tocmesc amîndoao *părțile* și se împacă (156, 138).

Pîră „acțiune juridică": „Cînd va avea neștine *pîră* cu altul pentru niscare tufe" (62, 289).

A (se) pîrî „a (se) introduce acțiunea juridică, a avea proces": „de să va prileji să aibă *a se pîrî* cu cineva" — „de să va prileji să aibă *a se pîrî*" (55, 281).

Pîrîș „reclamant": „l-au iartat *pîrîșul*" (V, 74; vezi și M, 324).

Pîrît (cel pîrît) „reclamatul": „înnaintea *pîrîșului* și naintea *celui pîrît*" (M, 77).

A plăti paguba „a da despăgubiri" (M, 289).

Pradă „amendă": „să-i fie certarea cu bani, ce se zice să plătească *pradă*" (M, 320).

Prepunere „bănuială, suspiciune" (79, 329).

Prepus „prezumție, bănuială" (M, 122).

Posadnică „concubină" (< vsl. *posadĭnikŭ*) M, 215.

Pravilă „lege, dispoziție, hotărîre": „cum scrie *pravila*" (60, 287).

A se prici „a se certa": „să dea acel loc pentru carele *să pricesc*" (55, 282).

A prilești „a seduce" (< vsl. *prilistiti*) (137, 258).

Rînd „grad (de rudenie)": „rudenia se împarte în cinci *rînduri*" (M, 187).

Scăndălit „victima unei agresiuni", „să să svătuiască cu cei *scîndăliți* și vătămați" (V, 192; vezi și M, 312).

A săpa (mormînturile) „a profana (mormintele)" (M, 316).

A scuti-a sprijeni (a păzi) „a apăra, a păstra": „și de ver putea, fugi pentru *să-ț scutești* viața" — „și de veri putea, fugi ca *să-ți sprijenești* viața" (102, 246); „un lucru... să i-l ție și să i-l *scutească*" — „un lucru... să i-l ție și să i-l *păzească*" (69, 320); și în V se întîlnește, uneori, *a sprijeni* cu acest sens: „acesta ce *ș-au sprijenit* viața să nu aibă nice o certare" (V, 83; vezi și M, 101).

Semn „probă, indiciu, dovadă": „de să va afla la giudeț mai mult de doo *seamne*... atunce-l va certa ca pre un fur" (V, 187; vezi și M, 308).

A sfătui să facă vreo răutate „a instiga" (M, 95).

Silitor (silnic) „cel ce face silă unei fete" (140, 256; 140, 255).

Sînge amestecat „incest" (141, 404).

A socoti-a păzi: „va dzice că i-au furat avuțiia ce *au fost* el *socotind*" — „va zice că i-au furat avuțiia ce *au fost* el *păzind*" (70, 321).

Sodomie „împreunare trupească nefirească" (< ngr. *sodomia*) (114, 178).

Sodomlean (fem. *sodomleancă*) „sodomist" (142, 304; 143, 305).

Stepenă-spiță „grad de rudenie": „obrazele ce sîmt... de a doa *stepenă*" — „obrazele ce sînt... de a doa *spiță*" (144, 217).

A strica „a viola" (M, 405). Se mai întîlnește și *a strica fecioria* (V, 131), *a strica fetia* (M, 260).

A strica se mai folosește și pentru „a avorta": „muiarea carea-ș *strică* la începătura îngrecării, cînd de *va strica* să nu facă feciori, ucigașă iaste" (M, 532). De asemenea, mai are și sensul de „a anula": „tocmeala și cartea cea dă pre urmă strică pre cea de întîi" (M, 276).

Strînsoare „constrîngere" (pentru exemplu vezi *muncă tare*) (73, 324). De regulă avem în V *a sudui*, în M *a înjura*. Se întîlnește însă *a sudui* și în M: „de-l *va sudui*" — „de-l *va înjura*" (88, 235); „ceia ce *vor sudui*" (82, 100).

Tocmire „convenție": „toată *tocmirea* ce să tocmeaște omul unul cu altul pre un lucru, și cu scrisoare și fără scrisoare, să fie adevărată" (M, 279).

Ucidere „crimă (omor)": „vom să facem voroavă și pentru *ucidere* ce să dzice moarte de om" — „vom să găsim și pentru *ucidere*, ce să zice pentru moarte de om" (88, 234).

Ucidere de voe „omor intenționat": „carele... dă iarbă de omoară om, și aceaia iaste *ucidere de voe*" (M, 533).

Ucigaș, ucigător (de oameni) „criminal": „acela să se canonească ca un *ucigaș*" (M, 306) ; „ocinele *ucigătorului*" (91, 238) ; „certaria *ucigătorilor de oameni*" — „pedeapsa *ucigătorilor de oameni*" (89, 235).

Ucigaș de nevoe „cel ce face omor fără voie" : „care va arunca piatra în ciine și va lovi om, acela iaste *ucigaș dă nevoe*" (M, 533).

Ucigaș de voie „cel ce face omor intenționat" : „carele va arunca săcure asupra cuiva și-l va ucide... acestea să socotesc că sînt *ucigași de voe*" (M, 533).

A se ucide singur „a se sinucide" : „*s-au ucis sîngur*" — „*s-au ucis singur*" (100, 245).

Vajnic-apestitor „premeditat" (în expresiile *moarte vajnică* în V, *moarte apestitoare* în M) : „aceasta să cheamă moarte *vajnică*, pentru că o face omul cu tot deadinsul" — „se chiamă moarte *apestitoare* pentru că o face omul cu tot deadinsul" (89, 235). *Vajnic* < ucr. *važnyi* „puternic, groaznic"; *apestitor* este identic cu *apestit* „încet, zăbavnic, tîrziu" (< rut. *pestiti). Dicționarul limbii romîne moderne* pune verbul *a pesti* „a întîrzia" ca derivînd de la prep. *peste!* Se folosește acest cuvînt pentru că o crimă premeditată este făcută după un timp de gîndire. De aici și substantivele *vajnicul - apestitoriul* „cel ce face crimă cu premeditare": „*vajnicul* au pus vina sa asupra altuia" — „*apestitoriul* au pus vina lui asupra altuia" (88, 235).

A vădi „a denunța": „cela ce i-*au vădit* să nu aibă nice o certare" — „cela ce i-*au vădit* să nu aibă nice o pedepsire" (85, 122).

Zapis „document, dovadă scrisă, act" (< vsl. *zapisŭ)* (77, 327). Mai înseamnă și „testament": „cela ce moare fără *zapis* sau fără carte" (M, 270).

A zăloji „a da în garanție" (87, 124).

În ceea ce privește formarea cuvintelor avem de observat cîteva particularități. Sufixul *-ie*, care în secolul al XVI-lea era atît de frecvent (*adeverie* „adevăr", *bolnăvie* „boală", *fățărie* „ipocrizie", *flămînzie* „foame" etc.)[108] se întîlnește în textele studiate aici mai rar : *coconie* „copilărie", *înțelepție* „înțelepciune": „împodobit cu *înțelepție* sufletească și vreadnic... de în *coconie*" (M, 377).

Sufixul *-ariu* este întîlnit, de regulă, în M : *viiar-viiariu ; grădinar-grădinariu* : „vreun *viiar* sau vreun grădinar" — „vreun *viiariu* sau vreun *grădinar*[109] (58, 284).

Aceeași observație se impune și pentru sufixul *-toriu*, a cărui frecvență în textul muntenesc este mai mare : *lucrător-lucrătoriu, păstor-păstoriu* : „*lucrător* de vii" — „*lucrătoriu* de vii" (57, 284) ; „un *muncitoriu*" — în ambele texte (174, 344) ; „vreun *păstor*" — „vreun *păs-*

---

[108] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 206-209.
[109] În LL, *grădinariu*.

toriu (58, 248) [110] Altădată forma actuală este în textul muntenesc: *răpitură-răpire* (130-259), *rănitură* — în ambele texte (106, 250).

Nici termenii *logodnă, logodnic(ă)* de azi nu erau stabiliți în limba literară a secolului al XVII-lea. Astfel întîlnim *logodință-logodnă* (124, 187), *logodnică-logodită* (154,136), *logodit* (M, 536). Dau doar două exemple: „pentru sudalma *logodnicei* sale" — „pentru sudalma *logoditei* sale" (154, 136); „Cine va răpi fată logodită, acela să o dea *logoditului* ei" (M, 536). Se folosește, așadar, participiul cu valoare substantivală sau se dă, după modelul altor cuvinte, un alt sufix cuvîntului *logodnă* (< vsl. *logodinŭ*) care devine *logodință*.

În V întîlnim *mireancă*, în M *mireană*: „muiare *mireancă*" — „muiare *mireană*" (136, 258). Încă în secolul al XVI-lea femininele în *-că* sînt mai rare decît cele de astăzi (cf. *fie* „fiică", *cetățeană* „cetățeancă").

Altă dată deosebirile de sufixe au altă explicație. Ne referim, de exemplu, la *grobnic* (V, 78), *gropniță* (M, 328) „criptă", primul derivînd din vsl. *grobinŭ* modificat sub influența cuvintelor în *-nic*, celălalt din bg. *grobnica*.

Referindu-ne la prefixe, constatăm că *ne-* și *dez-* apar rar. În secolul al XVI-lea acestea (și mai ales *ne-*) erau foarte frecvente. Și în această privință, deci, secolul al XVII-lea înseamnă, față de cel precedent, un progres. Exemple: *nepază, a se dezmînia*: „moartea... ce-i iaste pentru... *nepaza* lui" (107, 252); „să va *dezmîniia*" — „se va *dezmîniia*" (162, 333).

Prefixul *în-* adesea nu apare: *a (se) bolnăvi* „a (se) îmbolnăvi", *a (se) spăimînta* „a (se) înspăimînta", *a tîmpina* „a întîmpina": „să va *bolnăvi*" (124, 187); „să va *spăimînta*" (101, 246) [111]; „vor *tîmpina*" — „vor *timpina*" (72, 322).

Dar acestea nu sînt unice. Găsim și forme duble: *a îneca* (V), *a neca* (M): „să nu o *îneace*" — „să nu o *neace*" (123, 186).

Altă dată, întîlnim prefixul *în-* acolo unde astăzi s-a fixat forma neprefixată: *a înmicșora* (dar și *a micșora*): *înmicșureadză-înmicșorează* (173, 343); *înmicșureadză-micșorează* (174, 345): „să mai *micșureadze*" — „să mai *micșoreaze*" (173, 343).

În afara observației făcute mai înainte, mai trebuie adăugat că și aici avem mai multe forme pentru același cuvînt, ceea ce arată că limba literară în secolul al XVII-lea nu avea norme unice. Dezvoltarea, cu timpul, a acesteia, înseamnă nu numai stabilirea unor norme noi, ci și fixarea uneia dintre mai multe norme, existente în primele ei secole.

III. Cititorul pravilelor lui Vasile Lupu și Matei Basarab observă că primul text are un caracter mai arhaic, din punct de vedere lingvistic, decît celălalt. Deși faptele acestea nu sînt, totuși, prea numeroase, ele privesc toate compartimentele limbii și, în primul rînd, fonetica. În parte,

[110] Vom vedea mai departe că, totuși, cele mai multe particularități arhaice se găsesc în pravila lui Vasile Lupu.

[111] LL, 114, notează în ambele pravile această formă. În M, 246, *spăiminta*!

această observaţie rămîne valabilă pînă astăzi. Se ştie că unele graiuri dacoromîne nordice au pînă azi de exemplu *dz* pentru *z*, *ĝ* (ż) pentru *j* (*dzîuă, ĝoc* etc.), întocmai ca în limba veche. În subdialectul muntenesc, încă în limba veche, cele două sunete evoluaseră la *z* şi *j* (*ziuă, joc*). Graiurile laterale, îndepărtate de centrul politic şi cultural, au rămas mai conservatoare. Aşadar, acest lucru se contura încă din limba veche. Dar, pe deasupra acestora, erau alte particularităţi de limbă veche comune tuturor regiunilor [112]. Exemple pentru *dz-z* şi *ĝ-j* vom da mai departe, cînd ne vom ocupa de unele particularităţi regionale oglindite în cele două texte.

Prepoziţia *pre* apare, în forma aceasta, de mult mai multe ori în primul text [113]. Celălalt cunoaşte mai ales *pe*: „*pre* nişte păgîni" — „*pe* nişte păgîni" (60, 287); „au pîrît *pre* strîmb" — „au pîrît *pe* strîmb" (55, 282); „*pre* locul altuia" — în ambele texte (55, 282).

Textul de la 1646 cunoaşte mai ales *neşte* (< lat. *nescio quis*), celălalt *nişte* (55, 281; 62, 289).

Mai aproape de etimon este şi forma *creapă* (a *crăpa* < lat. *crepo, -are*): „pînă *creapă*" — „pînă *crapă*" (89, 235), apoi *direptate* (V, 75) „să-şi *direagă*" (V, 64), „să va *îndirepta*" (V, 65) — în textul muntenesc *dreptate* (M, 325) „să-şi *dreagă*" (M, 290), „se va *îndrepta*" (M, 291). Şi de data aceasta unele forme apar şi în pravila lui Matei Basarab: „banii cei buni şi *direpţi*" — „banii cei buni şi *derepţi*" (84, 121). Dar şi în primul text avem forma *drept* (V, 120) [114]. Observăm că graiul muntenesc cunoaşte în secolul al XVII-lea, ca o trăsătură generală, sincoparea.

Forme mai puţin evoluate prezintă pravila lui Vasile Lupu şi în *demîneaţă* (V, 59) (< lat. **demane*), *necăiuri* (V, 79) (< lat. *nec aliubi + re*), *priiatin* (V, 68) sau *priatel* (V, 193) (< vsl. *prientinŭ*; *prijatelь*), în vreme ce dincolo avem *dimeneaţă* (M, 285), *necăirea* (M, 329), *priaten* (M, 320). Forme ca *priaten, priateni* nu lipsesc însă nici din primul text.

[112] Vezi şi Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, E.S.P.L.A., 1955, Introducere, p. 50—51.

[113] Pentru o eventuală statistică ce s-ar putea face vezi LL, 406. C. Dimitriu mă informează că indicele alcătuit arată că în cea de a doua *Cazanie* (1581) a lui Coresi *pe* apare o singură dată. Şi în această privinţă se vede că între cele două secole este o deosebire importantă.

[114] Sensul vechi al lui *d(i)rept* era „pentru". De multe ori în locul acestei prepoziţii avem în textul muntenesc *pentru*: „Iară *direpț* alte vine nu va pute nice să o închidză" — „Iară *pentru* alte vini nu va putea nice să o închiză" (120,183); „Cînd va trebui să fie chizeaş *drept* bărbat" — „cînd va trebui să fie oameni de credinţă chezaşi *pentru* bărbat" (120, 183); „să dea suflet *drept* suflet" (20, 287). Întîlnim *pentru* (mai rar însă) şi în textul moldovenesc: „să dea dobitoc *pentru* dobitoc" (V, 61). Pînă astăzi a rămas, în stilul administrativ, *drept* „pentru" în frazele-tip cu care se încheie, de regulă, un proces-verbal: „*Drept* care am încheiat prezentul proces-verbal...". Unii, neînţelegînd sensul lui *drept*, pun alături şi cealaltă prepoziţie: „*Drept pentru* care am încheiat...". O asemenea construcţie trebuie combătută.

Amintim apoi *prăvi*, formă anterioară lui *privi* (< vsl. *praviti*), aceasta din urmă prezentă în textul muntenesc (61, 288) sau o serie de cuvinte în care grupul consonantic slav iniţial *sv-* se păstrează în pravila de la 1646, în vreme ce în cealaltă avem *sf-*, ca şi astăzi (la Coresi apare de asemenea *sf-*, notaţiile cu *sv-* fiind rare): *svinţit* (partic. de la *sfinţi* < vsl. *sventiti*) (V, 67), *svreadel* (<bg. *svredel*) (V, 68), *svat* (< vsl. *sŭvetŭ*) (V, 182), va *svîrşi* (< vsl. *sŭvŭršiti)* (V, 64), *sviatnic* (< vsl. *sŭvětinicŭ)* (V, 183), *svadă* (< vsl. *sŭvada*) (V, 61), „să să *svădească*" (<vsl. *sŭvaditi)* (V, 61); acestora le corespund în celălalt text: *sfinţit* (M, 318), *sfreadel* (M, 319), *sfat* (M, 97), va *sfîrşi* (M, 291), *sfeatnic* (M, 971), *sfada* (M, 287), „să se *sfădească*" (M, 288). Forma *svărîma* (V, 120) din textul moldovenesc (în celălalt *sfărîma*, M, 183) trebuie explicată prin analogie cu cele amintite mai înainte *(sfărîma* < *fărîma* < *fărîmă*; pentru ultimul cuvînt dicţionarele trimit la alb. *thërimë*). În sfîrşit, mai notăm din prima pravilă *sîmt* (V, 60), *usteni* (V, 59), *usteneală* (V, 59), „va mai *iuşura*" (V, 128), cărora le corespund în cealaltă *sînt* (M, 287), *osteni* (M, 286), *osteneală* (M, 286), „va mai *uşura*" (M, 152). În *usteni* credem că *u-* se explică etimologic (< vsl. *ustati*), nu ca rezultat al unui fenomen de închidere a lui *o* [115]. O bună parte a subdialectului moldovenesc cunoaste şi azi închiderea lui *o* la *u* (*murar* „morar", *aculó* „acolo" etc.), dar nu mai cunoaşte *usteni*. Forma aceasta se întîlneşte încă prin subdialectul crişean, alături de altele, ce intră în aceeaşi categorie (*crepa, detor*) [116].

În ceea ce priveşte morfologia, constatăm, adesea, în primul text, lipsa articolului la sfîrşitul pronumelui personal *dînsul* sau a particulei *-a* la unele adverbe: „de *dîns*" — „de *dinsul*" (110, 222); „la *dîns*" — „la *dinsul*" (68, 320); „cu *dînse*" — „cu *dinsele*" (77, 328); *aşişdere*-*aşişderea* (66, 318).

Substantivul *mînă* cunoaşte în pravila lui Vasile Lupu mai ales pluralul *mînule*, în cealaltă *minile* (62, 289). Pluralul în *-ure* este întîlnit în ambele texte, uneori însă numai în cel de al doilea: *locuri- locure* (127, 151); *lucruri-lucrure* (65, 316); *obiceae-obiceaiure* (88, 124). Mai notăm *cărnure* (M, 546), *corture* (M, 538), *locure* (M, 548), *jurămînture* (M, 538) [117]. Foarte frecventă este apariţia auxiliarului *are*, al condiţionalului, in primul text. Notăm doar cîteva exemple: „n-*are* fi luat" (V, 69); „*are* fi păţit" (V, 71); s-*are* dzice" (V, 77) „*are* fi fost" (V, 62); în al doilea avem, de fiecare dată, *ar* (M, 320, 321, 327, 288).

Ambele pravile cunosc mai ales forma de genitiv-dativ *cuiva*. Alături de aceasta, care este forma dominantă, apare şi *nescui*, mai

---

[115] Vezi Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1961, p. 43.

[116] Vezi Teofil Teaha, *ibid.*, p. 40.

[117] Vezi pentru această desinenţă, O. Densusianu, *op. cit.*, p. 103—104.

ales în prima: „casa *nescui*" — „casa *cuiva*" (66, 317); „să va fi prilejit *nesvui*" — „să va fi prilejit *cuiva*" (55, 282)[118].

Adverbului *mainte*, întîlnit în ambele texte, îi corespunde, uneori, forma compusă în cel muntenesc: *mainte* — *mai nainte* (101, 246)[119]. Mai notăm lipsa, adesea, a lui *mai* înaintea adverbului *ales* în textul moldovenesc: „*ales* cîndu să va prileji să fie boiarin" — „*mai ales* cîndu se va prileji să fie boiaren" (97, 242)[120]. Am mai aminti și *nice dînioară* — *niceodată* (66, 317; 68, 319)[121]. De asemenea, prepoziției *prespre* îi corespunde *peste, preste, pespre*: „*prespre* obraz" — „*peste* obraz" (152, 134); „*prespre* măsură" — „*pespre* măsură" (101, 246).

Și unele elemente lexicale arată același lucru: *va cură* (sic!)[122] — *va alerga* (101, 246): „de *va cură* atunce cel rănit" — „*de va alerga* atunce cel rănit"; *giudeț* — *judecătoriu* (56, 282); *voroavă* — *vorbă* (65, 316); *voroave* — *cuvinte* (127, 151); *vor vorovi* — *vor vorbi* (96, 242); *de sîrg* — *degrabă* (60, 286); *stepenă* „treaptă, rang" — *spiță* (91, 237); (om) *de stavăr* — (om) *de ispravă* (124, 186) etc.

IV. În RCL, p. 208, se spune: „Studiul comparativ al limbii din aceste două texte juridice (unul apărut în Moldova, iar celălalt în Muntenia) ilustrează anumite caractere dialectale ale limbii romîne literare din secolul al XVII-lea și pune în lumină un anumit aspect al dezvoltării limbii noastre literare". Prima parte a acestei faze este ilustrată cu mai multe exemple în capitolul despre limba textelor juridice din lucrarea amintită. De altfel, aici, studiul limbii, în general al celor două texte, aproape se confundă cu cel al deosebirilor dialectale pe care le reflectă fiecare. Aceste deosebiri dialectale erau, ca să folosim terminologia lui R. A. Budagov, teritoriale, iar nu sociale[123]. Afirmația din partea a II-a a frazei nu este însă susținută cu nimic, deoarece, în afara faptului că textele juridice din secolul al XVII-lea fac să aibă „o întrebuințare mai largă" (p. 213) stilul administrativ, nu mai găsim alte amănunte. Am făcut de aceea, în paragrafele consacrate vocabularului, sintaxei și stilului celor două texte precizări în acest sens.

Am arătat că Daniil Andrian Panoneanul a intercalat, în traducerea sa, și părți din pravila lui Vasile Lupu, tipărită cu șase ani mai înainte. În felul acesta se explică unele particularități dialectale moldovenești în textul tipărit la Tîrgoviște. Nu este, desigur, lipsit de impor-

[118] Din RCL, p. 210 se înțelege că sistematic avem perechea *nescui-cuiva*, ori acest lucru este inexact. De altfel, observația aceasta este valabilă și pentru alte fapte discutate aici cu privire la deosebirile dintre cele două pravile.

[119] Compară cu „mai *deainte*" — „mai *denainte*" (66, 317).

[120] Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 162.

[121] În LL se notează, de fiecare dată, „nice *dănăoară*", cu *ă*. Credem că notația din V este inexactă, căci lat. *de una hora* > *dănăoară*.

[122] L-am notat, e drept, o singură dată.

[123] Vezi R. A. Budagov, *Introducere in știința limbii*, București, 1961, p. 438-440.

tanță nici faptul că Daniil era ardelean. În restul pravilei lui Matei Basarab (care adică nu se suprapune cu cea de la 1646) notăm, de asemenea, amestec de forme muntenești și moldovenești (sau ardelenești). Predomină, însă, particularitățile muntenești [124]. Dar, totodată, putem constata și particularități muntenești în textul tipărit la Iași, la 1646. Acestea se vor fi datorînd lui Eustratie Logofătul, traducător, cum am văzut, și al altor pravile, cărturar, care cunoștea, desigur, și tipăriturile apărute în Muntenia și care îl vor fi influențat. În orice caz, faptele acestea nu sînt prea numeroase și sînt, după părerea noastră, rezultatul unor imitații [125]. Uneori un fenomen apare, în același text, în dublă variantă, moldovenească și muntenească. Această "colaborare" lingvistică vine să arate, o dată în plus, că normele literare în secolul al XVII-lea nu erau fixate. Însuși faptul că textele juridice din secolul al XVII-lea au un pronunțat caracter dialectal arată acest lucru. Caracterul dialectal al acestor texte este subliniat și de faptul că pravila moldovenească a fost, adesea, modificată. Este suficient să amintim, pentru început, *doică* (M, 334), *prăvălie* (M, 326) în textul muntenesc și *mamcă* (V, 163), *dugheană* (V, 76) în celălalt.

În domeniul fonetic semnalăm cîteva deosebiri : închiderea, uneori, a vocalelor neaccentuate în textul moldovenesc ; așadar aceasta nu este o trăsătură generală, ceea ce arată că exista, totuși, norma păstrării intacte a vocalelor, cu atît mai mult, cu cît alături de o formă, cu vocala închisă, există cealaltă, cu vocala deschisă : „*di* departe" — „*de* departe" (102, 246) [126], „*di* de mult" — „*de* demult" (99, 244) ; „să va *înțilepți*" — „se va *înțelepți*" (167, 337) ; *pri-pre* (108, 252) ; *cucoană-cocoană* (131, 260) ; *cucon-cocon* (112, 223) ; *cucoș-cocoș* (91, 237) ; *cumănace-comănace* (108, 232) ; „*va micșura*"-„*va micșora*" (54, 281) ; „*să șuvăiască-să șovăiască*" (110, 221) ; forma *arvonă* (cu *o* !) (V, 55), ce caracterizează pînă azi subdialectul moldovenesc, este mai apropiată de etimon (< ngr. *arravon, -vona*) decît *arvună*, prezentă în textul

[124] Cîteva exemple : *șăderea* (M, 118), „să nu *slujască*" (ibid.), *hiară* și *fieri* (M, 351), *va hi* și *va fi* (M, 226), *hiiare* și *fiarea* (M, 352), *dă* „de" (M, 539), *dăsparte* (M, 117), *a dăzlega* (M, 543), *nedăstoinic* (M, 116), *ciine* (M, 547).

[125] Același lucru se va constata, de exemplu, și la Neculce, ceva mai tîrziu, unde un cuvînt are, adesea, și formă moldovenească și formă muntenească (*dzic* și *dzic*, *grijă* și *grije*, *străin* și *strein* etc.). Cînd încă Simeon Ștefan, în prefața la *Noul Testament* (1648), observa că nu toți romînii vorbesc la fel, el făcea observația, desigur, și pe baza textelor din diferitele regiuni, pe care le citise. Așadar împrumutul de forme, de cuvinte dintr-un text este firesc dacă ne gîndim la faptul că exista sau cel puțin începea să se formeze chiar de pe acum ideea necesității unei limbi unice. Cărturarii — ca să folosim un termen pentru toți cei ce au tradus sau scris în perioada veche — căutau să realizeze, independent, desigur, această unitate iar străduințele lor se reflectă foarte bine în textele tipărite, care, cu timpul, au tot mai multe trăsături comune și tot mai puține particularități regionale. Unele fapte comune se pot datora, desigur, și copiștilor. În privința unificării limbii, secolul al XVIII-lea reprezintă o etapă deosebit de importantă.

[126] În cazul lui *di* din „mai *di* demult" (68, 319) avem un fonetism moldovenesc în pravila muntenească.

muntenesc (M, 282); de asemenea, pînă astăzi graiul moldovenesc cunoaște fonetismul *steclă* (V, 115) — cel muntenesc *sticlă* (M, 179), primul mai răspîndit în limba veche [127]. În cazul lui *strein* — *striin* (54, 281), „să va *înstreina*" — „să va *înstriina*" (56, 282), avem a face cu închiderea lui *e* neacc. la *i* în textul muntenesc.

Deși, în general, graiurile din nordul țării cunosc trecerea lui *ă* neacc. la *a*, particularitatea aceasta, întîlnită de exemplu și la Varlaam, Dosoftei, apare de foarte puține ori în pravila lui Vasile Lupu: *macar* — *măcar(ă)* (67, 318). Credem că și în această privință exista norma „literară" și că exemplele cu *ă* > *a* sînt cazuri de regionalisme ce și-au făcut loc și în tipăritura de la Iași. De regulă notăm în ambele texte *văcar* (cu *ă*!). Am găsit însă și *vacariul* — *văcariul* (59, 285).

O particularitate de grai muntenesc, întîlnită de mai multe ori în *Îndreptarea legii*, este velarizarea vocalei *e* (*e* > *ă*) după unele consoane dure *(d, p)*: „*de* nevoe — *dă* nevoe" (107, 252); „*de* i le va fi lăsat" — „*dă* le va fi lăsat" (77, 327). Totuși mult mai frecventă este apariția lui *de* în textul muntenesc, ceea ce arată, pe de o parte, considerarea, totuși, a lui *dă* ca element regional, pe de altă parte, faptul că „norma" nu era definitivă, cum e și firesc, nici în această privință. Alte exemple: *despart* — *dăspart* (113, 177); *dăspuiați* (M, 153) [128].

După alte consoane (*b, m, s, ș* etc.), pronunțate dur în graiul moldovenesc, avem *ă* în locul lui *e*, spre deosebire de cel muntenesc: „*să* vor împăca" — „*se* vor împăca" (195, 315); *sămnul* — *semnul* (78, 328); „*să tocmăsc* — *se tocmesc*" (156, 138); *iubăsc* — *iubesc* (174, 345); *mișăl* — *mișel* (66, 318); *mărs* — *mers* (69, 320); *sămănăturii* — *semănăturii* (54, 281); *vamăș* și *vameș* — *vameș* (72, 322); *blăstămat* — *blăstemat* (57, 283) [129]. Tot după consoane dure *(b, m, p, s, ș, t, v, z)* avem, în pronunția moldovenească, *a* în locul lui *ea*, din cea muntenească: „*om bat*" — „*om beat*" (166, 336); „să-l *globască* — „să-l *globească*" (76, 327); „să *margă* sînge" — „să *meargă* sîngele" (120, 183) [130]; *tocmală* — *tocmeală* (55, 281); „să *răpască*" — „să *răpească*" (96, 242); *sama* — *seama* (56, 282); *sara* — *seara* (59, 285); *pisadză* — *pisează* (99, 244); *înțapă* — *înțeapă* (175, 345); „să-l *curățască*" — „să-l *curățească*" (63, 289); „să-l *lovască*" — „să-l *lovească*" (101, 246); „*să otrăvască*" — „*să otrăvească*" (98, 244); „*să-l păzască*" — „să-l *păzească*" (91, 238). Cum spuneam, uneori textul muntenesc este identic cu cel moldovenesc: *samănă* (57, 283) „să-i *slujască*" (84, 102).

---

127 Aici *i* > *e* datorită analogiei cu *steclă* — *a stecli*. *Sticlă* < vsl. *stĭklo*.

128 Acest cuvînt nu apare în textul moldovenesc.

129 Forma muntenească, *blăstemat*, este mai veche (< lat. ***blastemare* < *blasphemare)***. Formele *blăstăma*, *blestema* sînt ulterioare. Mai notăm *blăstăm* — ***blăstem*** (162, 333).

130 Aici *a merge* nu are întrebuințarea firească limbii noastre. Avem a face cu un calc lingvistic.

Alteori, ca și astăzi, avem în textul moldovenesc *e* (un *e*, desigur, ca și azi, puțin deschis) în locul diftongului *ea* : „să le *de* banii" „să le *dea* banii" (70, 321) ; „va *pute*" — „va *putea*" (120, 183).

În *iartat* din primul text (V, 74) (în celălalt *ertat*, M, 324) avem, ca pînă astăzi, trecerea diftongului *ie* (aceasta este pronunția, chiar dacă se scrie în textul muntenesc *ertat*) în *ia*, sub influența lui *a* accentuat din silaba următoare [131]

În pravila de la Iași găsim *î* pentru *i* după unele consoane dure (*s, ț* etc) : *cuțît* — *cuțit* (57, 284) ; „l-au *ținut*" — „l-au *ținut*" (55, 282); *sîngur* — *singur* (65, 316). De asemenea, aici întîlnim, alături de *pîne* (V, 59) și *pîine* (ibid.), ca în textul muntenesc [132].

O altă deosebire ce apare în textele juridice de care ne ocupăm este lipsa, mai ales în cel moldovenesc, a lui *-i* (final), ca rezultat al pronunțării dure a consoanei precedente : „să-ș scoață" — „să-și scoață" (103, 248) ; „să-ț scutești viața" — „să-ți sprijenești viața" (102, 246). Uneori, însă, acest *i* lipsește și în textul muntenesc.

Cum spuneam mai înainte, există în textul tipărit la Iași unele particularități ce caracterizează graiurile vorbite din sudul țării. Particularitățile acestea ies cu atît mai mult în evidență cu cît ele nu se întîlnesc în textul muntenesc ! Astfel, în cel dintîi notăm *ușe* (V, 66), în celălalt *ușă* (M, 317). Sau : * așia* (V, 57), *așea* (V, 58, 67) — în celălalt, de fiecare dată, *așa* ! (M, 283 385, 319). Alte exemple : în primul text *greșeale(le)* (V, 114, 135), în al doilea, de fiecare dată, *greșale(le)* (M, 178, 266). Mai adăugăm : *șease* (V, 96), a *șeaptea* (V, 62), *greșeaște* (V, 160), *șeade* (V, 88), pentru primul text, *șase* (M, 241), a *șaptea* (M, 288), *greșaște* (M, 332), *șade* pentru celălalt (M, 124).

În consonantism deosebirile dintre cele două pravile deși nu sînt prea numeroase sînt esențiale. Unele dintre ele au o frecvență mare, fapt care subliniază caracterul dialectal al acestor tipărituri. Este vorba, în primul rînd de *ĝ* și de *dz* în pravila moldovenească și de *j, z* în cea muntenească, particularități care caracterizează pînă azi cele două arii dialectale (chiar dacă *dz* numai parțial, căci azi numai aproximativ jumătatea de nord a Moldovei cunoaște această africată dentală sonoră) : „să *agiutorească*" — „să *ajutorească*" (90, 236) ; „*agiunge giurămîntul*" — „*ajunge jurămîntul*" (78, 328) ; *batgiocură* — *batjocură* (52, 323) ; *giucăreile* — *jucăreile* „jucărelele" (164, 335) ; *giumătate* — *jumătate* (56, 283) ; „să-ș bată *gioc*" — „să-ș bată *joc*" (72, 323) ; *pren pregiur* — *pre împrejur* (74, 325) ; însă în ambele avem, de exemplu, *încungiura* (173, 343) ! ; „să-l *ardză*" — „să-l *arză*" (85,

---

[131] Semnalăm o altă nepotrivire între LL și V : *iurtat* (LL, 37), *iertat* (V, 73). Forma *iartat* nu trebuie pusă în legătură cu *să iarte* și nici *iara* „era" în legătură cu *iaste*. Astăzi se spune aici *să ierte*, *ieste* și ar fi trebuit să sune și aceste forme verbale *iertat*, *iera* dacă explicația nu ar fi cea de mai sus, ori acest lucru, cum vedem, nu s-a întîmplat.

[132] Cît privește verbul *a intra* sînt nepotriviri între LL și V : a *întra* (LL, 10 ; V, 88), a *intra* (LL 12, 16 ; în V, 59, 60 se notează tot *a întra*).

121) ; „să-ş *lucredze*" — „să-ş *lucreze* (54, 281) ; *pîndză* — *pînză* (115, 179) ; „să-l *spîndzure*" — „să-l *spînzure*" (67, 318).

Palatalizarea labialelor este destul de rar întîlnită în ambele pravile. Se ştie că Varlaam în *Răspunsul înpotriva catihismului calvinesc* (1645) înlătură formele cu *h* în locul lui *f*. Că acest lucru a fost făcut fiindcă Varlaam îşi dădea seama de caracterul lor dialectal şi voia, deci, introducerea unei norme şi în această privinţă sau fiindcă l-ar fi determinat Udrişte Năsturel nu se poate spune cu certitudine. Cert este că o normă îşi făcea loc, astfel, mai mult ca oricînd, şi acest lucru este important [133]. Avem temeiul să ne întrebăm, credem, dacă lipsa, în general vorbind, a formelor cu palatale din textele juridice ale secolului al XVII-lea nu trebuie privită ca o continuare a acestei realizări a lui Varlaam. În orice caz, scăderea simţitoare a formelor cu palatale arată că se contura tot mai bine norma ca aceste fonetisme să dispară în scris [134], chiar dacă, aşa cum s-a văzut mai sus, mai persistă destule particularităţi regionale [135]. Exemple: „o *hiară*" — în ambele texte (73, 324) ; la p. 120 însă în primul text avem *hiare* sau *(here)* (pl. de la *fier*), în al doilea *fiară* (M, 183) ; „*her* de plug" — în ambele texte (58, 285). Mai consecvent este, aşadar, în această privinţă, textul muntenesc. Nu întîlnim aici alte palatale, cum este cazul, de exemplu, la I. Neculce, deşi şi la el acestea apar, putem spune, cu totul excepţional (*chept, a răschira* [136] şi încă vreo cîteva).

Există şi deosebiri gramaticale între cele două texte datorate originii lor locale. Ele, însă, nu sînt prea numeroase.

În cîteva locuri notăm în textul de la Iaşi plurale fără *-i* : *necununaţ* (dar *cununaţi)* — *necununaţi* (110, 221) [137]. Un substantiv ca *lacăt* are forme deosebite la singular şi plural în cele două pravile: *lăcată* — *lacăt*, pl. *lăcăţi* — *lacăte* (65, 317 ; 70, 321). Şi această deosebire se păstrează pînă astăzi.

Cele două pravile se deosebesc şi în privinţa folosirii articolului posesiv. În graiurile populare în general, cu excepţia celui muntenesc

---

[133] Vezi şi RCL, p. 98. O dovadă sigură însă asupra normei ce-şi face loc o constituie *Cazania* lui Varlaam (Iaşi, 1643), unde întîlnim *h* şi *f*.

[134] Ni se pare semnificativă, pentru contribuţia textelor juridice la fixarea unor norme literare şi observaţia că, de exemplu, la Dosoftei, unde alternează, de asemenea, formele cu palatale, cu cele cu labiale, primele sînt, totuşi, predominante (vezi RCL, p. 115). Se poate face observaţia cred, că prima jumătate a secolului al XVII-lea este, în scrierile din Moldova, în ceea ce priveşte palatalizarea labialelor, perioadă de tranziţie.

[135] De aceea textele juridice din secolul al XVII-lea prezintă interes nu numai pentru istoria limbii romîne în general, ci şi pentru dialectologia istorică.

[136] Vezi I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, E.S.P.L.A., 1955, p. 292 („l-au nemerit cu o inicercă prin *chiept*"), 264 („au şi început *a*-şi *răschira* casăle lor") şi introducerea la această ediţie îngrijită de I. Iordan, p. 47.

[137] Lipsa lui *-i*, semn al pluralului (dar şi desinenţă verbală: tu *vez*- pers. II sing.) caracterizează azi, pe lîngă subdialectul moldovenesc, şi o bună parte din Oltenia.

de regulă articolul posesiv *a, al, ai, ale* este redus la o singură formă, *a*. Exemple: „fără de știrea stăpînului *a* cui iaste" — „fără de știrea stăpînului *al* cui iaste" (56, 283); „acest meșteșug *a* furtușagului" — „acest meșteșug *al* furtișagului" (65, 317); „*a* cui va fi țăranul" — „*al* cui va fi țăranul" (56, 283); „să le innoiască cu voia stăpînului *a* cui vor fi fost" — „să le înnoiască cu voia stăpînului *ale* cui vor fi fost" (75, 325); „bani *a* besearicii" — „bani *ai* besearicii" (70, 321). Textul muntenesc este, deci, mai corect din punctul de vedere al limbii literare. Uneori acesta este și mai clar, după cum se poate constata din următorul exemplu: „De va face neștine casă pre loc strein și va fi tot lemnul *lui*..." — „De va face neștine casă pre loc striin și va fi tot lemnul *al* lui..." (64, 290) [138].

Datorită pronunțării înmuiate a consoanei precedente, în subdialectul muntenesc, la unele verbe, pers. a III-a a indicativului și conjunctivului prezent se termină în -*e* în loc de -*ă*: (să) *îngrașe, să aibe* etc. Notăm, astfel, „să *încapă* — *să încape*" (85, 122). O formă ca *să învează* din textul moldovenesc (V, 125) (în celălalt *să învețe*) (M, 150) trebuie explicată în același fel ca și alte inconsecvențe, anume, prin nesiguranța traducătorului; de altfel, unele forme s-au stabilit definitiv în limbă, înlăturîndu-le pe altele. mai tîrziu.

În limba veche verbul a *găta* era mult mai răspîndit decît astăzi, cînd Moldova nu-l mai cunoaște. Textul muntenesc cunoaște *a găti*: „*va găta* niște bucate" — „*va găti* niște bucate" (99, 244); „*să găteadză* să-l fure" — „*să gătească* să-l fure" (103, 248). Daniil a preferat forma *împlea* („să va *imple*" — „se va *împlea*" — 87, 124) [139], întîlnită în graiurile din sudul țării.

Și în lexic se reflectă unele deosebiri de ordin dialectal. Am putea face și observația că textul moldovenesc are, uneori, elemente mai populare, de o circulație mai largă: *amăgituri* — *înșelături* (71, 322); să *amăgeaște* — se *înșală* (165, 336); „să să poată *mîntui*" — „să se poată *scăpa*" (123, 186); *căindu-să* — *părîndu-i rău* (150, 133); „de va *sîrgui*" — „de va *grăbi*" (139, 255); *priseci* — *stupini* (127, 151); *a văpsi* — *a spoi* (86, 122); *mascur* — *rîmătoriu* (63, 289); „vor avea *mierță*" — „vor avea *obroace*" (60, 287) etc.

V. O parte din textul muntenesc este, cum s-a văzut și mai înainte, nu o traducere din nou a izvoarelor indicate ci o variantă a celui moldovenesc [140]. Nu este vorba numai de deosebirile dialectale

---

[138] Din preocuparea de „îndreptare" a modelului s-a putut ajunge, în textul muntenesc, la construcția: „ să aibă a-ș spune treaba cătră domnul *al* acelui sat" (M, 283). In celălalt text (V, 56) articolul posesiv lipsește În M. 7 citim un exemplu unde articolul rămîne în forma sa inițială. contrastînd cu cazurile la care ne-am referit mai sus: „sînt *a* lui 9 snopi".

[139] În subdialectul muntenesc se spune și *a facea. a zicea*. Trecerile, aici, ale unor verbe de la o conjugare la alta sînt mai des intîlnite ca oriunde.

[140] Unele greșeli sînt edificatoare în acest sens (în paranteze drepte dăm din textul muntenesc numai ceea ce interesează discuția de aici; facem abstracție de alte deosebiri și dăm numai textul moldovenesc): „Plugarii și alți lucrători de vor

discutate. Textul muntenesc îl îmbogățește, adesea, pe celălalt: „să îneace niscare pămînturi sau vii sau pomeate" (V, 65); „să înneace niscare pămînturi *sau moșii* sau vii sau pomeate" (M, 291).
„trebue să-ș îngăduiască firei" (V, 118).
„trebue să-ș îngăduiască firii *sau mîniei*" (M, 181).
„fac noaptea pagube la sămănături" (V, 104).
„fac noaptea pagube la sămînături *sau la țarine* (M, 248).

Alteori textul muntenesc este mai clar decît celălalt (eventual mai corect din punct de vedere gramatical): „să fie iarăș a stăpînului ce au fost mai de mult" (V, 56).
„să fie iarăși a stăpînului *a cărui* au fost mai demult" (M, 282).
„iară de va treace o dzi dooă și va sta vreun loc *nesocotit*, are fi lepădat și de-l va lua cineva *la vedeare*, să nu aibă nice o certare" (V, 69).
„iară de va treace o zi doao și va sta în vreun loc *nebăgat în seamă, ca cum* ar fi lepădat și de-l va lua cineva *de față* atunce să n-aibă nice o certare" (M, 320).
„La greșealele ce învață pravila *furci*, cumu-i hainiia și viclesugul... să va spîndzura și boiarinul" (V, 175).
„La greșalele ce învață pravila *să piarză în furci*, cumu e hainiia și hiclenșugul... să va spînzura și boiarenul" (M, 345—346).

Există și adaosuri în pravila muntenească ce nu îmbogățesc conținutul. Ele vin dintr-o preocupare, pe care cititorul atent o observă, de-a lungul întregului text, de a sublinia o idee, de a relua (repeta) printr-un pronume demonstrativ, o parte de propoziție, eventual o întreagă idee, procedeu caracteristic stilului influențat mai mult de exprimarea populară, în vreme ce fraza moldovenească, a lui Esutratie, este mai cărturărească, și mai concisă [141] Distingem, în această privință, mai multe situații:

a) Reluarea subiectului (chiar dacă acesta se exprimă, uneori, printr-o întreagă propoziție):
„De va fura neștine miriștia altuia, să o plătească îndoit" (V, 58).
„De va fura neștine prilogul sau miriștea altuia, *acela* să i-o plătească îndoit" (M, 284).
„Ceia ce vor fura carul altuia sau de-l vor arde, să plătească doo prețuri" (V, 58).
„Ceia ce vor fura carul altuia sau de-l vor arde *aceia* să plătească doao prețuri" (M, 284).

---

ara în pămînt strein sau de vor culeage în vie cu învățătura cuiva, cînd le va fi dzis că iaste *a lui* [în M, 342 ...iaste *a lua*...] nu să vor certa nicecum (V, 172).
„A doo pricină carea îndeamnă pre giudeț să mai micșureadze certarea celui vinovat iaste mîniia: și *să va da* [în M, 332: mîniia și *sfada*] de vreame ce și pravila dă învățătură cum greșala ce să va face cu mînie să să cearte mai iușor" (V, 161).

[141] Asemenea reluări există, ici și colo, și în textul moldovenesc. În celălalt, însă, ele constituie o notă dominantă.

b) Reluarea unei părţi secundare de propoziţie:

Complement direct:

„Cela ce va fura şi vinde niscare svinte moştii, să-l cearte cu moarte" (V, 71).

„Cela ce va fura şi va vinde niscare sfinte moaşte, *pre acela* să-l cearte cu moarte" (M, 322).

Complement indirect:

„Celuia ce-ş va piiarde lucrul i să va da giurămînt să dzică cîte lucruri i-au furat" (V, 78).

„Celuia ce-ş va piarde lucrul, *aceluia* i se va da jurămînt să spue cîte lucruri i-au furat" (M, 328).

c) Reluarea unei idei exprimate în propoziţia precedentă:

„Cela ce va greşi priatenului său cel bun nu să cheamă să fie făcut greşală cu înşelăciune" (V, 160).

„Cela ce va greşi priatenului său cel bun *aceaia* nu se chiamă să fie făcut greşală cu înşelăciune" (M, 331).

d) Adăugarea adverbului *atunci*, în propoziţiile ce cuprind, de regulă, hotărîrea pravilei, ceea ce face ca atenţia cititorului să fie îndreptată mai ales în această parte a frazei. Şi acest procedeu aminteşte de stilul oral: „De va fi apucat neştine o scrisoare den mîna vrăjmaşului său şi o va fi ars sau o va fi spart: să să dea giurămînt celuia cu cartea, iară nu celuia ce o au spart" (V, 79)

„De va fi apucat neştine o scrisoare de în mîna vrăjmaşului său şi o va fi ars sau o va fi spart, *atunce* să se dea jurămînt celuia cu cartea, iară nu celuia ce o au spart" (M, 329).

„de va îndrăzni să-ş care snopii fără de ştirea celuia cu pămîntul, ca un fur ca să-şi piardză toată roada de pre acel pămînt" (V, 57).

„de va îndrăzni să-şi care snopii fără de ştirea celuia cu pămîntul, *atunce* ca un fur să-ş piarză toată roada dă pre acel pămînt" (M, 283).

Numeroase sînt construcţiile în care raportul sintactic este mai clar redat în varianta muntenească:

„Certarea ucigătoriului nu iaste alta, numai moartea" (V, 89).

„Pedepsa ucigătoriului nu iaste alta, *fără* numai moartea" (M, 235).

„Mincinoşii ceia ce fac bani răi aceştia încă fac aceaia greşală cum are sudui pre împăratul" (V, 84).

„Mincinoşii ceia ce fac bani răi aceia încă fac aceaia greşală *ca şi cum* ar sudui pre împăratul" (M, 121).

Conjuncţia *ca să* introducînd în textul moldovenesc propoziţii principale (putem vorbi, în acest caz, de false subordonate) nu apare în textul muntenesc:

„De va fura neştine cal sau bou *ca să*-l plătească de doo ori şi să fie bătut foarte" (V, 58).

„De va fura neştine cal sau bou acela *să*-l plătească de doao ori şi să fie bătut foarte" (M, 284).

„iară de să va prileji să piiae şi acela dobitoc, *ca să* aibă a-l plăti cela ce-au furat clopotul" (V, 57).

„iară de să va prileji să piae şi acela dobitoc, atunce *să* aibă a-l plăti cela ce au furat clopotul" (M, 284).

Există şi alte deosebiri privind folosirea conjuncţiilor: *pentru ce* (V) — *căce*, *pentru căce* (M), *de vreame ce* (V) — *căce că* (M), *că* (V) — *căce că* (M), *pentru să* (V) — *pentru ca să, ca să* (M), *drept să* (V) — *pentru să* (M), *pentru căci* (V) — *pentru că* (M) etc. Exemple :

„De va ucide cineva vre un dobitoc *pentru ce*-i [M, 286 : *căce*-] va fi făcut vreo pagubă o dată... să-i plătească paguba" (V, 60).

„muiarea iaste datoare să îmble după bărbat oriunde va mearge, *pentru ce* [M, 187 : *pentru căce*] să cheamă că l-au ştiiut cum iaste" (V, 124).

„Mai mult creade giudeţul mărturiile carii arată vrăjmăşiia bărbatului... *de vreame ce* [M, 182 : *căce că*] la toate giudeaţele mai adevărate sîmt mărturiile" (V, 119).

„*pentru să* [M, 329 : *pentru ca să*] arate cu adevărat cît au fost şi de ce preţ au fost şi încă să-ş arate şi cheltuiala (V, 79).

„va înceape una dentr-înse a se boncăi *pentru să* [M, 287 : *ca să*] întărîte pe vreuna să să lupte" (V, 61).

„Orcine va fura ceva vreun lucru, nu *drept să* [M, 323 : *pentru să*] păgubească pre cela ce l-au avut, ce numai *drept să*-şi [M, 323 : *pentru să*-] rîdză şi să-ş bată gioc de dîns, să să cearte" (V, 72).

„...să nu ia nemică den roada ce va face acel pămînt, *pentru căci* [M, 284 : *pentru că*] cu menciunile lui au amăgit pre stăpînul pămîntului" (V, 57).

Din cele cîteva exemple se poate vedea, din nou, caracterul mai arhaic al textului pravilei lui Vasile Lupu, existenţa mai multor posibilităţi pentru exprimarea aceluiaşi raport sintactic (ceea ce arată, totodată, cum este şi normal pentru secolul al XVII-lea, că încă nu se fixaseră formele pe care mai tîrziu le vom intîlni cu consecvenţă).

Spuneam în introducere că avem în aceste texte unele adaptări, localizări. Acestea arată pe de o parte felul cum este îmbogăţit textul originalului în pravila de la 1646, pe de alta, cum pravila de la 1652 modifică textul de la Iaşi. Ne vom limita la două exemplificări. Cea dintîi arată completarea textului moldovenesc de către Daniil, cealaltă o adaptare la alte realităţi decît cele la care se referă primul text :

a) „ca şi în vremea lui Mathei, voevodul Ţării Munteneşti, cînd tăiase capul tătîne-său un copil, în cetatea Bucureştilor" (M, 336).

b) „Cum s-are dzice un om va răpi pe o muiare de cinste den tîrg den Iaşi şi o va lua de o va duce la Cameniţă în ţara leşască, dup-acea de să va prileji să-l prindză aicea supt biruinţa Iaşilor, să va certa de la domnul den Moldova ; iară de să va prinde supt biruinţa Cameniţei, să va certa de la biruitoriul locului aceluia. Şi nice domnul den Moldova nu iaste datoriu să-l trimiţă acolo, de va fi leah

răpitoriul, la domnul de țară leșască, nice biruitoriul acelui loc spre domnul de Moldova, dacă va fi moldovan" (V, 131).

„Cum s-ar zice, un om ce va răpi vreo muiare de cinste, de în cetate de în Tîrgoviște și o va duce la Brașov, în Țara Ungurească sau la Moldova, după-aceaia de să va prileji să-l prinză aicea supt ținutul Tîrgoviștii, atunce acela se va pedepsi de la domnul muntenesc: iară de să va prinde supt ținutul Brașovului sau al Moldovei, iar se va pedepsi de la biruitoriul locului aceluia. Și atunce nice domnul de în Țara Muntenească nu i se cade să-l trimeață acolo, de va fi ungur sau sas sau moldovean răpitorul, la județul de la Brașov sau la Moldova, nice oblăduitoriul acelui loc spre domnul Țării Muntenești deaca va fi muntean" (M, 260—261).

Am prezentat în această lucrare particularitățile de limbă ale pravilelor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, urmărind pe de o parte trăsăturile generale ale limbii romîne din secolul al XVII-lea, pe de alta deosebirile dintre cele două texte. Am căutat să arătăm că limba tipăriturilor din secolul al XVII-lea continuă să aibă unele trăsături ale celei din secolul al XVI-lea, dar, totodată, ea înseamnă și un pas înainte în dezvoltarea limbii noastre literare. Am putut constata, adesea, cum unele particularități, dominante în secolul al XVI-lea, apar acum tot mai rar. S-a putut vedea, de asemenea, cum din mai multe forme una începe să devină tot mai mult folosită. Existența mai multor norme precum și a unor inconsecvențe (ceea ce se manifestă prin prezența mai multor variante fonetice și forme gramaticale sau a mai multor elemente lexicale pentru aceeași noțiune) dovedește că în secolul al XVII-lea normele limbii literare nu erau încă fixate. Am arătat, adesea, că unele particularități care vor fi generale în limba literară actuală pot fi urmărite și în secolul al XVII-lea, uneori concurînd cu altele, care, dominînd în secolul al XVI-lea, vor ceda cu timpul. Am observat cum cîteva din aceste trăsături vechi se mai păstrează încă în unele arii dialectale laterale.

Studiul celor două pravile prezintă o dublă importanță: pe de o parte ele ne dau, alături de alte tipărituri ale vremii, o imagine a limbii secolului al XVII-lea, pe de alta permit să facem un studiu interesant de dialectologie istorică. Acest lucru îl putem face, desigur, și plecînd de la cercetarea oricăror alte texte tipărite în Moldova și Muntenia în acea vreme. Aici însă acest studiu devine mult mai interesant, deoarece avem o parte comună a celor două pravile. Cînd s-a tipărit *Îndreptarea legii*, în 1652, a fost încorporată în textul ei și *Cartea romînească de învățătură*, de la 1646. Cum s-a văzut, tocmai în felul cum a fost modificat textul moldovenesc stă importanța cunoașterii, în primul rînd, a celor două pravile. Am putut constata apoi prezența unor particularități muntenești în textul moldovenesc (căci traducătorul, cărturar, cunoștea tipăriturile de pînă

atunci, din Țara Romînească) și păstrarea unor trăsături de grai moldovenesc in textul tipărit la Tîrgoviște. Această colaborare lingvistică este demnă de remarcat. De asemenea, Daniil, traducătorul pravilei muntenești, ardelean, aduce, credem, și unele trăsături de grai specifice.

Deși aceste două pravile sînt traduceri, ele nu pot fi puse, totuși, alături de traducerile din secolul al XVI-lea, greoaie, prea fidele originalului. Aici avem o traducere mai liberă și prin aceasta, o apropiere de limba vie a poporului. Nu-i vorba numai de fragmentele cu caracter laic, ci, adesea, și de cele cu conținut religios.

Pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu au dat o mai mare circulație limbii romîne, contribuind astfel, la realizarea unității ei. Deși nu erau singurele legi după care se făcea o judecată, ele au fost totuși, folosite și cunoscute. Astfel stilul administrativ capătă în secolul al XVII-lea o mai mare întrebuințare. Acest stil se caracterizează prin folosirea unor termeni și expresii pentru redarea noțiunilor juridice (despre o terminologie științifică juridică se va vorbi însă mult mai tîrziu), a unei fraze cu o structură, oarecum, aparte, determinată de conținutul textului.

Studiul limbii textelor juridice din secolul al XVII-lea constituie, așadar, un capitol important din istoria limbii romîne literare.

Am socotit că este necesară o discuție mai largă a particularităților de limbă ale celor două pravile, căutînd să arătăm prin comparație cu traducerile din secolul al XVI-lea și cu alte tipărituri din secolul al XVII-lea, care este însemnătatea lor pentru dezvoltarea limbii noastre literare.

ЯЗЫК РУМЫНСКИХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ XVII ВЕКА

Краткое содержание

В настоящей работе автор исследует румынский язык законодательных уложений — „Румынской наставительной книги“ („**карте ромънѣскѫ де .ꙟвъцѫтꙋрѫ**) молдавского господаря Василе Лупу (изд. в Яссах, 1646 г.) и „Наставление закона“ (**.ꙟдерептарѣ легїй**) валахского господаря Матея Басараба (изд. в Тырговиште, 1652 г).

Хотя оба уложения исходят от иностранных образцов (написанных на греческом языке), они не являются простыми переводами, а переработкой оригиналов, с дополнениями и локализациями последних. Вследствие этого, в отличие от других переводов, весьма точно следующих оригиналам, но тяжеловесных по стилю, указанные уложения являются более близким к живому народному румынскому языку. Лингвистическое изучение их имеет тем большее значение, что уложение 1646 г. инкорпорировано в уложении 1652 г. которое к тому же имеет и свои собственные, оригинальные разделы. Некоторые изменения или даже исправления текста 1646 г, произведенные в валахском варианте, важны для познания диалектологических отличий

и литературных норм румынского языка XVII века. По обсуждении общих лингвистических особенностей изучаемых памятников сравнительно с особенностями румынского языка XVI века, работа — в целях выяснения того нового, что вносят тексты XVII века — излагает различия между указанными юридическими текстами. Так, работа выявляет более архаический характер языка уложения Василе Лупу по сравнению с уложением Матея Басараба, диалектологические различия между ними и указывает, там где это возможно, направления будущего развития литературного румынского языка.

Работа обсуждает также и вклад указанных юридических текстов в развитие административного стиля литературного румынского языка. Фраза памятников, которая благодаря своему содержанию отлична от фразы других печатных произведений эпохи, а также большая частота употребления некоторых слов и выражений (если даже они частично встречаются и в других текстах) служащих для обозначения юридических понятий, являются элементами, способствовавшими развитию этого нового стиля румынского литературного языка.

Настоящая работа, являющаяся первым более пространным исследованием указанных двух уложений, показывает, что эти тексты, способствовавшие более обширной циркуляции румынского языка, представляют собою важную главу истории румынского литературного языка.

LA LANGUE DES TEXTES JURIDIQUES ROUMAINS DU XVII-ÈME SIÈCLE

Résumé

L'auteur étudie la langue roumaine des deux monuments législatifs, *Le livre roumain d'eseignement de la loi* du prince moldave Vasile Lupu, publié à Jassy en 1646 et *Le guide de la loi* du prince valaque Matei Basarab, publié à Tîrgovişte en 1652.

Bien qu'ayant comme point de départ des modèles étrangers, (écrits en grec), les codes roumains n'en sont pas de simples traductions, mais présentent de fréquents remaniements de l'original, des additions, des adaptations et des localisations. C'est pourquoi, contrairement aux autres traductions — très fidèles aux originaux et lourdes — les textes étudiés sont, par leur langage, plus rapprochés à la langue vivante du peuple. L'étude linguistique des textes étudiés est d'autant plus importante que le code de 1646 est incorporé dans celui de Matei Basarab, lequel a, en plus, des chapitres propres à lui. Certaines modifications ou, même, corrections du texte de 1646 dans la variante valaque, ont leur importance pour la connaissance des différences dialectologiques et des normes littéraires du roumain du XVII-ème siècle. Après avoir faite la discussion des particularités linguistiques générales des monuments étudiés, par comparaison avec celles du roumain du XVI-ème siècle, le travail présente — à fin de montrer l'apport des

textes du XVII-ème siècle dans le développement de la langue littéraire roumaine — les diffèrences entre les deux textes juridiques étudiés. Ainsi l'ouvrage met en évidence le caractère plus archaïque de la langue du code de Vasile Lupu par comparaison avec celle du code de Matei Basarab, les différences dialectologiques entre les deux textes et, dans la mesure du possible, indique les directions de la future évolution de la langue littéraire roumaine.

L'ouvrage discute, de même, la contribution des textes juridiques étudiés à l'évolution du style administratif de la langue littéraire roumaine. La phrase de ces monuments juridiques, laquelle, grâce à son contenu, diffère de celle des autres oeuvres roumaines imprimées de l'époque, de même que la fréquence plus grande de certains mots et expressions (même si celles-ci se recontrent aussi dans d'autres textes) par lesquels sont désignées les notions juridiques, sont autant d'éléments qui contribuent au développement de ce nouveau style de roumain littéraire.

Le présent ouvrage, qui est la première étude linguistique plus ample des codes mentionnés, montre que ces textes qui ont contribué à une plus large circulation de la langue roumaine, constituent un important chapitre de l'historie de la langue littéraire roumaine.

LEXICUL BURLESC ÎN *ROMANUL COMIC* DE PAUL SCARRON

DE

MARIA CARPOV

Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza" din 26 — 28 octombrie 1962

Comunicarea de față are rolul de a anunța o lucrare de proporții mai mari al cărei obiect este studiul limbii operelor lui Paul Scarron. Prezentînd un singur aspect dintr-o lucrare ce va cuprinde multe altele, ni se pare necesar să dăm cîteva indicații menite să faciliteze înțelegerea modului în care concepem studiul în ansamblul lui și locul pe care îl va ocupa analiza lexicului în acest ansamblu.

Alegerea subiectului ne-a fost sugerată de mai multe fapte. În primul rînd am cita inexistența unui studiu științific asupra limbii lui Scarron. În 1930 a apărut la Grenoble teza de licență a lui I. T. Richardson care se ocupă de lexicul operelor burlești ale lui Scarron. Este un studiu pe cît de incomplet, pe atît de nesatisfăcător sub raportul valorii științifice. Nu este necesar să insistăm aici asupra ideii că într-un studiu despre limba unui scriitor, examinarea lexicului nu constituie decît o parte căreia trebuie numaidecît să i se alăture studiul morfologiei, al sintaxei, al retoricii — să ne gîndim ce resursă constituie metafora pentru burlesc! — studierea versificației, cu atît mai interesantă la Scarron cu cît acesta practică octosilabul în plin secol al alexandrinului; este plină de interes urmărirea dublei chestiuni, pe de o parte a concesiilor făcute de burlești purismului, iar pe de alta, a influenței burlești asupra operelor clasice.

Un alt motiv care ne-a îndemnat spre cercetarea limbii lui Scarron a fost importanța pe care un asemenea studiu o prezintă pentru istoria limbii franceze. El ajută la mai buna cunoaștere a unui anumit aspect al limbii secolului al XVII-lea; limba marilor clasici, în ciuda gloriei

adusă literelor franceze și a marii ei influențe asupra dezvoltării ulterioare a limbii, este totuși rezultatul unor acțiuni deliberate, care au lipsit-o de caracterul de spontaneitate pe care îl are limba populară atît de prezentă în operele burlești. Este momentul să precizăm că cel ce se ocupă de istoria limbii nu trebuie totuși să considere limba autorilor burlești drept o mărturie directă a limbajului unei anumite clase sociale. Să ne amintim caracterul „artificial" al burlescului. „Artificial" nu înseamnă, aici, „fabricat", „inventat", cu o expresie franțuzească „forgé de toutes pièces" ; este vorba de o chestiune de dozaj, de „șarjă„ voită, în general de caracterul intențional al creațiilor burlești, de importanța lor socială, de caracterul satiric și exigențele acestui gen. Sînt cîteva elemente care pot explica așa-zisul artificial al burlescului. Este o căutare permanentă de efecte, care, fără îndoială, constituie punctul slab al genului și riscă să ajungă la rezultate contrare celor dorite, riscă să devină monoton. Pentru istoria limbii este interesant ansamblul de materiale, copios, deși cam încîlcit, care-l poate ispiti pe specialist.

Un studiu asupra limbii lui Scarron ar constitui prin el însuși o contestare a afirmațiilor unor cercetători care se bucură de o apreciere în general binemeritată, dar care dezarmează prea repede : am cita pe Paul Morillot a cărui lucrare despre viața și opera lui Scarron, deși cam veche, este calificată de A. Adam ca „excelentă", dar care susține că studierea limbii lui Scarron este o întreprindere tot atît de imposibilă pe cît de inutilă. Demonstrarea posibilității începe s-o facă, fără voia sa, însuși Morillot care include în lucrarea citată un capitol de observații lingvistice pline de interes. Teza lui Richardson pomenită mai înainte face același lucru, iar de curînd Francis Bar, într-un studiu de ansamblu, în care lacunele nu lipsesc, s-a ocupat de analiza particularităților stilistice ale burlescului francez pornind tocmai de la observarea materialului lingvistic. În ceea ce privește utilitatea, am întrevăzut-o și, teoretic, chiar și exprimat-o mai sus, probele practice urmînd să le furnizăm de acum înainte.

Limba unui scriitor nu poate fi studiată fără a clarifica mai întîi unele chestiuni ce țin de istoria literară sau de teoria literaturii. În cazul de față ni se pare absolut necesar să facem cîteva precizări asupra genului burlesc al cărui creator este considerat tocmai Paul Scarron. În lucrarea definitivă aceste precizări vor fi prezentate cu multe detalii, acum însă ne vom mulțumi cu sintetizarea opiniilor emise în această problemă de diferiți cercetători, cu prezentarea celor mai noi observații în acest domeniu.

Cuvîntul „burlesque" este de origine italiană. P. Morillot l-a întîlnit în texte anterioare secolului al XVII-lea. Genul literar exista, fără îndoială, încă mai dinainte cînd era denumit „grotesque". François Alexis nu ezită să întrebuințeze cuvîntul „burlesque" pentru a numi unele producții din secolul al XVI-lea sau chiar al XV-lea. Ca aparținînd a-

cestui gen aş cita satirele lui Mathurin Regnier, care pînă în 1640 au fost adesea imitate. Cine a fost cel ce a întrebuinţat mai întîi acest cuvînt aplicat la literatură nu se ştie foarte precis, dar putem reţine ca dată anul 1640, cînd Saint-Amant publică *Préface du Passage du Gibraltar*. O caracteristică a burlescului se face observată încă înainte de epoca sa de ecloziune: o imensă bogăţie lexicală. În 1642-1643 asistăm la triumful genului: Saint-Amant publică *La Rome ridicule* şi *L'Albion*, Scarron *Recueil de quelques vers burlesques* urmat de *Typhon*, care, aşa cum precizează A. Adam, este prima epopee burlescă. Deşi parodiile mitologice ocupă un loc mare în creaţia burlescă, nu trebuie să reducem genul numai la acestea. Mazarinadele, teatrul lui Cyrano de Bergerac *(Le pédant joué)*, comediile lui Scarron sau ale lui Thomas Corneille *(Le Berger extravagant)* aparţin aceluiaşi gen. După 1652, Pellisson, istoriograful Academiei Franceze, remarcă scăderea interesului pentru burlesc. Scarron însuşi, pentru a fi pe placul publicului, trebuie să-şi atenueze tonul. Scrierile epigonice, în acest caz, ca în atîtea altele, n-au lipsit şi au continuat să apară pînă la începutul secolului al XVII-lea. Totuşi, voga genului a avut loc aproximativ între 1643 şi 1653.

S-a vorbit mult despre dubla sursă hispano-italiană a burlescului. Antoine Adam defineşte burlescul ca „rezultatul îmbogăţirii badinajului marotic prin contribuţia transalpină" (t. II, p. 88).

Încă din secolul al XVII-lea s-a încercat definirea genului burlesc. Definiţiile date de Guez de Balzac, Boileau, Furetière, au fost, ca să spunem aşa, definiţii negative, care prezentau burlescul ca pe un gen literar minor, popular, vulgar, alungat din societatea rafinată a timpului. Ne amintim versul reprobator al lui Boileau:

„Le Parnasse parla le langage des Halles" *(Art poétique*, ch. I).

Scarron însuşi, vorbind despre stilul imitatorilor săi, a dat o definiţie foarte severă în care reproşul de vulgaritate domină. Claude Perrault, în partea a doua a poemului scris împreună cu fratele său, vorbeşte despre „naşterea unui monstru numit burlesc".

Din aceste încercări de definire, în afară de inclinaţia pentru vulgaritate, se detaşează şi alte trăsături definitorii: fantezia invenţiei, parodia, satira, căutarea (afectarea) stilului. Prin acest din urmă caracter, burlescul, deşi la antipodul poeziei preţioase, se apropie de aceasta. Théophile Gautier *(Les Grotesques)* consideră burlescul şi preţiozitatea două genuri artificiale în aceeaşi măsură. Burlescul ar fi deci excesul invers al preţiozităţii. Unii istorici literari merg mai departe cu stabilirea asemănărilor. Gustave Lanson atribuie burleştilor şi preţioşilor procedee comune de creaţie, iar Émile Faguet vorbeşte chiar de o graniţă nedefinită între cele două stiluri. Charles Bruneau uneşte cele două manifestări sub un titlu unic: „Deux maladies de croissance: le burlesque; la préciosité", reuşind un spiritual joc pe dublul sens al cuvîntului „croissance". Este o opinie pe care

A. Adam o consideră falsă, după cum fals ar fi să se creadă că burlescul a constituit o reacţie faţă de preţiozitate aşa cum, între alţii, a susţinut-o Sainte-Beuve. A. Adam promovează punctul de vedere al lui Guez de Balzac, ca mai raţional: burlescul este o formă nouă de expresie, care se bucură de succes prin savoarea sa.

Încercări de definire s-au făcut şi prin stabilirea asemănărilor şi a deosebirilor cu genurile vecine: parodia, bufonul, satira. Dar toate aceste consideraţii au mai curînd o valoare teoretică care nu interesează în mod special studiul stilului şi al limbii. Pentru a nu lungi prea mult, am vrea să adăugăm că Scarron însuşi, în diferite ocazii — prefeţe, digresiuni — şi-a exprimat opinia despre burlesc; pentru el, burleşti erau operele capabile să stîrnească rîsul, mai mult sau mai puţin delicat, după tactul şi talentul scriitorului.

De fapt, în secolul al XVII-lea noţiunea de burlesc nu era prea clară. Nu se putea susţine cu certitudine decît „căutarea sistematică a unui comic exagerat", obţinut prin mijloace foarte variate. Enumerarea acestora ar putea duce la desprinderea unei definiţii mai precise. În general pot fi citate: vocabularul compozit, libertatea în sintaxă şi versificaţie, utilizarea anumitor figuri retorice, ca enumerarea, acumularea etc.

Trăsătura majoră a genului este fără îndoială caracterul de mozaic al vocabularului. Într-un poem dedicat d-lui d'Aumalle, Scarron a dat o idee mai exactă despre genul burlesc precizînd că acesta utilizează termeni populari, chiar vulgari, echivocuri, porecle, proverbe, cuvinte injurioase, glume deplasate, cuvinte dialectale, termeni arhaici; aminteşte apoi unele libertăţi sintactice.

Cele mai multe dintre aceste afirmaţii sînt confirmate de examinarea limbii operelor burleşti. Într-adevăr, se întîlneşte un vocabular exclus din literatura „serioasă", un adevărat arsenal lexical destinat să surprindă pe cititor şi să-l facă să rîdă prin efectele pitoreşti sau comice obţinute din raporturile care se creează între termenii respectivi şi ţinuta generală a contextului. Trebuie aşadar să reţinem ca esenţială ideea că efectele obţinute prin utilizarea anumitor procedee sînt datorate numai unui anumit context; în cazul de faţă, în general, se obţin efecte comice din tratarea unui subiect serios într-un stil de rînd, popular, adică invers de ceea ce se face în poemele eroi-comice în care subiectele „umile" sînt prezentate într-un stil pretenţios. Din aceeaşi dorinţă de a împrumuta textului un caracter insolit, autorii burleşti îşi permit libertăţi sintactice neîngăduite, practică anumite defecte de versificaţie şi se servesc de diferite procedee retorice. Pentru a întregi imaginea despre genul burlesc cităm din Francis B a r (*op. cit.*, p. 393). „...la principale caractéristique du genre burlesque est la juxtaposition et l'accumulation des divers procédés stylistiques ...l'emploi d'un vocabulaire assez riche et très composite, d'une syntaxe souvent disloquée et d'une versification qui sert à l'effet comique, le plus souvent en l' accentuant. Enfin, les formules du style au sens strict consti-

tuent un ensemble de „ficelles" souvent grosses, dans certains cas assez spirituellement mariées. C'est qu'il faut que le bon mot se rencontre à chaque pas".

Din cercetarea operei lui Scarron urmează să vedem în ce măsură ilustrează el această definiție a burlescului la formularea căreia, așa cum am arătat, a contribuit.

Oprirea mai îndelungată asupra burlescului ca procedeu literar nu trebuie să ne conducă la concluzia că Scarron a fost un scriitor eminamente burlesc. Un studiu despre limba lui Scarron nu poate să se refere numai la aspectele ce țin de acest gen. Scarron a abordat genuri multiple în care limba și stilul au corespuns exigențelor respective. Un studiu lingvistic asupra operei lui Scarron trebuie să întreprindă o cercetare cronologică astfel încît în concluzii să se poată schița linia evoluției scriitorului și emite judecăți de valoare asupra realizărilor sale. O asemenea linie trebuie să explice creația autorului prin epocă și prin propria lui existență. În același timp, deși limba, prin urmare și mijloacele stilistice, se schimbă după gen, nu este mai puțin interesant să se stabilească elementul constant. „factorul Scarron" care revine peste tot și care permite cunoscătorului să atribuie o operă lui Scarron și nu altui scriitor, așa cum se poate face cu creația muzicală a aceluiași compozitor.

După studierea integrală a operei se poate ajunge la rezultate care ar aduce contribuții în diferite direcții. Un examen atent ar ajuta la completarea definiției burlescului din punct de vedere lingvistic, lucru care, în ciuda perseverenței lui Fr. Bar, nu s-a făcut îndeajuns. Scarron, ca părinte al genului, este de bună seamă cel mai recomandat atenției cercetătorului ce-și propune întregirea definiției burlescului de limbă.

Foarte util va fi să se vadă cum s-a răsfrînt acest moment burlesc din istoria limbii franceze asupra evoluției ei ulterioare.

Un alt rezultat la care ne propunem să ajungem în urma cercetării limbii lui Scarron este stabilirea caracterului ei popular și realist, precizat potrivit teoriilor materialiste. Va trebui în acest caz să punem în discuție afirmațiile unor critici sau lingviști burghezi, ca cea a lui Henri Bénac. Acesta scrie: „Scarron n'a jamais voulu faire un roman réaliste: son époque n'avait d'ailleurs aucune idée précise de ce que pouvait être la technique réaliste" (în Bar, p. 385). Nu este momentul să discutăm naivitatea unei asemenea aserțiuni.

Caracterul popular se face puternic simțit la Scarron peste tot este prezent acel spirit „gaulois" a cărei tendință permanentă este de a împinge gluma pînă la grotesc, sau chiar cinism, caracter ce-l poate învecina cu ceea ce numim noi azi „umor negru". Intr-adevăr, adeseori eroii operelor burlești se află în posturi ce pot fi fără ezitare numite „sinistre" ...dar totul spre mai marele haz al cititorului. Chestiunea este mult mai complexă, dar nu insolubilă, așa cum încearcă s-o prezinte Francis Bar, împărtășind părerea lui Bénac.

Pentru a vedea originalitatea lui Scarron trebuie diferențiată tradiția de inovație, am spune apoi inovația în reluarea tradiției, iar în urma acestui studiu făcut, amintim din punct de vedere lingvistic, să se stabilească locul operei lui Scarron în istoria limbii franceze literare. Nu este obligatoriu ca acest loc să fie unul de frunte. Vor trebui stabilite cu obiectivitate limitele lui Scarron, adică ignorînd factorul modă, care la un moment dat a făcut din el un scriitor de prim plan. Trebuie evitate excesele de felul celor care au dus pe Pintard (autorul articolului despre Scarron din *Histoire de la littérature française* de Bédier-Hazard) să fie foarte sever cu Scarron, după cum trebuie evitate excesele care-l fac pe Henri Cauchie (în dedicația la o ediție de versuri) să-l numească pe Scarron „le plus spirituel de nos poètes".

Acesta este modul în care ne propunem să întreprindem studiul limbii lui Scarron. Cele prevăzute de noi vor suferi, neîndoielnic, multe schimbări sugerate de adîncirea operei scarroniene. Ni se prezintă de pe acum multe probleme cărora nu le putem încă răspunde. Comunicarea de față nu constituie decît un foarte modest început.

Dacă am considera opera lui Scarron burlescă, fără nici o rezervă, atunci orice explicație asupra alegerii textului de analizat este de prisos; textul ales n-ar fi decît un pretext. În cazul *Romanului comic* trebuie făcute însă și alte precizări. Pe lîngă faptul că acest roman este cea mai autentică reușită a lui Scarron, el este și cel mai bun roman al secolului. Apărută între 1651-1657, opera cunoaște, pînă la sfîrșitul secolului, numeroase reeditări.

Deși face parte din acele creații ale lui Scarron care, așa cum am spus mai înainte, nu sînt eminamente burlești, posibilitatea de a urmări prezența lexicului burlesc există. *Romanul comic* aduce în scenă oameni obișnuiți, din mica burghezie de provincie; faptele lor sînt adesea prezentate în mod emfatic, într-un stil nobil servind în felul acesta intenția autorului, care-și propune să satirizeze romanul cavaleresc, eroic. Este bine cunoscut că *Romanul comic* a dat lovitura de grație literaturii romanești. Adevărul este însă că Scarron, prizonier al acestui gen burlesc pe care, dacă nu l-a creat, fără îndoială l-a ilustrat în mod magistral, n-a știut sau n-a vrut să se elibereze de el în momentul în care s-a hotărît să scrie un roman. De altfel, dacă emfaza expresiei caracterizează stilul eroi-comic, ea nu este de loc străină burlescului, care o practică mai ales în alegerea epitetelor. Două exemple din *Romanul comic* pot dovedi aceasta: „...un homme qui se cachait le nez dans son manteau. Cet homme était le *véritable* Ragotin". (Sc., R.C., I, 171); „...ce qui adoucit un peu la fierté de la dame *cabaretière*". (R.C., III, 154).

Vedem deci, că burlescul nu este prezent numai în operele „travestite", numai în cele care parodiază mitologia. Dacă mergem la definițiile enunțate mai înainte, putem afirma că în lexicul *Romanului comic* se întîlnește același amestec de arhaisme, de cuvinte familiare,

sau pitorești, de cuvinte create, aceeași aparență de „laisser-aller" a stilului, comune genului burlesc. Numirea lucrurilor cu adevăratul lor nume este o caracteristică burlescă și acest lucru se întîlnește în *Romanul comic*. În această operă burlescul intervine pentru a stăvili invazia romanescului și a minimaliza valoarea acestuia acolo unde grija pentru gustul vremii l-a obligat pe Scarron să-i dea frîu liber. Personaje ca Ragotin sau La Baguenodière sînt construite după formula consacrată a burlescului. Studierea limbii *Romanului comic* presupune cuprinderea mai multor aspecte, așa cum am spus mai sus că trebuie conceput un studiu lingvistic asupra unei opere. Pentru a asigura o unitate lucrării (în condițiile de timp ale unei comunicări) ne-am oprit asupra unui singur aspect, asupra aceluia care în ordine metodologică ar fi primul: lexicul. Cum *Romanul comic* nu este o operă exclusiv burlescă, lexicul său ține numai în parte de acela al operelor ce se încadrează în genul burlesc. Lucrarea definitivă va conține o analiză completă a acestui lexic cu încercări de a stabili, prin mijloace statistice, proporțiile.

Pentru textul *Romanului comic* ne-am servit de ediția din 1955, îngrijită de Émile Magne. Textul reproduce versiunile originale din 1655 și 1657, revăzute de Scarron. Valoarea semantică a cuvintelor a fost stabilită cu ajutorul dicționarului lui Furetière (1690) și a dicționarelor normative moderne, începînd cu cele din secolul al XIX-lea, Littré, Hatzfeld-Darmestetter-Thomas, pînă la cele din zilele noastre, Larousse, Paul Robert etc.

Examinînd lexicul *Romanului comic* am putut stabili cîteva mari categorii definitorii pentru genul burlesc. Reamintim că stabilirea acestor categorii s-a făcut ținînd seama atît de exigențele genului burlesc, cit și de exigențele de ordin lingvistic purist din secolul al XVII-lei; trebuie așadar să le considerăm înarmați cu spiritul istoric cuvenit.

Cuvinte familiare și populare[1]

Ferdinand B r u n o t (H.L., în B a r, p. 1) afirmă fără ocol: „...tous les mots et les tours que réprouve la délicatesse des puristes vont trouver place dans [le burlesque]".

Cuvintele cărora in sec. al XVII-lea li se putea aplica epitetul de „bas" sînt foarte numeroase; erau toate cuvintele alungate din genurile nobile: tragedia, elegia, epopeea, oda. Clasarea acestui material este destul de anevoioasă și comportă, în mod inevitabil, subiectivitate și arbitrar, în afara cazurilor limită.

Din termenii familiari și populari pe care i-am întîlnit s-ar putea face mai multe categorii după sfera semantică.

[1] Am tradus prin „popular" cuvîntul „bas" care, potrivit mentalității timpului însemna: ceea ce este spus de popor, care nu aparține binecunoscutului „bel usage".

Termenii de care autorul sau eroii săi se servesc pentru a-i numi pe oameni, nu fără o nuanță de dispreț, constituie o colecție dintre cele mai complete :

baladin (p. 56) ; *bateleur* (56) ; *charlatan* (271) ; *cocu* (47) ; *coquin* (102) ; *fanfaronne* (28) ; *fourbe* (102) ; *friponnes* (29) ; *godelureaux* (23) ; *godenot* (26) ; *larrons* (258) ; *lutins* (55) ; *mâche-laurier* „poète" (124) ; *marmiton* (172) ; *patineurs* (24) ; *pendards* (116) ; *rimailleurs* (47) ; *tire-laine* (120) ; *traîneur d'épée* (85).

Pentru a numi atitudinile eroilor săi, Scarron se servește de termeni ca :

substantive : *babil* „babillage" (163) ; *friponnerie* (117) ; *larcin* (165) ; *rodomontade* (10) ;

verbe : *galantiser* (130) ; *gourmer* (269) ; *harper* (201) ; *jucher* (5) ; *patiner* (43).

Pot fi adăugați termeni ce exprimă noțiuni diferite și care toți sînt sub nivelul unei conversații îngrijite, fără însă a ajunge la excese :

substantive : *huée* (128) ; *savate* (163) ; *tripot* (4) ; *tripotière* (6) ;

adjective : *crasseuses* (33) ; *débotté* (163) ; *écaché* (207) ; *emboîtée* (44) ; *velues* (43) ;

verbe : *décréditer* (66) — formă populară întrebuințată simultan cu forma restituită „discréditer" ; *pester* (128) etc.

Tot familiare am socotit următoarele locuțiuni verbale, adverbiale sau de altă natură : *battre comme plâtre* (58) ; *donner le branle* (199) — formație analogă cu „mettre en branle" ; *donner dans le panneau* (254) „se laisser duper" ; *donner la dernière main* (4) ; *s'en donner jusqu'aux gardes* (11) ; *s'ébouffer de rire* (199) ; *s'échauffer la bile* (258) ; *être sur le tapis* (15) ; *gagner au pied* (104) „s'enfouir : *prendre à la petite guerre* (4) „à la maraude" ; *prendre en queue* (8) ; *rouer de coups* (9) ; *rompre le dé* (205) „arrêter" ; *serrer les pouces* (221) ; *tirer la laine* (255) „voler" ; *voir cent mille chandelles* (195) ; *traîner a écorche-cul* (260).

Termenii din a doua categorie i-am numit *triviali*, traducînd în felul acesta cuvintele „bas", care le situează însă sub „familier-bas", și „brutaux". Sînt mai ales injurii, care pentru o ureche neobișnuită pot părea inocente, cunoscînd mai ales ușurința cu care limba franceză face să circule termeni pe care străinii îi consideră, fără ezitare, vulgari, nepronunțabili într-o conversație decentă. Trebuie deci socotită valoarea lor impresivă și nu cea semantică.

Cităm din categoria termenilor și a expresiilor triviale : *barbe de cocu* (8) ; *double charogne* (76) ; *fils de chienne* (8) ; *morbleu* (18) ; *putain* (12) ; *vertubleu* (18). Putem adăuga cuvintele aplicate oamenilor, dar care evocă animalele ; efectele nu sînt întotdeauna dintre cele mai fericite, dar procedeul constituie unul dintre mijloacele stilistice ale genului, care urmărește realizarea disonanței ce stîrnește

rîsul : *bouquin* (49) ; *museaux* (9) ; *bronchade, broncher* (36) ; *hennir* (37) etc.

Deși argoul este puțin întîlnit la burlești, cităm din *Romanul comic*: *avant-coureur* (123) semnalat în vorbirea coquillarzilor.

Utilizînd toate resursele vocabularului refuzat de genurile „serioase", Scarron, ca și ceilalți burlești, a forțat doza. Totuși, cel ce-și propune să studieze limba unui scriitor burlesc nu trebuie să dea înapoi în fața niciunei exagerări, dacă nu vrea să riște o desfigurare a stilului respectiv.

O altă categorie pe care vrem s-o prezentăm este cea a proverbelor și a expresiilor proverbiale. Pentru oamenii de litere din secolul al XVII-lea proverbele făceau parte din limbajul popular („bas"). Era o mentalitate nouă, deoarece pînă în timpul domniei lui Ludovic al XIII-lea proverbele erau foarte apreciate în literatură. S-a scris chiar și o *Comédie des proverbes* (1633) atribuită lui Adrien de Montluc. Moda trece însă și proverbele nu mai servesc decît pentru a ridiculiza o situație sau un personaj. Tratatele de istoria limbii franceze citează chiar o ediție din 1658 a unor legi ale purtării alese *(Les lois de la galanterie)* unde se spunea : „si vous vous en serviez autrement" que pour railler „ce serait parler en Bourgeois et en langage des Halles" (in Bar, p. 91).

Oricum, proverbele nu erau admise decît pentru a provoca rîsul ; totuși, regele însuși, care, teoretic cel puțin, era reprezentantul suprem al bunului gust, admite să danseze în 1654 în *Baletul proverbelor* (le *Ballet des Proverbes*) de Benserade.

Scarron semnala abuzul de proverbe și de locuțiuni proverbiale ca unul dintre mijloacele facile ale burleștilor epigonici. El însuși, însă, întrebuințează proverbele a căror frecvență nu trebuie să ne surprindă. Vom cita proverbe recunoscute ca atare de frazeologia franceză, fraze în formă de sentințe, comparații proverbiale, variante la unele expresii proverbiale.

Am găsit un singur proverb : *Ce qui reluit n'est pas or* (p. 14), mult mai numeroase fiind frazele în formă de sentință : *recevoir un compliment avec un faste de prévôt provincial* (14) ; *parler avec une froideur capable de faire renier un théâtin* (18), sau comparațiile proverbiale. Acestea sînt căutate de burlești deoarece dau, în general, o notă de „bassesse" care este un fel de lege a genului. Într-un text unde nu sînt așteptate, sînt chiar de o cruzime pitorească ce ține adesea de paradoxal : *avoir de la mauvaise gloire autant que barbier de la ville* (10) ; *aimer la comédie plus que sermons ni vêpres* (5) ; *une lumière, comme le feu Saint-Elme après une tempête* (55) ; *être plus glorieux lui seul que tous les barbiers du royaume* (44) ; *courir plus fort que les Lapithes après les centaures* (160) ; *faire l'entendu comme si l'on était sorti de la côte de Saint-Louis* (14).

Ca şi proverbele, vocabularul tehnic a cunoscut în timpul Renaşterii o vogă pe care n-o vom reîntîlni decît în secolul al XIX-lea, pregătită de secolul luminilor.

În manifestul Pleiadei *(Défense et illustration de la langue française)*, Du Bellay recomanda scriitorilor îmbogăţirea limbii literaturii cu limbajele tehnice ale diferitelor meserii. În secolul al XVII-lea, o dată cu formarea unei noi concepţii despre limba literară care are o bază socială limitată la marea nobilime şi la burghezia bogată („la cour et la ville") cuvintele tehnice, de orice natură, sînt cu desăvîrşire interzise, cel puţin în genurile „nobile". La aceeaşi epocă moda „Louis XIII", numită azi mai curînd „barocă", prefera termenul exact oferit de vocabularele tehnice, termenului general preconizat de purişti. Autorii burleşti se pronunţau în mod manifest pentru termenul tehnic, care îi situa la antipodul poeziei „serioase" (la „grande poésie"). Întrebuinţarea de cuvinte speciale îngăduia burleştilor să-şi impresioneze cititorii, fie prin efectul produs de cuvintele puţin cunoscute şi, prin urmare, destul de ciudate, fie prin acumularea de mai multe sinonime. Scarron n-a ezitat niciodată în faţa acestui procedeu.

Voi prezenta termenii pe domenii de activitate socială

Termeni ce numesc îmbrăcămintea, moda vestimentară, supuşi fluctuaţiilor şi care ofereau posibilitatea de a obţine efecte de anacronism : *bas d'attaches* (4) ; *brodequins* (4) ; *busc* (43) ; *chausses* (4) ; *jarretières* (4) ; *pourpoint* (4) şi un verb : *rentraire* (45) „raccomoder une étoffe sans laisser paraître la couture".

Cîţiva termeni de muzică şi teatru : *une basse de viole* (4) ; *fausset* (13) ; *masques* (13) ; *orgues* (103) ; *taille* (13) ; *trios* (13).

Prezenţa termenilor referitori la jocurile de noroc se explică prin marea răspîndire a acestora. În operele „travestite", asemenea cuvinte realizau distonanţe anacronice foarte marcate, iar utilizarea lor la figurat permitea ironia. Citez din *Romanul comic* : *courir la bague* (274) ; *jouer à la boule* (196) ; *jouer aux osselets* (109) ; *jeu de paume* (109) ; *jouer au piquet* (200) ; *jouer au pot cassé*(117) ; *raquette* (8), „instrument dont on se sert pour jouer à la paume" (Littré) ; *se racquitter* (192), termen din jocul de cărţi „dédommager, venger" ; *renvier* (48) „renchérir", termen din jocul de cărţi.

Am întîlnit cîţiva termeni de finanţe, administraţie şi drept. Ca şi termenii de joc de noroc, aceştia ne informează asupra moravurilor societăţii din secolul al XVII-lea ; *maltôte* (50), impozit perceput pentru ducerea războaielor ; *maltôtier* (16), numele financiarului care ca şi „partizanii" şi „fermierii generali" se bucurau de privilegiul de a fixa şi strînge aceste impozite.

Terminologia juridică este în mod voit arhaizantă. Arhaismul voluntar face parte din resursele burleştilor. În aceste condiţii este destul de greu de stabilit deosebirea între întrebuinţarea fără intenţii de parodie a acestor termeni şi întrebuinţarea lor sistematică pentru a

stîrni rîsul. Reprezentanții justiției evocau realități neplăcute și puteau fi luați în batjocură cu ușurință. Ridiculizarea oamenilor legii are tradiție în Franța, iar în literatură a produs opere de neuitat din care e de ajuns să pomenim *La farce de maître Pathelin*, un anumit capitol din romanul lui Rabelais, sau amuzanta comedie *Les Plaideurs* a lui Racine. În *Romanul comic* n-am întîlnit decît un verb: *verbaliser* (9), care prin extensie de sens înseamnă „a vorbi mult și fără rost". În celelalte opere ale lui Scarron, termenii juridici sînt foarte numeroși, iar prezența lor în parodiile mitologice este într-adevăr spirituală.

Medicina era în vremea aceea mai curînd o tehnică decît o știință. Literatura „serioasă" evita termenii aparținînd domeniului medical. Medicina este însă, prin excelență, „știința cuvintelor savante" care par bizare profanilor; aceștia totuși întîlnesc terminologia medicală mai curînd decît pe cea a altor domenii de activitate. Pentru a-și ascunde neliniștea omul bravează rîzînd. Piesele lui Molière oferă un exemplu convingător de efect comic obținut prin întrebuințarea acestor termeni. Este un comic adesea de calitate îndoielnică, dar cuvintele acestea greoaie realizează cu ușurință efectele dorite, mai ales în întrebuințări improprii. Citez din această categorie termeni de medicină veterinară și umană fără deosebire: *aiguillons* (264); *cataplasmes* (9); *diurétiques* (104); *emplâtre* (3); *mithridate* (124); *proboscides* (264); *réplétion* (267); *spagiriques* (271); *palettes* (de sang) (202); *ventouser* (202).

Un termen care se referă la practica de laborator: *matras* (272), un fel de retortă.

Sînt numeroși termenii militari, mai ales cei ce denumesc arme, măsuri strategice etc. Acești termeni pot fi întrebuințați în sens figurat dacă este vorba de o luptă între îndrăgostiți. Francis Bar spune pe bună dreptate: „Toutes ces expressions ne sont pas toujours d'un esprit très raffiné, mais elles communiquent au texte une certaine vivacité à la soldate" (*op. cit.*, p. 163).

Nume de arme: *arquebuse* (103); *carabine* (38); *cimeterre* (222); *estramaçon* (92); *glaives* (264); *pertuisanes* (38).

Nume de acțiuni: *décharger* (43); *suspension d'armes* (55).

În sfîrșit, un termen de marină: *embarquer* (17), a cărui întrebuințare figurată este comună burlescului și prețiozității.

Deși locul ocupat de cuvintele străine sau dialectale este foarte restrîns în *Romanul comic*, trebuie să amintesc acestea ca pe o categorie lexicală a genului burlesc, mai ales că ele sînt foarte numeroase în alte scrieri ale lui Scarron. Limba literară a secolului al XVII-lea este închisă oricărui împrumut din afară, urmînd în felul acesta recomandațiile lui Malherbe care voia să pună capăt exceselor renascentiste. La aceasta se adaugă și tendințele de imperialism lingvistic la care limba franceză va ajunge pînă la sfîrșitul secolului, grație întreținerii ideii superiorității sale asupra oricărui alt idiom viu,

a prestigiului literaturii sale, dar și a războaielor de cucerire purtate de Ludovic al XIV-lea.

Limba latină, limbă savantă, pune la dispoziție un procedeu facil de obținere a contrastelor; prin anacronismele la care dă naștere, ea poate fi un instrument de parodie. Adesea Scarron îi pune pe eroii săi mitologici să pronunțe rugăciunile bisericii creștine. Satira universității aduce din nou în text o mulțime de latinisme. Efectele comice obținute prin întrebuințarea limbii latine erau sigure; această asigurare o dădeau farsele evului mediu, scrierile lui Tory, ale lui Rabelais, Sorel etc. Despre această chestiune s-ar putea spune încă multe și ne propunem s-o facem în lucrarea ce va cuprinde observații asupra întregii opere a lui Scarron. În *Romanul comic* n-am întîlnit decît un singur latinism: *exaudiat* (104).

Comicul obținut prin întrebuințarea cuvintelor împrumutate din limbile vii, mai ales cuvintele neadaptate, este sigur și el, dar este un comic mai curînd rudimentar; de aici și interesul restrîns pe care-l prezintă, în ciuda faptului că în literatura franceză pot fi citate cazurile lui Pathelin și Panurge, care sînt reușite incontestabile. În operele burlești cuvintele străine ar putea aduce o notă de culoare locală dacă n-ar fi folosite la întîmplare. În *Romanul comic* am întîlnit un termen german: *bourgmestres* (4), două italienisme recente: *canaille* (116), care înlocuia treptat derivatul francez „chiennerie" și se impunea în sensul figurat pe care-l avea în italiană; *faquin* (116). În cazul etimologiei acestui cuvînt opiniile lingviștilor sînt deosebite. Dauzat și Littré îl prezintă ca fiind de origine italiană, în această limbă necunoscîndu-i-se proveniența; Bloch și Wartburg îi atribuie o origine neerlandeză, limba franceză servind de intermediar între idiomul neerlandez și italiană.

Semnalăm un termen dialectal: *hardes* (116), de origine gasconă, unde vine probabil din aragoneză.

Provincialismele, frecvente în alte scrieri ale lui Scarron, servesc de prezentare a personajelor. Scriitorul nostru cunoștea bine cel puțin dialectul din regiunea orașului Le Mans, învățat în timpul celor zece ani petrecuți aici.

Li s-a reproșat burleștilor întrebuințarea arhaismelor. Scarron însuși, în celebra scrisoare *à M. d'Aumalle,* definind burlescul epigonic, subliniază utilizarea arhaismelor ca pe un defect. Guez de Balzac, înspăimîntat, credea chiar că este vorba de reintroducerea unor cuvinte ieșite de mult din uz. În realitate nu era vorba despre aceasta. Cuvintele vechi erau folosite tocmai pentru faptul că prin caracterul lor insolit stîrneau rîsul și nu trebuie să fim surprinși aflînd că burleștii înșiși împărtășeau opinia puriștilor potrivit căreia arhaismele în limba literară normală erau deplasate. Scarron nu voia să fie confundat cu burleștii de proastă calitate, totuși ca și aceștia, el se servește de arhaisme pentru efecte comice. În primele sale opere, mare parte din arhaisme sînt provincialisme voite. În felul acesta Th. Gau-

tier (*Les Groteques*, in Bar, 214) este îndreptățit să scrie: „Scarron, par le fond de son style tient au vieil idiome... le burlesque se composant d'une foule d'expressions proverbiales, de locutions familières, de termes populaires, qui restent encore longtemps dans la conversation après avoir été bannis du style soutenu".

Printre cuvintele arhaice va trebui să distingem două categorii: a) cuvinte ieșite din uz; b) cuvinte ieșite de multă vreme din uz, a căror prezență este deci surprinzătoare în secolul al XVII-lea mai mult chiar decît în zilele noastre, cînd studiile întreprinse începînd din secolul al XIX-lea asupra limbii vechi ne-au familiarizat cu aceasta. În general este greu să stabilim în ce categorie intră cuvintele ieșite din circulație, deoarece dicționarele sînt de păreri deosebite. Arhaismele întîlnite în *Romanul comic* aparțin celor mai variate domenii; le vom prezenta pe categorii morfologice, urmînd să stabilim ulterior cărei categorii de vechime îi aparțin.

Substantive: *boursons* (267); *dragée* (167); *heur* (13); *jouvençaux* (9); *pertuisanes* (38); *prouesses* (9); *taille* (13); *tapabor* (206) care era „bonnet à l'anglaise qui sert le jour et la nuit et dont on abat les bords pour se garantir du vent ou du hâle" (Furetière).

Verbe: *ardre* (6); *courre* (128), „le cheval se mit à courre"; *harper* (201).

Adjective: *déconnue* (36).

Studiul arhaismelor la Scarron este cu atît mai interesant întrucît acest scriitor, adoptînd moda vremii, deci cea a saloanelor prețioase, a scris poeme în stil medieval *(Les Légendes de Bourbon)*. La fel alți poeți, împărtășind opiniile literare cele mai variate: Sarasin, Saint-Amant *(Le poète Crotté)*, Sorel (fragment din *Francion*), Cyrano de Bergerac *(Le pédant joué)*. Arhaismele deveneau un procedeu de parodie literară ale cărei victime erau mai ales poeții Pleiadei, ca o consecință a fluctuației gusturilor literare.

În categoria cuvintelor *pitorești* am introdus cuvinte și expresii foarte variate în general, dar care au ca notă comună căutarea unui efect. Mai exact, este vorba de căutarea unui cuvînt pentru a obține un anumit gen de glumă. Este vorba de un fel de „pitoresc social", de o variație pe tonul conversației obișnuite. Mulți termeni aparțin stilului popular („bas"), dar prin întrebuințarea lor s-a avut în vedere mai curînd rîsul decît vulgaritatea.

În *Romanul comic* am găsit mai ales perifraze ce permit evitarea cuvîntului propriu care uneori ar trezi cu violență o imagine neplăcută, dar care de fapt insistă asupra aceleiași imagini. Cazul nu este însă general: *habillement de tête* (4) „coiffure"; *le siège de la raison* (43) „tête"; *rimer richement en Dieu* (7) „dire des jurons"; *payer en Arabe* (196) „s'en aller sans payer"; *ôter la connaissance de son visage* (11) „se cacher"; *aller où les rois ne peuvent aller qu'en personne* (11); l'*endroit par* où *l'on pisse* (17); *les deux parties du corps*

qui sont les plus charnues et sur lesquelles on a accoutumé de s'asseoir (127).

În aceste cazuri nu sîntem departe de perifrazele prețioase.

Un pitoresc de cuvinte se obține și din întrebuințarea improprie a unor termeni luați în sensul lor etimologic:

„Après (...) que les acteurs et les auditeurs eurent ri de toutes les forces de leur faculté *risible*... (171)". „...le charretier déchargea le bagage *comique* et s'en retourna à son village" (10)

Procedeul presupune formele cele mai variate care ajung la un pitoresc auditiv, vizual, la omonimie, alunecări de sensuri, false imagini, transpuneri etc. Exemple pentru toate aceste cazuri ne vor fi furnizate de restul operei lui Scarron. Cu această ocazie vom stabili și tradiția procedeului care-și are rădăcinile în romanele realiste din evul mediu.

În continua sa căutare a insolitului, scriitorul burlesc nu se mulțumește cu lexicul pus la dispoziție de limbajul comun. El inventează termeni. Nu este vorba de cuvinte în întregime gratuite, decît în mod excepțional. În general *cuvintele create* de burlești provin, prin derivație sau compoziție, din fondul limbii curente.

În *Romanul comic* am găsit ca *derivate*: forme adjectivale feminine existente în limba comună: (bravoure) *filoutière* (282), (nymphe) *tavernière* (184).

Dintre derivatele prin sufixe semnalăm: un derivat substantival cu sufixul *-eux*: *grâcieuzeux* (24) „galants", creat de Scarron, dar neacceptat de Furetière al cărui dicționar este totuși foarte primitor.

Sufixe adjectivale:

-able: *mêtiable* (183);

-ique: *cabarêtique* (172).

Printre sufixele expresive:

-ade — care formează nume de acțiuni cu nuanță peiorativă, acțiuni neplăcute: *souffletade* (270) „volée de soufflets".

-illon — sufix diminutiv: *bohêmillons* (258).

Cuvintele formate de Scarron prin derivație sînt foarte numeroase în operele în versuri, întrucît autorul nu ezită niciodată să satisfacă necesitățile rimei printr-o creație ad-hoc.

Cuvintele compuse sînt în general variante fanteziste ale unor cuvinte deja existente; alteori, cînd vrea să imite procedeele poeților din secolul al XVI-lea, intenția parodică este mai precisă. Este cazul cuvintelor compuse dintr-un verb la indicativul prezent și din complementul său direct, ca *mâche-laurier* „poète", creație ce aparține lui Scarron, pe care am citat-o însă și printre termenii familiari.

Foarte frecvent la Scarron este prefixul *dé-*, *des-* care arată o schimbare bruscă, atitudini brutale, situații penibile, dar pe care secolul al XVII-lea le găsea amuzante. Citez din *Romanul comic*: *décramponner* (55); *déparler* (205) „dédire, rétracter"; *dépoter* (195); *déprendre* (55).

Compusele cu prefixul *entre-* sînt foarte numeroase în opera lui Scarron; în *Romanul comic* n-am găsit însă decît (s') *entreharper* (187).

F. Brunot ne asigură că aceste cuvinte fuseseră cîtva timp la modă. În general ele erau lungi și acest singur fapt le putea face amuzante sau ridicule, indiferent de sens.

Prefixul *demi-* l-am găsit în două substantive: *demi-homme* (94) „de petite taille"; *(les) demy-beaux esprits* (161).

Cuvintele create de scriitorii burlești au avut o existență efemeră. Autorii lor nu căutau însă decît să-și distreze o clipă cititorii. Printre creatorii de cuvinte Scarron ocupă totuși un loc deosebit, întrucît el ajunge la unele realizări de un comic autentic. În general însă valoarea expresivă a acestor creații este redusă mai ales de comparația pe care sîntem tot timpul înclinați s-o facem cu geniul lui Rabelais.

Am oprit aici investigațiile noastre, deoarece, pentru moment, nu ne-am propus decît să precizăm, prin exemple, care sînt categoriile lexicale ce se pot încadra în burlesc. Acest studiu este interesant de făcut în condițiile secolului al XVII-lea francez, adică în condițiile domniei rigorii puriste. Am comite însă o greșeală fundamentală dacă am susține, fără rezerve, că stilul burlesc constituie o opoziție la purism. Deși sub forme deosebite, puriștii și burleștii împărtășesc adesea aceleași idei, așa cum am încercat să arătăm în cîteva rînduri, chiar în lucrarea de față.

BIBLIOGRAFIE

1. Adam Antoine — *Histoire de la littérature française au XVII-e siècle*. Paris, Ed. Domat, 1957, tome II.
2. Bar Francis — *Le genre burlesque en France au XVII-e siècle; étude de style*. Paris, Ed. d'Artrey, 1960.
3. Bédier Joseph-Hasard, Paul (Pierre Martino) — *Histoire de la littérature française*. Paris, Ed. Larousse, 1948, tome I-er, pp. 343—347.
4. Bruneau Charles — *Petite histoire de la langue française*. Paris, Ed. Colin. 1958, tome I-er, pp. 173—177.
5. Cayrou Gaston — *Le français classique*. Paris, Ed. H. Didier, 2-e éd. 1924.
6. François Alexis — *Histoire de la langue française cultivée des origines à nos jours*. Genève, Ed. Alex. Jullien, 1858, tome I-er.
7. Huguet Edmond — *Petit glossaire des classiques français au dix-septième siècle*. Paris, Ed. Hachette, s.a.
8. Littré Emile — *Dictionnaire de la langue française*. Paris, Ed. Gallimard, Hachette, 1960.
9. Morillot Paul — *Scarron et le genre burlesque*. Paris, H. Lecène et H. Oudin, 1888.
10. Scarron Paul — *Le roman comique*. Paris, Ed. Garnier, 1955, avec une préface d'É. Magne.

БУРЛЕСКНАЯ ЛЕКСИКА В „КОМИЧЕСКОМ РОМАНЕ" ПОЛЯ СКАРРОНА

Краткое содержание

Изучение языка произведений Поля Скаррона представляет особый интерес в связи с историей развития французского литературного языка.

Автор данной работы пытается дать сначала определение бурлескного стиля, а затем переходит к анализу лексики „Комического романа". На основании принятого автором определения, он относит к бурлескной лексике следующие категории слов: разговорно-бытовые и просторечные слова, вульгаризмы, пословицы и идиоматические выражения, технические термины, иноязычные слова, архаизмы, образные слова и выражения, авторские новообразования.

Дальнейший анализ произведений Поля Скаррона приведёт, без сомнения, к увеличению категорий слов, присущих бурлескной лексике.

LE COMIQUE BURLESQUE DANS „LE ROMAN COMIQUE" DE PAUL SCARRON

Résumé

Le choix du sujet est justifié par l'intérêt que l'étude de la langue de Scarron peut présenter pour l'histoire de la langue française.

Après avoir essayé de définir le burlesque de langue, l'auteur entreprend l'examen du lexique burlesque dans le *Roman comique*. Suivant la définition admise, appartiennent au burlesque les catégories lexicales suivantes :

— mots familiers et populaires,
— mots triviaux,
— proverbes et expressions,
— mots techniques,
— mots étrangers,
— mots archaïques,
— mots pittoresques,
— mots forgés.

L'analyse des autres oeuvres de Scarron permettra, sans doute de multiplier le nombre de ces catégories lexicales.

MILIARIU ROMAN DIN NORDUL DOBROGEI

DE

N. GOSTAR

Muzeul Regional din Galaţi păstrează sub nr. inv. 733 fragmentul unui miliariu în formă de coloană, achiziţionat mai demult din nordul fostului judeţ Tulcea, fără să se cunoască localitatea unde a fost descoperit. Dimensiunile: 0,46×0,30 m. Înălţimea literelor din primele rînduri este de 5 cm, în rîndurile de jos de 4 cm. Pe suprafaţa coloanei se văd urme slabe de var, dovadă că piatra a fost folosită în zidul unui edificiu tîrziu. Cu această ocazie, probabil, piatra a fost cioplită pentru a primi forma unui bloc. Observaţii grafice: în r. 2 litera S scrisă invers; litera O uneori scrisă mai mic; semnul punctuaţiei n-a fost folosit în mod consecvent (fig. 1).

Textul inscripţiei este identic cu cel de pe alte şapte miliarii descoperite în Dobrogea şi nordul Bulgariei, cu deosebirea că pe cînd la cele şapte, deja cunoscute, numele împăraţilor sînt în nominativ, aici ele sînt în dativ. Din cele şapte două au fost găsite în nordul Dobrogei, la Garvăn, anticul Dinogetia [1]. Trei miliarii au fost descoperite în trei localităţi de pe litoral: primul între Callatis şi Tomis, în localitatea 23 August (fost Tatlageacul Mare) [2], al doilea în apropiere de Constanţa [3],

---

[1] C. Moisil, *Stîlpi miliari romani găsiţi în satul Garvăn-Tulcea,* în BCMI, III, 1910, p. 141—143; primul miliariu. *Imp. Cae[sar] M. Aurelius/Anto[ninus Au]g. pontifex/maxim[us trib.] potes. XVI cos. III/et imp. Caes[ar L. Au]relius Veru[s]/Aug. tr(i)b. p[otes. II] cos. II divi Pii/fil. [d]ivi [Hadri]an. nepotes/divi Tr[aiani Par]thici pro/nepotes [divi Ner]v(a)e abn(e)po/[tes. . . . .]* (întregirea ne aparţine); cel de al doilea miliariu, *[Imp. Caes. M. Aure/l[ius]/[Antoninus], Au[g. pon]/[tifex] max[im. tribu]n./[potest.] XVI cos. III/et [imp. C]ae[s.] L. [Aurelius]/[Ver]us [Aug. tri]b. po[test. II cos. II]/[divi Pii] fili [divi Hadria]ni [ne]po[tes divi]/[Traiani] Pa[rthici poro]/[nepotes divi Ner]v[ae]/ab[nepotes] Ca. . . . ./CM.P.I. . .*; cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de Dobroudja,* Bucureşti, 1938, p. 246—247.

[2] CIL III 7616 şi p. 2316 [55], *Imp. Caesar M. Aureli/us Antoninus II imp.* (sic)/ *Aug. pontifex maxi/mus tribuniciae/potestatis XVI/[c]os. III et imp. Caesar L./Aurelius Verus Ar/meniacus Aug. tribuni/ciae potestatis II cos. II/divi Pii T. Antonini fili/divi Hadriani nepotes/divi Traiani Parthici/pronepotes divi Ner/vae abnepotes a Calla/tide VII.* Miliariul probabil că a fost scris în anul 163, cînd Marcus Aurelius este *imp. II* şi Lucius Verus *Armeniacus* (R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], Paris, 1914, p. 201-202). Construcţia şoselei *a Callatide (milia passuum) VII* s-a făcut însă în anul 162, după cum vorbeşte textul *tribuniciae potestatis XVI* pentru Marcus Aurelius şi *tribuniciae potestatis II* pentru Lucius Verus.

[3] CIL III 13757, fragmentar, *.../Hadriani n[epotes divi]/Traiani Pa[rthici prone]/potes div[i Nervae abne]/potes a.../m.p.....*; Gr. Tocilescu, AEM, XVII, p. 102, crede că se poate întregi a *[Callatide]*.

iar al treilea la Sinoe, spre nord de Histria [4]. Se mai cunoaşte un miliariu. descoperit într-o localitate necunoscută din Dobrogea [5] care, deşi este fragmentar, poate primi aceeaşi lectură. Din Bulgaria se cunoaşte un singur miliariu, aflat în localitatea dunăreană Sexaginta Prista (azi Russe) [6].

Textul inscripţiei era deci următorul :

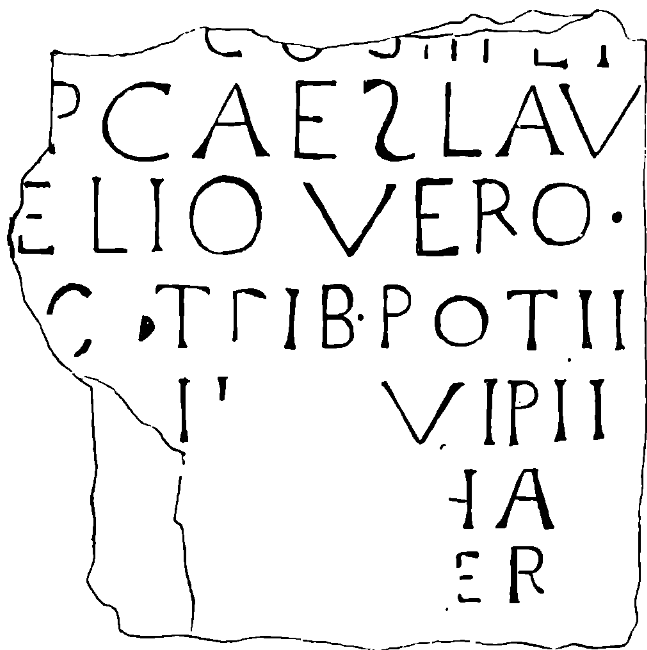

Fig. 1

imp. caes.
m. aurelio an
tonino aug.
trib. pot. xvi COS III ET
*im*P CAES L AV
*r*ELIO VERO
*au*G TRIB POT II

---

[4] CIL III 12514. *Imp. Caesar M. Aurelius/Antoninus Aug. ponti/fex maximus trib. pot/[est]at. X[VI] cos. III e[t]/[imp.] Caesar Lu(cius) Aure/lius Verus Aug. tri/b. potestat. II cos. II/divi fili Pii divi Ha/driani nepotes di/vi Nervae abnepo/tes M. Servilius/Fabianus Maxi/mus leg. Aug./pr. pr./m.p. XVIII.*

[5] D. T u d o r, *Inscripţii romane inedite din Oltenia şi Dobrogea*, în «Materiale», II, 1956, p. 619—620, fig. 33 (după lectura noastră), *[Imp. Caes]ar [M. Au]re-[lius]/[A]n[t]o[ninus] Aug. [pont. max. trib. pot. XVI cos. III]/[et imp. Caesar L. Aurelius Verus Aug. trib. pot. II cos. II]/[divi An]toni[ni Pii fili]/[divi H]adriani [ne] p[otes]/[d]ivi Traiani Par[thici]/[pronepo]tes divi [Ner]/vae abnep]otes.....*

[6] G S e u r e, *Archéologie Thrace. Documents inédits ou peu connus*, extr. din RA, 1915, p. 52—55 a extrasului, fragment. ... *.divi Trai(ani) pronep./divi Ner(vae) abnep. a LX Pris(tis) p(e)r/coh. II Fl. Britt. Servilio Fabiano/leg. Aug. pr. pr.*.

cos II *di*VI PII
fil. div. HA*dr. nep. div. trai*
pronep. div. n*E*R*v. abnep...*

. . . .

Inscripția ocupă deci un spațiu destul de întins de-a lungul coloanei.

În textul păstrat singura datare restrînsă ne este oferită de *tribunicia potestas II* a lui Lucius Verus, deci anul 162. Aceeași dată poartă și celelalte șapte miliarii. Cel de al doilea miliariu de la Garvăn, în ultimele două rînduri, după *abnepotes*, mai păstrează literele CA.../CM.P.I [7], care, probabil, că nu au figurat în miliariul nostru. În mod sigur că literele *CA*... indică o localitate din nordul Dobrogei, pe unde s-a construit (sau reconstruit) drumul. Distanța mică de *milia passuum I[..?]* față de localitatea Dinogetia, din nordul Dobrogei, unde s-a aflat miliariul, ne împiedică să propunem întregirea *Carsium* și cu atît mai puțin *Capidava*, localități care se găsesc prea departe. Faptul că în nordul Dobrogei s-au descoperit pînă în prezent trei miliarii, avînd același text, ca și menționarea unei distanțe destul de reduse, ne obligă să credem, că cu ocazia reconstrucției acestui drum, miliariile au fost așezate la mică distanță, indicîndu-se și localități mai puțin importante și care nu figurează în itinerarii.

Cele opt inscripții miliare, din Dobrogea și nordul Bulgariei, dovedesc în mod cît se poate de sigur, că în anul 162 s-a refăcut în întregime (sau în orice caz pe mari porțiuni) marele drum de însemnătate strategică și economică, de-a lungul *limes*-ului dunărean al Moesiei Inferior și de-a lungul litoralului Callatis—Tomis—Histria.

Din miliariul de la Russe [8], într-o oarecare măsură și din conținutul celui aflat la Sinoe [9], se poate deduce că acest drum, ce făcea ocolul Moesiei Inferior, a fost construit de către unitățile auxiliare ale provinciei, în cel de al doilea an de guvernare a lui M. Servilius Fabianus [10]. N-ar fi exclus, ca în această întreprindere de refacere a drumurilor imperiale romane, să fi fost cuprinse și alte provincii dunărene. Miliariul aflat în Dacia, în apropiere de Cluj, din care putem deduce construcția drumului Napoca—Porolissum, ar putea fi tot din anul 162 [11].

---

[7] M o i s i l, *op. cit.*, p. 143.

[8] S e u r e, *op. cit.*, p. 52 și urm.

[9] CIL III 12514.

[10] A. S t e i n, *Die Legaten von Moesien* (Diss. Pann. I, 11), Budapesta, 1940, p. 76-77, M. Servilius Fabianus Maximus figurează ca guvernator al Moesiei Inferior în anii 161-163.

[11] C. D a i c o v i c i u, *Un nou „miliarium" din Dacia*, în AISC, I, 2, 1928-1932, p. 48-53, miliariu, cu text fragmentar, aflat în 1932 în comuna Mera (raion Cluj), pe care autorul îl citește în felul următor : *Imp. Caes [M. Aurelius]/Antoni[nus Aug. Armen.]/p.m. tr. p[ot.? imp.? cos.? et]/imp. Cae[s. L. Aurelius]/Verus Au[g. Armen. tr. pot.? imp.?]/cos. II fece[runt a Napoca?]/m.p..../Imp. [Caes. M.]/Aur A[nto]/nino Aug.* Prof. C. Daicoviciu datează miliariul „între anii 164 (cînd Marcus Aurelius ia titlul de Armeniacus) și 166". În realitate însă singura dată ce reiese este *cos II* pentru Lucius Verus, iar cuvîntul Armeniacus pentru cei doi împărați nu este sigur dacă a figurat în inscripție. Ținînd seama de cele șapte miliarii din Moesia Inferior, nu putem exclude anul 162 pentru miliariul din Dacia, mai ales că textul păstrat include și acest an. Ultimele trei rînduri, din miliariul de la Mera, se referă la împăratul Caracalla.

UNELE MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND VOLUNTARII DIN RĂZBOIUL RUSO-TURC (1828—1829)

DE

GH. PLATON

În războiul ruso-turc din anii 1828—1829, alături de armata rusă, potrivit unei tradiții mai vechi, au luptat și detașamente de voluntari. Planuri în vederea organizării acestora, în componența cărora urmau să intre mai ales bulgari, au fost numeroase în perioada anterioară izbucnirii războiului [1].

În afara pandurilor, care au luptat sub comanda generalului Geismar în Oltenia [2], în primăvara anului 1828, după intrarea armatei ruse în București, Gheorghe Mamarcev, cunoscut în documentele ruse sub numele de Gheorghe Buiukli, împreună cu căpitanul Panaiote Fokiano, fratele cunoscutului Bimbașa Sava, au alcătuit un detașament de voluntari în cadrul căruia au intrat, în majoritate, bulgari din Principatele dunărene [3], munteni, moldoveni, greci, sîrbi și albanezi [4].

Sînt cunoscute împrejurările în care detașamentul condus de Mamarcev a început lupta împotriva turcilor și faptele de vitejie săvîrșite cu prilejul luptelor din jurul Silistrei, de la începutul lunii iulie 1828 [5].

Încă din împrejurimile Silistrei, detașamentul s-a scindat în două grupuri în fruntea cărora se găseau Gh. Mamarcev și P. Fokiano. Detașamentul acestuia din urmă, alcătuit în general din cavaleriști, la sfîrșitul campaniei anului 1828, este transferat în Oltenia unde, alături de trupele ruse, săvîrșește remarcabile fapte de arme [6]. Detașamentul, cu un efectiv de 120 de oameni, este atașat pe lîngă corpul generalului Geismar [7]. În afară de acesta, în cursul anului 1828, s-a constituit „în mod spontan, cu de la sine putere", alte două detașamente de bulgari în Oltenia: cel al căpitanului Alexe, alcătuit din 50 de pedestrași, despre care se cunosc puține lucruri și acel al lui Milko Petrovici cu un efectiv de 150-200 oameni, sîrbi, bulgari și mai puțini greci și munteni [8].

---

[1] V. D. Konobeev, *Mișcarea de eliberare națională în Bulgaria între anii 1828—1830*, «Probleme de istorie», nr. 2, 1961, p. 173—226, passim.

[2] I. Neacșu, *Cîteva date interne privind voluntarii polcovnicului Liprandi din războiul ruso-turc* (1828—1829) «Studii și materiale de istorie modernă», vol. II, Buc. 1960, p. 245.

[3] V. D. Konobeev, *op. cit.*, p. 202-203.

[4] *Ibidem*, p. 204.

[5] *Ibidem*, p. 205-206.

[6] *Ibidem*, p. 209-210.

[7] Anexa nr. IV. Vezi și I. Neacșu, *op. cit.*, p. 245.

[8] V. D. Konobeev, *op. cit.*, p. 213. În documentele ruse, Milko Petrovici figurează cu titlul de cneaz.

Complicaţiile provocate de agitaţia pe care detaşamentul o întreţinea la graniţa cu Serbia, au determinat comandamentul rus, în urma intervenţiei cneazului Serbiei Miloş Obrenovici, să transfere detaşamentul departe spre est [9]. După cît se pare, el a acţionat în continuare pe lîngă trupele ruse din apropiere de Turtucaia [10].

Limitele politicii externe ţariste precum şi atitudinea duşmănoasă a Angliei şi Austriei faţă de anumite planuri de eliberare a Bulgariei, au impus autorităţilor ruse multă prudenţă în tratarea problemelor legate de mişcarea de eliberare naţională [11].

Cu toate limitele impuse de politica oficială, lupta armată a voluntarilor a avut un profund ecou în ţările din Peninsula Balcanică, cotropite de otomani, contribuind la intensificarea luptei de eliberare. În Moldova şi Ţara Romînească, pe teritoriul cărora s-au format şi organizat aceste detaşamente — din rîndul cărora făceau parte şi romîni — ecoul a fost de asemenea foarte puternic.

În 1828, au luat parte la lupta armată împotriva turcilor, un număr de aproximativ 530 oameni, emigranţi bulgari. Efectivele ar fi fost cu mult mai mari în eventualitatea în care bulgarii aflaţi în Rusia ar fi avut posibilitatea, conform dorinţei lor, să lupte independent în cadrul armatei ruse [12].

I. Neacşu, publicînd listele voluntarilor din Ţara Romînească şi Moldova [13], împreună cu cîteva observaţii explicative, a adus o contribuţie importantă la cunoaşterea acestei probleme legată organic de problema generală a luptei de eliberare a popoarelor din Balcani.

În liste sînt incluşi — lucru care din titlu nu se desprinde — nu numai voluntarii din detaşamentul lui Liprandi, ci toţi cei încadraţi în diverse detaşamente care-şi avuseseră sau îşi stabiliseră domiciliul pe teritoriul celor două Principate. Astfel, alături de oamenii care fuseseră sub comanda lui Liprandi — care primise misiunea, în 1829, să reorganizeze detaşamentele de voluntari şi să formeze un detaşament unic pe lîngă armata rusă [14] — sînt menţionaţi voluntari care au fost „în comanda căpitanului Buiukli“ (Mamarcev) [15], în a lui Milko Petrovici „pe lîngă detaşamentul trupelor ruseşti în apropiere de Turtucaia“ [16] ca şi „pe lîngă detaşamentul trupelor din Valahia Mică“ [17]. De asemenea, sînt indicaţi şi acei care au slujit independent în cadrul armatei ruse, în calitate de călăuze [18] sau în serviciile de aprovizionare [19].

Cunoaşterea numelui acestor voluntari — în majoritatea lor bulgari din sudul Dunării, dintre care unii, veniţi o dată cu trupele ruse în 1828, s-au stabilit în Ţările Romîne [20] — prezintă un deosebit interes. Pe unii dintr-înşii îi vom întîlni şi mai tîrziu, amestecaţi în unele conspiraţii şi comploturi [21].

---

[9] *Ibidem*, p. 214.

[10] I. Neacşu, *op. cit.*, p. 253, anexa nr. V. Voluntarii de la nr. 42—45 sînt indicaţi ca făcînd parte din „comanda lui Milko Petrovici pe lîngă detaşamentul trupelor ruseşti în apropiere de Turtucaia“.

[11] V. D. Konobeev, *op. cit.*, passim.

[12] *Ibidem*, p. 215.

[13] I. Neacşu, *op. cit.*

[14] V. D. Konobeev, *op. cit.*, p. 210.

[15] I. Neacşu, *op. cit.*, anexa nr. III, nr. 181-183.

[16] *Ibidem*, anexa nr. V, nr. 42—45.

[17] *Ibidem*, nr. 46-47. Este vorba, probabil, de oameni făcînd parte din grupul comandat de P. Fokiano.

[18] *Ibidem*, nr. 54-56.

[19] *Ibidem*, anexa nr. V, nr. 41.

[20] Aşa, de pildă, Ignat Bulgarul, care figurează la nr. crt. 56 din anexa nr. V, este originar din Tîrnovo şi a venit în Iaşi în 1828. Arh. St. Iaşi. Tr. 1052, nr. 1202, nr. 102, f. 23v.-26.

[21] Unii dintre ei vor fi implicaţi în complotul iniţiat de Ioniţă Popovici în anul 1839. Ibidem.

Documentele pe care le reproducem în anexe completează pe cele publicate de I. Neacşu şi lărgesc şi mai mult cadrul unor eventuale cercetări întreprinse special în această direcţie.

După cît se pare, numărul voluntarilor a depăşit cu mult cifra de 550 indicată de Konobeev. Această cifră reprezintă, probabil, numai pe voluntarii bulgari încadraţi în detaşamentele regulate. În afară de aceştia însă, aşa cum se desprinde din documente, numeroşi alţi voluntari, romîni de origine, s-au înrolat individual în diferite detaşamente ale armatei ruse. Astfel, conform dispoziţiilor primite din partea comandamentului suprem, contele Pahlen comunică Divanului Moldovei, la 22 iunie 1828, modalitatea de încadrare a voluntarilor în armata rusă. Aceştia trebuia să dea cereri către comandanţii detaşamentelor în care voiau să se înroleze. Cererile urmau să fie luate în consideraţie numai în eventualitatea în care erau însoţite de dovezi eliberate de autorităţile moldovene din care să rezulte că „pentru întrarea lor în slujba oştenească nu urmează nici un feliu de înpiedecari" (anexa nr. I).

In instrucţiunile trimise în acest sens ispravnicilor, la începutul lunii iulie 1828, Divanul nota expres, interpretînd documentul oficial semnat de Pahlen, că se aveau în vedere „acei care vor avea voinţă a intra în slujba oştenească, din oamenii slobozi, pămînteni şi străini" (anexa nr. II).

Este de presupus că în cursul anului 1828, înrolarea de voluntari s-a desfăşurat neîntrerupt. La începutul anului 1829, recrutarea voluntarilor pe teritoriul Ţărilor Romîne capătă un caracter organizat. Sarcina de a aduna voluntari este încredinţată, în exclusivitate, colonelului Liprandi, din statul major al armatei (anexa nr. III).

„Predlojenia" lui Mircovici, adresată Divanului împlinitor la 30 aprilie 1829 (anexa nr. IV), aduce informaţii noi cu privire la organizarea detaşamentelor de voluntari pe teritoriul Principatelor. Aici se notează că, în afara detaşamentului pe care urmează să-l recruteze Liprandi, mai sînt alte două: detaşamentul de 120 oameni de pe lîngă „otreada" generalului Geismar (cel condus de P. Fokiano) precum şi „acei volintiri care să înformăliescu de către gheneral Kisălev". Credem că referirea este la detaşamentul lui Milko Petrovici, mutat din Oltenia şi pus la dispoziţia lui Kisselev care avea calitatea de şef al statului major [22].

Pentru îndeplinirea misiunii care-i fusese încredinţată, colonelul Liprandi, de acord cu autorităţile militare ruse, a dat sarcina de a înscrie voluntarii prin ţinuturi, unor oameni de încredere. Astfel, spre exemplu, în ţinutul Fălciu, operaţia a fost efectuată de Cernea bulgarul care va căpăta titlul de căpitan [23]. Ispravnicul este chemat să-i acorde tot sprijinul necesar (anexa nr. V).

După cît se pare, obştiile tîrgurilor, negustorii şi meşterii mai ales, trebuia să asigure un oarecare număr de „oameni de oaste". În acest sens pledează adresa Divanului împlinitor către isprăvnicia ţinutului Fălciu din 20 iunie 1829 (anexa nr. VI).

Deosebit interes prezintă grupul de documente referitoare la dezarmarea arnăuţilor şi la statornicirea lor pe chezăşie în cuprinsul Moldovei.

La 5 martie 1830, printr-un ordin semnat de generalul Kisselev (anexa nr. VII), se dau instrucţiuni Divanului Moldovei cu privire la măsurile ce trebuia luate în privinţa arnăuţilor sîrbi sau bulgari. Dezarmarea acestora şi condiţionarea rămînerii în Principat de alegerea unei meserii este justificată ca fiind dictată de grija pentru „dezrădăcinarea neorînduielilor în oraşe şi pretutindenea în toată ţara". În realitate însă, credem, măsura avea un substrat mai adînc. Fără să excludem cauzele dictate de starea de nesiguranţă internă provocată de numărul mare de bulgari sau sîrbi înarmaţi, care, retraşi din Bulgaria o dată cu armatele ruse, se stabiliseră — cel puţin temporar — în Principat, trebuie să admitem totuşi că măsura avea în vedere şi alte eventualităţi. Înarmarea şi organizarea cetelor bulgare pe teritoriul Ţărilor Romîne, cu scopul probabil de a se continua lupta împotriva turcilor prin

---

[22] Generalul Geismar, recomandîndu-l pe Milko Petrovici la statul major al armatei a II-a, îi scria lui Kisselev despre meritele acestuia în campania din 1828 şi îşi exprimă încrederea că va putea fi utilizat cu folos. V. D. Konobeev, *op. cit.*, p. 214-215, nota nr. 105.

[23] Vezi I. Neacşu, *op. cit.*, p. 252, nr. crt. 2.

incursiuni armate peste Dunăre, putea să prejudicieze interesele Rusiei care încheiase tratatul — atît de avantajos şi pentru Ţările Romîne — cu Turcia.

Hotărîrea potrivit căreia ocîrmuirea moldoveană urma „a rădica tot feliul de dreptate arnăuţilor ci să adună în Cnejie", urmărea, în primul rînd, presupunem, înlăturarea — cel puţin temporară — a complicaţiilor care ar fi putut să survină în urma reînceperii unor ciocniri armate în sudul Dunării.

Interesant de remarcat este faptul că în cuprinsul documentului se menţionează că dispoziţii în acest sens (privind dezarmarea arnăuţilor) fuseseră date încă din 1828 de contele Pahlen.

În general, trebuie să considerăm că măsurile acestea ilustrează limitele obiective ale politicii ţariste faţă de lupta de eliberare a poporului bulgar.

Dînd curs dispoziţiilor lui Kisselev, Divanul Moldovei şi apoi Hătmănia, solicită ispravnicilor tabele cu numele arnăuţilor şi chezăşii (garanţii) sigure pentru acei care nu se încadraseră în vreo meserie (anexa nr. VII-IX).

Materialul documentar rezultat în urma îndeplinirii acestor dispoziţii, în cuprinsul ţinutului Fălciu — care a dat un însemnat contingent de voluntari — este foarte important. In afara documentelor cu caracter general (anexa nr X-XI), conţinutul chezăşiilor este deosebit de semnificativ (anexa nr. XII-XIV). Alături de formulele care definesc calitatea voluntarilor: „fost în slujba volintiriei", „scris de voe sa în oaste partizanilor oamenilor împărăteşti" sau „fost în slujbe oştineşti peste Dunăre", sînt importante şi informaţiile privind starea socială a voluntarilor. Condiţia modestă a celor indicaţi în chezăşiile pe care le-am reprodus pentru exemplificare este atestată şi de poziţia socială a chezaşilor [24]. Foştii voluntari care se stabiliseră prin ţinuturi se ocupau fie cu lucrul pămîntului, fie că ocupau ranguri minore în ierarhia slujitorească [25].

În anul 1832, în urma jalbelor prezentate lui Kisselev, în calitatea sa de preşedinte deplin împuternicit al divanurilor Moldovei şi Ţării Romîneşti, voluntarii obţin, în schimbul serviciilor prestate în timpul războiului, o serie de avantaje fiscale. Pe baza datelor aflate în posesia autorităţilor militare ruse, a documentelor colonelului Liprandi şi a dovezilor prezentate de unii din voluntari, se hotărăşte scutirea completă de bir a doi dintre aceştia care fuseseră răniţi — unuia i se conferă chiar şi o medalie — şi scutirea pe termen de patru ani a unui număr de 56. Tuturor acestora li s-au alcătuit atestate noi. Este fixat ca ultim termen pentru revendicarea drepturilor conferite, data de 16 decembrie (anexele nr. XV-XVI).

Departamentul din lăuntru trimite copii după „predlojenia" generalului Mircovici, din 31 octombrie 1832, tuturor ispravnicilor, cu îndatorirea de a fi adusă la cunoştinţa voluntarilor aflaţi în ţinuturi. Ispravnicii, la rîndul lor, dau dispoziţii similare privighetorilor de ocoale şi autorităţilor din tîrguri [26].

La 31 decembrie 1832, printr-o nouă „predlojenie" (anexa nr. XVII), însoţită şi de o listă cu numele voluntarilor — în care sînt incluşi, separat, şi acei a căror documente fuseseră respinse — Mircovici face cunoscut Sfatului ocîrmuitor scutirile

---

[24] Căpitanul de Huşi trimite chezăşii pentru un număr de nouă foşti voluntari: Ştefan, Dumitrache Braşoveanu, Lupu cioclu, Eni Drăgan, Ioniţă Muntianu, Neiciu Petrovici, Neculai Blănar, Mihai Beilicciu, Grigore Sîrbul (Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 30). În chezăşia primului, a lui Ştefan, indicat drept „scris de voia sa să fie om împărătesc în oastea partizanilor", se face menţiunea că „au fost argat la Zaharia bogasierul". Ibidem, f. 29.

[25] Astfel, spre exemplu, privighetorul ocolului Mijloc—Fălciu, la 27 aprilie 1830, indica pe următorii voluntari: *Tudori Cătana* ot Hurdugi „ci să numeşte poteraş la căpitanu Lazăr". *Ion Pîrîul Boului* ot Şchiopeni „ce iaste slujitor căpitanului de margine". *Neculai Grecu*, ot Căpoteşti „ce să numeşte vechil căpitanului de margine". În afară de aceştia, mai sînt menţionaţi *Gheorghe sin Ion Grec* din Căpoteşti şi *Ioan zăt Neculai Bernevici* din Grumăzoaia, care se ocupă de "gospodăria pămîntului". Ibidem, f. 27-30.

[26] Arh. St. Iaşi, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 1 şi passim. Procedura am stabilit-o pe baza actelor cuprinse în dosarul alcătuit de isprăvnicia Bacău, din care am reprodus şi documentele mai semnificative.

fiscale acordate acestora [27]. Tabelul cu numele voluntarilor nu este complet. Dovadă că lucrurile stau așa il constituie faptul că în tabelul trimis de isprăvnicia ținutului Fălciu (anexa nr. XVIII), figurează mulți voluntari neincluși în tabelele oficiale. Presupunem că situația aceasta era proprie și altor ținuturi.

Vistieria, în urma înștiințării primite de la Departamentul din lăuntru, trimite la isprăvnicii lista oficială cu numele voluntarilor, cu recomandarea ca dregătorii să facă cercetări, prin sate și tîrguri, pentru a afla locurile în care aceștia și-au stabilit domiciliul (anexa nr. XIX) [28].

În tabelul înaintat isprăvniciilor, spre deosebire de cel original, publicat de I. Neacșu, sînt trecuți numai primii 57 voluntari care beneficiază de scutiri fiscale. În dreptul fiecăruia — și acesta constituie un element în plus — este trecut și numărul documentului de scutire. Numărul primului document, posedat de Dimitrie Vucetici, este 4681, iar ultimul, al lui Ignat Bulgarul, este 4737 [29].

Printr-o altă „predlojenie", din 3 august 1835, adresată Sfatului ocîrmuitor, generalul Mircovici aduce la cunoștința înaltului for că, pe lîngă voluntarii cunoscuți și trecuți în tabelul inițial, mai sînt un număr de 10 a căror calitate a fost recunoscută de autoritățile militare (anexa nr. XX) [30]. În consecință, Departamentul din lăuntru, ca urmare a dispozițiunilor primite din partea Secretariatului de stat [31], înștiințează isprăvniciile trimițindu-le și listă de numele celor 10 voluntari (anexa nr. XXI).

În urma publicațiilor făcute de isprăvnicii, voluntarii care se prezintă cu acte legale sînt scutiți de bir pe termenul indicat [32]. Alții, deși nu au prezentat actele decît cu foarte mare întîrziere, sînt de asemenea scutiți [33]. Mulți dintre voluntari însă, din motive pe care nu le cunoaștem, nu s-au mai prezentat, lipsindu-se astfel de beneficiul scutirii [34].

În anul 1835, cînd termenul de patru ani pentru care era acordată scutirea expira, Vistieria comunica isprăvniciilor să trimită listă de voluntarii scutiți, în vederea includerii lor în rîndul categoriilor dajnice (anexa nr. XXIII). De asemenea, se cere și o situație exactă a tuturor „greco-bulgarilor" veniți și statorniciți prin ținuturi precum și indicarea puterii străine a cărei eventuali supuși sînt (anexa nr. XXII). Un răspuns în acest sens trimite căpitanul tîrgului Huși (anexa XXIV).

Informațiile pe care le posedăm asupra voluntarilor sînt foarte sărace. De aceea, fiecare știre merită să ne rețină atenția. În afară de datele referitoare la acei implicați mai tîrziu în complotul lui I. Popovici [35], un document din 1830 ne oferă unele amănunte pline de interes cu privire la alți voluntari.

---

[27] Arh. St. Iași, Tr. 1764 op. 2013, nr. 230, f. 25—26, I. Neacșu, *op. cit.*, anexa nr. V.

[28] Din conținutul documentelor rezultă că autoritățile centrale nu cunoșteau locurile în care erau stabiliți foștii voluntari.

[29] Arh. St. Iași, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 13-14.

[30] Originalul în Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 230, f. 44-45.

[31] Ibidem, f. 46.

[32] La 24 august 1833 sînt scutiți voluntarii Petre Ioan și Stan Dinul (nr. 35 și 37 în tabelul publicat de I. Neacșu), stabiliți la Vadul Ungurului-Covurlui. Ibidem, f. 47.

[33] În această situație sînt odobașii N. Petrovici, Petre Stoianovici, Ioniță Lamatin și Gh. Bairactarul din Iași. Vistieria raporta la 2 iunie 1834 că „arnăuții" aceștia, la scrierea catagrafiei, au fost incluși în rîndul birnicilor. După ce au primit hîrtiile de scutire „nu s-au arătat cu dînsele pînă acum spre a să șterge din tabla dajnicilor". Sfatul dispune scutirea lor pe termen de patru ani. Ibidem, f. 49.

[34] Astfel, spre exemplu, la 12 septembrie 1833, căpitanul tîrgului Huși raporta isprăvniciei că, deși a făcut publicațiile de rigoare, „nu s-au arătat nimeni cu numele de volintiri aice în tîrg". În 1830 — așa cum am constatat mai sus — din tîrgul Huși se trimisese o listă de numele voluntarilor statorniciți în tîrg. Arh. St. Iași, Tr. 627, op. 689, nr. 863, f. 38.

[35] De această problemă ne vom ocupa într-o lucrare aflată în curs de pregătire.

În august 1830, Kisselev pune în vedere Divanului împlinitor al Moldovei să facă cercetări, să afle și să trimită la București un număr de trei „greci volintiri", Dimitrie Papazoglu, cu doi tovarăși, Mihai și Petre [36]. Unul dintre aceștia, Petre Stoianov sau Stoianovici, este găsit la Chișinău. Guvernatorul Basarabiei îl trimite în Moldova, iar de aici, conform dispozițiilor, este expediat sub o pază puternică și predat autorităților muntene. Acesta avea asupra sa pașaportul nr. 2505 iscălit de colonelul Liprandi [37].

Cei trei oameni, indicați ca fiind „fugiți din Bazarciuc" [38] erau acuzați că ar fi prădat și ucis doi turci.

În afară de faptul că oferă date interesante, declarația lui Petre Stoianov (anexa nr. XXV), confirmă faptul că Liprandi a reorganizat detașamentul de voluntari, incluzînd în rîndurile celui alcătuit de dînsul și oameni aparținînd altor detașamente care, probabil, și-au încheiat activitatea de sine stătătoare.

Documentele prezentate, alături de cele publicate de I. Neacșu, așa cum s-a spus, de altfel [39], pot servi drept punct de plecare în vederea unor cercetări viitoare mai largi.

ANEXE

I

Copie

Anul 1828
iunie 22
Nr. 1220
București

Către Divanul cnejiei Moldaviei

După paristisire domnului glavnocomanduiușcii armii, general feldmarișal graf Vitenștein (sic), împărăteasca Sa mărire au binevoit a face dizlegare ca să să priimască în slujba oștinească lăcuitorii acestor prințipaturi, cu aceasta însă că acei care nu vor fi din dvoreni evgheniți să-s priimască pe temeiul așăzămîntului, pentru acei ce de bună voie intră în slujbă. Și pentru dvorenii ce vor ave dorință a sluji în polcuri, să-s facă paristisire după comandă spre înaltă dizlegare.

În urmare unii asămine înalte voință ce de către domnul ocîrmuitoriul ștabul armiei al 2-le s-au făcut cunoscută, eu pui Divanului înainte ca prin locul cuviincios să o facă cunoscut norodului cnejiei Moldaviei adăugîndu-li-să și aceasta că acei ce vor voi să intre în slujbă să-s adresarisască cu jalobile lor către comandirii acelor polcuri în care vor voi să intre cu alăturare pe lîngă acele de la stăpînirea pămîntească [dovezi] arătătoare că pentru intrarea lor în slujba oștenească nu urmează nici un feliu de înpiedecări, căci fără acest feliu de mărturii nu pot fi priimiți.

iscălit,
graf Palin

Arh. St. Iași, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 9.

---

[36] Arh. St. Iași, dosar litera V/119, f. 1-16.

[37] Ibidem, f. 62, 70, 79.

[38] Ibidem, f. 69 (adresa Divanului împlinitor al Moldovei către Divanul săvîrșitor al Valahiei din 16 octombrie 1830). La 5 aprilie 1833, starostele din Bacău raporta isprăvniciei că, în urma cercetărilor întreprinse, au fost găsiți doi din foștii voluntari: Petre Stoianovici, care are „documenturi rusăști cu două peceți, una de la corpos ghinărari, altă pecete de la Liprandi supt acest nume". Cel de al doilea, C. Ivanovici, care, de asemenea, a fost în război, a declarat că documentele sale sînt la căpitanul Dimitrie [Papaziolu] Papazoglu din Iași. Rezultă de aici că litigiile în care fuseseră implicați cei trei voluntari în 1830, luaseră sfîrșit. În 1834, Petre Stoianovici era din nou în Iași. Din datele de mai sus se mai desprinde faptul că tabelele cu numele voluntarilor sînt departe de a fi complete. Arh. St. Iași, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 18.

[39] I. Neacșu, *op. cit.*, p. 247.

II

Divanul cnejiei Moldaviei
către cinstită isprăvnicia Fălciu

În ce chip înaltul poroncitoriu al armiei, D. gheneral felmarşal închipueşti punire la cale pentru acei care vor ave voinţă a intra în slujba oştenească, din oameni slobozi pămînteni şi străini, să cuprinde povăţuire prin alăturata tălmăcire a predlojăniei înalt împuternicitului prezident domn[ul] graf Palinu dată către acest Divanu din 22 a lunei trecute supt Nr. 1220.

Drept aceea isprăvnicia, cu desăvîrşită înţălegire, cetind tălmăcire o va ave apoi drept pravăţu întru cererile întîmplătoare a ohotnicilor, adică a voitorilor de a intra în slujba oştenească, din oamini slobozi şi fără pricină, îndreptându-i ca să li să dei şi mărturii de la locurile ocîrmuirei pămînteşti de aice, spre a pute cu acele, după starea familiei lor, niamului şi a fiinţăi naştirei lor, a fi priimiţi cu încuviinţare în slujbă oştenească cu rândul lor şi cu osăbire celor de niam, triimetînd răspunsu de priimire poroncii.

828, iulie, 6

Veniamin mitropolit

[Urmează 11 semnături ale membrilor Divanului].

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 8.

III

Divanul împlinitoriu a cnejiei Moldaviei
către cinstita isprăvnicia ţănutului Bacăului

Ecs[elenţa] sa viţ prezădent D. ghinăral maior şi cavaler Mircovici, prin pred[lojenia] din 23 a curgătoarei luni cu nr. 2655 au împărtăşit Divanului voinţa D. glavnoi comanduiusce adresarisită ecs[elenţei] sale, prin nacialnicul glavnoi ştab supt nr. 1325 că adunare volintirilor este încredinţată însuşi numai dumisale polcovnicului din gheneralicescul ştab Lepranti şi fără ştire dumisale altul nu-i volnic prin ţănutul acela să adune asămine oameni. Spre aceasta doar să face ştiut dumnevoastră pentru întocmai urmare.

ss indescifrabil
1829, aprilie, 25

ss. indescifrabil
masa volintirilor, în lipsă,
ss indescifrabil

Arh. St. Iaşi, Tr. 132, op. 149, nr. 23, f. 1.

IV

Predlojenia D.viţ prezădent către Divan împlinitoriu, din 30 aprilie 1829 cu nr. 2908.

După voe D. glavnoi comanduiusce al armiei al 2-le, Domnul deplin imputernicit prezădent divanurilor, prin poronca din 24 a următoarei luni aprilie, de supt nr. 4626, cere de a să face punire la cale ca să să publicarisască prin toate locurile că adunare volintirilor este încredinţată numai unuie polcov[nic] Leprante din ştabul gheneralicesc şi fără de ştiinţa sa nici o adunare de volintiri să nu urmeză prin cnejie, afară de 120 oameni volintiri ci să înformăliescu pe lîngă otreada ghinărarului aghiotant baron Ghismai şi afară de acii volintiri care să înformăliescu de către gheneral Kisălev, pentru care poroncă a dumi[sale] glavnoi comanduiusce, înştiinţăz pe Divan spre docomenii predlojăniei mele de la 23 aprilie cu nr. 2656 ca să facă cuviincioasă publicaţii prin Moldavia.

Iscălit, gheneral Mircovici

După original, ss indescifrabil

Arh. St. Iaşi, Tr. 132, op. 149, nr. 23, f. 12.

V

Divanul împlinitoriu a cnejiei Moldaviei
Către cinstită isprăvnicia ţănutului Fălciului

Domnu viţi prezădent gheneral maior Mircovici, prin predlojenia ecs[celenţii] sale din 32 a trecutei luni, cu nr. 2898, alăturînd în copie raportul ce au priimit de la D. polcovnic Liprandi, pune în vedere Divanului cum că bulgariul Cerno sîrbu, carele este împuternicit prin poronca deschisă de a strînge volintiri, în loc de înlesniri ci au trebuit să aibă întru aceasta din parte acei isprăvnicii, au suferit multe sălnicii şi batjocuri şi mai cu osăbire de la dumneata arhon spătar Iordache Iamandi. Din care, ecs[celenţa] sa au luat la cunoştinţă că otcritul list cu nr. 890 n-au avut nici o lucrare din parte dum[neavoastră] şi pentru o asămine cutezare şi împotrivire a dum[itale] arhon spătar, pune îndatorire divanului a cere răspunsurile dumitale asupra batjocorii pricinuite sarcinii numitului bulgariu şi apoi, totodată şi putere stăpînirii, care pentru asămine fapte poţi să te înfrînez cu toată asprimea şi fără cruţare a ţi să pune în vedere.

Divanul, pe temeiul poruncii aceştia, slobozînd şi osăbit otcritui list din 30 cu nr. 22, numitului bulgariu, spre a i să face toate cuvenitele înlesniri, scrii dum[neavoastră] ca întocmai urmare păzindu-să către cele poruncite, să grăbeşti a proftacsi întocmai după ceriri răspunsul asupra acei cutezări fără să vă abateţi cu niscaiva idei cu totu depărtate de adivăru înpregiurărilor pricinii.

ss indescifrabil

Nr. 23
1829, mai, 1

Masa străinilor
Panoratie pah.

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 13.

VI

Divanul împlinitor a cnejiei Moldaviei
Către cinstită isprăvnicia ţănutului Fălciului

Luîndu-să raportul dumneavoastră din 7 a următoarei luni supt nr 732, s-au văzut cele însămnate asupra unora din neguţătorii ci lăcuesc în tîrg Huşii de la acel ţănut că să împotrivesc a plăti banii fumăritului precum şi a birului supt cuvîntu că au dat oamini di oaste (volintiri); şi asupra dizlegării ci ceriţi să scrii dumneavoastră ca prin toate chipurile legiuite să săliţi pe datornici către plată nilăsîndu-i întrucăt de puţăn a să împotrivi cu nişte asămine îndreptări ci cuprindu loc de ovajănie.

ss indescifrabil

ss indescifrabil

Odilenia 1 iu
Nr. 2311
1829, iunie, 20

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 11.

VII

Ocîrmuirea deplin împuternicitului prezădent divanurilor cnejiilor Moldaviei și a Valahiei.
5 martie 1830
Nr. 1701
Eși

Divanul Obșteștei Adunări a cnejiei Moldaviei

Luînd cuviincioasăle măsuri întru dezrădăcinarea neorînduielilor în orașe și pretutundine în toată țara, acele cîte curg de la acei ce să poartă numai prin țară și împreună cu aceia a rădica tot feliul de dreptate arnăuților ce să adună în cnejie. Cu luare aminte încă fiind și către formăluirea oștirii pămîntești din năuntru.

Eu pui înaintea divanului Opșteștei Adunări următoarele orînduieli:

1) Înarmați arnăuți să fie un număr hotărît numai pe lîngă Hătmănie și Agie dar și aceștia numai pînă la săvîrșirea întrupării pămînteștilor osteni.

2) Tuturor acelor arnăuți, asămine și altor sîrbi și bulgari, veniticí sau pribegiți, ci poartă pe lîngă sine arme, să li să poruncească în curgire de trii luni de zile sau să-și aleagă briaslă și să-s scrie într-însa, ori să iasă din hotarăle cnejiei. Acum, la ce dintăi întîmplare, acești oameni sînt datori a să priface îmbrăcămintea acelor bresle.

3) Pe acest temeiu să să opriască pe arnăuții ce să vor afla slujănd, de a mai purta arme, pentru care și mai înainte au fost dată porunca de către fostul înputernicit graf Palin, la anul 1828.

După ce să va face tuturor de aceasta cunoscut, poliția va ave dreptate a luoa în folosul său acele arme care împotriva poruncii să va dovedi la arnăuți.

Divanul obștesc luînd întru închipuire toate aceste împregiurări și hotărînd măsurile cuviincioasă de a aduce acele închipuiri întru împlinire, care să vor socoti de neapărat, păstrînd obiceiul și pravilele pămîntului, făcînd și mie cuviincioasa predstavlenie spre cercetare.

Gheneral adiotant Kiselev
asămine de pe tălmăcire
ss indescifrabil

Arh. St. Iași. Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 15 verso

VIII

Priimit aprilie 1

Divanul obștesc a cnejiei Moldaviei
Cătră cinstită isprăvnicia țănutului Fălciu

Din alăturata copie a predlojăniei D. deplin înputernicitului prezădent divanurilor cnejiei Moldaviei și a Valahiei, veți vide dv. hotărîre dată pentru arnăuții ci să poartă armați prin țară. Pentru care să scrie dv ca să puneți în lucrare cît de în grabă înplinire întocma după cuprinderea predlojăniei aceștia

Pe lîngă care să adaogă a să însămna d-tale și aceasta ca să faceți catagrafie de toți arnăuții sîrbi și ori de ce nație, streini venetici ce poartă arme. Care catagrafie, cît de în grabă să să triimată Divanului iar apoi și pe acei arnăuți ce

nu vor voi a-şi alege briaslă şi a să scrie în ea, să-i supuie a da chezăşie pentru siguranţia obşteştii linîştiri. Şi cît de în grabă să aşteaptă de la dv. săvîrşire poruncită, fără ce mai mică micşurare ca să să aducă la ştiinţă ex. sale d. deplin înputernicitului prezădent.

Veniamin mitropolit

[Urmează şapte semnături ale membrilor Divanului]

30-31 martie 1830

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 15.

IX

priimit aprilie, 12

Hătmănia cnejiei Moldaviei
Către cinstită isprăvnicia ţănutului Fălciului

Din însămnata în dos copie de pe predlojănia domnului deplin înputernicit prezădent al divanurilor cnejiilor Moldaviei şi Valahiei, din 5 a trecutei luni mart, nr. 1701, către cinstitul divan obştesc, ace isprăvnicie trebuie a lua în băgare de samă cele poruncite de domnia sa cu deplinătate. După care, în temeiul otnoşăniei pomenitului Divan din 26 a aceştia luni mart, nr. 83, puindu-să în lucrare celi de cuviinţă aice în oraş pentru ceia ce să atinge de a să aduce întru împlinire porunca aceasta şi pe afară, să scrie acei isprăvnicii ca îndată după priimire aceştia, păşind către întocmai săvîrşire acelei poronci, să facă şi catagrafie de toţi acei arnăuţi, sîrbi, bulgari şi de ori ce naţie, străini vinitici sau pribegiţi, cu arătare de acei ci-ş vor alegi briaslă şi să vor scrie şi ce anume briaslă ş-au închipuit, cum şi de acei ce-şi vor da chezăşi pentru siguranţie opşteştii linişti. Şi o asămine catagrafie, cu raport, să o predstavlisască Hătmăniei, iar pe acei ce nu-şi vor da chezăşii sigure, luîndu-să supt pază să-s răportuiască Hătmăniei aşteptîndu-să dizlegare.

Împlinitoriu datoririlor hatmanului

830, aprilie, 2

Costache Ghica logofăt

[Pe verso se află copia predlojeniei cu nr. 1701 semnată de Kiselev].

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 44.

X

La d-lui căpitanul de tîrgul Huşii Nr. 250

Di atîta vreme s-au scris d-tale pentru ca să triimeţi chizăşia volintirilor ci să află în cuprinsul acelui tîrg şi nici pără acum asămine chizăşii în canţălerii, după sprafca făcută, nu s-au triimes de către d-ta.

Deci fiind că aceste neapărat chizăşii sînt trebuitoare de a să alătura la delă, înadins să scrii d-tale ca aceste chizăşii neapărat pără mîine să le triimeţi aice; iar pentru care nu să vor găsi di a da chizăşii, în bună pază să-s triimată la isprăvnicie. Însă caută de a nu face sminteală.

1830, aprilie

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 13 verso.

XI

Către cinstită isprăvnicia ținutului Fălciului

Căpitănia tîrgului Huşii

După poronca cinstitei isprăvnicii ci am priimit în pricina luării chezăşiilor de la volintirii ci au fost în vara trecută şi pe ciți i-am putut afla aici, apucîndu-i, au dat aceste chezăşii pe care iată că să triimăt, iar pe Cernu bulgar, ci au fost căpitan de volintiri, după ce într-atîte rînduri l-am apucat, nici păr acum n-au dat nici o chezăşie, purtîndu-mă tot cu vorbi.

Pentru aceasta nu lipsăscu a înştiința pe cinstita isprăvnicie, iar de priimire chezăşiilor rog pe cinstita isprăvnicie ca să mi să trimată adeverinți.

ss indescifrabil

830, aprilie, 25.

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 19.

XII

Pentru Grigori sărbul ci în vara trecută au fost în slujba volintiriei şi acum s-au înturnat la urma lui aice în Huşi şi apucat fiind de dumnealui căpitanul de tîrg ca să dei chezăşie vrednică de credință, în cuprindire poroncilor ci are de supt nr. 250, pentru bunile lui purtări, dau eu chezăşie pentru numit[ul] că diacum înainte să va purta cu bunile urmări fără să-s abată la vreun fel de furtişag sau alte înrăutățiri. Şi nici armă fără ştire şi poronca ocîrmuirei nu va purta pe lîngă dînsul şi oricînd va fi cerut de cătră d-lui căpitanul de tîrg, mă îndatorescu a-l da de față iar nedîndu-l, eu să fiu răspunzător pentru orice pretenție va fi asupra numitului.

Şi pentru întocmai urmare, niştiind carte, m-am rugat scriitoriului de mi-au scris numile şi eu am pus deget.

830, aprilie, 10.

eu Neculaiu sîn Andrii chitar, chezaş răspunzător platnic din tîrgul Huşii.

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 20.

XIII

Dau această adiverință de chezăşie la cinstit căpitan Huşii, pentru Dumitrache Braşovanu ci au fost scris de voe sa în oaste partizanilor oamenilor împărăteşti şi oricînd să va întreba şi să va ceri să am a răspunde eu. Şi spre mai adevărată credință, neştiind carte, m-am rugat scriitoriului di mi-au însămnat numile şi eu mi-am pus degetul.

Eu Petrache Turiță,

829, august, 27.

ot Popeşti, răspunzător.

Acest Petrache fiind slugă la mine, adeverez şi eu, Marinciul Ghertic.

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f 26.

XIV

1830, februarie, 28.

Pentru Neculai Grecu ot Căpotești, după poruncile ce sînt pentru acei ce au fost în slujbe oștinești peste Dunăre, în vara trecută și acum să află în a Hătmăniei slujbă la schele Leova și ori de cătră cine să va cere sau cu vreo faptă netrebni[că] de furtișag, sînt eu răspunzător cu dînsu.

ss. indescifrabil

Arh. St. Iași, Tr. 627, op. 689, nr. 193, f. 32.

XV

Copie de pe tălmăcirea predlojeniei D. Vițiprezident cătră Sfat ocîrmuitor cu nr. 2154.

Arnăuții trăitori aice au cerut de la mine a fi scutiți de plata birului ci s-au pus asupra lor după noul așezămînt, puindu înainte că n-au statornică așezare și că nu să îndeletnicesc cu nici o neguțitorie.

Această cerere, eu, aducînd-o la știința D. plenipotent, ecselenția sa au binevoit a-mi răspunde că în Valahia toți arnăuții ce au slujit în războiu trecut de volintiri, pe temeiul Regulamentului, urmează a intra în clasurile birnice precum s-au făcut și în Moldavia. În urmarea acestui,toți arnăuții care au casă, dughenı sau să îndeletnicescu cu vreun meșteșug, au intrat la acel clas a lăcuitorilor la care după meșteșugul și lăcuința sa să cuvine.

Arnăuții fără așăzare și care slujăscu pe la fețe particularnice, până cînd vor alege vreo breaslă, să folosăscu de o scutire vremelnică după dreptățile ce au căștigat cu slujbile lor: adică unii s-au scutit pe un an, alții pe doi și pe trei ani, cu aceasta ca după trecire acestor vadele, toți arnăuții care au slujit în vreme războiului și [s-au rănit] [1] s-au betejit, să scutescu pentru de-a-pururea de plata birului.

O asămine punere la cale eu o împărtășăscu Sfatului pentru ca să ei măsurile cuviincioasă în pricina arnăuților din Moldavia făcîndu aceasta cunoscut și arnăuților care au dat jalba alăturată.

Iscălit, Mircovici

[iulie 1832].

Arh. St. Iași, Tr. 360, op. 391, nr. 67, f. 19.

XVI

Copie de pe predlojănia Domnului viț. prezădent cătră Sfat cu nr. 4143.

În războiul cel de pe urmă precum și în cele dinainte războaie între Rosiia și Turchia, unii din lăcuitori a Prințipaturilor Moldovii și Valahiei, însuflețiți de răvnă pentru legea creștinească, au mers de bună voe după armia rosienească intrînd în osăbite comande ce să alcătuia de asăminea volintiri și s-au aflat prin bătălii unde s-au și rănit. Aceștia, la alcătuirea acum a catagrafiei după Regulament, văzîndu-să trecuți în tăblițele birnicilor, au rugat prin jalobă pe D. plenipotent ca spre răsplătire slujbilor lor să fie scutiți de plata birului.

---

[1] Adăugat deasupra rîndului.

Ecs[elența] sa găsind cu dreptul a face oareșce scutire oamenilor care de bună voe au pus în primejdie viața lor și cercetînd docomenturile înfățoșate de aceștia, au binevoit a-i dispărți în osăbite clasuri, după slujbile fieștecăruia și au poroncit [și] Sfatului Valahiei a face următoare punire la cale :

a) Pe acei doi răniți și puși în clasuri întăiu, să să scutească pentru toată viața lor de bir, din care *Dimitrie Neculau*, ca unul ce iara cinovnic la volintiri, pe temeiul înaltei povelenii împărătești, să aibă voe a purta medaluri de argint înființat pentru campania turcească.

v) 86 volintiri din clasul al 2-le care s-au aflat în slujbă și în bătălii, să să scutească de bir din vremea alcătuită prescrierii după Reglement pe vreme de 4 ani și dacă ei pînă acum nu s-au folosăt de această scutire apoi să să socotească acești 4 ani din vreme de acum.

g) Iar pentru 17 oameni puși în clasul al 3-le care nu au înfățoșat nici un fel de dovadă pentru slujba lor în volintirie să li se atcazarisască cererile lor.

d) Ce să atinge de patru volintiri puși în clasul al 4 le, care pe pașaporturile lor nu au însămnare a polcovnicului Liprante, fostu nacialnicul al lor și pentru care dum. prin raport din 2 decembrie 1827 [1] cu nr. 2527 către nacialnicul oștenesc din Silistra, arată că sînt fugiți chiar di la întoarcire lor în slujbă, îndată după ce li s-au dat hărtiile tipărite ce ei acum arată, să li să atcazarisască desființîndu-se aceste hărtii și pe unii ca aceștia niciodată să nu să cunoască de oameni care ar fi slujit. Pe lingă aceste. documenturile ce s-au fost dat pentru campania trecută, s-au prefăcut slobozindu-să în loc alte din parte ștabului oștilor de supt comanda ecs. sale. În aceste docomenturi să arată toate slujbele a fieștecărue volintir și asăminea i scutirea ce i să hotărăște de D. plenipotent. Deci, toți acei care au dreptate de asămine scutiri sau de a purta medaluri, să să adresarisască către ștab spre a-și priimi asămine atestaturi de slobozirea cărora să va face împărtășire Sfatului spre știință. După aceasta, toți acei care vor rămîne fără documenturi, după dechembrie în 6 anului curgătoriu, nu vor ave dreptate nici a fi scutiți de bir, nici a purta medaluri.

Primind în această pricină predpisania D. plenipotent cu nr. 661, eu, pe temeiul aceia, pui înaintea Sfatului să să puie la cale publicarisirea aceștii măsuri în tot cuprinsul Prințipatului cu aceasta ca volintirii aflători în această cnejie să să înfățoșeze mie cu docomenturile slujbii lor pînă la vade mai sus însămnată, adică pînă la decembrie în 6 anului curgătoriu.

Pentru aceasta, trimit Sfatului spre închipuirea cu pravilile sus arătate, jaloba dată mie de către volintirii trăitori în Iași prin care cer a fi ușurați de sarcina pastoiului.

Iscălit, gheneral maior Mircovici

Întocmai cu tălmăcire trimasă în copie la Depart[ament].

ss. indescifrabil

[1832, octombrie, 31]

Arh. St. Iași, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 2-3.

[Originalul în Tr. 1764, op. 2013, nr. 230, f. 13—16. Text pe două coloane : în limba rusă și în traducere romînească].

---

[1] Probabil 1829.

XVII

Nr. 4606 [1832, decembrie, 31]

Către Sfatul ocîrmuitor

Din predlojenia me de la 31 octomvrie anul acesta cu nr. 4143 Sfatului, știut este vointa D. plenipotent ca să să publicarisască în Moldavia ca volintirii ce au slujit în războaiele trecute împotriva turcilor să înfățoșeze documenturile slujbii lor spre a să triimite la ștabul ostenescu.

După ce s-au împărtășit ștabului aceste documenturi, acela acum mă înștiințază că cercetîndu-să aceste hîrtii s-au găsit unile întemeiete pe pravilele cuprinse în predpisania D. plenipotent cu nr. 661 : cinovnicul sărbescu Dimitrie Vucetici au slujit în războiu în slujba de căpitan de volintiri și pe temeiul așezămîntului împărătescu are dreptate de a purta medalul campanii turcești din 1828 și 1829. Cinzăci [și] șasă oameni s-au aflat în slujbă lucrătoare în bătălii și să cuprind în al 2 le clas adică să iscutescu de bir din vreme alcătuirii catagrafii după Reglement în curgere de 4 ani. Treizăci[și] trei oameni nu au însămnare pe biletурile slobozite lor de polcovnicul Leprande încredințătoare de bunele lor purtări în slujbă, care aceștia, în izvodu trimis de către Leprande să arată fugiți. Iar cinci oameni neavînd legiuite docomenturi, au înfățoșat mărturii particolarnice și pentru aceasta nu să pot folosi de iscutire.

Împărtășind aceasta Sfatului ocîrmuitoriu și alăturînd aice izvodul acestor volintiri precum și 56 bileturi, puiu înainte Sfatului să facă următoare punire la cale :

1 iu Cinovnicului Vucetici să i să dee atestat prin care i să dă dreptate de a purta medalul.

2 le Să să împărtască cui să cuvine aceste 56 bileturi iscutind pe acești volintiri de plata birului în curgire de patru ani din vreme alcătuirii catagrafii după Reglement.

al 3 le La 35 oameni ce să socotescu fugiți precum și la 5 oameni care nu au documenturi legiuite, să să facă cunoscut că ei nu pot fi iscutiți și nici au dreptate a fi socotiți de oameni ce ar fi slujit, pentru cuvintele sus arătate și asămine că hărtiile lor s-au desființat.

al 4 le Să să facă cunoscut fețelor ce să iscutesc de bir că documenturile lor cele vechi au rămas în delile ștabului oștinesc.

ss. indescifrabil

Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 230, f. 23—26. [Pe originalul rus este făcută următoarea notare : „Se vor trimite la Departamentul din lăuntru toate alăturatile predl[ojenii] spre întocmai urmare iar întru ceea ce să atinge de a să scade din bir să să înțăleagă Departamentul cu Vistieria". În continuare, la filele 27-29 este lista cu numele voluntarilor, originalul rus, iar la filele 31-32 traducerea în limba romînă. Vezi I. N e a c ș u, *op. cit.*].

XVIII

[ianuarie, 1833].

[Isprăvnicia ținutului Fălciu]

[Lista „acelor ce au fostu prin oștile rosăști la campania urmată în an 1828"]

Căpitan Cerne sîrbu ot Huși
Costin Lupu la Săminești
Vasile Mocan ot
Constandin Botezat
Neșo Petrovici ot Huși
Vasăle Popa

Mateiu frate
Prot ? Neculai Vacă
Năstasă Antohi ot Huși
Andrei Basaraghia
Ștefan Caba ot Suhulețu
Ion Muntean

Sămion Petrov
Gheorghe Muntean
Petrache Braşovean
Lupu cioclu ot Huşi
Gheorghe Macovei
Ion Belivacă
Enea Dragu
Vasile Mihalache
Ada Lucan
Tudor Tătaru
Iacob Alecsă
Dimitri Dragoş
Gheorghie Lupul
Trofin Cojocar

Constantin Ciolac
Dele Stan
Naidin Radul
Luca Zaharia ot Ivinţăşti ?
Ştefan ot Boţăşti
Ion Banu ot
Petre Braşavean ot Popeşti
Pişlă ? băcal
Ioniţă Munteanu ? } ot Huşi
Sava Cizmariul } ot Huşi
Dima Bogasieriu
Marin Cizmariu

Arh. St. Iaşi. Tr. 627, op. 689, nr. 863. f. 17

XIX

Vistieria Moldovei

Către isprăvnicia ţinutului Bacău

Un număr de 56 volintiri ci au avut împărtăşire la cumpania trecută supt comanda dumisale polcovnicului Lepranti, după predlojenia domnului viţi prezădent cu nr. 4606, slobozită către Sfatul ocîrmuitoriu, au dreptate a să scuti de plata birului în curgire de 4 ani din vremea alcătuirii catagrafiei după Reglement. Pentru care, Vistieria, adăugînd aicilea în copie vidomostie primită de la Departamentul din lăuntru lîngă otnoşănia cu nr. 1010, atît de numele volintirilor mai sus pomeniţi, cît şi de numărul biletutilor cari sînt slobozite lor de la nacialsfă pentru asăminea scutiri, porunceşti acei isprăvnicii ca îndată să pue la cale de a să cerceta cu amăruntul în tot cuprinsul acelui ţinut, prin sate şi tîrguri, şi aflîndu-să niscaiva arnăuţi cu asămine nume şi porecli,avîndu dovadă şi biletul pe numile lui, să pristavlisască Vistieriei însămnare anumi de cîţi s-au găsit în ţinutul acela şi la ce sate sau tîrguri sprea cea înainte lucrare.

Directorul Vistieriei,
ss. indescifrabil

Nr. 1218
1833, februarie, 22

Săf săcţiei,
Comis Gane

Arh. St. Iaşi, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 12.

XX

Către Sfatul ocîrmuitor al Moldovei

Cîrmuitoriul ştabului oştenilor din Cnejiie, polcovnicul Oleinici, mi-au triimis izvod de 14 volintiri ce au dat jalobă a fi apăraţi precum mai pre larg s-au arătat în predlojenia D. plenipotent cu nr. 661 di care am făcut Sfatului împărtăşire încă din 31 a trecutei luni octomvrie anul 1832 prin nr. 4143, mai adăogînd că după documenturile pridstavlisăte s-au discoperit 10 dintr-înşii slujăţi în trecutul război şi că au fost şi în război, fiind al doilea treaptă, adică a să slobozi de dări din vreme prescrierii făcute după Reglement, înainte pe 4 ani. Spre care sfărşit li să alăturează aici şi cuvenitele mărturii.

3 oameni nu au nadpisă în bileturi de slujbile ce au săvîrşit iar polcovnicul Leprandi, în a căruia comandă ei au slujăt, îi arată fugiţi şi pentru aceea nici pot fi apăraţi şi nici biletutile a li să socoti di slujbă, ci mai virtos să să anirisască.

Palentariul Stepan Raluş nu are documenturi că au slujăt şi dar nici să cuvine a să numi că au slujăt. Patenta sa însă să alăturează spre a să întoarce.

Di care făcînd împărtăşire cîrmuitoriului Sfat, spre îndeplinire arătatei mele predlojenii cu nr. 4143 şi triimiţînd izvod de acei volintiri, pui înainte acelui Sfat să poruncească a să împărţă acelor 10 ci au dreptate a fi ocrotiţi alăturatele lor mărturii, iar acelor 4 să li să facă cunoscut mai sus arătata hotărîre şi totodată să facă punire la cale ca să întăriască opşteşte a faci cunoscut că mai mult cu asămine jalobi di a fi apărat cu numire di volintiri, nimini să nu mai între căci pi temeiul poroncii D. plenipotent nu să mai poate întra în cercetarea unor aşa volintireşti jalobi [1].

Nr. 1213
3 august 1833
Iaşi

Arh. St. Iaşi, Tr. 1764, op. 2013, nr. 230, f. 42-43.

XXI

Departamentul trebilor din lăuntru
cătră isprăvnicia ţinutului Bacăului

Pe lîngă predlojănia ecselenţii sale D. viţi prezădent de supt nr. 1213, cătră Sfatul ocîrmuitor, mai priimindu-să vipiscă încă pentru 14 din volintirii ce au fost în vremea campaniei trecute, din care pentru 10 s-au trimis şi atestaturi cu care urmează a fi cunoscuţi şi scutiţi di dările pămînteşti pe vreme de 4 ani de la prescriere după Reglement şi înainte, cu adăugire că să să publicarisască obşteşti cum că mai mult cu asămine jalobi di ceriri di apărare supt numire de volintiri să nu să înfăţoşăză nime, căci, pe temeiul poroncilor D. plenipotent, nu să mai poate întra în asămine cercetări; să alăturează aice însamnare de numele tuturor acestor 14 inşi în care să vede cărora numai le-au venit biletul şi să scrie să publicarisască în tot cuprinsul ţinutului spre obştească ştiinţă, atît numile lor cu arătare împregiurărilor fiştecăruia, cît şi de o ştire pominită precum s-au zis mai sus şi pentru câţi din acei cărora li să cuvine bileturi s-ar înfăţoşa cu ceriri, să să înştiinţăză pe Departament spre a li să triimile şi bileturile. Tot acum va publicarisă isprăvnicia şi pentru alte 4 a căror bileturi stau în Departament încă de la luna ghenarie / căci s-au mai fost priimit şi alţi di asăminea / din pricină că nu s-au înfăţoşat persoanile cuvenite spre priimire lor [2].

ss. indescifrabil

Secţia al 2 le
Nr. 13 542
1833, avgust, 2

Arh. St. Iaşi, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 21.

---

[1] Textul rus, care poartă iscălitura generalului Mircovici, este paralel cu cel romînesc. Rezoluţia Sfatului are următoarea cuprindere: „În cîtu priveşte pentru sculire să va împărtăşi Visteriei copie întocmai spre a urma scădere. Totodată şi Dep. din lăuntru spre a face cunoscută de părere D. plenipot. pentru viitorime că asămine jalbi nu mai pot fi priimite".

[2] Nota ispravnicului: „să să publicarisască prin pri[vighetori] şi prin tîrg cu batîre de barabană spre opştiască ştiinţă". Avgust 28.

Izvod

de volintirii ci au slujăt în trecutul an Poarta otomanicească război cu rosăeneştile oşti (sic) şi care acum lăcuiesc în Moldova cu arătare şi ce apărare li să cuvine după măsura slujbilor.

	Numile şi porecla	In ce comandă au slujăt	Ci apărare li să cuvine
	Al 2 lea treaptă aflaţi cu adivărat în slujbă pentru care au şi documenturi		
	Căpitan		
1	Costandin Aldescu	Supt comanda polcovnicului Leprandi pără cînd s-au slobozăt acest razriad.	
	Volintiri		
2	Tănasă Ghiorghii		Să să sloboadă de dări de la prescriere făcută după Reglement şi înainte pe patru ani, iar dacă ei pără acum nu s-au folosit de un aşa pronomion, apoi să li să socotească termenul di acum şi înainte.
3	Constandin Lăudatu		
4	Ioniţă Beşănă		
5	Mihail Bairactaru		
6	Ianachii Cozar	In comanda cneazului sărbesc Mihail Petroviciu	
7	Neculaiu Gheorghiu <Stambulea>	In adevărată slujbă	
8	Sărbul Mihail Radcovici		
	Slobozăţii pentru boală		
9	Ioniţă Lamatin	Supt comanda polcovnicului Liprandi.	
10	Vasili Mandrii		
	Al 3 lea razriad		
	ci nu au nadpisă pe bileturi şi pe care polcovnicul Liprandi îi socoteşti fugari		
1	Tănase Mincu		
2	Dimitrie Gheorghievici		Niavînd nadpisă pe bileturi li să adcazarisăşti cerire iar bileturile să să desfiinţăzi socotindu-să pe dânşii că nici cum au slujit.
3	Vasile Buzatu		

	1	2	3
	Al 4-lea razriad		
	ci nu are docoment di slujbă.		
1	Ştefan Racuş		Niavînd docoment încredinţătoriu că au slujăt şi nici prin izvodul polcovnicului Liprandi să găsăşti însămnat, apoi nici să să socotească că au slujăt i alăturata patentă lîngă a sa jalobă să i să întoarcă ca să o plătiască.

Însămnare de acei patru a cărora bileturi stau în Departament [1])

1 Ştefan Paruş
2 Stoica Radu
3 Cernea Gheorghi
4 Hristia Hagi Ivan

Întocmai după aceia adivărată,

ss. C. Boranescu

Arh. St. Iaşi, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 22

[Tabelul original în limba rusă în Tr. 1764, op. 2013, nr. 230, f. 44. Traducerea romînească este făcută chiar în cuprinsul aceluiaşi tabel. În documentul original nu figurează cei patru din urmă. Numele din paranteza unghiulară l-am adăugat în urma confruntării tabelului trimis isprăvniciei Bacău cu originalul].

XXII

Vistieria

Către isprăvnicia ţănutului Fălciu

Potrivit cu împărtăşirea priimită de la Postelincie, prin adresul cu nr. 1432, asupra însărcinărei pusă de către înălţatul domn după jaluba dată di către 30 greco-bulgari, să scrii acei isprăvnicii ca deîndată şi fără cea mai mică prelungire, făcînd o adevărată vedomostie de toţi greco-bulgarii [ce] să află viniţi şi statorniciţi în ţinutul acela, în ce anume sat sau tîrg locuiesc, di au intrat vreunu supt vreo protecsie, la care anume şi de cîtă vreme.

Această lămurire să să facă pentru fiiştecare şi apoi, nu mai departe de cît pîn la 15 a curgătoarei luni, negreşit să să predstavlisască Visteriei fiind asăminea grăbire cerşută de către înălţimea sa.

Vel vist.

Nr. 5103
1835, septembrie, 6

Prin căpitanu de tîrg şi privighetorii de ocoale, de la care se va cere ca păr la 12 a aceştii luni să pristavlisească vidomostie di asămine greco-bulgari, arătătoare împrejurărilor rostite.

şef
serdar Gh. Drăghici

Arh. St. Iaşi, Tr. 627, op. 689, nr. 206, f. 1.

XXIII

Vistieria

Către isprăvnicia ţinutului Bacău

Din poronca triimasă acei ispravnicii la 833 supt nr. 1218, este cunoscut pentru dreptate ce s-au hărăzit unora din acei ce s-au aflat slujind în campania trecută supt comanda dumisale polcovnicului Lipranti ca să fie scutiţi de bir pe vreme de patru ani. Apoi fiindcă predlojenia prin care să însămniază asămine hărăziri are cuprindere că scutirea acestora să să socotească de la punirea în lucrare a Reglementului şi aşa precum această protizmie să împlineşte odată cu sfîrşitul anului acestuia, cînd urmează a să desfiinţa şi dreptate de mai multă scutire a numiţilor volintiri, să scrie acei isprăvnicii ca dindată să facă scumpă cercetarea în tot cuprinsul acelui ţinut şi pentru ori cîţi ar afla scutindu-să cu aşa numire să facă împărtăşire Vistieriei spre a să încărca la darea cuvenită.

Vel vist.
ss. indescifrabil

Şef secţiei,
ss. indescifrabil

Secţia al 2 le
Nr. 7370
1835, dechemvrie, 9

Arh. St. Iaşi, Tr. 162, op. 180, nr. 372, f. 37.

XXIV

Către cinstită isprăvnicia ţănutului Fălciului

Căpitan di tărgul Huş
raport

Spre împlinire poroncii cinstitei isprăvnicii din 20 a trecutei luni supt nr. 6697, cuprinzătoare de a face pătrunzătoare cercetare pren tot cuprinsul acestui tîrgu spre aflare a căti numi lăcuitoreşti di ori ce treaptă s-ar discoperi că au fost supt comanda d-sale polcovnic Lipranti în campania trecută şi acum să scutesc cu asămine numiri di volintiri, care în urmare poroncii, făcînd cercetare prin tot cuprinsul

tîrgului, am aflat că un Cerne bulgariu au fost supt comanda d-sale polcov[nic] Lipranti iară acum iaste supt protecsăia austriecească. Şi un Beladin chetrariu iarăşi au fost, dar acum iaste supus rusăianesc. De care cu plecăciune aduc la ştiinţă cinstilei isprăvnicii.

ss. indescifrabil

Nr. 11
1836, ghenarie, 5.

Arh. St. Iaşi. Tr. 627, op. 689, nr. 207, f. 8.

XXV

Doprosul lui Petre Stoianov

Anul 1830, săpt[emvrie] 5, în presustfia orăşăneştii poliţăi a Chişinăului, pi supusul turcesc Petrea Stoian întrebîndu-să au arătat :

Pripuni că di la naştiri ar ave 30 ani, di credinţă pravoslavnică, di naţăi bulgari, născut în stăpînirea Turcăii, târgul Sofiia, din părinţi di acoloşi lăcuitori, neguţători Stoian şi maică sa Duda. Mic fiind, au învăţat meşteşugul croitorii şi după ci au slujăt pi la feliuri di meşteri acolo, apoi au mai slujăt şi la Vidin, Ruşciuc şi Bucureşti, iar în vreme întîmplatei greceşti revoluţăi în Moldova i Valahia, prin Austria, au venit în acest oraş undi au pitrecut cu paşaport 2 ani pe lăngă supusul turcesc Toadir, a cărui poreclă nu-i ştii cari atunce să aflâ aice.

Sănt 7 ani trecuţi de când cu paşaportul ce au fost luat de la D. politicesc gubernator a Basarabii, au fost trecut la Eşi unde s-au aflat arnăut la hogiacul gospod şi la agie, iar după întrare oştilor rosăeneşti în Moldova s-au făcut volintiri avînd mai 1 iu comandiri pi grecul Anastasăi, cu cari prin Bucureşti s-au dus la Sălistra şi în vreme aflării lor pentru ernatic la satul Ciocăneştii, s-au luat toţi volintirii supt comanda polcovnicului Liprandi pe lăngă carili s-au aflat el Petre, pără la sfârşitul războiului. În aceiaş comandă era şi un grec, Dumitru Papazouglu însă amîndoi aceştie nu ave nici o nacelstfă asupra cuiva decît era volintiri proşti, iar pentru Mihali, di au slujăt sau ba, nu-i este ştiut căci nici nu au putut pi toţi a-i cunoaşti ; după sfârşitul însă a războiului, el Petre şi cu tovarăşii săi, Ţfetcu, Dumitru, Iani, Iani Diali, [sic], Penciu, Ilii, Dumitru Moldovanu şi Anton, au mers de la Turtucai la Eşi după mărturia polcovnicului Leprandi ci li-au fost dat di la 27 noiemv[rie] anul 1829, unde au agiuns la 7 ghenari anul următor precum din încredinţare în dosul mărturii a orăşăneştii din Eşi poliţăi să lămureşti şi acolo au întrat slugă la aga Lascarachi Bogdan, di pi lăngă carile nicăiure afară din Eşi nu s-au dispărţăt pără acum. Iar pomenitul Dumitru Papazouglu, di la Turtucai undi s-au dus nu-i este ştiut arătătoriului şi că el cu dănsul nicăeri n-au fost, prădăciuni în satul Zdarsca nu numai că la 16 a lui mai anul următori n-au pricinuit, dar apoi în asămine faptă niciodată n-au fost amestecat şi nici pentru ucidire a 2 turci di acolo ari vreo ştiinţă.

Şi pentru că au arătat adivărul, s-u iscălit, Petre Stoianov, iar în locul său, niştiind carte, după rugămintea ci mi-au făcut şi dare măinii, l-am iscălit eu cantălerist Kazarinov.

La luare acestui tacriri am prisustfuit, poliţmaistru, polcovnic Radici.

Arh. St. Iaşi, dosar litera V/119, f. 62 v. 79.

copia în limba rusă se află la filele 65 şi 76.

LIVRĂRILE ÎN NATURĂ CĂTRE POARTA OTOMANĂ, MIJLOC DE EXPLOATARE ECONOMICĂ A MOLDOVEI ÎN PERIOADA 1802—1828

DE

GH. BUJOREANU

Caracterul parazitar al dominației otomane asupra popoarelor balcanice a fost subliniat de Karl Marx care considera stăpînirea turcească „un obstacol serios în calea dezvoltării resurselor de care dispune peninsula traco-ilirică" [1]. Această apreciere a fondatorului socialismului științific este deplin valabilă și pentru Principatele Romîne ale căror bogății, în urma instituirii monopolului otoman, erau jefuite de turci.

Acțiunea de spoliere a dominației otomane a fost arătată și de unii economiști romîni care, încă de la sfîrșitul secolului trecut, au scos în evidență rolul de frînă al monopolului turcesc în calea dezvoltării economice a celor două Principate [2]. Dar teoria chelerului creată atunci, n-a fost întrutotul acceptată. N. Iorga [3] și G. Zane [4], deși recunoșteau rolul distructiv al monopolului turcesc, considerau totuși că spre sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, exigența în aplicarea acestuia a scăzut. Preocupările de mai apoi ale economiștilor și istoricilor nu reușesc să aducă precizări noi în această privință, fie din cauza unei documentări insuficiente, fie mai ales din cauza unei nejuste orientări.

Importante contribuții privind complexele și variatele aspecte ale exploatării otomane au adus economiștii și istoricii noștri din ultimul deceniu, care au inclus printre temele cercetate și problema furniturilor către Poartă [5].

Dar sărăcia de informații, cu privire la cantitățile de produse livrate Porții otomane, nu a permis să se determine, suficient de clar, volumul furniturilor în natură, modul de achiziționare și de plată a acestora, pentru nici o perioadă, informațiile din rapoartele diplomatice, pe care au continuat să se sprijine cercetătorii, dovedindu-se incomplete.

Dintre toate perioadele, cea mai puțin cercetată a rămas perioada de sfîrșit a existenței monopolului turcesc (1802—1828). Nedispunînd de un material docu-

[1] K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 9, Ed. Pol., Buc., 1959, p. 8.

[2] P. S. Aurelian, *Schiță asupra stării economice a Romîniei în secolul XVIII*, Buc., 1892, p. 18; C. Băicoianu, *Geschichte der Rumänischen Zollpolitik*, Stuttgart, 1898, p. 23.

[3] N. Iorga, Prefață la: *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. X, Buc. 1927, XVIII; Idem, *Istoria comerțului romînesc, epoca mai nouă*, Buc. 1925, p. 143; Idem, *Istoria comerțului cu Orientul*, Buc. 1939, p. 84, 150.

[4] G. Zane, *Vistieria Moldovei în timpul lui I. Sandu-Sturza*. Iași, 1928, p. 28.

[5] În legătură cu bibliografia acestei probleme vezi S. Columbeanu și C. Șerban, *Destrămarea feudalismului și începuturile capitalismului*, în «Studii», nr. 6, 1962, p. 1540.

mentar concludent [6], cercetătorii au acceptat în continuare părerea mai veche a lui N. Iorga [7], după care n-ar mai fi existat în această vreme obligația furniturilor gratuite, orice livrare către turci efectuîndu-se după posibilitățile și numai cu consimțămîntul țării, cu plata în numerar după cursul pieții Galați [8]. S-a ajuns la această concluzie, avîndu-se în vedere numărul însemnat de acte cu privire la Principatele Romîne, date de Turcia spre sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, prin care se abolea livrarea obligatorie de zaherea, precum și rechizițiile forțate. Nu s-a ținut însă seama de faptul că Poarta otomană, care în vremea aceea avea de luptat cu grave dificultăți economice, nu-și mai respecta angajamentele diplomatice și deci nici propriile ei firmane. Dispunînd de suficiente mijloace cu care să constrîngă pe domnitori, turcii au continuat să pretindă și să primească mari cantități de produse, fie în mod gratuit — valoarea produselor livrate nu se scădea din tribut — fie în condițiile unui comerț de monopol, extrem de dezavantajos pentru cele două Principate.

În lucrarea de față, pe baza unor informații în bună parte inedite, ne propunem să stabilim pierderile ce au rezultat pentru Moldova datorită acestor obligații, pe care Poarta a continuat să le mențină pînă la înlăturarea monopolului turcesc. Considerăm că informațiile pe care le aducem, vor completa aspectul general al problemei privind exploatarea economică a ambelor Principate, situația lor față de Poartă fiind identică. În încheiere, vor reieși, credem, și mai clar avantajele considerabile pe care le-a adus celor două Principate tratatul de la Adrianopol.

La începutul secolului trecut, obligațiile Moldovei față de Poarta otomană, erau reglementate prin hatișeriful din 1802. Acesta, deși aducea unele înlesniri dezvoltării forțelor productive ale țării, menținea totuși dreptul turcilor de a-și procura furniturile necesare pentru aprovizionarea capitalei și dotarea flotei otomane [9]. Folosind acest drept, aceștia, în pofida stipulațiilor, au continuat sistemul de extorcări [10].

Deosebit de împovărătoare, pentru Moldova, erau livrările gratuite de cereale. Percepute sub denumirea de „tertipat zaherea" sau „zahereaua sursatului" [11] — ce însemna zahereaua trebuincioasă însăși Porții otomane — această obligație nu era de fapt decît continuarea vechiului tribut de grîne (zahereaua mucaiselei) desființată încă din 1774, dar percepută în realitate și după aceea.

În general volumul acestei impuneri, așa cum se poate constata din tabelul următor, s-a menținut constant [12].

[6] Lipsa de informații cu privire la livrările către Poarta otomană era constatată încă din anul 1829. Referindu-se la greutatea reconstituirii pierderilor suferite de Moldova în urma livrărilor către Constantinopol, vel vist. Alec. Sturza arăta într-un raport adresat lui Kiselev că... „documenturile în original ce vin de la Poarta otomană în această privință, domnitorii după vreme nici o dată nu le slobozea în păstrarea vistieriei, ci pentru osăbite a lor închipuiri, însuși ei le păstra, pentru care nici se află astăzi asemeni documenturi". Arh. St. Iași, tr. 13, op. XIII, dos. nr. 75, f. 7—11. Raportul, deși se ocupă mai mult de pierderile din anul 1827, prezintă un interes deosebit pentru întreaga perioadă analizată.

[7] N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul*, Buc. 1939, p. 150.

[8] M. M. Alexandrescu Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)* în «Studii» nr. 6, 1958, p. 19.

[9] D. A. Sturza, *Acte și documente cu privire la istoria renașterii Romîniei*, Vol. I, p. 265-277.

[10] *Ibidem*, p. 275.

[11] „Cererile pentru grîu ce să trimite la Țarigrad erau de două feluri: cel dintîi să cerea sub nume de sursat sau tertipat zaherea". Din raportul amintit al vel. vist. A. Sturza. Arh. st. Iași, tr. 13, op. XIII, nr. 75, f. 7.

[12] Statisticile de mai jos au fost întocmite după datele trimise de vistiernicul Iordache Rosetti Roznovanu baronului Stroganov la Constantinopol pentru a le utiliza în cursul tratativelor cu Poarta otomană. Arh. st. Iași, Documente P. 528/89, P. 588/86; P. 588/87. Vezi și G. Iasici, *La Russie et la Porte ottomane de 1812—*

Anul	Griu arnăut chile	Griu cărnău	Total chile griu	Orz chile
1799	10 248,14	—	10 248,14	—
1800	10 066,16	—	10 066,16	—
1806	80 000,00 lei	—	—	—
1807	141 967,60 „	halel hasap	—	—
1813	5 002	1 084	6 086	—
1814	6 283	1 254	7 537	668
1815	7 578	3 814	11 392	—
1816	7 172	2 158	9 330	225
1817	10 735	3 235	14 270	319
1818	11 130	3 255	14 385	400
1819	7 000	—	7 000	—
1820	5 100	500	5 600	—
1821	—	—	—	—
1822	777,10	128,3	905,13	1 000
1823	2 426,50	2 793,7	5 219,12	3 771,9
1824	3 596,70	6 877,4	10 473,11	—
1825	5 270	—	5 270	—
1826	—	—	—	—
1827	7 500	6 000	13 500	—

Se poate constata că obligația zeherelei sursatului care era în 1799 de 10.248 chile și 14 dimirlii, a ajuns în 1827 la 13.000 de chile; de o mare apreciere din partea turcilor se bucura grîul arnăut (grîu roșu sau grîu de primăvară) pe cînd grîul cărnău (grîul de toamnă) era mai puțin cerut.

Fixarea cantităților de cereale deși, conform hatișerifului din 1802, urma să fie făcută de Divanul Moldovei după posibilitățile țării [13], în realitate, se făcea numai de Poarta otomană, fie printr-un firman al sultanului, fie prin mehtup [14] (scrisoare vizirială). Fără a ține seamă de starea recoltei, turcii pretindeau anual Moldovei aceeași cantitate de cereale, care se ridica la aproximativ 10.000 chile [15] Atunci cînd se făceau pregătiri de război și trupele otomane se concentrau la Dunăre, turcii pretindeau, întocmai ca în secolul XVIII, furnizarea unei cantități suplimentare de cereale [16].

Se înțelege că aceste cereri ale Porții, care trebuia numaidecît satisfăcute, provocau țării mari greutăți. O astfel de situație a existat în anul 1827 cînd, după ce seceta și lăcustele au distrus culturile, turcii au continuat să pretindă cele 10.000 chile de grîne pe care de obicei le cereau anual [17], deși nu demult fuseseră predate

1826, «Rev. Historique» nr. 91/1096 p. 286-304 și nr. 93/1907 p. 74-93. Unele date de aici, sînt confirmate de condica de socoteli a lui Scarlat Callimachi, N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Buc. 1903, p. 153. Pentru perioada 1822—1826 au fost utilizate cele patru sămi ale vistieriei Moldovei — pe anii 1822—1823, Msse. VI/20; 1823—1824 Msse. VI/21; 1824—1825 Msse. VI/22 și pentru anul 1825—1826 Msse. VI/23, aflate la Biblioteca centrală „M. Eminescu" Iași.

[13] Arh. st. Iași, Doc. P. 252/37.

[14] Arh. st. Iași, tr. 13, Op. XIII, nr. 75, f. 7.

[15] „Chipul cererii acestora din partea Porții otomanicești pe fieștecare an să urma uneori cu un adins firman a însăși Porții otomanicești, cuprinzător de suma productelor... și uneori cu un singur mehtup vizir, adică porunci de la vizir..." Din raportul lui vel vist. Sturza. Arh. st. Iași, Tr. 134, op. XIII, nr. 75, f. 7.

[16] Arh. st. Iași, dos. lit. G nr. 298, f. 7.

[17] Arh. st. Iași, tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, f. 25.

turcilor la Brăila 3.500 de chile. Divanul Moldovei, după ce a luat cunoştinţă de cererea turcilor, printr-o anafora din 29 octombrie 1827 a arătat domnitorului că din cauza calamităţilor, ameninţate de foamete, ţinuturile din care de obicei se ridicau cerealele pentru Poartă (Putna, Tecuci, Covurlui, Fălciu, Vaslui, Tutova) abia dacă vor putea trimite la Galaţi 5.000 chile de grîu [18]. Poarta otomană s-a arătat însă intransigentă faţă de orice reducere şi cantitatea cerută urma deci să fie predată în întregime [19].

De obicei, sarcina procurării zaherelei sursatului cădea asupra locuitorilor ţinuturilor din sud. Cantităţile fixate de vistierie pentru fiecare ţinut erau repartizate apoi de dregătorii locali pe ocoale şi pe sate. Uneori se impunea şi restul ţinuturilor, dar aceasta numai în cazuri de lipsă [20].

Valoarea cerealelor livrate în mod gratuit turcilor trebuia plătită de vistieria Moldovei. Astfel de sume apar în sămile vistieriei, alături de haraci, în tot decursul perioadei analizate. Deşi ţăranii nu primeau aproape niciodată plata în întregime a cerealelor [21] aceste sume întreceau de mai multe ori tributul legal. Astfel, dacă pentru întreaga perioadă haraciul se stabilise la 47.769 lei anual afară de bairampeşcheş, rachibiaua şi emfimucatesi [22], plata zaherelei sursatului a necesitat sume care au variat între 142.000,066 lei în 1813 [23] şi 242.278 lei în 1827 [24]. Pentru a putea trimite livrările la termenul stabilit de turci vistieria Moldovei, ale cărei venituri destinate pentru aceasta [25] nu-i ajungeau, se vedea nevoită să recurgă la împrumuturi [26]. Dar şi în această situaţie, sumele puse la dispoziţia ispravnicilor sau strîngătorilor speciali [27] nu erau suficiente şi de aceea cantităţile predate se achitau numai în parte.

Operaţia procurării cerealelor pentru Poartă, dădea naştere în fiecare an la abuzuri [28]. Dregătorii locali făceau impuneri mai mari decît cele cuvenite, refuzau

---

[18] „Ca să poată rămîne şi bieţilor săraci locuitori puţină (zahere—n.n.) pentru hrana lor şi pentru neapărată trebuincioasă sămînţă pe anul viitor...". Arh. st. Iaşi, tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, f. 32.

[19] Ibidem.

[20] În 1823 pentru acoperirea cererilor de grîu şi orz, s-a recurs şi la restul ţinuturilor. Bibl. centr. Univ. Iaşi, Msse. VI/21, f. 55.

[21] Arh. st. Iaşi, dos. lit. G, nr. 278, f. 3.

[22] Bairam peşcheş 60.984 lei, rachibiaua 25.000, emfimucatesi 3075 lei. Bibl. centr. a Univ. Iaşi Msse. VI/20, f. 23—26.

[23] *Doc. privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Buc. 1903, p. 137.

[24] Arh. st. Iaşi, dos. litera G, nr. 298, f. 5-7; nr. 75, tr. 13, op. XIII, f. 10. Pentru alţi ani situaţia se prezintă astfel: 141.967,60 lei în 1807, 87.383 lei în 1814, 144.265 lei în 1815, 186.519 lei în 1818, 235.826 în 1823, 217.915 lei în 1824 şi 181.164, 12 lei în 1825. Vezi şi *Doc. privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Buc. 1903, p. 137, p. 153 V. A. Urechea, *Sama vistieriei Moldovei din 1818*, Buc. 1887, p. 11; Bibl. centr. Univ. Iaşi, Msse. VI/21, f. 56, VI/23, f. 33.

[25] Se întrebuinţau banii birului, venitul mănăstirilor închinate, banii „pîinii" şi uneori vădrăritul. Arh. st. Iaşi, Doc. P. 401/248, P. 590/132, P. 599/54; Bibl. centr. a Univ. Iaşi, Msse. VI/23, f. 57.

[26] Arh. st. Iaşi Doc. P. 599/54.

[27] Greutatea de a putea procura întreaga cantitate numai de la ţărani determina vistieria să se adreseze şi unor boiernaşi pe care-i autoriza să facă achiziţii de la arendaşi şi boieri. În acest caz preţurile erau mai mari. Cei mai cunoscuţi colectori sînt căminarul Gr. Palade, hatmanul Gh. Brăescu, banu Grigoraş Duca pahar. Aslanache Danu (care numai în 1824 a achiziţionat de la ţinuturile Covurlui şi Tecuci 1954,10 chile grîu arnăut şi 4.176,12 chile grîu cărnău) şi comisul Dimitrie Bran (în anul 1827 a strîns cele 3.500 chile de grîu predate suplimentar la Brăila) Bibl. centr. a Univ. Iaşi, Msse. VI/29, f. 16; Arh. st. Iaşi, Doc. p. 590/132; Arh. st. Iaşi dos. lit. G, nr. 298, f. 3.

[28] Sameşul de Covurlui înştiinţa vistieria la 4 decembrie 1824 că postelnicul Ion Jora de la ocolul Siretului, ţinutul Covurlui, în loc de 252 chile de grîu cît se stabilise, a primit în hambarele Galaţului 280 de chile „bez, ceea ce mai este rămăşiţă a teslimarisi". Arh. st. Iaşi, Doc. P. 599/54; P. 629/147.

sub diverse motive să primească produsele proprii ale țăranilor [29] — astfel incit aceştia se vedeau nevoiţi să le cumpere de la proprietarul moşiei [30] — şi-i înşelau la măsurarea cantităţilor predate [31].

Cît priveşte costul cerealelor de sursat, turcii, care le primeau gratuit, lăsau ca el să fie plătit de vistierie, ei stabilind numai preţurile [32]. Acestea, deşi reprezentau uneori jumătate din preţul grînelor [33], nu erau achitate totuşi de vistierie în întregime ţăranilor în nici un an [34].

Se înţelege că în astfel de condiţii nu putea fi vorba de respectarea termenelor fixate pentru predarea cerealelor. Spre a preîntîmpina întîrzierile, vistieria forţa pe ţărani să primească o arvună [35] „halel hasap" (de obicei o treime din valoarea furniturilor), astfel încît predarea cantităţilor stabilite să aibă caracter obligatoriu. Se întîmpla, aşa cum a fost în anii 1817 [36], 1819 [37] şi 1827 [38], ca după predarea cerealelor ţăranii să rămînă numai cu arvuna.

Predarea zaherelei sursatului către agenţii turci, crea greutăţi destul de mari pîrcălabului de la Galaţi însărcinat cu aceasta. Cantităţile ce trebuia predate se măsurau cu dimirlia capanului [39] mai mare decît cea obişnuită. Apoi în cazul cînd bacşişurile nu erau considerate suficient de mari, reizii corăbiilor făceau obiecţii asupra calităţii grîului. Mai erau necesare cheltuieli suplimentare pentru păzirea şi încărcarea zaherelelor, chiria şi repararea hambarelor [40], scoaterea în mare etc.

Tot atît de păgubitoare pentru Moldova erau şi livrările anuale de cherestea [41], dintre care cea mai mare parte erau făcute în mod gratuit. Cantitatea de cherestea livrată sub denumirea de „cheresteaua tarsanalei" — cheresteaua pentru trebuinţa arsenalului Ţarigradului — se fixa anual, de obicei în timpul iernii, prin hatişerif [42]. Tăierea şi transportul pînă la Galaţi cădea în sarcina vistieriei care, trebuia, în contradicţie cu toate hatişerifurile existente, să acopere toate cheltuie-

---

[29] Arh. st. Iaşi, tr. 166, op. 184, nr 6, f. 2.

[30] Arh. st. Iaşi, Doc. P. 563/5-6, P. 600/101, P. 770/39, P. 770/40.

[31] Arh. st. Iaşi, Doc. P. 599/54; Arh. st. Iaşi, tr. 166, Op. 184, nr. 6, f. 109-110.

[32] Arh. st. Iaşi, tr. 1352, Op. 1535, f. 26. În loc de aşa-zisul „fiat al Galaţului", turcii, la fixarea preţurilor, aveau în vedere de obicei cursul cerealelor din portul Balcic. *Catalogul doc. turceşti*, vol. I, Buc. 1960, p. 344, 354, 387, 388, 418.

[33] Arh. st. Iaşi, Doc. P. 588/87. Prin anaforaua din 27 octombrie 1827 Divanul cerea ridicarea preţului grîului de la 24 de lei la 40 de lei chila deoarece „locuitorii de prin sate au cerut aceasta cu lacrimi". Arh. st. Iaşi, tr. 1352, op. 1537, nr. 1270 f. 26

[34] Pentru plata zaherelei sursatului trimisă la Ţarigrad, între anii 1814—1816, în afară de sumele acoperite de vistierie a mai rămas de plătit producătorilor, în cea mai mare parte ţărani, 219.161 de lei, 250.729 de lei în 1817, 379.940 pentru 1818 şi situaţia este aceeaşi şi mai tîrziu. Astfel în 1824 locuitorii mai aveau de primit încă 60.983.60 lei iar în anul 1827, numai pentru cele 3.500 chile grîne trimise turcilor la Brăila, a mai rămas de plătit locuitorilor 46.578.66 lei Arh. st. Iaşi, Doc. P. 588/87; P. 588/87; P. 588/132, dos. lit. G, nr. 298, f. 3.

[35] *Studii şi documente cu privire la istoria romînilor*, vol. VI, 1904, p. 199, *Doc. cu privire la fam. Callimachi*, vol. II, Buc. 1903, p. 153. Arh. st. Iaşi, dos. lit. G, nr. 298, f. 3.

[36] Arh. st. Iaşi, Doc. P. 588/86.

[37] Arh. st. Iaşi, tr. 166, op. 184, nr. 6, f. 42, 68, 72, 78, 111.

[38] Arh. st. Iaşi, dos. lit. G. nr. 298, f. 3.

[39] Arh. st. Iaşi, Doc. P. 546/23.

[40] Bibl. centr. a Univ. Iaşi. Msse. VI/23, f. 40.

[41] Turcii continuau să pretindă livrări gratuite deşi încă prin senedul din 1783 se prevedea plata „cu bani gata" de către mumbaşirii primitori. Arh. st. Iaşi, Doc. P. 252/37.

[42] „Asemenea pe tot anul în vremea iernii se cerea somă de cherestele pentru trebuinţa tarsanalei Ţarigradului". Din raportul vel. vist. Sturza. Arh. st. Iaşi, tr. 13, op. 13, nr. 75, f. 11.

lile [43]. Asemenea cheltuieli apar anual în toate sămile vistieriei, dar valoarea lor este mai mică decît tertipat zaherea, reprezentînd de obicei cam jumătate din valoarea acesteia [44].

Foarte mult cerută era cheresteaua de brad, necesară marinei otomane, pe care ocîrmuirea ținuturilor Suceava, Neamț și Bacău avea anual datoria să o coboare cu plutele la Galați, după poruncile primite din partea vistieriei. Deoarece repartizarea tăierii și transportului cherestelei pe ocoale și sate [45] rămînea în sarcina dregătorilor locali, se înțelege că și țăranii de la munte [46] erau expuși acelorași abuzuri și vexațiuni pe care le cunoșteau țăranii din ținuturile agricole.

Venea apoi cheresteaua de tei, stejar, carpen, ulm procurată în condițiuni asemănătoare din ținuturile Covurlui, Tecuci, Putna, Fălciu, Vaslui și Roman [47] care se trimitea la Constantinopol sau la cetățile de la Dunăre.

Prețurile cu care vistieria achiziționa cheresteaua predată turcilor, erau neînsemnate, nereprezentînd nici măcar valoarea manoperei [48]. Fie că furniturile de cherestea proveneau din obligațiile puse asupra satelor de la munte, fie că se procurau după trebuință prin grija ispravnicilor, prețurile plătite fiind mai mici decît cele locale, nemulțumeau pe țărani [49]. De aceea, spre a face față cererilor turcilor, domnia era nevoită să facă uz neîncetat de măsuri de constrîngere. Prin poruncile adresate ispravnicilor sau prin intermediul unor trimiși ai săi ea se vedea nevoită să ia măsuri severe, în vederea urgentării trimiterii furniturilor la schela Galați. Într-o carte domnească de la 8 mai 1824 se poruncea lui Vasile Ciulei trimis la ținuturile rămase în urmă cu livrările „să facă aspru zapcilău (sic) ca pînă în 10 zile să ia sfîrșit tot lucrul cherestelei tarsanalei rînduite" [50]. Același lucru se constată într-o scrisoare a pîrcălabului de Bacău, care, la 7 iulie 1826, arăta că în ținutul său „a fost o mare nevoie de zapcii în pricina pornirii herestelei împărătești" [51]. Exemple de felul acesta sînt numeroase.

Cheresteaua transportată la schela Galați era predată printr-un trimis al domnitorului [52] lui derecci bașa, omul însărcinat de Poartă cu primirea lemnului. De la 1821 înainte această funcție a deținut-o Husein Efendi, căruia în 1825—1826 vistieria îi plătea o leafă lunară de 600 de lei [53] cu intenția vădită de a-i cîștiga

---

[43] A. D. Sturza, *Acte și doc...*, vol. I, p. 192—193.

[44] În vreme ce în 1824 valoarea cerealelor livrate Porții se ridica la 217.915 lei, valoarea cherestelei livrate tot sub această formă era de 68.935 lei în 1805, 82.870 lei în 1813, 71.304 lei în 1819, 71.375 lei în 1823, 78.372 lei în 1824 și în sfîrșit 68.818 lei în 1826. Bibl. centr. a Univ. Iași, Msse. VI/23, f. 33; „Ec. națională" nr. 11/1900, p. 784; *Doc. fam. Callimachi*, vol. II, Buc. 1903, p. 135, 144. Arh. st. Iași, Doc. P. 590/60, Bibl. centr. a Univ. Iași, Msse. VI/20, f. 57, 58, Idem VI/23, f. 34.

[45] Arh. st. Iași, Doc. P. 588/109 „Rînduită la fieștecare ținut".

[46] Arh. st. Iași, tr. 166, Op. 184, nr. 6, f. 34. Jalbele locuitorilor din satul Dorna, unde se făceau abuzuri cu „rînduiala catargurilor".

[47] Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/20, f. 57, VI/22, f. 51, VI/23, f. 34.

[48] Astfel, pentru o plută cuprinzînd bușteni între 18 și 24 m și cu diametrul pînă la 0,50 m vîrf și 1,50 m rădăcină, dusă la Galați, nu se plătea în 1813 decît 50 de lei, 74 de lei în 1819, 55,41 lei în 1823, 60 lei în 1825—1826. În același interval de timp, pentru o doagă de stejar lungă de 4—5 m și groasă de 6 cm se plătea 12 parale, pentru o scîndură de tei între 3—5 m se plătea 3 lei, pentru un dulap de brad 1 leu, șarampoiul de stejar 2 lei. Arh. st. Iași, Doc. 588/26, P. 590/60, P 752/22. Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/20, f. 57, VI/23, f. 34. După înlăturarea monopolului turcesc prețurile s-au mărit considerabil.

[49] Arh. st. Iași, tr. 166, Op. 184, nr. 6, f. 57. Pentru plata cherestelelor, arăta vel. vist. Sturza în raportul amintit, nu se plătea „decît o tare îngiosită plată pentru tăiatul cherestelei și asemenea pentru cărătura ei la Galați". Arh. st. Iași, tr. 13, Op. 13, nr. 75, f. 11.

[50] Arh. st. Iași, Doc. P. 588/109.

[51] Arh. st. Iași, Doc. P. 583/88.

[52] În 1823 era comisul Ioniță Lupașcu. Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/20, p. 59 iar în 1825 era comisul Mihalache Măcărescu, Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/23, f. 34.

[53] Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/20, f. 57.

bunăvoința, în vreme ce căpitanului schelei Galați nu i s-a dat decît 50 de lei lunar [54]. Cu toate acestea, dorind să-și facă postul cît mai lucrativ, Husein Efendi, pe motiv că cheresteaua trimisă la Galați nu avea dimensiunile cerute de Poartă, refuza să primească o parte, așa încît vistieria Moldovei se vedea nevoită să cumpere cantitatea de lemn refuzată de la diverși negustori turci, sau chiar de la derecci bașa el însuși negustor de cherestea, cu prețuri duble și triple [55].

Stabilirea întregii cantități de cherestea livrată turcilor, nu poate fi făcută pentru fiecare an. Se știe însă că de la 1120 de catarge, cîte s-au trimis la Constantinopol în 1813 [56], se ajunge la 1455 buc. în 1819 [57], 3.807 buc. în 1822—1823 [58], 1781 buc. în 1824 [59], 1900 buc. în 1825 și 1832 buc. în 1826 [60]. Tecnelecurile de tei pentru aceiași ani se trimiteau cîte 1500 buc. anual [61], dulapii de brad cîte 10.000 buc. anual [62], grinzile de brad cîte 1.000 buc. anual [63], doagele de stejar cîte 50.000 buc. anual [64] iar pentru rest cantitățile variau.

Cheresteaua pentru cetăți, era cerută în funcție de măsurile de apărare luate de turci la Dunăre și de aceea livrările nu se făceau în fiecare an. In 1814 au fost trimise la Silistra 5.000 buc. șarampoi de stejar [65], 7.000 buc. în 1815 [66], 1.700 buc. în 1816 [67] afară de cantități mai mici de alte sorturi. Mai tîrziu, în preajma războiului care a izbucnit în 1826, pașii din Brăila și Silistra cereau cantități importante de cherestea de ulm [68].

Toate aceste furnituri, în afară de faptul că provocau anual vistieriei pierderi, fiind făcute exclusiv pe cheltuiala sa, distrugeau codrii seculari și constituiau o sarcină din cele mai grele pentru țăranii de la munte ca și pentru unii din anumite sate din ținuturile de jos.

Caracterul spoliator al dominației otomane nu apare numai din livrările gratuite, ci și din tranzacțiile comerciale, așa-zise „de bună voie" care prin felul cum se practicau, erau grevate de caracterul de monopol otoman extins asupra principalelor produse ale Moldovei [69].

Așa s-a întîmplat cu cerealele ce trebuia procurate agenților capanului ce soseau la Galați, tot prin grija domnitorului Moldovei. Prin firmane speciale Poarta obliga pe domnitor, în funcție de necesitățile sale, să trimită acestora anumite cantități de cereale [70]. După ce primeau aceste firmane, domnitorul și vistieria cereau ispravnicilor de ținuturi să se îngrijească de expedierea la Galați a can-

---

[54] Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/23, f. 34.
[55] Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/20, f. 57.
[56] Arh. st. Iași, Doc. P. 583/26.
[57] Arh. st. Iași, P. 560/60.
[58] Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/20, f. 57.
[59] Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/22, f. 58.
[60] Bibl. centr. Univ. Iași, Msse. VI/23, f. 34.
[61] Ibidem.
[62] Ibidem.
[63] Ibidem.
[64] Ibidem.
[65] Arh. st. Iași, Doc. P 583/26
[66] Ibidem.
[67] Ibidem.
[68] Arh. st. Iași, Doc. P. 602/41, Bibl. Univ. Iași, Msse. VI/23, f. 39.
[69] Uricarul, vol. XXII, Iași, 1893, p. 313; „...et alla même jusqu-à defendre la vente dans l'interieur, avant que ses approvissionement fusend fait" (sic!). Din memoriul lui G. Roseti Roznovanu care poartă data de 7 septembrie 1822. Arh. st. Iași, Doc. P. 126/249.
[70] Arh. st. Iași, Doc. P. 133/162.

tităţilor cerute [71]; atunci cînd livrarea întîrzia, se luau măsuri speciale pentru a se asigura încărcarea corăbiilor turceşti, care aşteptau la Galaţi [72].

În ceea ce priveşte preţurile oferite producătorilor de către negustorii capanului, deşi se stabilise că vor fi făcute prin bună învoială (reza pazar) [73], în realitate, ele erau identice cu preţurile plătite pentru zahereaua sursatului [74], de unde rezultau pagube importante pentru economia Moldovei [75] Pagube importante rezultau şi din faptul că neguţătorii capanului nu se limitau numai la tranzacţiile de la Galaţi, aşa cum se prevăzuse prin firmane, ci pătrundeau în interiorul Mol-

---

[71] Printr-o carte domnească de la 30 mai 1815 i se poruncea postelnicului I. Jora trimis la ţinuturile Covurlui, Tecuci, Tutova, Fălciu, să afle „toată zahereaua ce se va găsi de prisos de la ţinuturile arătate, ori pe la care stare, griu, orz, mălai şi încărcîndu-se prin care să se pornească la Galaţi ca să sî dee la neguţătorii capanului spre încărcarea corăbiilor ce stau aşteptînd. . . care zaherele. . să se facă teslin pe la corăbii prin ştiinţa dumnealor pîrcălabilor de Galaţi, şi toţi acei cu zaherele să-şi ia plata deplin cu bani gata de la neguţătorii capanului fără ceas de aşteptare şi întocmai după preţul schelei fără îndoire". Vistieria, la rîndul ei, adresîndu-se aceluiaşi, îi cerea să depună toată energia spre a trimite la Galaţi cereale pe care le va găsi de prisos „încredinţîndu-i pe toţi că o vor petrece-o cu bun preţ şi-şi vor lua bani peşini întru mulţămirea fieşticăruia". Porunci asemănătoare se găsesc în toţi anii. Arh. st. Iaşi, Doc. P. 594/30, P. 613/110, P. 599/34, P. 133/62. P. 602/44.

[72] „Ca numai decît în grabă să iee sfîrşit pornirea şi coborîrea la Galaţi a zaherelelor" se poruncea la 20 septembrie 1825 ispravnicului de Tutova (adresa vistieriei către isprăvnicia Tutova la 20 septembrie 1825). Desigur că aducerea la îndeplinirea a unor astfel de porunci nu se putea face decît prin constrîngere. Arh. st. Iaşi, Doc. P. 602/44.

[73] Arh. st. Iaşi, tr. 166, op. 184, nr. 6, f. 7. „A se vinde acest fel de producturi după cum se vor putea tocmi, cu reza pazar" Arh. st. Iaşi, tr. 1352, Op. 1535, nr. 1270, f. 26. Divanul domnesc prin anaforaua de la 27 octombrie 1827 arăta că după hatişeriful din 1802 cerealele ce se cumpără de turci, trebuia „să se plătească după fiatul care să taie pe tot anul la schela Galaţi". Cu toate acestea turcii fixau preţurile, după cursul cerealelor din portul Balcic. *Catalogul documentelor turceşti*, vol. I, Buc. 1960, p. 344, 354, 387, 388, 418.

[74] Este drept că hatişeriful din 1802 prevedea ca un reprezentant al divanului să supravegheze la Galaţi plătirea de capanlii după preţul schelei, în care să fie inclus şi transportul. Cu toate acestea, turcii, care veneau cu firmane prin care preţul grîului era deja fixat, nu luau în consideraţie rolul acestuia. Aşa spre exemplu, s-a întîmplat cu vornicul I. Greceanu în anul 1827. Acesta, deşi a arătat lui Cara Iazigiilor (reprezentantul capanliilor) că grîul nu poate fi vîndut decît cu 40 lei chila, turcii n-au oferit decît 24 lei pentru chila de arnăut şi 20 lei pentru chila de cărnău, sume care nu difereau cu nimic de acelea plătite pentru zahereaua sursatului. „Şi acele preţuri erau totdeauna potrivite şi asemănate cu acele ce să însămna domnului prin firmanul pentru zaherelele sursatului" (din raportul vel. vist. Alec Sturza). Arh. st. Iaşi, Doc. P. 252/37. Arh. st. Iaşi, tr. 1352, op. 1535, nr. 1270, f. 26. Arh. st. Iaşi, tr. 13, op. XIII, f. 9.

[75] Aşa de pildă, de la 619.724 de lei cît reprezenta această pagubă în 1813 s-a ajuns ca în anul 1818 grîul cumpărat să fie plătit mai ieftin cu peste 1 milion de lei. Dacă comerţul de cereale ar fi fost liber, se arăta într-un memoriu din 1820 şi cerealele s-ar fi plătit după cursul pieţii Odesa, atunci volumul exportului ar fi depăşit suma de 4 milioane lei anual; într-adevăr după înlăturarea monopolului turcesc, în 1840 exportul de cereale a crescut considerabil — ajungînd în 1840 la 152.063.10 chile de grîu şi 97.189 chile de porumb — iar preţurile înregistrate în portul Galaţi la aceeaşi dată crescuse de aproape 7 ori în comparaţie cu anul 1827. Arh. st. Iaşi, Doc. P. 528/89, P. 752/22, Arh. st. Iaşi, tr. 1634, op. 1434, nr. 376, passim, tr. 875, op. 997, nr. 16 passim.

dovei, de unde achiziționau pe cont propriu cereale, în condițiuni extrem de dezavantajoase pentru producători [76].

Activitatea desfășurată de ocîrmuirea Moldovei pentru a acoperi cererile turcești, la care se adaugă și aceea a negustorilor turci, a făcut ca cerealele trimise Porții prin „negoț de bună voie" să fie în cantități deosebit de mari. Tabloul următor este edificator în această privință:

Anul	Griu arnăut chile	Griu cărnău chile	Total chile griu	Porumb chile	Orz chile
1813	16 148	3 631,9	19 779,9	22 070	26 845,8
1814	12 480,1	15 318	27 789,1	5 923	11 361
1815	16 760	11 521,5	28 281,5	20 530	23 523
1816	17 701	10 103	27 804	2 555	6 393
1817	15 901	959	16 860,1	1 863	3 809
1818	33 906	1 806	34 715	25 248	2 445
1819	45 881	899	46 760	413	2 760
1826	8 706	6 484	15 190	10 058	7 561
1827	16 000	7 000	23 000	—	—

În condițiuni asemănătoare turcii își procurau și cheresteaua, trebuințele lor neputînd fi acoperite de ceea ce li se livra în mod gratuit. La fel ca și pentru cereale, cumpărarea cherestelelor se făcea printr-un comerț de monopol [78]. Insuficiența informațiilor nu ne permite stabilirea unor date exacte asupra cantităților de cherestea cumpărate sub această formă. Se poate afirma totuși că volumul acestui comerț era deosebit de mare, dacă avem în vedere faptul că în 1828 au fost confiscate de la negustorii turci din Moldova importante cantități de cherestea [79]. Se înțelege de la sine, că și de pe urma acestui comerț rezultau importante pierderi, deoarece negustorii turci care apăreau ca singurii cumpărători ai cherestelelor erau acei care dictau și prețurile [80].

În afara cerealelor și a cherestelelor, care se procurau atît prin furnituri gratuite cît și prin „comerț liber", o serie de alte bogății — animale în primul rînd — erau procurate din Moldova de către Poartă, după 1802, numai prin comerț. O atenție deosebită, în cadrul acestui comerț, era acordată oilor [81], pentru care

[76] *Doc. familiei Callimachi*, vol. II, Buc., 1903, p. 65. Arh. st. Iași, Doc. P. 265/38, P. 120/84. Arh. st. Iași, tr. 98, op. I, dos. nr. 2, f. 6, dos. lit. T. nr. 605, f. 7.

[77] Pentru anii 1813—1819, Arh. st. Iași, Doc. P. 528/89, iar pentru anul 1827, Arh. st. Iași tr. 13, op. XIII, nr. 75, f. 10. Pentru anii 1821—1825 nu am găsit asemenea date statistice.

[78] S-a stabilit și la cherestea un monopol absolut. Art. 24 din contractul vămilor pe anul 1827 arăta că „este oprită cu totul trecerea de aice peste holare a tot felul de lemne... decît numai la Țarigrad". Arh. st. Iași, Doc. P. 260/10.

[79] Astfel, negustorii turci Mehmed și Osman aveau 30 de mii buc. de scînduri în ținutul Neamț iar Hasan Galatoglu avea de primit de la locuitorii ținuturilor Suceava, Roman și Piatra cherestea în valoare de 184.000 de lei, sumă colosală, dacă avem în vedere prețurile plătite de obicei. Arh. st. Iași, dos. lit. T. nr. 606, f. 1, 41.

[80] Pagubele provocate de comerțul de cherestea sînt greu de calculat deoarece în Moldova nu se plătea decît lucrul, lemnul în sine, fiind considerat fără valoare. Totuși la 1827 vel. vist. A. Sturza aprecia la 200.000 de lei paguba ce se aducea anual datorită livrărilor de cherestea către Constantinopol. Arh. st. Iași, tr. 13, op. XIII, nr. 75, f. 11.

[81] Înainte de 1802 oile se livrau gratuit, lucru ce se poate vedea din sămile vistieriei unde apar asemenea sume. „Economia națională" nr. 9/1900, an. XXIV, f 651.

în condițiile monopolului turcesc, Poarta folosea obligația mumbaelei Țarigradului [82], conform căreia domnitorul Moldovei, trebuia să asigure agenților turci numărul stabilit prin firmane. Trebuie să spunem însă, că, deși numărul fixat prin firmane era destul de mare — 10.000 oi în 1802 [83] și 20.000 oi în 1822 [84] — în realitate turcii ridicau din Moldova, prin abuzuri, un număr îndoit și întreit [85]. Aceste abuzuri ale turcilor erau facilitate și de către dregătorii locali, interesați în obținerea unor profituri. Față de frecvența abuzurilor și implicit față de nemulțumirile pe care acestea le provocau, domnia se vede nevoită să intervină în repetate rînduri [86] fără însă ca intervențiile sale să aibă vreun rezultat.

Și în cazul oilor de mumbaia, rezultau importante pierderi, deoarece prețurile plătite de agenții turci erau mult inferioare celor locale. Numai pentru perioada 1813—1819, pagubele rezultate din diferența de preț (6 lei mai puțin pentru fiecare oaie) s-au cifrat la suma de 200.000 de lei anual [87]. Această situație se constată și în anii următori [88]. Furnizarea oilor mumbaelei avea un caracter strict obligatoriu. În anul 1822, ea neputînd fi respectată, vistieria a fost nevoită să plătească Porții o despăgubire care s-a cifrat la suma de 100.000 lei [89].

Monopolul instituit de Poarta otomană, lovea deopotrivă în comerțul de vite, ca și în cel cu derivate și produse animale [90]. Și aici întîlnim aceleași abuzuri constatate în privința procurării oilor [91].

[82] *Documente Hurmuzaki*, suplim. I, vol. IV, p. 302. Anaforaua boierilor munteni din 1804 cerea ca oile „să se cumpere iarăși cu reza pazar, după cum se cumpărau și acele pentru mumbaia". Deci obligația e veche și a avut înțeles de cumpărare liberă. Referindu-se la această obligație vel. vist. Alec. Sturza arăta: „Osăbit pe fieșticare an în vremea primăverii, vin în adins trimiși de la Țarigrad cu un adins firman sau mehtup vizir, prin care se cere a se trimite o samă de oi la Țarigrad. . .". Arh. st. Iași, tr. 13, op. XIII, nr. 75, f. 11.

[83] *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, Buc. 1860, f. 283.

[84] *Idem*, p. 287.

[85] Pentru perioada 1813—1819 au fost trimise anual la Constantinopol 65.000 oi. Apoi s-au trimis 70.000 de oi în 1824. 67.657 oi în 1826 și peste 80 000 de oi în 1827. Arh. st. Iași, Doc. P. 528/89. *Doc. Hurmuzaki*, supl. 1, vol. IV, Buc. 1921, p. 61. Gh. Ghibănescu. *Le commerce exterieur de la Moldavie en 1826*, Jassy, 1928, p. 5. Arh. st. Iași, tr. 13, op. XIII, nr. 75, f. 11.

[86] Astfel, într-o carte domnească de la 10 iunie 1823 se cerea postelnicilor Nistor și Ștefanache Zorilă, rînduiți pentru strîngerea oilor mumbaelei, să nu permită saigiilor „a lua mai mult de 12 oi una peste hotărîre" și să-i împiedice de a alege numai cele mai bune oi cum se obișnuiseră pînă atunci. Arh. st. Iași, Doc. P. 600/98.

[87] Arh. st. Iași, Doc. P. 522/89.

[88] Gh. Ghibănescu. *Le commerce exterieur de la Moldavie en 1826*, Jassy, 1828, p. 7. În 1827 paguba suferită de pe urma oilor mumbaelei s-a urcat la 750.000 de lei „afară ca acei beilicari brăcuia vitele locuitorilor și lua cele mai frumoase". Arh. st. Iași, tr. 13, Op. XIII, nr. 75, f. 10.

[89] Bibl. centr. Univ. Iași, Msse. VI/20. f. 27. La aceste pagube trebuie adăugate și distrugerile făcute cu ocazia strîngerii și ducerii la Dunăre a turmelor, precum și faptul că erau ani cînd ridicarea oilor se făcea fără plată, cum s-a petrecut în anul 1823. Arh.st. Iași, Condica K, nr. 390, f. 165.

[90] Poarta considera și livrarea acestor produse ca fiind obligatorie. Astfel de cantități livrate Porții erau în anul 1813 de 51.861 ocă unt, 236.847 ocă brînză, 278.519 ocă său, pentru ca în 1819 să se ajungă a se livra 30.575 ocă unt, 253.800 ocă brînză și 332.050 ocă său. Arh. st. Iași Doc. P. 528/89.

Prețurile oferite de negustorii turci erau la aceste produse inferioare celor locale. Între anii 1813—1819 ele reprezentau abia jumătate din prețurile curente, pentru fiecare ocă livrată plătindu-se mai puțin cu 20 de parale. O situație asemănătoare se constată și în anul 1827. Arh. st. Iași, Doc. P. 528/89, Arh. st. Iași, tr. 13, nr. 75, f. 11.

[91] Deși restricțiile erau mai puțin riguroase și negustorii austrieci puteau scoate din Moldova un număr mare de vite, Poarta pretindea și în acest comerț

La pierderile menționate mai sus putem adăuga și pe cele rezultate din livrările de miere de albine [92], legume și semințe, mere domnești, făină, posmagi, pentru care nu dispunem însă de o documentație suficientă.

Din materialul expus mai sus rezultă așadar că obligațiile asumate de turci prin firmane în privința încetării livrărilor gratuite și a extorcărilor provocate prin comerțul de monopol, au fost pur formale, ei menținîndu-le de fapt pînă în anul 1828.

Livrarea anuală a furniturilor în natură, a fost deosebit de împovărătoare pentru Moldova deoarece provoca pagube, care atestă o dată mai mult, caracterul spoliator al monopolului otoman. Aceste pagube au totalizat în perioada 1813—1819 aproximativ 12 milioane lei [93], pentru ca după 1821 să reprezinte peste 2 milioane lei anual [94].

Prin interpretarea abuzivă a hatișerifurilor, care îi autoriza să-și procure din Moldova produsele necesare, turcii au continuat și în perioada analizată exploatarea economică a țării în folosul lor și au continuat să primească anual mari cantități de cereale și cherestea, a căror valoare suportată de vistierie, deși se calcula după prețuri derizorii, reprezenta sume ce depășeau de mai multe ori tributul legal.

Apoi, în cadrul unui comerț de monopol, a cărui exigență a devenit mai strictă și mai intensă acum [95], cumpărau cea mai mare parte a produselor țării, cu prețuri inferioare celor de pe piața internă.

Greutatea acestor sarcini nu putea exercita decît o acțiune destructivă asupra dezvoltării economice a Moldovei. Ea a reprezentat una din principalele piedici în calea valorificării produselor naturale, a secătuit finanțele țării, și a lipsit pe producători de interesul îmbunătățirii și sporirii producției.

Este de prisos să mai repetăm că greutatea acestei sarcini agrava și mai mult situația țărănimii.

Prin înlăturarea monopolului otoman, forțele productive ale țării vor scăpa de o obligație zdrobitoare, care timp de secole a fost cea mai serioasă în calea dezvoltării lor.

---

livrări anuale. Erau cerute mari cantități de său, unt, brînză, cerviș, furda si pastramă, pentru trimiterea lor vistieria fiind nevoită să ia măsuri restrictive, față de locuitori și chiar față de negustorii străini „Les marchants qui faisaient le commerce des bestiaux etait oblige de livrer quatre sur dix au abattoire de la Moldavie et le suif devrait être vendre a Galatz aux capanlies au prix courents" (sic). Arh. st. Iași, Doc. P. 546/23. Vezi și *Doc. privitoare la istoria romînilor*, vol. XIX, partea a II-a, p. 254.

[92] Se furnizau anual aproximativ 80.000 de ocă. Pentru fiecare poloboc se plătea cu 3 lei mai puțin decît prețul local. Arh. st. Iași, Doc. P. 528/89. Vezi și *Doc. privitoare la istoria romînilor*, vol. XIX, partea a II-a, 1938, p. 197.

[93] G. Iasici, *La Russie et la Porte ottomane de 1812—1826*, în «Revue historique» nr. 91/1906, p. 304.

[94] Arh. st. Iași, tr. 13, op. XIII, nr. 75, f. 7—11. La atît evaluează vel. vist. Alec. Sturza pagubele rezultate în anul 1827 de pe urma livrărilor în natură către Constantinopol.

[95] Se poate constata că în ultimul an de existență a monopolului otoman, cerealele și cheresteaua nu puteau fi exportate decît la Constantinopol. Uricarul, XXII, Iași, 1893, p. 313 și Arh. st. Iași, Doc. 260/10.

ACTIVITATEA LUI CORESI ÎNTR-O NOUĂ LUMINĂ

DE

I. LĂUDAT

Intr-o vreme cînd în diferite părți ale țării noastre cărțile romînești se prezentau sub forma manuscriselor a început să se lucreze la Brașov tipografia diaconului Coresi răspîndind cărți în haina tiparului. Cărțile tipărite aici într-un centru care se dezvolta pe temeiul schimbului de mărfuri dintre Transilvania, Țara Romînească și Moldova s-au răspîndit în toate provinciile romînești punînd astfel bazele limbii literare romînești.

Factorii determinanți ai dezvoltării activității tipografice de aici au făcut obiectul unor cercetări numeroase în istoria literaturii. Unii cercetători ai acestei probleme au atribuit ca mobil al acestei activități mai mult îndemnul venit de la factorii externi. S-a luat în seamă cu precădere influența luterană sau calvină. În cele ce urmează ne vom ocupa de un nou punct de vedere referitor la activitatea desfășurată aici, expus într-o lucrare recent apărută. P. P. Panaitescu autorul acestei lucrări luind în considerație împrejurările sociale și culturale din țările romînești din a doua jumătate a veacului al XVI-lea ajunge la alte concluzii în privința factorilor care au favorizat dezvoltarea activității lui Coresi și a rostului cărților lui tipărite în acea vreme [1].

Un prim factor favorabil activității tipografice desfășurată aici a fost existența fabricii de hîrtie din Brașov proprietate a lui Iohannes Benkner, înființată în 1546. Acesta a mai întemeiat în Brașov, în 1547, și o bibliotecă orășenească. Era un protector al culturii, dar în același timp și un om de afaceri, ca unul care exploata o mină de aur de la Zlatna. A fost protectorul tipografiei lui Coresi, furnizîndu-i hîrtie și sprijinindu-l cu bani pentru tipărirea multor cărți, din care își scotea partea sa de cîștig.

Alt factor favorabil acestei activități a fost existența unei tipografii proprietatea lui Coresi. Diaconul tipograf și-a făcut ucenicia în tipografia slavonă din Tîrgoviște de pe lingă scaunul domnesc. A fost continuatorul tipografilor sîrbi așezați în Țara Romînească. P. P. Panaitescu îl socotește pămîntean. Faptul acesta il arată cunoașterea adîncă a limbii romîne. El crede că era un meșteșugar de oraș, bun cunoscător în arta tipografiei. A fost ajutorul meșterului tipograf Oprea logofătul. Mai tîrziu a ajuns el insuși meșter și a cumpărat presa și literele de la Oprea, făcînd din ele uneltele sale de lucru. Între 1557 și 1559 Coresi a lucrat atît la Tîrgoviște cît și la Brașov, tipărind în 1557 un Octoih mic la Brașov, iar în 1558 un Triod-Penticostar la Tîrgoviște. S-a mutat definitiv la Brașov în 1559—60

---

[1] P. P. Panaitescu, *Scrisul romînesc în secolul al XVI-lea. Epoca lui Coresi în începuturile scrisului în l. romînă*, «Stud. și mater. de Istorie medie», vol. IV. Edit. Acad. R.P.R.

luîndu-şi cu sine şi tipografia. În privința materialului tipărit trebuie să ne gîndim la textele care circulau în acea vreme — de proveniență maramureşeană — cît şi la acelea furnizate de preoții din Scheii Braşovului. Vechile traduceri maramureşene se foloseau în biserică sub formă de copii. În ele, Coresi a avut de la început un prim material pe care-l putea tipări. I. A. Candrea a arătat în studiul său introductiv de la *Psaltirea Scheiană* (p. LXIX—LXXXI) că Psaltirea lui Coresi (1570) este reproducerea textului maramureşean cunoscut sub numele de *Psaltirea Scheiană*. De asemenea, Al. Rosetti a arătat că *Apostolul* lui Coresi este Apostolul din manuscrisul maramureşean cunoscut sub numele de *Codicele Voronețian*. (Al. Rosetti. *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețian*. «Grai şi suflet», I, 1923, p. 100-106 şi Al. Rosetti, *Despre raportul dintre Codicele Voronețian şi Apostolul lui Coresi* în *Omagiu lui I. Iordan*, Buc. 1958, p. 745-751).

Alt element care trebuie luat în considerație cînd este vorba de activitatea tipografică a lui Coresi este ajutorul bănesc al juzilor Braşovului pentru tipărirea cărților. Aceştia îi dădeau nu numai hîrtia necesară, dar şi banii de care avea nevoie pentru plata lucrătorilor tipografi şi pentru difuzarea cărților tipărite.

Pînă la recuperarea sumelor pentru cărțile expediate în diferite colțuri ale celor trei țări romîneşti, aceştia îl finanțau cu banii trebuitori ca să pună în lucru altă carte. De aici, aveau şi ei profiturile respective Pentru acest motiv ei finanțau atît tipărirea cărților romîneşti, cît şi tipărirea celor slavoneşti. Cu aceleaşi scopuri de cîştig ei finanțau atît cărțile influențate de una din ramurile bisericii protestante, cît şi pe acelea în care se lua atitudine potrivnică față de practicile bisericii protestante căreia aparțineau ei. Vom da numai două exemple referitoare la cazul al doilea. *Evanghelia cu învățătură* tipărită în 1564 are ca sprijinitor pe calvinul Forro Micloş. În ea se văd exprimate unele învățături calvine: negarea cultului sfinților, a icoanelor etc. *Evanghelia cu învățătură* tipărită în 1580-81 apare cu cheltuiala luteranului Lucas Hirscher, dar ea nu cuprinde nici o învățătură protestantă. În introducere se afirmă punctul de vedere ortodox, precizînd că prin tipărirea ei se urmăreşte îndreptarea celor care s-au îndepărtat de ortodoxism. De aici, vedem că juzii Braşovului sprijineau pe Coresi din interes, pentru a-şi plasa hîrtia, iar din vînzarea cărților urmăreau să-şi asigure un profit pentru banii cu care finanțaseră tipăritura respectivă. Singur Coresi nu urmărea să-şi sporească averea din această îndeletnicire. El urmărea să servească ortodoxismul pentru care venise aici şi să dea poporului cărți scrise într-o limbă pe care s-o înțeleagă.

Alexandru Rosetti atribuie şi intenții politice sprijinitorilor lui Coresi. Şi anume, el crede că aceştia urmăreau să atragă la protestantism pe romînii din Ardeal spre a-i uni cu celelalte naționalități din Ardeal împotriva împăratului Ferdinand care voia să ocupe Transilvania. (Alex. Rosetti. *Limba romînă în secolul al XIII-lea — XVI-lea*, p. 59).

Un factor important care trebuie luat în considerație cînd discutăm activitatea tipografică a lui Coresi la Braşov este iarăşi comunitatea romînească din Scheii Braşovului. Orăşenii acestei comunități erau oameni cu carte. Juzii Braşovului îi trimiteau ca soli la domnii Țării Romîneşti. Aici era biserica Sf. Nicolae ctitoria lui Neagoe Basarab. Aceasta împreună cu comunitatea romînească erau sub protecția domnilor Țării Romîneşti. În Schei era o şcoală romînească înființată din 1495 susținută de comunitatea de aici. În prefața *Octoihului romînesc* (tradus pe la începutul veacului al XVI-lea) este menționată ca un centru de învățătură pentru toți romînii din Transilvania. Comunitatea romînească din Scheii Braşovului a avut o deosebită însemnătate în traducerea şi tipărirea cărților în limba romînă. Conducătorii acestei comunități l-au chemat şi l-au ținut la Braşov.

În sprijinul acestei păreri sînt cîteva fapte:

a) Tipărind *Cazania* din 1564, Coresi spune că a făcut aceasta „la cererea multor preoți". Se înțelege că e vorba în rîndul întîi de preoții din Schei care erau cei mai apropiați. Totodată aceştia făceau parte din conducerea comunității de acolo.

b) Cronica popii Vasile de la aceeaşi biserică din Schei vorbeşte de popa Iane şi Mihai care au tipărit între anii 1570-1580 multe cărți romîneşti şi slavoneşti. Aşadar, rezultă din această cronică faptul că preoții Scheilor Braşovului l-au chemat pe Coresi să vină la Braşov pentru nevoile întregii biserici ortodoxe din Transilvania. Cărțile tipărite de el cu sprijinul comunității romîneşti urmăreau să contracareze

propaganda protestanților care căutau să-i atragă pe romîni de partea lor. Plecarea lui Coresi de la Tîrgoviște a fost aprobată de domnitorii Țării Romînești lăsîndu-l liber să plece cu tipografia, fiindcă și ei se simțeau datori să ajute biserica ortodoxă ardeleană.

Și în sfîrșit, un factor hotăritor în desfășurarea activității tipografice a lui Coresi, care este în același timp mobilul curentului răspîndirii cărții romînești prin tipar, îl constituie schimbările din societatea romînească a vremii. Coresi a corespuns unui însemnat moment istoric. El s-a situat pe poziția intereselor unor pături mai largi care se ridicau în acel timp. E vorba de lumea orașelor formată din neguștori și meseriași care aveau nevoie de limba romînă în relațiile lor comerciale și meșteșugărești. Curentul acesta de chemare la viață a limbii romîne pe o scară largă apare în prima jumătate a veacului al XVI-lea și ia amploare în a doua jumătate a aceluiași veac, dezvoltîndu-se paralel cu creșterea și dezvoltarea orașelor. Orășenii aceștia erau cumpărătorii cărților romînești ale lui Coresi pe care le țineau pentru ei, dar pe care le donau de cele mai multe ori bisericilor în care voiau să audă slujba în limba lor. Boierii și clericii înalți moldoveni și munteni știau și învățau slavonește privind cu dispreț limba poporului. Triumful total al limbii romîne în instituția dominantă a feudalismului se petrece abia în a doua jumătate a veacului al XVII-lea cînd păturii orășenești i se mai adaugă alta: mica boierime. Ea nu venea cu tradiția limbii slave întrucît nu avusese legături nici cu slujbele în stat, nici relații cu marea boierime care conducea statul și care menținuse tradiția slavonismului cultural. Această nouă boierime fără cultură slavă va susține ridicarea limbii romîne, pe care o vorbea, la rangul de limbă oficială a statului, deci și a bisericii. Vechile familii boierești care conduseseră statul decad și sărăcesc. Ele sînt înlocuite la conducerea statului și implicit limba susținută de ele decade o dată cu îndepărtarea de la conducerea statului a acelora care o vorbeau. Astfel, introducerea limbii romîne ca limbă oficială în biserică și în cancelaria domnească nu se produce prin moartea naturală a limbii slave, ci se datorește unor lupte pentru limba romînă care nu se explică decît pe baza împrejurărilor sociale ale vremii.

Aici e locul să amintim și alte împrejurări care stimulează introducerea limbii romîne în biserică și apoi în cancelaria domnească. Printre altele, P. P. Panaitescu vorbește de formarea unui curent favorabil limbii romîne existent în toate provinciile romînești în acea vreme. Ca dovadă a existenței acestui curent este pătrunderea cu ușurință a cărților lui Coresi în toate provinciile romînești.

Apoi, înșiși domnitorii și mitropoliții țărilor romînești priveau cu simpatie noul curent al traducerilor în limba romînă dovadă faptul că unele dintre ele erau dedicate acestora și erau arătați ca sprijinitori ai cărții respective.

Acest curent își are explicația în condițiile social-politice și economice ale vremii, la care se adaugă îndemnul și modelul oferit de luterani și calvini. Influența lor nu trebuie neglijată mai ales pentru faptul că ei trăiau în mijlocul societății romînești. Referitor la acest ultim factor istoricii și lingviștii noștri i-au acordat unii un rol exclusiv, alții un rol de mîna a doua, dar nici unii nu l-au neglijat total.

Cărțile tipărite în limba romînă de Coresi au pus bazele limbii literare romînești. Ea își va contura fizionomia mai tîrziu, în noi condiții istorice. Cărțile lui Coresi au impus o anumită coloratură limbii scrise de care se va ține seama de cei care au venit după el. Și tot cărțile lui Coresi au pregătit terenul pentru dezvoltarea culturii naționale în limba națională.

În prefețele, epilogurile și în conținutul unora din cărțile sale găsim idei legate de frămîntările epocii. Coresi surprinde diferența dintre învățătura bisericii și traducerea ei în viață de unii din slujitorii bisericii.

În ele sînt criticați nu numai conducătorii bisericii catolice, ci și acei ai bisericii ortodoxe ale căror fapte erau departe de învățătura propovăduită. În unele din cărțile acestea sînt combătute descîntecele, farmecele și alte superstiții frecvente in mentalitatea societății timpului său. Este de la sine înțeles că baza de pe care sînt criticate aceste practici este morala teologică. Dar, aici se vede într-o măsură oarecare și influența raționalismului protestant, mai ales cînd atacă practicile retrograde, aducînd un aer nou în mentalitatea feudală a societății romînești de atunci.

Studiul lui P. P. Panaitescu, care ne-a prilejuit prezentarea acestui aspect al activității lui Coresi, se ocupă și de alte probleme ale epocii în care a scris diaconul tipograf. Prin noutatea datelor aduse în discuție, prin metoda științifică folosită în cercetarea acestei probleme și studiul de față reprezintă o contribuție de seamă la alcătuirea unei monografii despre Coresi.

FRIGYES KÖSZEGI, *Date privind originea mormintelor cu ocru din Ungaria*, A É 89, 1962, 1, p. 15–23.

Recent tînărul arheolog maghiar Frigyes Köszegi publică o interesantă lucrare consacrată mormintelor cu ocru din Ungaria [1], aparţinînd marelui complex cultural al înmormîntărilor cu ocru, răspîndit şi pe teritoriul ţării noastre. Problema fiind mult discutată, prezentînd o însemnătate istorico-arheologică pentru teritoriul răsăritean — şi sud-est european, va trezi desigur şi interesul cercetătorilor de peste hotare.

Răspîndirea culturii înmormîntărilor cu ocru în Ungaria se limitează la regiunea cursului superior al Tisei (judeţele Hajdu-Bihar şi Szabolcs-Szatmár), cunoscute fiind aici încă mai de mult 17 asemenea descoperiri — din păcate păstrîndu-se numai descrierea lor [2]. În cazul unor morminte există îndoiala în ceea ce priveşte apartenenţa lor la această cultură. Astfel, cele de la *Császárszálláspuszta, Basahalom* şi *Szepespuszta* sînt considerate ca sarmatice. În unele morminte nu s-au găsit urme de ocru *(Tiszaeszlár-Potyhalom, Balmazújváros-Kárhozotthalom)*, totuşi, pe baza celorlalte fenomene pot fi incluse în cercul mormintelor „cu ocru". In această ordine de idei autorul subliniază faptul că prezenţa ocrului nu este absolut necesară pentru determinarea apartenenţei culturale a acestor morminte, şi totodată că nu orice mormînt cu ocru poate fi legat de complexul discutat — lucru arătat încă în 1950 de profesorul M. P e t r e s c u-D î m b o v i ţ a [3]. Astfel, în cazul cîtorva morminte neolitice din Cîmpia Maghiară (Alföld) se observă folosirea ocrului, acestea însă fără îndoială sînt în legătură cu culturile locale (acelaşi lucru se observă şi la noi, de pildă, în cazul mormintelor de la Decea Mureşului — fără a nega desigur şi unele influenţe răsăritene).

Mormintele cu ocru din Ungaria s-au descoperit toate sub tumuli, scheletele fiind aşezate aproape fără excepţie pe spate, în poziţia chircită, cu orientarea vest-est (*Pipáshalom, Dunahalom, Ludashalom, Basahalom* etc.). Înmormîntarea pe o parte este menţionată numai într-un singur caz *(Tiszaeszlár-Potyhalom)*. În cazul mai multor morminte se vorbeşte doar de poziţia chircită a scheletului *(Fapegyházihalom, Szepespuszta, Halászlaponyagok)*. Aceste două rituri ale culcării scheletului se observă şi la mormintele din nordul Mării Negre şi din Bulgaria, din punct de vedere stratigrafic cele aşezate pe o parte dovedindu-se a fi mai recente. Ca un

---

[1] *Adatok a magyarországi okkersírok eredetének kérdéséhez.*

[2] Cf. L. Z o l t a i, în *Debreceni Muzeum évi jelentései. (Rapoartele anuale ale Muzeului din Debrecen)*, 1909, p. 32; 1910, p. 24; 1916, p. 5; 1923, p. 12; 1924, p. 8; 1925, p. 8; 1927, p. 48—49. A. J ó s a, *Szabolcs vármegye őstörténete (Preistoria judeţului Szabolcs)*, MVV, 20, i d e m, *A szabolcs-megyei őshalmok kérdéséhez (Cu privire la problema tumulilor străvechi din jud. Szabolcs)*, Nyiregyháza, 1901. E. T a r i c z k y, *A tiszavidéki hun földpiramishalmok ismertetése. (Descrierea tumulilor de pămînt hunici din regiunea Tisei)*, Eger, 1906.

[3] *Date noi asupra înmormîntărilor cu ocru în Moldova*, SCIV, I, 1950, 2, p. 114—115.

al treilea rit, în Slovacia răsăriteană apare și incinerația. Dintre trăsăturile comune ale mormintelor cu ocru trebuie amintită, ca un fenomen frecvent și structura mormintelor, caracterizată prin construcții de lemn. În afară de ritul funerar, legătura dintre mormintele cu ocru din Ungaria și cele din sudul U.R.S.S. este demonstrată și prin inventarul, de altfel sărăcăcios, al mormintelor, singurele inele de timplă (de obicei deschise, lucrate din aramă, bronz, argint sau electron) fiind mai frecvente. Din inventarul mormintelor cu ocru din Ungaria lipsesc cu desăvîrșire vasele de factură grosolană, ornamentate cu șnurul, descoperite în mormintele din U.R.S.S., Romînia și Slovacia de est [4]. Complexul cultural discutat poate fi pus în legătură și cu alte descoperiri de pe teritoriul Ungariei, astfel cu problema prezenței cailor domestici de origine nord-pontică, ale căror oase au fost atestate chiar în stratul inferior de la Tószeg, precum și cu apariția primelor care, în privința originii cărora, pe lîngă cea balcanică, trebuie avut în vedere cel puțin în aceeași măsură și cea răsăriteană [5].

În ceea ce privește poziția cronologică a mormintelor cu ocru din Ungaria, autorul ajunge la concluzia că ele urmează probabil imediat după sfîrșitul culturii *Bodrogkeresztúr* [6], constatare, care în lumina descoperirilor din țara noastră, nu ni se pare justificată. Trebuie să avem în vedere faptul că în cercetările din ultimii ani s-a încercat să se dovedească un sincronism între cultura Bodrogkeresztúr și

---

[4] Această specie de ceramică fiind general răspîndită pe întreaga arie a culturii înmormîntărilor cu ocru, neatestarea ei în tumulii din Ungaria ar putea fi, eventual, o simplă întîmplare, cu atît mai mult, cu cît materialul s-a pierdut.

[5] Problema originii răsăritene a primelor care din Ungaria a fost pusă încă în 1954 de către S. Soproni în comunicarea *A budakalászi kocsi (Carul de la Budakalász)*, «Folia Arch.», NS, VI, 1954, p. 29—36.

[6] Această cultură este prezentă și în țara noastră, purtînd denumirea, nu tocmai adecvată, de „cultura Decea Mureșului". Cf. paragraful respectiv de D. Berciu din *Istoria Romîniei*, I, București, 1960, p. 59—60. Menționăm acest lucru pentru următoarele motive: de preferință numele unei culturi se dă după o așezare tipică și nu după un cimitir; necropola de la Decea Mureșului este mai recentă decît cultura Bodrogkeresztúr în general, și, în sfîrșit, numeroasele influențe răsăritene sesizabile în acest cimitir îl deosebesc net de complexul culturii Bodrogkeresztúr. Referitor la această problemă, cf. I. Kovács, *A marosdécsei rézkori temető (Cimitirul din epoca cuprului de la Decea Mureșului)*, Közlemények-Cluj, IV, 1944, 1—2, p. 3—21. N. Vlassa, *Contribuții la cultura Bodrogkeresztúr din Transilvania*, manuscris. În această privință este semnificativ și faptul că P. Patay în recenta sa monografie, *A bodrogkereszturi kultura temetői (Cimitirele culturii Bodrogkeresztúr)*, «Régészeti füzetek», ser. II, nr. 10, Budapest, 1961, nici nu amintește măcar necropola de la Decea Mureșului.

Considerăm, de asemenea, că ar fi de dorit ca într-o nouă ediție a Tratatului de istoria Romîniei să se revadă încadrarea, conform căreia cultura Bodrogkeresztúr „corespunde celei de a treia perioade a culturii Tisa (Tisa III), denumită în Ungaria cultura Bodrogkeresztúr. . Noua cultură s-a format pe baza fondului Tisa II". (D. Berciu, *op. cit.*, p. 59). Fazei Tisa III (această denumire nefiind folosită în literatura de specialitate maghiară) îi corespunde cultura Tiszapolgár. Ea a stat la baza dezvoltării culturii Bodrogkeresztúr. Pentru succesiunea acestor culturi cf. P. Patay, *Korabronzkori kultúrák Magyarországon-Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*. Diss. Pann. III, 13, 1938, p. 9—11; J. Banner, *Badeni leletek a szabolcsmegyei Vizsről (Descoperiri de tip Baden la Vizs, jud. Szabolcs)*, «Folia Arch.», III—IV, 1941, p. 37—38; Idem, *Die Péceler Kultur*, «Arch. Hung.», XXXV, 1956, p. 226—247; N. Kalicz, *Rézkori stratigráfia Székely község határában (O stratigrafie a epocii cuprului în hotarul comunei Székely)*. AÉ, 85, 1953, p. 3—5; I. Bognár-Kutzián, *Zur Problematik der ungarischen Kupferzeit*, în vol. *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen, Praga, 1961, p. 221—232; Gy. Gazdapusztai, *A magyar őskorkutatás néhány kérdéséről (Despre unele probleme ale cercetării comunei primitive din Ungaria)*, AÉ, 89, 1962, 1, p. 9—10.

faza Cucuteni AB[7], ba chiar, parțial, și etapa Cucuteni A[8]. Pe de altă parte observațiile stratigrafice din tumulii din nordul Moldovei de la *Glăvăneștii Vechi* și *Corlăteni*[9], precum și cele de la Valea Lupului de lingă Iași[10] au demonstrat clar că cultura înmormîntărilor cu ocru este ulterioară acolo fazei Cucuteni B, iar conform descoperirilor de la *Stoicani-Cetățuie*[11] și de la *Smeieni* (reg. Ploiești, raionul Buzău)[12] ea urmează în regiunile respective după cultura Horodiștea-Foltești. Săpăturile arheologice de la *Brăilița* au dovedit existența a trei faze ale culturii înmormîntărilor cu ocru din Romînia, prima fiind contemporană cu cultura Usatovo din așezarea de la Foltești, iar a treia aparținînd epocii bronzului deja formate[13]. Pentru poziția cronologică a culturii înmormîntărilor cu ocru sînt importante și unele descoperiri din nordul Moldovei, care atestă contingențe între această cultură și cea a amforelor sferice[14]. În ceea ce privește teritoriul Olteniei, se pare că aici se poate stabili o contemporaneitate parțială între cultura Coțofeni și mormintele cu ocru[15]. Deci, pentru teritoriul Romîniei (toate descoperirile de aici fiind net ulterioare fazei Cucuteni AB, contemporană cu cultura Bodrogkeresztúr), în nici un caz nu se poate accepta data propusă de F. K. pentru începutul culturii înmormîntărilor cu ocru. Ar rămîne astfel presupunerea că în Ungaria această cultură este mai veche decît în țara noastră, afirmație care în momentul de față nu se pare de loc justificată, căci ceea ce spune F. K. nu se bazează pe observații stratigrafice din Ungaria, ci pe una tipologică, și ea indirectă. Este vorba de măciuca de granit, descoperită în mormîntul 12, din cimitirul de la *Decea Mureșului*[16] (și aceasta fiind mai recentă decît cultura Bodrogkeresztúr în general![17]), avînd analogii în necropola de la *Mariupol*, care precede direct primele morminte în groapă din stepele nord-pontice. Pe de altă parte dacă cultura înmormîntărilor cu ocru urmează direct după cultura Bodrogkeresztúr, trebuie să aibă o durată foarte lungă ca să atingă începutul epocii bronzului, respectiv cultura *Halvan*, cum presupune autorul.

În continuare F. K. arată că, pe baza ritului funerar, mormintele cu ocru din Ungaria, precum și cele din Bulgaria, probabil și cele din Romînia din punct de vedere cronologic pot fi împărțite în cel puțin două grupe[18]. Grupul mormin-

---

[7] Vl. Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, Berichten van den rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, Overdruk uit Jaargang 9, 1959, p. 39, H. Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni — Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilisation of golden pendants*, «Dacia», NS, V, 1962, p. 69—94. Menționăm că acest paralelism dintre cultura Bodrogkeresztur și faza Cucuteni AB a fost acceptat și de unii cercetători maghiari. Cf. I. Kutzián, *op. cit.*, p. 228.

[8]. N. Vlassa, *op. cit.*

[9] M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 116—118.

[10] M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, Materiale, III, 1957, p. 175—176. Idem, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, Materiale, V, 1959, p. 248—252.

[11] M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani*, Materiale, I, 1953, p. 20, 132, 153—154.

[12] N. I. Simache, V. Teodorescu, Materiale, VIII, 1962, p. 275—290.

[13] N. Harțuchi, I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, Materiale, III, 1957, p. 129—147. I. T. Dragomir, *Necropola tumulară de la Brăilița*, Materiale, V, 1959, p. 671—694.

[14] M. Dinu, *Șantierul arheologic Dolheștii Mari*, Materiale, VII, 1960, p. 121—129.

[15] Gh. Bichir, *Un mormînt cu ocru la Cîrna*, SCIV, IX, 1958, 1, p. 101—112.

[16] St. Kovács, *Cimitirul eneolitic de la Decea Mureșului*, AISC, 3, 1928—1932, I, p. 15, fig. 11. Idem, *op. cit.*, p. 12, fig. 12.

[17] *Ibid.*, p. 20.

[18] Autorul nu cunoaște faptul că pe teritoriul Romîniei s-au putut deosebi pînă în prezent trei grupe ale culturii înmormîntărilor cu ocru: la Holboca pe baza ritului de înmormîntare, a orientării și a inventarului (cf. I. Nestor și colaboratori, *Șantierul arheologic Valea Jijiei*, SCIV, III, 1952, p. 97—111), iar la Brăilița ținînd seama exclusiv de materialul ceramic (N. Harțuchi-I. T. Dragomir, *op. cit.*; I. T. Dragomir, *op. cit.*).

telor cu scheletele culcate pe spate conform observaţiilor stratigrafice din U.R.S.S. şi din Bulgaria — sînt mai vechi, avîndu-şi predecesorii în faza „Hut“ a mormintelor în groapă simplă din stepele nord-pontice. Un alt grup al acestei culturi din Europa răsăriteană îl constituie mormintele cu scheletele chircite, culcate pe o parte. Acestea prezintă un nou val pornit din sudul U.R.S.S., care poate fi pus în legătură apropiată în special cu populaţia mormintelor în catacombe. Avînd în vedere faptul — spune F. K. — că pe teritoriul U.R.S.S. acest grup în unele locuri apare deja împreună cu mormintele în groapă simplă, între cele două valuri nu se poate presupune un interval de lungă durată.

Legarea de către autor a mormintelor cu scheletele aşezate pe o parte de populaţia cu mormintele în catacombe prezintă dificultăţi serioase. Trebuie să se ţină cont de faptul că ritul culcării mortului pe o parte este deja proprie şi populaţiei cu mormintele în groapă simplă (constatat atît pe tertioriul U.R.S.S. [19], cît şi în Romînia), în unele cimitire fiind chiar în majoritate. Astfel, din cele 15 morminte în gropi simple descoperite la Stoicani-Cetăţuie, în afară de mormîntul 5 (culcat pe spate) şi mormîntul 13 (culcat pe piept), toate scheletele au fost aşezate pe o parte. La Brăiliţa se observă acelaşi lucru. Din cele 20 de morminte în gropi simple, doar în trei cazuri s-a observat culcarea mortului pe spate, în rest scheletele sînt aşezate pe o parte. Folosirea diferitelor rituri ale culcării mortului în cadrul aceluiaşi cimitir ridică obiecţiuni serioase — credem — împotriva determinărilor cronologice pe baza poziţiei scheletelor

Încheind lucrarea, autorul menţionează ca o problemă încă deschisă aceea a legăturilor dintre cultura înmormîntărilor cu ocru şi cultura Hatvan, care a jucat un rol foarte important în formarea bronzului timpuriu din estul Ungariei. F. K. presupune că eventual în această cultură şi-au continuat existenţa călăreţii de origine pontică, a căror dezvoltare în epoca bronzului deocamdată abia poate fi urmărită.

În sfîrşit am vrea să semnalăm unele inexactităţi ale lucrării. Dintre cele de ordin geografico-administrativ menţionăm că unele localităţi sînt greşit determinate. Astfel, Akerman este plasat în Romînia [20] în loc de R.S.S Ucraineană, iar Glăvăneştii Vechi (şi nu Glăvăşeşti!) este considerat ca fiind aşezat în sudul Moldovei [21]. O ultimă observaţie: mormîntul de la Bogonos nu se leagă cronologic de cultura Cucuteni, cum afirmă autorul [22], ci este ulterioară acesteia [23].

În concluzie, lucrarea lui F. K., fiind prima încercare de a sintetiza vasta şi complicata problematică a culturii înmormîntărilor cu ocru din Ungaria în cadrul general al acestui mare complex, prezentînd şi noi puncte de vedere, rămîne un studiu valoros, trezind desigur şi interesul cercetătorilor romîni, care se ocupă cu perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului.

László A.

[19] N. I. Merpert, *L'Eneolithique de la zone steppique de la partie européenne de l'U.R.S.S.* în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, p. 176—192.
[20] F. Kőszegi, *op. cit.*, p. 17.
[21] *Ibid.*, p. 18.
[22] *Ibid.*, p. 20.
[23] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, I, 1950, 2, p. 117.

В. П. СМИРНОВ, Франция во время второй мировой войны. Изд. Моск. унив. 1961, (*Franța în timpul celui de-al doilea război mondial*, Edit. Univ. di . Moscova, 1961, 110 p.)

Istoria contemporană a Franței ocupă un loc de seamă în preocupările istoriografiei sovietice. Acest lucru îl demonstrează și recenta lucrare a istoricului sovietic V. P. Smirnov, *Franța în timpul celui de-al doilea război mondial*.

Pînă la apariția acestei cărți, în literatura istorică nu exista o lucrare care să elucideze toate problemele pe care le ridică istoria Franței în perioada anilor 1940—1944. Deși de proporții reduse, lucrarea profesorului de la Moscova, sintetizînd rezultatele istoriografiei marxiste franceze și a celei sovietice [1], oferă o imagine de ansamblu asupra situației economice și politice a Franței și a luptei poporului francez în anii celui de-al doilea război mondial.

Împărțită în patru capitole, lucrarea lui Smirnov analizează mai întîi situația Franței în preajma și în momentul declanșării războiului. Autorul se ocupă de politica reacționară internă și externă a guvernului Daladier, subliniază că cercurile influente ale burgheziei, înspăimîntate de creșterea mișcării democratice, în anii Frontului Popular, căutau salvarea în fascism, încurajau fățiș tendințele agresive ale Germaniei hitleriste, nădăjduind să canalizeze agresiunea acesteia spre Răsărit. Orbită de ura față de comunism, față de statul sovietic și de propriu-i popor, marea burghezie franceză, legată prin interese politice și economice de capitalul german sau de monopolurile anglo-americane, ducea o politică antipopulară și antinațională, fiind pătrunsă tot mai mult de spirit capitulard.

Toate acțiunile de politică internă și externă întreprinse de guvernele burgheze, ce s-au perindat la conducerea Franței între anii 1938 și 1940, s-au încheiat cu trădarea comisă de cercurile reacționare franceze, care au preferat luptei deschise a poporului umilirea demnității naționale, ocupația germană cu întregul ei cortegiu de suferințe. Vorbind despre cauzele înfrîngerii Franței în 1940, Smirnov reliefează caracterul anticomunist și antisovietic al politicii imperialismului francez, care a lipsit țara de aliați puternici, tendința burgheziei franceze de a împiedica creșterea mișcării revoluționare și a păstra rînduielile capitaliste, la nevoie chiar cu ajutorul baionetelor germane. Autorul nu trece cu vederea, de asemenea, rolul nefast jucat de către social-democrații de dreapta și de către reformiști, care au scindat frontul popular, slăbind astfel forțele antifasciste și democratice ale țării.

În capitolul următor, istoricul sovietic definește esența de clasă a regimului de la Vichy, analizînd totodată situația maselor muncitoare în perioada de după ocupația germană.

Lovitura de stat fascistă a lui Pétain însemna sfîrșitul celei de a treia Republici în Franța. „Dictatură reacționară fățișă a oligarhiei financiare și a cercurilor militariste", regimul de la Vichy — precizează Smirnov — „reprezintă interesele acelei grupări burgheze strîns legată de Germania hitleristă" (p. 35); la aceeași politică trădătoare — se subliniază mai departe — aderă, după înfrîngere, majoritatea burgheziei franceze.

Clica reacționară de la cîrma statului a luat numeroase măsuri pentru transformarea Franței într-un stat fascist. Desființarea tuturor partidelor politice, dizolvarea organizațiilor sindicale, înmulțirea închisorilor și a lagărelor de concentrare, măsuri cu caracter antisemit, „prelucrarea" ideologică a tineretului în variate forme etc. — toate aminteau de politica lui Hitler de după 1933, fiind, prin urmare, împrumutate din arsenalul fascismului german.

Regimul de la Vichy a dus o politică de subordonare față de Germania fascistă și interesele ei, o politică de „colaborare" cu ocupanții. Colaboraționiștii au pus în slujba naziștilor întreaga economie a Franței: resursele materiale și alimentare, forța de muncă și bogățiile ei naturale. Pagubele cauzate de ocupația germană se cifrează la uriașa sumă de 1.605,8 miliarde fr.; 635 de mii de francezi au pierit ca rezultat al războiului și al regimului de ocupație.

[1] La sfîrșitul lucrării autorul prezintă vasta bibliografie folosită.

Măsurile cu caracter economic — scăderea producției industriale și a producției bunurilor de larg consum, închiderea a mii de întreprinderi mici și mijlocii, cheltuielile de ocupație în valoare de 570 miliarde franci, numeroase rechiziții — ca și cele de ordin politic, menționate mai sus, au înrăutățit considerabil situația deja precară a majorității populației franceze. Această situație trebuia să aibă repercusiuni asupra stării de spirit a maselor populare din Franța. Rezultatul a fost apariția mișcării de Rezistență. La chemarea și sub conducerea directă a P.C.F., poporul francez a înscris, prin mișcarea de Rezistență, una din cele mai glorioase pagini din istoria sa.

Lupta împotriva ocupanților germano-fasciști și a colaboraționiștilor, „care a adus o mare contribuție la eliberarea țării și care a fost una din cele mai puternice și mai active mișcări de rezistență din Europa ocupată de hitleriști" (p. 45), face obiectul celui de al treilea și cel mai important capitol al lucrării lui V. P. Smirnov.

Principala forță a mișcării de Rezistență a fost clasa muncitoare, iar organizatorul și inspiratorul ei — P.C.F., singurul partid din Franța care s-a dovedit un neobosit și consecvent luptător împotriva fascismului și războiului. 75.000 de comuniști, dintre care 8 membri ai C.C., au căzut eroic pentru cauza eliberării patriei. Alături de clasa muncitoare, la mișcarea de Rezistență au mai luat parte largi pături ale țărănimii, intelectualității și o parte a burgheziei.

În raport de condițiile interne și de conjunctura internațională, istoricul sovietic împarte mișcarea de Rezistență în trei perioade (prima—22 iunie 1940-22 iunie 1941; a doua — 22 iunie 1941 — sfîrșitul anului 1942; a treia —de la bătălia de pe Volga pînă la eliberarea Franței). Trebuie subliniat că această împărțire corespunde periodizării generale făcută de istoriografia sovietică întregii mișcări de rezistență europene [2].

Autorul insistă asupra formelor deosebit de variate și de eficace sub care s-a manifestat, în toate etapele mișcării de Rezistență lupta eroică a poporului francez.

Cele 12 luni care s-au scurs de la înfrîngerea Franței și pînă la atacarea Uniunii Sovietice de către Germania hitleristă, constituie prima și cea mai grea perioadă din istoria Rezistenței franceze. În lucrare sînt evidențiate meritele deosebite ale P.C.F., care a venit cu un program clar de acțiune, chemînd poporul la luptă. Manifestele Partidului Comunist — din 10 iulie 1940 sau din 15 mai 1941 pentru a nu cita decît pe cele mai cunoscute — îndemnau la unirea tuturor păturilor patriotice ale populației, în jurul clasei muncitoare pentru crearea unui Front Național Unic „al libertății, independenței și renașterii Franței", indicau țelul final al luptei — eliberarea națională și socială, demascau politica „colaborării" cu imperialismul german, înfierau „guvernul mizeriei, al robiei și al trădării" (p. 47), cum era pe drept cuvînt calificat guvernul de la Vichy.

În continuare, istoricul sovietic face o justă apreciere mișcării burgheze din emigrație „Franța liberă" (mai tîrziu „Franța luptătoare"). Exista peste hotare, la Londra, mișcarea care se intitula „Franța liberă" condusă de Ch. de Gaulle. Mișcarea naționalistă burgheză exprima interesele acelei părți a burgheziei legată de exploatarea coloniilor, de comerțul extern și de transportul maritim. Această grupare a capitalului francez ale cărei interese coincideau cu interesele imperialiștilor anglo-americani, miza pe victoria în luptă a Marii Britanii și pe intrarea în război a S.U.A. Conducătorii „Franței libere" nu aveau încredere în posibilitatea luptei independente a poporului francez, considerînd că eliberarea patriei poate fi doar rezultatul victoriei anglo-americane. De aici și limitarea activității, mai ales în prima etapă a Rezistenței, la propaganda prin posturile de radio engleze.

Autorul se ocupă, de asemenea, de organizațiile burgheze ale Rezistenței care s-au format în interiorul țării. Pe teritoriul Franței, mai ales în partea de nord și de sud, s-au constituit o serie de grupări burgheze de Rezistență, cu o compoziție socială eterogenă, a căror activitate avea un caracter local. Era o mișcare

---

[2] G. A. Deborin, *Rezultatele celei de a 2-a conferințe internaționale cu privire la istoria mișcării de Rezistență*, în «Analele romîno-sovietice, Istorie», nr. 1, 1962, p. 27—49.

spontană și slab organizată, care de cele mai multe ori evita legătura cu masele, limitîndu-se la răspîndirea presei ilegale sau, mai tîrziu, la culegerea de informații pentru Ch. de Gaulle.

Sub influența luptei eroice a poporului sovietic, mișcarea național-eliberatoare din Franța cîștigă în intensitate. În cea de a doua etapă a Rezistenței se lărgesc posibilitățile unirii forțelor antihitleriste și se creează condiții mai favorabile desfășurării luptei armate împotriva fasciștilor cotropitori și a trădătorilor de la Vichy. Pături tot mai largi ale poporului francez sînt pătrunse de necesitatea luptei active împotriva ocupanților. Ca rezultat al muncii organizatorice desfășurate de P.C.F., în iulie 1941, se creează, în ilegalitate, Frontul național, organizație de masă care strîngea în jurul ei patrioți cinstiți de diferite profesii și convingeri politice. Acționînd în nord și în sud, Frontul național conducea lupta armată și apăra interesele diferitor categorii ale populației

Diametral opusă politicii P.C.F. de atragere a unor mase cît mai largi la lupta de eliberare este atitudinea burgheziei franceze. Din interesul egoist de a-și asigura dominația sa de clasă, burghezia urmărea, adoptînd tactica „atantismului", să frîneze dezvoltarea luptei de masă, să provoace demoralizare în rîndul patrioților, să aducă prejudicii mișcării de Rezistență.

În această etapă a Rezistenței se produc schimbări importante și în activitatea mișcării „Franța liberă". Ch. de Gaulle, pentru a-și consolida pozițiile în mișcarea de Rezistență, întărește legăturile cu diferite grupări interne ale acesteia. La 24 septembrie 1941 a fost creat la Londra Comitetul Național Francez (C.N.F.), care trebuia să unească pe toți potrivnicii guvernului de la Vichy din afara hotarelor Franței. Recunoscut mai întîi de către Uniunea Sovietică, apoi de către Anglia și mai greu de S.U.A., cele din urmă din interese imperialiste, C.N.F. aderă la coaliția antifascistă.

Debarcarea aliaților în Africa de nord, ocuparea întregii Franțe de către trupele hitleriste, fapta eroică a marinarilor de la Toulon (noiembrie 1942) [3], dar mai ales victoria de însemnătate istorică mondială a armatei sovietice în bătălia de la Stalingrad sînt factori care au favorizat creșterea într-o măsură încă necunoscută pînă atunci a luptei franctirorilor și partizanilor francezi. Victoria de la Volgograd marchează a treia etapă în dezvoltarea Rezistenței franceze.

În condiții internaționale favorabile — desfășurarea cu succes pentru armata sovietică a operațiunilor militare pe frontul de răsărit, intensificarea mișcării naționale de eliberare în țările Europei cotropite de naziști — și paralel cu amploarea fără precedent a luptei poporului francez P.C.F. a considerat drept sarcina sa primordială pregătirea răscoalei naționale. Eforturile P.C. în direcția desfășurării unei active lupte armate și a unirii tuturor forțelor capabile să lupte pentru cauza Franței, prestigiul binemeritat de care el se bucura în întreaga țară, a determinat pe Ch. de Gaulle să primească condițiile puse de comuniști pentru intrarea în C.F.L.N.: crearea unei armate puternice și înarmarea tuturor patrioților, pedepsirea criminalilor și înfăptuirea unei politici sociale democrate, promovarea unei politici de legătură strînsă între metropolă și teritoriile de peste mări prin satisfacerea revendicărilor legitime ale populației indigene.

Unirea tuturor forțelor patriotice a dus la crearea Consiliului Național al Rezistenței (C.N.R.) în martie 1943. Peste un an de la constituirea sa, din inițiativa comuniștilor și sub presiunea maselor populare, C.N.R. a adoptat un program, despre care Smirnov spune că „era democratic, nu socialist, dar el purta pecetea influenței clasei muncitoare și adoptarea lui a avut o uriașă însemnătate pozitivă" (p. 88). Într-adevăr, pe lîngă măsurile de ordin politic, economic și militar necesare pregătirii și desfășurării cu succes a răscoalei naționale, programul schița viitoarele transformări ce trebuia efectuate în Franța eliberată. Pe plan politic și social se prevedea crearea unui guvern provizoriu, restabilirea tuturor libertăților democratice, pedepsirea trădătorilor, colaboraționiștilor, dreptul la muncă și la odihnă, mărirea salariilor și a pensiilor, extinderea acestor măsuri și

[3] Mateloții francezi au preferat să scufunde flota din acest port decît s-o predea fasciștilor germani.

asupra populației din colonii ; în domeniul economic se cerea, printre altele, înlăturarea oligarhiei financiare, naționalizarea marilor bănci, organizarea unei producții planificate cu participarea muncitorilor la conducerea economiei

Ultima parte a lucrării lui Smirnov se ocupă de insurecția armată pariziană din august 1944, de eliberarea întregului teritoriu francez și de situația Franței după alungarea invadatorilor fasciști. Se relevă că eliberarea țării, favorizată, în primul rînd, de victoriile armatelor sovietice, iar apoi de debarcarea aliaților în nordul Franței, a fost rezultatul luptei pline de eroism a poporului francez.

În cursul lucrării Smirnov acordă atenție colaborării militare franco-sovietice, acțiunilor de luptă ale partizanilor sovietici pe teritoriul francez. Scoțînd în evidență rolul Uniunii Sovietice în eliberarea Franței și în consolidarea pozițiilor ei internaționale, autorul demască, în același timp, poziția imperialistă a cercurilor conducătoare din Anglia și S.U.A. Acestea priveau cu ostilitate puternica Rezistență internă franceză, au recunoscut greu — mai ales S.U.A. — participarea C.F.L.N.-ului la activitatea diferitor organizații interaliate.

Lucrarea lui Smirnov, sumar analizată, ne introduce într-un capitol foarte important din istoria Franței. Cunoașterea acestui capitol se impune din mai multe motive.

Decăderea Franței capitaliste, legată de perioada celui de al doilea război mondial, exprimă slăbirea și declinul întregului lagăr imperialist și de aceea — vine cu precizarea însuși autorul lucrării — „studierea istoriei Franței (din această perioadă — n.n.) ajută să se evidențieze mai clar legitățile generale ale șubrezirii inevitabile și a pieirii sistemului mondial al imperialismului" (p. 3).

De asemenea, cunoașterea acestei perioade este utilă pentru înțelegerea evenimentelor politice din Franța zilelor noastre. Ignorînd învățămintele istoriei — Franța a suferit de trei ori invazia germană în decurs de 70 de ani — cercurile conducătoare reacționare, în frunte cu Ch. de Gaulle, promovează o politică contrară intereselor naționale ale poporului francez : ele vor să înlăture din conștiința maselor spiritul Rezistenței și încurajează acțiunile războinice, revanșarde ale militarismului vest-german,

Contribuția istoricului sovietic trebuie subliniată și din alt considerent. În prezent, istoriografia franceză reacționară falsifică grosolan diferite probleme ale istoriei Franței din perioada celui de-al doilea război mondial [4]. Deși în tratarea temei nu s-a preocupat în mod special de problema denaturării adevărului istoric, este cît se poate de evident că lucrarea lui V. P. Smirnov, înscriindu-se pe linia preocupărilor istoriografiei sovietice de a aborda științific, de pe poziții marxist-leniniste, acest capitol din istoria contemporană a Franței, dă o lovitură istoricilor aflați în slujba marii burghezii franceze imperialiste, a „moștenitorilor spirituali și politici ai Vichy-ului" [5].

I. Seftiuc

O *nouă și valoroasă lucrare asupra Comunei din Paris* : J. BRUHAT : J. DAUTRY și E. TERSEN, *Comuna din 1871*, Editura politică, București, 1962, 372 p.

Departe de a constitui o temă de strictă erudiție, Comuna din Paris reprezintă unul din acele evenimente cărora timpul nu le diminuează cu nimic actualitatea. Faptul este cît se poate de firesc dacă avem în vedere că ea constituie prima încercare de instaurare a dictaturii proletariatului. Atenția deosebită acordată Comunei de către istoricii progresiști, concretizată prin apariția a numeroase lucrări, este, prin urmare, perfect explicabilă,

---

[4] T. S. Kisselgof, *Unele probleme ale istoriei Franței din perioada celui de-al doilea război mondial prezentate în istoriografia burgheză franceză*, în «Probleme de istorie», 3-1961, p. 51—76 ; V. P. Smirnov, *Istoriografia burgheză franceză despre cauzele înfrîngerii Franței în 1940*, în «Analele Romîno-Sovietice — Istorie», nr. 4-1962, p. 120—133.

[5] I. I. Rubinski, recenzia la cartea lui R. Aron, *Histoire de Vichy, 1940—1944*, Paris, 1954, 766 p., în «Probleme de istorie», 7-1957, p. 197.

La sporirea numărului lucrărilor a contribuit şi un alt factor. Lupta în jurul Comunei nu s-a terminat o dată cu înfrîngerea ei. Ea a continuat, şi continuă încă, pe plan ideologic. Campania împotriva insurgenţilor parizieni din 1871 a fost transferată istoricilor burghezi, experimentaţi în privinţa falsificării, mai mult sau mai puţin abile, a adevărului istoric. În denigrarea Comunei aceştia au folosit diferite metode, dar, fie că e vorba de calomnii făţişe sau de o pretinsă „obiectivitate", sensul lor rămîne acelaşi. Ei au încercat să denatureze în special cauzele şi caracterul evenimentelor din martie—mai 1871. Albert Malet, de pildă, consideră că Comuna s-ar datora faptului că „populaţia pariziană, în special populaţia muncitoare din cartierele de est, era ieşită din asediu într-o violentă stare de exaltare fizică şi morală, cu nervii bolnavi, ieşită din fire"[1]. Un alt istoric burghez, R. Recouly, consideră drept cauza cea mai importantă — „cea mai gravă", spunea el — faptul că „această populaţie era înarmată, teribil înarmată"[2]. Încercînd să-l justifice pe prea binecunoscutul călău al Comunei, Thiers — se face chiar o paralelă între necesitatea înăbuşirii revoltei regaliştilor din 13 vendémiaire şi 18 martie — autorul consideră că Consiliul Comunei era antrenat „spre o politică extremistă şi spre cele mai violente soluţii"[3], ajungînd la concluzia — care de altfel nu-i este proprie — că Comuna a fost, „de o parte şi de alta, ocazia unor teribile excese"[4].

Fără îndoială că s-ar putea da şi multe alte exemple[5]. Le-am preferat însă pe acestea pentru că ni s-au părut mai semnificative pentru tendinţele istoriografiei burgheze de denaturare a Comunei şi, mai ales, de răspîndire a acestei imagini false. Astfel, prima din lucrările citate este unul din cele mai răspîndite manuale şcolare[6]; cea de a doua face parte dintr-o colecţie de popularizare a istoriei Franţei; ambele sînt, prin urmare, destinate unui cerc deosebit de larg de cititori.

Să notăm aici că la campania de denaturare a Comunei au contribuit, cu alte intenţii, dar cu aceleaşi rezultate, şi reprezentanţii revizionismului, Kautsky, de exemplu, încerca să demonstreze, opunînd Comuna Puterii Sovietice, că prima ar fi fost „democraţie pură", străină de violenţa revoluţionară, teză criticată în mod hotărît de Lenin care sublinia că „democraţia proletară *e de un milion de ori* mai democratică decît oricare democraţie burgheză"[7]. Încercări de denaturare întîlnim şi în zilele noastre în operele unor social-democraţi[8].

Împotriva acestei maniere de a scrie istoria s-au ridicat cu hotărîre istoricii progresişti şi, în primul rînd, istoricii marxişti. Este adevărat că multă vreme, în afară de operele clasicilor marxism-leninismului referitoare la Comună, lucrările acestora se limitau aproape la cele ale lui Lissagaray[9], şi G. Bourgin, lucrări me-

---

[1] A. Malet, *L'Epoque contemporaine*, Hachette, Paris, s.a., p. 678. Acelaşi istoric face din Thiers un adevărat erou naţional.

[2] R. Recouly, La *Troisième République*, Hachette, 1927, p. 26 (în colecţia *L'histoire de France racontée à tous)*.

[3] *Ibidem*, p. 31—32.

[4] *Ibidem*, p. 37.

[5] Vezi pentru aceasta capitolul consacrat istoriografiei străine din monografia alcătuită de Academia de Stiinţe a U.R.S.S., *Parijskaia Kommuna*, t. II, Moskva, 1961.

[6] Falsificarea Comunei constituie, de altfel, o „tradiţie" a manualelor franceze de învăţămînt; sub o altă formă o întîlnim în manuale din 1953 şi 1958; cf. J. Gacon, *La Commune et ses historiens*, în «La Pensée», 97, mai—iunie 1961, p. 102.

[7] Lenin, *Opere*, vol. 24, E.S.P.L.P., 1956, p. 21.V şi A. Molok, *Insemnătatea istorică a Comunei din Paris*, în «Komunist», nr. 4, martie 1961, p. 103.

[8] *Parijskaia Kommuna*, II, p. 620—621.

[9] Lucrarea lui Lissagaray, apărută în 1876 la Bruxelles, a fost editată de mai multe ori. Recent, ea a fost publicată, în două ediţii, în limba germană (*Geschichte der Kommune von 1871*, Rütten et Loening, Berlin 1956 şi 1960). Prefaţa, semnată de Traute Feigl, conţine lucruri interesante privind intenţia lui Marx de a publica lucrarea în Germania; considerăm însă că datele referitoare la influenţa Comunei în Germania, de un interes care nu mai trebuie demonstrat, puteau fi mai numeroase. Vezi în această privinţă studiul lui V. S. Alecseev

ritorii, dar în care interpretările lipsesc uneori, alteori nu sînt satisfăcătoare. În ultimii ani însă, cercetările în acest domeniu au devenit mai numeroase și, ceea ce este cel puțin la fel de important, mai fructuoase ca oricînd. Analiza atentă a materialului deja editat, publicarea unor izvoare noi, cercetările minuțioase efectuate în arhive au permis elaborarea a o serie de lucrări și, o dată cu apariția lor, elucidarea multor probleme rămase timp îndelungat nerezolvate [10]. Cercetări de mare amploare au fost întreprinse în primul rînd de istoricii sovietici și francezi; și istoricii din alte țări au adus o contribuție importantă [11]. Menționăm printre acestea lucrările istoricilor romîni privind în special influența Comunei în țara noastră [12], ca și cercetările similare ale istoricilor din celelalte țări de democrație populară [13].

Eforturile conjugate ale istoricilor din diferite țări au permis ca cea de a 90-a aniversare a Comunei să fie marcată, printre altele [14], de apariția a două valoroase lucrări de sinteză, în Franța [15] și U.R.S.S. [16], adică în acele țări în care istoriografia Comunei este cel mai bine reprezentată.

Editura Politică a pus la îndemîna cititorilor, în traducere romînească, deocamdată, lucrarea lui Jean Bruhat, Jean Dautry și Émile Tersen, *Comuna din 1871*.

De la bun început trebuie să menționăm faptul că lucrarea este rezultatul

---

Popov, *Influența Comunei din Paris asupra mișcării social-democratice germane (1871—1872)*, în «Analele Romîno-Sovietice, Istorie», nr 4, 1953, p. 63—88.

[10] Asupra acestor lucrări vezi É. Tersen, *Publications sur la Commune*, în «Cahiers du Communisme», no. 6, juin 1960, p. 1050—1054.

[11] V. capitolul bibliografic din *Parijskaia Kommuna*, II.

[12] Amintim astfel studiile acad. P. Constantinescu-Iași, *Comuna din Paris și ecoul ei în presa contemporană din Romînia (1871—1880)*, în «Studii», IV (1951), nr. 1, p. 27—51; D. Rozenzweig, *Unele date în legătură cu Comuna din Paris*, în «Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.», nr. 2-1956, p. 153—156; A. Porțeanu, A. Iordache, P. Cîncea, *Ecoul Comunei din Paris în publicațiile muncitorești socialiste din Romînia*, în «Revista Arhivelor», nr. 2-1961, p. 43-76; Gh. Cristea, *Date privind ecoul și aniversarea Comunei din Paris în Romînia (1871—1944)*, în «Studii», 3-1961, p. 27—51; de asemenea, lucrarea publicată în colecția *Pagini de istorie universală*; D. Rozenzweig, *Comuna din Paris*, E. T., 1958, 446 p. Menționăm și faptul că un capitol din lucrarea sovietică *Parijskaia Kommuna*, privind *Ecourile Comunei din Paris în Romînia* a fost redactat de acad. P. Constantinescu-Iași.

[13] V. *Parijskaia Kommuna*, II, p. 671—672.

[14] Notăm astfel lucrările lui Maurice Choury, *Paris livré. Les origines de la Commune*, Paris 1960 (o ediție în limba rusă a acestei lucrări a apărut în 1961); Idem, *La Commune au Quartier Latin*, Paris, 1961, 226 p. Nu numai istoricii și-au adus contribuția la studiul Comunei, ci și marcanți conducători ai clasei muncitoare. Mergînd pe linia deschisă de Jules Guesde și Marcel Cachin, Jacques Duclos a scris lucrarea, cu titlul semnificativ, *A l'assaut du Ciel. La Commune de Paris, annonciatrice d'un monde nouveau*, Editions Sociales, 1961, 343 p. (capitolul III al acestei lucrări, *La Révolution du 18 Mars*, a fost publicat în «Cahiers du Communisme», no. 3, mars 1961, p 571—578). În legătură cu lucrările privind Comuna apărute în ultima vreme, vezi Jean Gacon, *Le 90-e anniversaire de la Commune et quelques ouvrages qui s'y rapportent*, în «Cahiers du Communisme», 3, mars 1961, p. 560—570; Idem, *La Commune et ses historiens*, «La Pensée», 97, mai—juin 1961, p. 102—107; É. Tersen, *La Commune de Paris*, în «La Pensée», 98, juillet—août 1961, p. 128—130; Fr. Hincker, *Ouvrages sur la Commune*, în «La Nouvelle Critique», avril 1961, p. 141—146.

[15] Jean Bruhat, Jean Dautry et Émile Tersen, *La Commune de 1871*, Editions Sociales, 1960, 431 p.

[16] Akademiia Nauk S.S.S.R., Institut Istorii, *Parijskaia Kommuna 1871 g.*, t. I—II, Izd. Ak. Nauk S.S.S.R., Moskva 1961, 556+704 p., sub redacția istoricilor E. A. Jelubovskaia, A. Z. Manfred, A. I. Molok, F. V. Potemkin.

unei munci colective, la elaborarea ei participînd 20 de istorici din Paris sau din provincie. Fireşte, aportul lor nu a fost egal, contribuţia esenţială fiind adusă de cei trei autori deja citaţi — istorici de o valoare recunoscută — şi în special de É. Tersen. Dar, orientarea lor spre munca colectivă şi, trebuie s-o spunem încă de pe acum, foarte bunele rezultate obţinute, dovedesc în mod evident, o dată mai mult, superioritatea metodei de lucru în colectiv şi imposibilitatea aproape în condiţiile nivelului actual al cercetărilor, ca temele majore ale istoriei să fie rezolvate individual.

Propunîndu-şi să sintetizeze tot ce s-a lucrat pînă în prezent, lucrarea foloseşte în primul rînd, după cum era şi firesc, rezultatele cercetărilor anterioare; în acelaşi timp însă, mergîndu-se cu cercetările mai departe, se folosesc izvoare care au fost ignorate. Ea este astfel nu numai un „bilanţ ştiinţific al incontestabilului" [17], ci aduce în circuitul istoric o serie de fapte noi şi, adesea, de noi puncte de vedere.

Autorii consideră, pe bună dreptate, că nu se poate înţelege Comuna, cu măreţia şi slăbiciunile ei, fără studierea perioadei anterioare, începînd din 1848 (p. 14). Tocmai acestei perioade îi este consacrată o substanţială Introducere (p. 13—62), redactată în majoritate de cunoscutul istoric al mişcării muncitoreşti Jean Bruhat. Nu este vorba fireşte de o istorie generală a celor două decenii premergătoare Comunei ci de relevarea elementelor esenţiale care facilitează în mare măsură înţelegerea acesteia. Se accentuează asupra puternicei dezvoltări economice, ca şi asupra trăsăturilor vieţii politice a Franţei din vremea lui Napoleon al III-lea. Locul central îl ocupă însă situaţia proletariatului şi dezvoltarea mişcării muncitoreşti, în cadrul căreia se manifestă diferite curente —, proudhonismul şi blanquismul în primul rînd; dar, faptul cel mai important din această perioadă este apariţia Internaţionalei I, ai cărei aderenţi vor juca un rol de prim ordin în timpul Comunei. O atenţie deosebită este acordată mişcării muncitoreşti din ultimii ani ai imperiului (1868—1870) — perioadă pentru care date importante a adus substanţiala lucrare a istoricei sovietice J e l u b o v s k a i a, *La chute du Second Empire et la naissance de la Troisième République* [18]. Atrage apoi atenţia acordată provinciei; faptul merită subliniat, el reprezentînd o nouă orientare — evidentă deja în lucrarea sovietică menţionată mai sus — care tinde, prin relevarea particularităţilor provinciei, spre o mai bună încadrare a Parisului şi a Comunei în tabloul general, social, economic şi politic al Franţei de la începutul deceniului VIII al secolului XIX.

Încercarea de a explica Comuna pe baza analizei situaţiei anterioare este o sarcină dificilă; tabloul pregnant pe care izbuteşte să-l creioneze J. Bruhat permite însă cititorului, într-o însemnată măsură, înţelegerea cauzelor Comunei, a măreţiei şi scăderilor ei, a faptului că în condiţiile respective ea nu putea avea un alt caracter decît cel pe care l-a avut.

Primul capitol al lucrării tratează perioada dintre începutul războiului franco-prusian şi capitularea Parisului. Reţine atenţia analiza situaţiei populaţiei şi a reacţiilor ei la desfăşurarea evenimentelor, o asemenea analiză conducînd spre înţelegerea cauzelor imediate ale Comunei. Respingînd pseudoexplicaţiile unor oameni politici şi publicişti reacţionari contemporani acesteia sau ale unor istorici de mai tîrziu, deopotrivă de reacţionari, în legătură cu apariţia Comunei, în lucrare se subliniază că „în realitate, Parisul, exprimînd interesele superioare ale ţării, caută (nu fără şovăieli) calea de legătură între independenţa naţională şi eliberarea socială. Această cale îl va duce la revoluţia de la 18 martie" (p. 88).

În explicarea evenimentelor de la 18 martie, ca şi a celor anterioare sau posterioare, trebuie să se aibă în vedere faptul că „în Parisul anilor 1870—1871,

[17] Jean G a c o n, *La Commune et ses historiens*, în «La Pensée», 97, mai—juin 1961, p. 104.

[18] Editions en langues etrangères, Moscou 1959, 688 p. (traducere a ediţiei ruse din 1957). Jelubovskaia consideră însă ca început al crizei imperiului anul 1867. Vezi şi capitolul redactat de Jelubovskaia, *Criza celui de-al doilea imperiu (1867—1870)*, în *Parijskaia Kommuna*, I, p. 46-87.

proletarii nu sînt singuri. ei nu sînt totul" ; mica burghezie deține și ea un loc important. Datorită nemulțumirilor acumulate — nemulțumiri de ordin general sau particular — „ea este gata, dacă i se oferă ocazia și dacă alții iau inițiativa necesară, să se situeze alături de popor, pe poziții revoluționare" (p. 108)[19]. Apoi, dezvoltarea evenimentelor este facilitată de faptul că asediul a determinat îmbunătățirea formei care permitea să se treacă la acțiune: Garda Națională și Comitetul ei Central. Relevîndu-se importanța acestei zile, se subliniază că „18 martie arată că a fost străbătută o imensă cale; această zi marchează o spărtură în vechile concepții, ea creează condițiile prealabile necesare distrugerii vechii forme de stat și elaborării „noii forme" despre care vorbește Marx. Și, tocmai pentru că aceste condiții prealabile au fost îndeplinite, la 18 martie nu a avut loc o insurecție ci o luare în stăpînire a puterii. Dar, pentru că condițiile care ar fi trebuit în mod necesar să existe ulterior nu erau încă îndeplinite, mișcarea va cunoaște limite" (p. 108).

Îndată după luarea puterii s-au comis unele greșeli care se vor face simțite mai tîrziu. Așa este cazul cu alegerile pentru Comună, inoportune în acel moment, dar efectuate totuși, din cauza scrupulelor ce le avea Comitetul Central al Gărzii Naționale în ce privește legalitatea păstrării puterii în mîinile sale; la fel lipsa unei atitudini și acțiuni hotărîte împotriva Versailles-ului, aceasta din urmă datorîndu-se „în fond faptului că proudhoniștii, care domină în Comitetul Central, sînt încă animați de tendințe împăciuitoriste" (p. 115).

Analizînd în continuare componența și tendințele Consiliului Comunei, E. Tersen subliniază că între membrii acestuia nu exista o opinie unitară „Exista însă acea voință de luptă incontestabilă, care s-a generalizat, acea preocupare neobosită de a activa în folosul clasei muncitoare" (p. 127). În analiza curentelor din sînul Consiliului istoricul francez pornește de la categorisirea tradițională într-o majoritate, compusă din blanquiști, iacobini, radicali, și o minoritate, caracterizată prin componența ei specific muncitorească. Această împărțire nu trebuie înțeleasă simplist, între membrii Consiliului relațiile fiind mult mai complexe, deoarece cauzele care determinau pozițiile lor erau multiple, precumpănitoare rămînînd firește originea lor socială. Numai apreciind faptele în felul acesta înțelegem de ce minoritatea — provenită dintre muncitori și bucurîndu-se deci de sprijinul acestora ca și al maselor largi — a izbutit să impună adesea majorității punctul său de vedere.

Căutînd explicațiile profunde ale evenimentelor, autorii nu se puteau limita deci la analiza activității și tendințelor conducătorilor, sfera cercetărilor devenind mult mai vastă. Remarcabil în acest sens este capitolul „Comuna și forțele populare" (p. 136—176). Majoritatea istoricilor care s-au ocupat de Comună s-au rezumat la analiza modului în care a funcționat Consiliul. O asemenea prezentare nu poate duce decît la un tablou simplificat și, firește, incomplet, al situației. Or, evenimentele nu pot fi înțelese fără justa considerare a acțiunilor maselor[20]. Atenția deosebită acordată în lucrare acțiunii maselor este, prin urmare, perfect justificată. Pe baza unui bogat material contemporan, în parte inedit, autorii reliefează intensitatea participării maselor la viața Comunei. Această participare, arată autorii, „îmbracă forme diferite, a căror eficacitate nu este, de bună seamă, aceeași, dar care tind, toate, spre același țel" (p. 175). Activitatea permanentă și hotărîtă a maselor subliniază în mod pregnant caracterul social al Comunei.

Notăm apoi analiza activității femeilor și tineretului, fapt care sublinază din nou tendința autorilor de a depăși cadrul prezentării tradiționale, atunci cînd acesta se dovedește insuficient.

Intervenția forțelor populare s-a resimțit, după cum era și firesc, în întreaga operă înfăptuită de Comună. Toți membrii Consiliului își dau seama de caracterul social al revoluției. Ei ar fi rămas poate la formulări destul de vagi dacă organizațiile populare (Internaționala, camerele sindicale, Comitetul Central, cluburile) cu „intuiția maselor trezite în mod genial" (Lenin), nu le-ar fi acordat sprijinul

[19] Credem că mai corect ar fi trebuit spus „pe poziții mai mult sau mai puțin revoluționare".

[20] În legătură cu acțiunile muncitorilor vezi și A. M o l o k, *Rabocie Parija v dne Kommuni*, în «Voprosi Istorii», 3-1951, p. 3—31

lor entuziast (p. 179). În felul acesta se poate afirma categoric, aşa cum s-a şi făcut, că Comuna a fost o mişcare socialistă, cu adaosul că „ea a fost o mişcare socialistă a timpului său şi avînd cîteva elemente neproletare"[21].

În legătură cu opera înfăptuită de Comună reţine atenţia faptul că şi aici autorii depăşesc sfera preocupărilor tradiţionale. În afara politicii sociale, sînt prezentate probleme privind învăţămîntul, cultura[22] (artele plastice, literatura, teatrul), serviciile publice, finanţele; în sfîrşit, este analizată politica comunarzilor faţă de religie, subliniindu-se că şi în acest domeniu apar acele contradicţii inevitabile pe care Comuna le purta în ea, contradicţii inerente epocii istorice în care a luat fiinţă: o mare fermitate în principii, dar mai puţină luciditate şi mai multă moliciune sau stîngăcie în punerea lor în practică (p. 201).

Dar Comuna, sublinia Lenin, „a fost nevoită să se gîndească în primul rînd la apărare"[23]. Acestei probleme a apărării îi sînt consacrate două capitole. Trebuie relevată expunerea foarte metodică — ceea ce constituie de altfel o caracteristică generală a lucrării. O prezentare a forţelor celor două tabere — Versailles-ul[24] şi Parisul — permite cititorului înţelegerea evoluţiei luptelor armate ca şi a deznodămîntului lor. Dacă la început un atac al comunarzilor ar fi avut şanse de reuşită, întărirea ulterioară a versaillezilor, în condiţiile încercuirii Parisului, a dus la înfrîngerea Comunei, la „Săptămîna sîngeroasă" şi la represiunile care i-au urmat.

În legătură cu aceste din urmă evenimente este respinsă în mod hotărît şi documentat afirmaţia tendenţioasă a istoricilor burghezi că ultimele zile ale Comunei, au fost marcate, într-o egală măsură de ambele părţi, de excese. Mărturiile contemporane infirmă o asemenea aserţiune[25]; în acelaşi sens pledează şi numărul celor căzuţi în luptă care, fără a putea fi evaluat cu precizie, este incomparabil mai mare de partea comunarzilor. La pierderile comunarzilor se adaugă şi cei care, după 28 mai, au fost executaţi, închişi sau deportaţi. Ca o completare a tabloului represiunii sînt prezentate condiţiile de viaţă în care trăiau deportaţii, condiţii care atestă, o dată mai mult, cruzimea guvernanţilor.

Acordînd în expunere, după cum e şi firesc, un spaţiu preponderent Comunei din Paris, autorii nu se rezumă doar la istoria acesteia, ci caută s-o plaseze în contextul Franţei anului 1871. Remarcăm în acest sens capitolul consacrat mişcărilor din provincie, redactat, pe baza unui bogat material de arhivă şi cu concursul unui colectiv mai larg, de Jean Bouvier. Fără îndoială că realizarea unui asemenea obiectiv era deosebit de dificilă datorită faptului că mişcările din provincie sînt mult mai puţin studiate; dar, a le omite — subliniază autorul — înseamnă totuşi a mutila în mod artificial istoria naţională a Franţei (p. 286). Necesitatea studierii lor este cu atît mai evidentă cu cît izolarea Parisului nu a însemnat ruperea lui de restul Franţei.

Capitolul are două părţi. În prima se tratează atitudinea şi mişcările maselor în vremea războiului. Analiza lor dovedeşte că în acea perioadă „reminiscenţele naţionale ale anului 1792" (Marx) făceau ca atît masele, cît şi numeroşi militanţi muncitori, să nu vadă clar sensul adînc, de clasă, al evenimentelor (p. 262). Sînt prezentate apoi acţiunile din provincie care au loc în timpul

---

21 Fr. Hincker, *op. cit.*, p. 146.

22 În legătură cu aceasta semnalăm recentul articol al lui Gerard Namer, *L'Imprimerie nationale sous la Comune*, în «Revue d'histoire économique et sociale», XL, 3-1962, p. 343—362.

23 Lenin, *Opere*, vol. 17, E.S.P.L.A., 1957, p. 122.

24 V. pentru aceasta studiul lui P. Angrand, *Les Versailles*, în «La Pensée» I, sept.—oct. 1958, p. 75—103 (reprodus şi în «Novaia i noveişaia istoriia», 2-1958, p. 32—48).

25 Vezi, printre altele, amintirile lui Alexis Truillot, *Un enfant sur la Commune*, în «Europe», 374, juin 1960, p. 39—51; de asemenea, P. Angrand, *Documents: un épisode de la represion versaillaise. L'affaire Tribels (mai 1871—oct. 1872)*, în «La Pensée», 68, juillet—août 1956, p. 126—133.

Comunei la Lyon[26], Marseille, Creuzot, etc. Particularitățile și rapida lor înfrîngere se datoresc slabei dezvoltări a capitalismului în provincie. În felul acesta, deși mișcările din provincie au pus o serie de probleme guvernului, ele n-au reprezentat un ajutor real pentru Comuna din Paris. Din acest capitol se desprinde și o importantă concluzie de metodă : orice cercetare serioasă asupra Comunei nu poate ajunge la rezultate pozitive neglijînd provincia[27].

Comuna a avut, după cum este foarte bine cunoscut un larg ecou internațional. De această chestiune se ocupă J. Dautry și É. Tersen în capitolul „Comuna și proletariatul internațional în 1871" (titlul nu acoperă complet conținutul capitolului ; în prima parte sînt prezentate în special reacțiile celor care nu fac parte din această categorie, inclusiv ale unor conducători de state). Se subliniază atenția deosebită acordată Comunei de Internaționala I și ecourile ei în diferite țări. În afara militanților progresiști străini, la răspîndirea ideilor Comunei au contribuit în largă măsură și proscrișii Comunei. „Prin ei, și aproape fără tranziție, Comuna învinsă, dar vie, a intrat într-o fază nouă, faza influenței sale istorice" (p. 299).

Nefiind „un simplu episod în istoria socială și politică a Franței" (p. 313), Comuna a exercitat influențe variate, imediate sau îndepărtate. Studierea acestora este indispensabilă pentru înțelegerea locului ei în cadrul evoluției istorice. Iată de ce autorii au considerat necesar să consacre un capitol situației din Franța după 1871. Firește, accentul cade aici asupra mișcării muncitorești franceze ; pentru că, deși înfrîntă, Comuna a avut un rol imens în dezvoltarea acesteia. „O serie de vechi iluzii (mic burgheze — n.n.) au dispărut o dată cu ultima baricadă, și socialismul științific pătrunde în rîndurile unui proletariat dominat pînă atunci de utopism, de reformism sau proudhonism" (p. 313).

Deși limitată ca timp, Comuna are totuși o însemnătate uriașă Trebuie relevat în primul rînd că ea „a luminat proletariatului calea spre socialism" (p. 316). Pe baza experienței comunarzilor, clasicii marxism-leninismului au tras o serie de concluzii deosebit de importante, concluzii care constituie o contribuție prețioasă la îmbogățirea gîndirii socialiste.

Folosind bogatul material faptic tocmai în lumina acestei analize, autorii consideră că „putem reduce trăsăturile Comunei la un număr de trei : ea este o mișcare națională, o mișcare muncitorească și socială, o mișcare internațională" (p. 320). Trebuie reținut faptul, subliniat de L e n i n, că Comuna din Paris reprezintă „prima încercare a revoluției proletare de *a sfărîma* mașina de stat burgheză și forma politică „în sfîrșit descoperită", prin care poate și trebuie *să fie înlocuit* ceea ce a fost sfărîmat"[28].

Lucrarea istoricilor francezi este însoțită de o cronologie și de o prezentare a ziarelor, afișelor și publicațiilor de stradă din timpul Comunei De o utilitate incontestabilă sînt notele biografice de la sfîrșitul lucrării. Remarcăm apoi faptul că lucrarea este ilustrată de circa 500 de reproduceri, „documente istorice prin ele-însele"[29], care permit ca volumul să fie consultat și ca un album — ceea ce corespunde de fapt intenției autorilor. Rețin atenția, de asemenea, numeroasele note conținînd un material faptic deosebit de bogat. Trebuie să spunem tot aici că ediția franceză a acestei lucrări mai cuprinde și capitole asupra bibliografiei și iconografiei, ca și un indice și o tablă a ilustrațiilor, elemente de o utilitate care nu mai trebuie demonstrată ; tocmai de aceea este inexplicabilă lipsa lor în ediția

---

[26] În legătură cu Comuna din Lyon vezi și M. M o i s s o n i e r, *La Commune à Lyon*, în «La Nouvelle Critique», 125, avril 1961. Pentru situația din Rouen — Marcel B o i v i n, *La fédération ouvrière rouenoise et les événéments de 1870—1871*, in «Revue d'histoire economique et sociale», XL. 3-1962, p. 322—342.

[27] Menționăm că lucrarea sovietică *Parijskaia Kommuna* consacră acestei probleme peste 100 de pagini (vol. II, p. 76—180). Împreună cu același colectiv, J. Bouvier redactează un capitol introductiv asupra acestei teme (p. 76—109) care, cu excepția unor pasaje, este identic cu cel din lucrarea pe care o recenzăm. i

[28] V. I. L e n i n, *Statul și revoluția*, ed. IV-a, Ed. Pol., 1960, p. 44.

[29] Fr. H i n c k e r, *op. cit.*, p. 145.

romînă. In sfîrşit, notăm prezentarea extrem de metodică, ceea ce uşurează consultarea lucrării.

Ni s-a părut totuşi că, uneori, compartimentarea problemelor este prea riguroasă. Aşa, de pildă, pentru a se crea o imagine de ansamblu asupra provinciei, mişcării populare de aici, din perioada august 1870—februarie 1871 sînt tratate după ce în prealabil a fost prezentată întreaga desfăşurare a Comunei, inclusiv acţiunile de represiune ale guvernului. Fără îndoială, „Comuna din 1871 înseamnă Paris, şi numai Parisul" (p. 259); ea apare totuşi într-un moment cînd întreaga Franţă fusese cuprinsă deja de o efervescenţă revoluţionară. „Provincia, spune J. Bouvier, a făcut înaintea Parisului experienţa, „care rămîne de bună seamă parţială, a Comunelor" (p. 274). Considerăm că ar fi fost mai potrivit dacă aceste mişcări s-ar fi studiat acolo unde ele se plasau din punct de vedere cronologic. În felul acesta s-ar fi reliefat şi mai pregnant elementul nou pe care-l aduce Comuna. Considerăm, de asemenea, că era necesar, la începutul lucrării, un capitol referitor la mişcarea muncitorească internaţională în preajma anului 1871, tabloul schiţat în capitolul IX fiind prea sumar şi prea tîrziu plasat în expunere. O asemenea necesitate este subliniată tocmai de momentul de cotitură pe care-l reprezintă Comuna în lupta generală a proletariatului.

În legătură cu raportul între provincie şi Paris s-ar putea discuta problema rolului acelor militanţi care au activat mai întîi în provincie şi apoi în cadrul Comunei — aşa cum sînt Cluseret, Pastelica, etc. Ar fi fost interesant de elucidat problema dacă în poziţia pe care au adoptat-o s-au resimţit unele particularităţi determinate de activitatea lor anterioară.

Semnalăm apoi unele imprecizii. Astfel, demisia lui Arthur Ranc din Consiliul Comunei este datată cînd la 6 aprilie (p. 363), cînd la 3 aprilie (n. 2, p. 125. Pe aceeaşi pagină se spune că ea a avut loc între 6 şi 12 aprilie). Masacrarea celor patru federaţi luaţi prizonieri lîngă Belle-Epine este plasată la 27 aprilie (p. 216), deşi un facsimil reprodus pe aceeaşi pagină indică data de 25 aprilie.

Fără îndoială că aceste observaţii sînt neînsemnate în raport cu meritele incontestabile ale lucrării. Într-o temă de mare actualitate [30], aşa cum este Comuna, autorii au ştiut să îmbine rezultatele deja obţinute cu cercetările proprii şi, bazîndu-se pe aprecierile clasicilor marxism-leninismului, ei au izbutit să realizeze o operă indispensabilă oricărui cercetător al acestei probleme, ca şi tuturor acelora care sînt interesaţi în cunoaşterea trecutului de luptă a clasei muncitoare. În acelaşi timp ea constituie un bun punct de plecare pentru cercetările viitoare.

Publicarea acestei lucrări în limba romînă — într-o remarcabilă execuţie grafică şi cu o prefaţă concisă, dar elocventă, semnată de Gh. Matei — răspunde cerinţelor unor cercuri largi de cititori. Eveniment neglijat complet de istoriografia burgheză romînă, Comuna din Paris a început să fie cunoscută cu adevărat abia în anii regimului democrat-popular. Numărul lucrărilor, originale sau traduse, consacrate acestei teme a sporit şi, sîntem siguri, va spori încă.

V. Cristian

[30] Actualitatea Comunei este subliniată şi de interesul permanent faţă de acest eveniment, manifestat în domeniul creaţiei literare. După B r e c h t, cu *Zilele Comunei din Paris*, un alt autor dramatic, Arthur A d a m o v, şi-a ales ca temă Comuna, pentru piesa sa *Primăvara lui 71* (Un fragment ilustrativ a fost publicat în «La Nouvelle Critique», 123, fevrier 1961, p. 9—34). Întreprinzînd în prealabil o vastă muncă de documentare, A. A d a m o v a publicat şi o antologie asupra Comunei (Editions Sociales, Paris 1959, 297 p.).

I. P. I. — cd. 5690

PREȚUL 10 LEI